

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

İİBF DERGİSİ

e-ISSN
2667
405X

Cilt: 22
Sayı: 3
Yıl: 2020

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Murat ATAN
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Yücel UYANIK

EDİTÖR

Prof. Dr. Murat ATAN

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Bilal KARABULUT
Prof. Dr. Derya SIVUK
Doç. Dr. Çiğdem ERDEM
Doç. Dr. Aykut GÖKSEL
Doç. Dr. Banu METİN
Doç. Dr. Emine Ebru AKSOY
Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU
Doç. Dr. Selin ERTÜRK ATABEY
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi İrşat SARIALIOĞLU
Öğr. Gör. A. Aziz YILDIZ

YAYIN ALT KURULU

Doç. Dr. Pınar OKAN GÖKTEN
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan YAVUZ
Arş. Gör. Dr. Burcu NAZLIOĞLU
Arş. Gör. Dr. Gönül DİNÇER
Arş. Gör. Mesut ASLAN
Arş. Gör. Neslihan Gence ŞEN
Arş. Gör. Nursel KARAMAN
Arş. Gör. Savaş GAYAKER
Arş. Gör. Zarif Songül GÖKSEL

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA - HABERLEŞME

Münire DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beşevler/Ankara
Tel: (0312)216 13 62
dergipark.gov.tr/ahbvuibfd
iibfdergi@hbv.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN-KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erineç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKON	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUBE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANİTEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ralph H. SALMI	California State University, San Bernardino
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Osman Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: A. Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), SOBİAD, EBSCO ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.
Yeni E- ISSN: 2667-405X
Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

dergipark.gov.tr/ahbvuidfd

Cilt: 22 Sayı: 3

İÇİNDEKİLER

İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'nin AB Çevre Politikalarına Uyumu	
Hasan YAYLI, Hasan KAYA	664-684
Vergi Afları ve Seçimler Arasındaki İlişkinin Bütçe Değişkenleri Aracılığıyla Değerlendirilmesi: Etkileşimli VAR Yöntemi Uygulaması	
Hilmi ÜNSAL, Yasin ERTÜRK	685-702
Sınırlı Olumlu Görüş Verilen Denetim Raporlarının İçerik Analizi	
Yıldız AYANOĞLU, Tuğba DÖLEN	703-720
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Bütçe Sürecine Etkisi	
Abdulkerim ÇALIŞKAN, Pınar Bengi KAYA, Merve MALAK	721-736
Otomatik Yönlendirmeli Araç (AGV) Rotalama İçin En Yakın Yaklaşım Yöntemi ile VBA Uygulaması	
Arzu EREN ŞENARAS, Şahin İNANÇ, Onur Mesut ŞENARAS	737-748
Kentlerde Mezarlık Alan Yetersizliği ve Çözüme Yönelik Uygulamalar: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler	
Gülizar ÇAKIR SÜMER	749-764
Diasporaların İntikamı ya da İki Arada Bir Derede Kalmak (İng)	
Ş. Kürşad TURAN	765-784
Örgütsel Sessizlik ve Toplantı Yönetimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma	
Mehmet ALTINÖZ, Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR, Orkun ŞEN	785-804
İdari ve Askeri Bilginin Teşkilatlanması: Enderun Mektebinde Yönetici Eğitimi	
Tekin AVANER, Cenay BABAOĞLU	805-826
Sağlık Hizmeti Kullanıcılarının Yeşil Hastane Farkındalık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma	
Fatma MANSUR, Sezer KORKMAZ	827-850
Kamu Yönetimi ve Kurumsal Algı Yönetimi	
Ömer ÇAMUR	851-890
BRICS-T Ülkelerinde Yolsuzluğun Ticari ve Finansal Küreselleşmeye Etkisinin İncelenmesi	
Semanur SOYYİĞİT, Seda BAYRAKDAR	891-912
Türkiye'de Yurtdışına Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yurtiçi Yatırımlar İlişkisi: Dışlama mı, çekme mi? (İng)	
Zühal KURUL	913-936
Örgütsel Öncülleri ve Sonuçları Bağlamında Siber Dışlanma (İng)	
Suudan Gökçe GÖK	937-948
Para Politikasının Asimetrik Etkileri: Türkiye'de Durum Asimetrisi	
Can KARABIYIK, Ela ÇOLPAN NART	949-978
Türkiye İmalat Sanayii'nde Dış Ticaretin Mark-up Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi	
Demet YAMAN SONGUR	979-996
Sınıflama Tipi Modeller ile Çoklu Regresyon Modellerinin Değerlendirilmesi: Taş Kömürü Sektörü Örneği	
Gülsüm Merve GÖKÇİN, Şenol ALTAN	997-1024

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.gov.tr/ahbvuid

Volume: 22 Issue: 3

CONTENTS

Turkey's Compliance to the EU Environmental Policies within the Context of Progress Reports	
Hasan YAYLI, Hasan KAYA	664-684
Evaluating the Relationship Between Tax Amnesties and Choices Through Budget Variables: Application of Interactive VAR Method	
Hilmi ÜNSAL, Yasin ERTÜRK	685-702
Content Analysis Of Audit Reports Given To Qualified Opinion	
Yıldız AYANOĞLU, Tuğba DÖLEN	703-720
The Impact of the Presidential Government System on the Budget Process	
Abdulkerim ÇALIŞKAN, Pınar Bengi KAYA, Merve MALAK	721-736
VBA Application VIA The Nearest Approach Method For Routing Automatic Guided Vehicle	
Arzu EREN ŞENARAS, Şahin İNANÇ, Onur Mesut ŞENARAS	737-748
Land Shortages for Cemeteries in Cities and Practices for Solution: Cases from the World and Turkey	
Gülizar ÇAKIR SÜMER	749-764
The Revenge of Diasporas or Between a Rock and a Hard Place (Eng)	
Ş. Kürşad TURAN	765-784
A Research on the Relationship between Organizational Silence and Meeting Management	
Mehmet ALTINÖZ, Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR, Orkun ŞEN	785-804
Institutionalization of Administrative and Military Knowledge: Executive Education in Enderun School	
Tekin AVANER, Cenay BABAOĞLU	805-826
A Study on Determining Green Hospital Awareness Levels of Healthcare Users	
Fatma MANSUR, Sezer KORKMAZ	827-850
Public Administration and Organizational Perception Management	
Ömer ÇAMUR	851-890
Investigation of Effects of Corruption on Trade and Financial Globalization in BRICS-T Countries	
Semanur SOYYIĞİT, Seda BAYRAKDAR	891-912
Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment Nexus in Turkey: Crowding out or Crowding in? (Eng)	
Zühal KURUL	913-936
Cyber Ostracism In The Context Of Its Organizational Precursors And Outcomes (Eng)	
Suudan Gökçe GÖK	937-948
Asymmetric Effects of Monetary Policy: State Asymmetry in Turkey	
Can KARABIYIK, Ela ÇOLPAN NART	949-978
Evaluation of the Effects of Foreign Trade on Mark-up in Turkish Manufacturing Industry	
Demet YAMAN SONGUR	979-996
Evaluation of Classification and Multiple Regression Models: Hard Coal Sector Example	
Gülsüm Merve GÖKÇİN, Şenol ALTAN	997-1024

İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye'nin AB Çevre Politikalarına Uyumu

Hasan YAYLI*

Hasan KAYA**

Geliş Tarihi (Received): 24.08.2020– Kabul Tarihi (Accepted): 16.09.2020

Öz

İnsan yaşamının devamı noktasında çevresel koşulların sürdürülebilmesi için mevcut gidişatın değiştirilerek tedbirlerin artırılması gerektiği fikri, çevre alanında kapsamlı politikaları benimseyen Avrupa Birliği tarafından öne çıkarılmaktadır. Bu alanda üretilen politikaları üye ülkeler eliyle uygulayan Avrupa Birliği, aday ülkeler için de müzakere ettiği başlıklar içerisinde çevre konusuna önemli oranda yer vermektedir. Aday ülkeler ile uyum noktasında her yıl Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan ve 35 fasıl içeren ilerleme raporları ise her bir fasıl için müzakerelerin gelişimi hususunda değerlendirmeler içermektedir. Bu çalışmada, Türkiye için her yıl yayınlanan ilerleme raporları, çevre faslı özelinde incelenmiş ve faslın müzakere edilmesinden önceki ve sonraki gelişmeler hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Çevre faslının müzakere edilmeye başlamasından önce ve sonra yayınlanan ilerleme raporlarının karşılaştırılmasıyla, müzakere sürecinin bu alandaki gelişime dair etkilerini ortaya koymak, çalışmanın temel amacıdır. Çalışmada ilerleme raporlarının mukayese edilerek incelenmesi sonucunda; Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde çevre faslının en zorlayıcı başlıklardan birisi olduğu ve faslın müzakere edilmeye başlanmasından sonra bu alandaki gelişmelerin beklentileri karşılamaktan uzak olduğu en önemli bulgular olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Çevre, Müzakere, İlerleme Raporu.

Turkey's Compliance to the EU Environmental Policies within the Context of Progress Reports

Abstract

The idea that the current situation should be changed and measures should be increased in order to maintain environmental conditions at the point of continuation of human life is brought forward by the European Union, which adopts comprehensive policies in the field of environment. The European Union, which implements the policies produced in this area by the member countries, also gives a significant place to the environmental issue for the candidate countries negotiated. Progress reports, which are published annually by the European Commission at the point of compliance with candidate countries and contain 35 chapters, include evaluations on the development of negotiations for each chapter. In this study, progress reports for Turkey published every year have been examined in terms of environment, and inferences have been made about the previous and subsequent developments of negotiations of this chapter. The main objective of the study is to reveal the effects of the negotiation process on the development in this area by comparing the progress reports published before and after then negotiation of the chapter on environment. As a result of the comparison and examination of the progress reports in the study, it is observed that the environment chapter is one of the most compelling titles in Turkey's European Union accession process, and after then negotiations of this chapter, the developments are far from meeting the expectations in this field.

Keywords: European Union, Turkey, Environmental, Negotiation, Progress report.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@kku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9567-6382

** Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, hasan.kaya286@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1836-1501

Giriş

İnsanlığın var olduğu ilk günden bugüne sonsuz tüketim ihtiyaçlarına ev sahipliği yapan çevre, geldiğimiz noktada mevcut düzenin sürdürülemeyeceğini her fırsatta hatırlatmaktadır. Devletlerin ekonomik kalkınma yarışında üstünlük arayışları, çevreye verilen zararı da doğru orantılı olarak artırmıştır. Ekonomik fayda adına bilhassa sanayi ve enerji alanlarında atılan cesur adımlar, geri dönüşmesi çok zor çevresel maliyetler oluşturmuş ve bu durum çevre sorunları ile küresel mücadeleyi gerekli kılan bir hal almıştır.

Çevre sorunlarının ağır sonuçları hissedilir derecede artmaya başladıktan sonra devletler etkin bir mücadele politikasına ihtiyaç duyulduğunu kabul etmiş ve çeşitli politikalar geliştirmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda Avrupa Birliği, çevre politikalarına kapsamlı ve etkin bir içerik kazandırmış ve üye devletler eliyle uygulama aşamasına geçmiştir. Temel antlaşma metinlerinde çevre konusuna giderek artan bir şekilde yer veren Avrupa Birliği, geliştirdiği eylem planları ile de somut adımlar atmayı amaçlamıştır.

Birliğin üye devletler ile benimsediği ve uyguladığı tüm politika alanlarında olduğu gibi çevre politikalarında da aday ülkelere yönelik uyum çalışmaları, müzakereler yoluyla sağlanmaktadır. 2005 yılında 35 fasıl içeren katılım müzakerelerine başlayan Avrupa Birliği ile Türkiye, 2009 yılında çevre faslını müzakerelere açmış ve bu alanda da uyum çalışmaları müzakere gündemine alınmıştır.

Avrupa Komisyonu tarafından aday ülkelerin müktesebat uyumunu incelemek amacıyla her yıl yayınlanan ilerleme raporları ise aday ülkelerin katılım müzakerelerinde her fasıl için geldiği noktayı değerlendirmesi sebebiyle önemli belgeler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye katılım müzakerelerine 2005 yılında başlamış olsa da ilerleme raporları 1998 yılından itibaren yayınlanmaya başlamış ve ilk ilerleme raporundan itibaren çevre faslına yer verilmiştir. Dolayısıyla çevre faslı, müzakerelere açıldığı 2009 yılından önce de ilerleme raporlarında yer almış ve diğer fasıllarda olduğu gibi çevre faslındaki yıllık gelişmeler de bu raporlarda değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı ise Avrupa Birliği'nin en kapsamlı ve en maliyetli müzakere fasıllarından biri olan çevre faslında Türkiye'nin kaydettiği gelişmeyi ilerleme raporları çerçevesinde incelemek ve faslın müzakere edilmeye başlandığı 2009 yılından öncesi ve sonrasının karşılaştırılmasıyla çevre faslı özelinde müzakere sürecinin beklenen olası katkısını ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda, çalışmada ilk olarak Avrupa Birliği'nin kuruluş aşamaları ile ilgili kısa bilgilere yer verilmiş ve temel antlaşma metinlerinde çevreye dair düzenlemeler belirtilmiştir. Ardından Avrupa Birliği çevre politikalarının temel ilkeleri açıklanarak Çevre Eylem Planları da incelenmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye'nin çevre politikaları ve ilkelerine yer verilmiş ve bu doğrultuda anayasada, kanunlarda ve kalkınma planlarında çevreyle ilgili düzenlemeler incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise 1998 yılından itibaren her yıl yayınlanan ilerleme raporlarının çevre fasılları incelenerek oluşturulan tablolar yardımıyla çalışmanın temel çerçevesini oluşturan hususlarla ilgili çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. Avrupa Birliği ve Çevre Politikaları

Dünyanın önde gelen ekonomik ve siyasi birliği olan Avrupa Birliği'nin, her ne kadar fikri geçmişi daha eskiye dayansa da ortaya çıkışının ilk adımları ikinci dünya savaşından sonra olmuştur.

Avrupa'da yüzyıllardır devam eden savaşların yarattığı tahribata 2.dünya savaşı da eklenince Avrupa'lı devlet adamları tarafından kalıcı barışın sağlanması yönünde fikirler ortaya atılmaya başladı. Bu çerçevede Fransa Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman'ın önerisi ve çağrısı üzerine 1951 yılında Paris Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin temellerini atacak olan 'Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)' kuruldu. Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika'dan oluşan bu topluluğun temel amacı ise kömür ve çelik üretimini ortak ve uluslarüstü bir kurum eliyle sağlamaktı (Tecer, 2007:1).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun gösterdiği başarı üzerine aynı 6 ülke tarafından 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile 'Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)' ve 'Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)' kuruldu. Böylelikle 6 üye devlet, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamayı hedefliyordu (Arat ve Türkeş, 2002:10).

1965 tarihinde imzalanan Füzyon Antlaşmasıyla ise Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tek bir çatı altında birleştirilerek, oluşturulan yeni yapı 'Avrupa Topluluğu' adını aldı. Daha sonra ise 1986 yılında imzalanan 'Avrupa Tek Senedi' ile ortak pazar oluşturmayı amaçlayan Avrupa Toplulukları, 1993 yılında yürürlüğe giren 'Maastricht Antlaşması' ile 'Avrupa Birliği' adını almıştır (Tatoğlu, 2006:22-30).

Avrupa Birliği'nin değişim ve gelişim süreci 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, 2003'te yürürlüğe giren Nice Antlaşması ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile de devam etmiştir.

Avrupa Birliği'nin oluşum süreci incelendiğinde, birliğin temel antlaşmaları; Paris Antlaşması, Roma Antlaşması, Füzyon Antlaşması, Avrupa Tek Senedi, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması ve Lizbon Antlaşması olarak ifade edilebilir.

1.1. Temel Antlaşmalarda Çevre

AB'nin temel antlaşmaları incelendiğinde ilk kurucu antlaşmalar olan Paris Antlaşması ve Roma Antlaşmasında çevre politikası olarak değerlendirilebilecek bir içerik olmadığı(Sarıkaya, 2004:1) ve çevre politikası kapsamında değerlendirilebilecek düzenlemelerin ilk olarak 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi Antlaşmasınının 25.maddesinde yer aldığı görülmektedir. Madde 25'te yer alan çevre alt başlığında 130r, 130s ve 130t maddeleri çevre politikalarının detaylarını içermektedir. Buna göre 130r maddesi; çevreyle ilgili politikalara dair amaçları ve ilkeleri belirlemekte, 130s maddesi; çevreyle ilgili Konsey'de alınacak kararlarda oybirliği yerine oy çokluğu yönteminin uygulanacağını içermekte, 130t maddesi ise üye devletlere, birlik standartlarından daha sıkı koruma tedbirleri alabilmelerine dair imkân tanımaktadır (Tecer, 2007:116).

Avrupa Tek Senedinde çevreye ilişkin olarak belirtilen amaçlar; çevreyi muhafaza etmek ve iyileştirmek, kişilerin sağlığının korunması için çalışmak ve doğal kaynakların temkinli ve akılcı

kullanımını sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Çevreye ilişkin ilkeler ise; önleyici eylem ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, kaynağında önleme ilkesi ve kirleten öder ilkesi olarak yer almıştır (Keleş, vd., 2015:341).

1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile ilk kez çevrenin korunması ilkesi AB'nin politik hedefleri arasına alınarak (Çokgezen, 2007:92), birliğin çevre politikaları daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve bazı konular daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. 'Sürdürülebilir, enflasyonist olmayan ve çevreye duyarlı bir büyüme' gibi yeni kavramlara yer veren antlaşma, çevre konusunda ilk defa 'sürdürülebilirlik' kavramını gündeme getirmiştir. Öte yandan antlaşma, birliğin ticaret, ulaşım, turizm, tarım, endüstri gibi bütün ekonomik ve sosyal politikalarının belirlenme sürecinde de çevresel değerlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır(Duru, 2007:4).

1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması ise o zamana kadar belirlenen çevre politikalarında çok değişiklik yapmasa da 'sürdürülebilir kalkınma' kavramına yaptığı vurgu ile önem taşımaktadır(Kaya, 2018:102). Antlaşmanın 6. maddesi sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için çevre koruma faaliyetlerinin Topluluk politikaları ile bütünleşmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır(İktisadi Kalkınma Vakfı, 2000:4). Amsterdam Antlaşması'nın ileriki bölümlerde ayrıntılarıyla ele alacağımız bir diğer önemi ise Maastricht Antlaşması'nda da yer verilen Avrupa Birliği'nin Çevre Politikasının dayandığı temel ilkeleri içermesidir.

2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması ise birliğin çevre politikalarında önemli bir yenilik getirmemekle beraber özellikle su kaynakları ile ilgili düzenlemeleri içermektedir (Duru, 2007:4). 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'nda ise Avrupa Birliği'nin çevreye dair yetkileri artırılarak sürdürülebilir kalkınma hedefleri kuvvetlendirilmiş ve Birliğin dünya ülkeleri ile olan ilişkilerinde sürdürülebilir kalkınma amaçlarının temel hedeflerden biri olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Lizbon Antlaşması ile iklim değişikliğinde uluslar arası ölçüde mücadele AB'nin çevre politikalarının öncelikli amaçlarından biri olarak yer almıştır (CPS, 2012:13).

1.2. Avrupa Birliği Çevre Politikasının Temel İlkeleri

Avrupa Birliği, çevre konusunda temel ilkelere Çevre Eylem Programlarında ve Avrupa Tek Senedi ile birlikte temel antlaşma metinlerinde sürekli olarak yer vermiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu ilkeler bir bütün olarak Amsterdam Antlaşması'nda da yer almıştır. Antlaşmanın 2. ve 6. maddesi ile 19. bölümünde yer alan 174. maddesinde çevre ile ilgili düzenlemelere yer verilmiş ve çevre politikasının temel ilkeleri belirtilmiştir. Söz konusu 174. Maddede ve Çevre Eylem Programlarında yer alan Avrupa Birliği'nin çevre alanındaki temel ilkeleri; bütüncül ilkesi, İhtiyat ilkesi, önleme ilkesi, kaynağında önleme ilkesi ve kirleten öder ilkesi şeklinde belirtilmiştir(İktisadi Kalkınma Vakfı, 2000:57-58).

Kirleten öder ilkesi; en temel ilke olup, çevreyi kirletenlerin, çevrenin korunması için ortaya çıkan maliyete katlanmaları gerektiğine vurgu yapan ilkedir. Daha açık bir ifadeyle kirliliğin giderilmesi ve önlenmesinde ortaya çıkan maliyete, kirleticinin katlanması gerektiğini ifade eder. Bu ilke ile çevreyi kirletenlerin, kirliliği azaltma ya da daha az kirliliğe sebep olan ürün ya da teknoloji bulmaya teşvik edilmesi amaçlanmaktadır(Bozkurt, 2010:136)

Bütünleyicilik ilkesi; çevre korumaya dair faaliyetlerin, birliğin diğer politika alanlarında da dikkate alınması, bir başka ifadeyle diğer politika alanlarının uygulanmasında çevrenin korunmasının da gözetilmesi anlamına gelmektedir(Turan Bayram vd., 2011:34).

İhtiyat ilkesi; belirli bir faaliyetin yapılmasında çevre üzerinde olumsuz sonuçların çıkacağına dair bir şüphe var ise bilimsel ispatın ortaya konulmasını beklemeden ve çok geç kalınmadan önlem alınması anlamına gelir (Aydın ve Çamur, 2017:29).

Önleme ilkesi; çevrede ortaya çıkabilecek zararın tam olarak gerçekleşmesinden önce dolayısıyla daha erken safhada gerekli tedbirlerin alınmasını ifade eden bir ilkedir (Bozkurt, 2010:135). Böylelikle yapılan faaliyetin sebep olacağı çevresel zararı önleme amacı güdülmektedir.

Kaynakta önleme ilkesi; kirliliğe sebep olan faktörlere öncelikle kaynağında müdahale edilerek kirliliğin engellenmesi veya azaltılmasını ifade eden ilkedir(Aydın ve Çamur, 2017:30). Böylelikle kirliliğin sebep olabileceği zararın yayılmasının engellenmesi hedeflenmektedir.

1.3. Avrupa Birliği Çevre Eylem Programları

Avrupa Birliği'nin çevre programları oluşturma fikri ilk olarak 1972 tarihinde gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında dile getirilmiş ve ilk olma niteliği taşıyan Birinci Çevre Eylem Programı 1973 yılında hazırlanmıştır (Sağsen, 2015:276).

Avrupa Birliği'nin çevre eylem programları politik açıdan belirli hedefleri ve niyetleri ortaya koyan, hukuksal açıdan bağlayıcılığı olmayan ancak işlevsel açıdan önem taşıyan çalışmalardır. Avrupa Komisyonu tarafından ortaya konulan programlar, Konsey ve Parlamento tarafından da onaylanırlar (Tuncay, 2006:5). Programlar her ne kadar hukuki açıdan bağlayıcı olmasa da Konsey beyanı olarak kabul edilmekte ve istenen eylemlerin hukuki kurallar gerektirmesinden dolayı çevre alanında mevzuatın gelişmesine de vesile olmaktadır (Sarıkaya, 2004:3). Bu yönüyle programların AB çevre politikasının anlaşılmasında önemli bir rol üstlendiği ve yol gösterici nitelikte olduğu söylenebilir.

İlki 1973'te ilan edilen çevre eylem programlarından son olarak 7.si ilan edilmiş ve 31 Aralık 2020 tarihine kadar geçerli olması öngörülmüştür. İlk dört çevre eylem programlarında hedef olarak 'kirliliğin önlenmesi' belirlenmişken beşinci programda 'sürdürülebilir kalkınma ve sorumluluk paylaşımı', altıncı programda 'Çevre 2010:Geleceğimiz Tercihimiz', yedinci programda ise 'Gezegeenin Sınırları İçinde Daha İyi Yaşamak' temaları öne çıkarılmıştır.

Birinci Çevre Eylem Programı (1973-1976):Programın öncelikli amacının ulusal çevre programlarının birbiriyle uyumlu düzeye getirilmesi ve koordine edilmesi olduğu belirtilmiştir. Kirleten öder ilkesi, kirliliğin kaynağında önlenmesi ve çevre ile ilgili hususların karar alma süreçlerinde de etkili olması gerekliliği gibi konularda vurgu yapılmıştır (Kaya, 2018:104). Programda, Topluluğun çevre politikalarındaki temel amacının insanların hayat kalitesini, çevrelerini ve yaşam şartlarını geliştirmek olduğu ifade edilmiştir. Bu kapsamda çevre bilincinin artırılmasının teşvik edilmesi, uluslar arası işbirliğinin sağlanması, üye ülkelerdeki çevre programlarının bir bütün olarak uyumlaştırılması öncelikli amaçlar arasında yer almıştır (Duru, 2007:6).

İkinci Çevre Eylem Programı (1977-1981): İçerik ve kapsam olarak genel itibariyle Birinci Çevre Eylem Programı'nın devamı ve biraz genişletilmiş halidir. Daha çok çevreye ilişkin finansman konuları

üzerinde durulan bu programda, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporları da ilk kez gündeme gelmiştir. Böylelikle yapılacak bir projenin ilk olarak çevresel etkisinin incelenmesi, olumlu ve olumsuz yanlarının tespit edilmesi, bu sayede de çevreye zarar vermeden ya da verilecek zararı en aza indirerek gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Yaman ve Gül, 2018:210).

Üçüncü Çevre Eylem Programı (1982-1987): Diğer programlardan farklı olarak çevre politikalarının niteliğinin tedavi edici değil önleyici olması gerektiğine ve diğer politika alanlarının bütünüyle bir parçası olması gerektiğine vurgu yapan ve bu anlamda ‘önleyici’, ‘koruyucu’ ve ‘bütünüyle’ bir yaklaşımla ele alınan bir programdır. Öte yandan ÇED’in bu program döneminde yürürlüğe girmesi (1985) sebebiyle ÇED’e geniş bir şekilde yer verilmiş ve kirliliği azaltma çabalarının tek başına yeterli olmadığı, gerekli önlemlerin ÇED çerçevesinde alınmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır (Bozkurt, 2010:93).

Dördüncü Çevre Eylem Programı (1987-1992): 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi antlaşmasının etkilerinin görüldüğü programda çevre sorunları daha bütüncül bir şekilde ele alınmış ve önleyici yaklaşım benimsenmiştir. 1987 yılının Avrupa Çevre Yılı olarak seçildiğini belirten programda çevre konusundaki yönergelerin izlenmesine ve uygulanmasına dair verilen önem de vurgulanmıştır (Erdem ve Yenilmez, 2017:101).

Beşinci Çevre Eylem Programı (1993-2000): Gündem 21’e ve Rio Konferansı’na dair etkiler barındıran programın başlığı ‘Sürdürülebilirliğe Doğru: AB’nin Çevre ve Sürdürülebilir Gelişmeye Yönelik Politika ve Eylem Programı’ adını taşımaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma kavramı ilk kez bu programda kullanılmış ve belirlenen faaliyet alanları ve uygulanması hedeflenen politikalar, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde ele alınmıştır (Bozkurt, 2010:110). Topluluk tarafından özellikle vurgulanan Ulaşım, Enerji, Endüstri, Tarım ve Turizm sektörleri sürdürülebilir kalkınmanın elde edilebilmesi için beş hayati sektör olarak ifade edilmiştir. Bu programda öne çıkan bir diğer husus ise halkın aktif katılımını içeren ortak sorumluluk olmadan entegrasyonun sağlanamayacağı düşüncesi (Sarıkaya, 2004:4) ve çevre ile dost olan firmalara çevre koruma faaliyetlerinin doğuracağı maliyetler konusunda verilen destektir (Çokgezen, 2007:95).

Altıncı Çevre Eylem Programı (2001-2010): ‘Çevre 2010: Geleceğimiz, Tercihimiz’ başlığını taşıyan altıncı programda eyleme geçilmesi gereken iklim değişikliği, doğa ve bio-çeşitlilik, çevre ve sağlık, doğal kaynaklar ve atık yönetimi olmak üzere dört öncelikli alan belirlenmiştir (CPS, 2012:14).

İklim değişikliği; yapısal değişikliklerle bilhassa enerji ve ulaşım sektörlerinde yapılacak tasarruflarla Topluluğun emisyon değerlerini 2008’den 2012’ye kadar %8 oranında, 2020’ye kadar ise %20 ile %40 arasında azaltmayı içermektedir.

Doğa ve bio-çeşitlilik; toprak ve deniz çevresini korumaya yönelik yeni eylemler oluşturma, türlerin yaşam alanlarında varlıklarını sürdürebilmelerine engel olabilecek tehditleri ortadan kaldırma gibi eylemleri içermektedir.

Çevre ve sağlık; su, hava, gürültü, kimyasallar ve haşere ilaçlarından kaynaklanan riskleri azaltmak için belirlenecek stratejilerle insan sağlığını tehdit etmeyecek bir çevre kalitesine ulaşmayı içermektedir.

Doğal kaynaklar ve atık yönetimi; kaynak kullanımının vergilendirilmesi, geri dönüşümün artırılması yoluyla atık oluşumunun önlenmesi gibi adımlarla kaynakların israf edilmemesi ve atık hacminin sürekli artışının önlenmesini içermektedir (Bozkurt, 2010:118).

Altıncı Çevre Eylem Programında yedi alana dair de ilk defa tematik stratejiler belirlenmiştir. Bunlar; hava kirliliği, deniz çevresinin korunması ve muhafazası, toprak, kentsel çevre, atık önleme ve atıkların geri dönüşüme tabi tutulması, sürdürülebilir tarım ilacı kullanımı ve sürdürülebilir kaynak kullanımı alanlarıdır (CPS, 2012:14).

Yedinci Çevre Eylem Programı (2013-2020): ‘Gezegenin Sınırları İçinde Daha İyi Yaşamak’ sloganını taşıyan AB’nin son çevre eylem programı 2050’ye kadar uzun vadeli bir bakış açısı sunmaktadır. 6. CEP’te yer alan tematik stratejilerin sürdürüldüğü programda 9 adet de öncelikli çalışma alanı hedef olarak belirlenmiştir.

Bunlardan ‘Doğal ve ekolojik hayatın korunması ve iyileştirilmesi, yeşil ve düşük karbonlu ekonomiye geçiş, çevre kaynaklı etkilerin azaltılmasıyla insan sağlığının korunması’ ‘temel öncelik’ alanları olarak, ‘AB çevre mezuatının daha iyi uygulanması, bilgi akışının daha iyi sağlanması, iklim ve çevreye dair çalışmalara yatırımların artırılması, çevre ve iklim değişikliğine dair düzenlemelerin diğer politika alanlarına bütünüyle entegre edilmesi’ ‘etkinleştirici öncelik’ alanları olarak, ‘sürdürülebilir şehirler ve AB’nin uluslar arası ortamda etkinliğinin artırılması’ da ‘yatay öncelik’ alanları olarak belirtilmiştir (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2014:2).

2. Türkiye’nin Çevre Politikası ve İlkeleri

Çevre ve çevre korumaya dair uluslar arası düzeyde gerçekleştirilen faaliyetlerin zamanlaması dikkate alındığında ne yazık ki Türkiye tam olarak uyum sağlayamamış ve harekete geçme konusunda geç kalmıştır. Bu geç kalınmışlığın sebebi ise tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi ekonomi politikaları olarak gösterilmektedir. Ekonomik büyümeyi önceleyen bir politik bakış, çevresel kurumların oluşturulmasında, çevre bilincinin yayılmasında ve çevre politikalarının oluşturulmasında gecikmeye yol açmış ve sonuç olarak Türkiye, çevre ile diğer kalkınma süreçleri arasındaki uyumsuzluğun olumsuz sonuçlarını yaşamıştır (Türk ve Erciş, 2017:354).

Bütün bunların yanında Türkiye’de 1970’li yıllara kadar önem arz edecek bir çevre sorunuyla karşılaşılması da bu döneme kadar kaydedeğer bir çevre politikasının oluşturulmamasının diğer bir nedenidir. Türkiye’de çevre politikalarının oluşumu noktasında 1972 yılında Stocholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı önemli düzeyde etkili olmuştur (Yıldız, 2005:170).

Stocholm Konferansı’nın ardından çevre politikalarının daha sistematik bir şekilde ele alınması gerektiği düşüncesiyle 1978 yılında (günümüzde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı haline gelen) Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş ve kurumun çalışmaları sonucunda 1983 yılında Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bunlara ek olarak bu dönemden itibaren çevreye dair yasal düzenlemelerle mevzuat geliştirilmiş, anayasada çevre ile ilgili düzenlemelere yer verilmiş, pek çok uluslar arası antlaşmalara taraf olunmuş, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma kavramları beş yıllık kalkınma planlarında da yerini almıştır (Terzi, 2017:62).

2.1. Anayasa’da Çevre

1961 Anayasa’ında çevre ile ilgili açık bir düzenleme olmamasıyla birlikte 1982 Anayasa’ında çevre ile doğrudan veya dolaylı ilgisi olan çok sayıda madde bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi 1982 Anayasa’sının ‘Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler’ bölümünde düzenlenen 56. maddesi olup ilgili maddede “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek, devletin ve vatandaşların görevidir” denilmektedir. Öte yandan yerleşme ve seyahat hürriyetinin düzenlendiği 23. madde, mülkiyet hakkının düzenlendiği 35. madde, kıyılarından yararlanma konusunun düzenlendiği 43. madde, toprak mülkiyetinin düzenlendiği 44. madde, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması konusunun düzenlendiği 45. Madde, konut hakkının düzenlendiği 57. madde, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması konusunun düzenlendiği 63. madde, tabii servetlerin ve kaynakların aranması ve işletilmesi konusunun düzenlendiği 168. madde ve son olarak ormanların korunması ve geliştirilmesi konusunun düzenlendiği 169. madde, çevre ile ilgili 1982 Anayasa’ında yer alan maddelere örnek olarak gösterilebilir.

2.2. Çevre Kanunu

1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu ise Türkiye’nin çevre politikası ile ilgili düzenlemelerinin başında gelir. Kanun, 1. maddesinde yer verdiği amacını, ‘bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak’ olarak açıklamaktadır.

Çevre kanunu, dayandığı temel ilkelere ise ağırlıklı olarak 3. maddede yer vermiştir. Bu ilkeler;

1. Ortak Sorumluluk ve İşbirliği İlkesi: Kanunun 3.maddesinin a ve b bendinde, çevrenin korunmasında, iyileştirilmesinde ve kirliliğin önlenmesinde herkesin yükümlülükleri sahip olduğu ve başta kamu yönetimi olmak üzere, meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin bu yükümlülükleri sahip olmakla birlikte bu amaç çerçevesinde işbirliği yapacaklarına yer verilmiştir.
2. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi: Kanunun 3.maddesinin c ve d bendinde, arazi ve kaynak kullanım kararlarıyla proje değerlendirmesi kararlarını vermeye yetkili olan kuruluşların, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetmesi ve yapılacak ekonomik faaliyetlerden elde edilecek faydanın, doğal kaynaklar üzerindeki etkisinin sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde ve uzun vadede değerlendirilmesi gerektiğine yer verilmiştir.
3. Katılım İlkesi: Kanunun 3.maddesinin e bendinde, çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkının esas olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır. Çevre hakkının kullanılmasında katılım ortamını temin etmekle yükümlü kuruluşlar ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile yerel yönetimler olarak işaret edilmiştir.
4. Önleme İlkesi: Kanunun 3.maddesinin f bendinde yer alan düzenlemeye göre; her türlü faaliyet esnasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir biçimde kullanılması amaçlanmalıdır. Bu kapsamda atık oluşumunun kaynağında azaltılmasının ve atıkların geri kazanılmasını sağlayacak çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılmasının esas olduğu vurgulanmıştır.
5. Kirleten Öder İlkesi: Kanunun 3.maddesinin g ve h bendinde; kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılacak harcamaların

kirleten veya bozulmaya neden olanlar tarafından karşılanması yer almaktadır. Kirletenin, kirliliği giderecek önlemleri almaması ya da önlemlerin kamu kurum ve kuruluşları tarafından alınması durumunda yapılan harcamaların 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uyarınca kirletenden tahsil yoluna gidileceği vurgulanmıştır. Öte yandan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle, çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar, vergi, harç, katılma payları, teşvikler, uygulamalar ve ücretlendirmeler gibi ekonomik araçların ve bunlara dair usul ve esasların düzenlenebileceğine yer verilmiştir.

6. Kusursuz Sorumluluk İlkesi: Kanunun 28.maddesine göre; çevreyi kirletenler veya zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumlu tutulmuşlardır.

Çevre Kanun'u 30.maddede ise herkese, çevreyi kirleten ya da bozan bir faaliyet görmesi durumunda ilgili mercilere başvurarak önlem alınmasını ya da faaliyetin durdurulmasını isteme hakkı tanımaktadır. Bunun yanında herkesin 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreyle ilgili bilgilere ulaşma hakkına sahip olduğu da belirtilmiştir.

Öte yandan kanun, çevrenin korunmasına ilişkin önlemler ve yasaklar, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), Stratejik Çevresel Değerlendirme, atıklar, tehlikeli kimyasallar, kirlilik, Çevre Kirliliğini Önleme Fonu, cezai hükümler ve yönetmelikler gibi konularda da düzenlemeler içermektedir.

Çevre Kanunu'dan farklı olarak Türkiye'nin çevre politikasına dair diğer önemli kanuni düzenlemeleri şunlardır; Kabahatlar Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, Milli Parklar Kanunu, Maden Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Kara Avcılığı Kanunu, Hayvanları Koruma Kanunu, Boğaziçi Kanunu, Kıyı Kanunu, Umumi Hıfzısıhha Kanunu, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, İmar Kanunu, Orman Kanunu, Turizmi teşvik Kanunu, Su Ürünleri Kanunu ve Türk Ceza Kanunu gibi kanunlar çevreyle ilgili önemli kanunlar olarak gösterilebilir(Kızılboğa ve Batal, 2012:196).

2.3. Kalkınma Planlarında Çevre

Ekonomik ve toplumsal politikaların belirlenmesinde ve hayata geçirilmesinde önemli bir klavuzluk rolü üstlenen kalkınma planlarının ilki 1963 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Daha önce de vurgulandığı üzere Türkiye'de çevre politikalarının gelişimi ise 1972 yılında yapılan Stocholm Konferansından sonra söz konusu olmuştur. Dolayısıyla 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ve 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında çevre konularına yer verilmemiş, ilk defa 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında çevre konusu kendine yer bulabilmiştir(Yıldız, 2005:170).

Çevrenin ilk defa bir sektör olarak değerlendirildiği Üçüncü Beş Kalkınma Planında (1973-1977), çevre sorunları ekonomik kalkınma ile birlikte anılmış ve bu sorunların ileri sürülerek kalkınma çabalarının yavaşlatılması kabul edilemez olarak nitelendirilmiş ve planda kirliliğin üzerinde durulmuştur (Şeren ve Dedebeğ, 2013:5). Buradan hareketle üçüncü planın çevre konusuna kalkınmayı engelleyebilecek bir olgu gözüyle baktığı ve çevre sorunlarına nazaran kalkınma hareketlerini öncelediği söylenebilir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979-1983) ise çevre konusunda daha çok önleyici politikalar esas alınarak sanayileşme, tarımda modernleşme ve kentleşme süreçlerinde çevrenin de dikkate alınması gerektiği öngörülmüştür. Bu plan döneminde Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuş ve Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir (Algan, 2000:227).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989) ise çevre konusundaki temel yaklaşım değişmiş ve yalnızca kirliliğin önlenmesi değil doğal kaynakların muhafaza edilerek gelecek kuşaklara aktarılması gerektiği de vurgulanmıştır. Planın ‘Sosyal Hedef ve Politikalar’ başlığında da başta kaynak kullanımı, atıklar, önlemler ve Ar-Ge ile ilgili konular olmak üzere çevre politikası ilkeleri belirlenmiştir (Özçelik ve Barut, 2017-2:8).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994), adı konmaksızın sürdürülebilir kalkınma ilkelerine yer verilmiş, doğal kaynakları ekonomik kalkınmaya imkan sağlayacak şekilde kullanırken insan sağlığının ve doğal dengenin de korunarak gelecek kuşaklara aktarılması, planın asıl hedefi olarak belirtilmiştir (Keleş, 2013:227). Planda çevre standartlarının oluşturulması aşamasında ülkenin mevcut şartlarına uyumlu bir yol belirlenmesi gerektiğine vurgu yapılmış ve sektörel planlamalara çevre boyutunun da entegre edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çevre Bakanlığı’nın kurulması ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi bu plan döneminde gerçekleşmiştir (Bozkurt, 2010:52).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1996-2000), sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı benimsenmiş, çevre politikalarının diğer politika alanlarıyla bütünleştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmış, çevre konusunda uluslar arası sorumluluklar ele alınmış ve çevre konusundaki uluslar arası sorumluluklarımızı ilk kez ayrıntılı bir şekilde ele alan Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hayata geçirilmiştir (Bozkurt, 2010:55). UÇEP’in hazırlanma nedenleri; sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için çevreyle ilgili stratejilerin geliştirilmesi, çevreye yönelik yatırımlarda önceliklerin belirlenmesi, ilgili kuruluşlar arasında işbirliğinin sağlanması, uluslar arası kuruluşlarca desteklenmek üzere çevreyle ilgili yatırım programlarına ilişkin verilerin sağlanması olarak belirtilmiştir. UÇEP’in başlıca hedefleri ise; daha etkili bir çevre yönetim sisteminin gerçekleştirilmesi, bilgi ve duyarlılık düzeyinin yükseltilmesi ve daha etkin bir çevre yönetimi için gerekli yatırımların hayata geçirilmesi olarak belirtilmiştir. Ekolojik denge, ekonomik verimlilik, insan sağlığı, kültürel, tarihsel ve estetik değerler başlıkları ise başlıca sorun alanları olarak tespit edilmiştir (Keleş, 2013:229).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2001-2005), sürdürülebilir kalkınma ve çevre yönetiminde başarısız olduğu vurgulanarak ÇED Yönetmeliğinin uygulanmasında ve çevre politikalarında yetersiz kalındığı belirtilmiştir. Planda temel amaç, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlarken insan sağlığının, ekolojik dengenin, kültürel, tarihsel ve estetik değerlerin de korunmasını sağlamak olarak belirtilmiştir. Planda UÇEP önceliklerinin güncelleştirilerek uygulanacağı ve AB ölçünlerine uygunluk sağlanacağı da vurgulanmıştır. Ayrıca Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı ile Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanması da planın önemli hedefleri arasında yer almaktadır (Keleş vd., 2015:387).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2007-2013), sürdürülebilirlik kavramına vurgu yapılarak kurumsal yapının gözden geçirilmesi, çevre bilincini her kesimde artıracak eğitimlerin verilerek katılımın artırılması, çevresel planlamaya önem verilmesi, sağlıklı kentsel gelişmenin

sağlanması ve yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin sağlanması gibi konular üzerinde durulmuştur (Kızılboğa ve Batal, 2012:198).

Onuncu Kalkınma Planının (2014-2018), giriş bölümünde planın, ‘çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı’ hususlarını içerecek biçimde tasarlandığı belirtilmiştir. Ekonomik büyüme, üretim ve tüketim alışkanlıkları ve nüfus düzeyinde yaşanan artışların çevre üzerindeki baskıyı artırmaya devam ettiğinin vurgulandığı planda, buna karşın kurumlar arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi, çevreye zararı en aza indirecek yöntem ve teknolojilerin kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda küresel ölçekte başlayan yeni büyüme modeli olarak ‘yeşil büyüme’ kavramına yer verilmiş ve bu kavram çerçevesinde çevrenin korunması, rekabetçiliğinin artırılması ve yeni düzenlemelerle şehirlerin hem ekonomik olarak daha etkin hem de daha çevre dostu olacağı vurgulanmıştır. Yine aynı bölümde Türkiye’nin küresel ölçekteki çevre sorunlarının çözümüne ilişkin ülke gerçeklemlerini gözetten bir anlayış çerçevesinde ‘ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar’ ve ‘göreceli kapasiteler’ ilkelerini gözettiği vurgulanmıştır(Onuncu Kalkınma Planı, 2013:13). Planın temel amaçları ve ilkelerinin yer aldığı ikinci bölümde ise kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesinin yolunun kalkınmanın sürdürülebilir olması, refahın yaygınlaştırılması ve mekanların yaşam kalitesinin ve yaşanabilirlik standartlarının çevreye duyarlı bir biçimde yükseltilmesi yoluyla olacağı belirtilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2013:28). Plan, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde belirlenen hedeflere ulaşılmasında özel sektör, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve ilgili kuruluşlar arasında işbirliği, koordinasyon ve veri paylaşımının da önemli olduğunu vurgulamıştır.

Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023), çevre vurgusunu yine giriş bölümünde yapmış ve sürdürülebilir çevreyi planın temel eksenleri arasında göstermiştir. Planda yer alan hemen hemen bütün sektörlerde ‘çevre’ vurgusu yapılmış ve belirlenen hedeflere ulaşılmasında çevreyle uyumun dikkate alınması gerekliliği belirtilmiştir. Kentlerin büyümesinin ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamanın yanında çevresel tedbirlerin alınmasını da gerekli kıldığı vurgulanarak kentlere yapılacak yatırımlarda çevre politikalarının ekonomi politikaları ile birlikte ele alınmasının gerekliliği belirtilmiştir (Onbirinci Kalkınma Planı, 2018:13). Planda çevre problemlerinin insan yaşamını ve kalkınma sürecini her geçen gün daha belirgin bir şekilde etkilediği belirtilerek çevre üzerindeki baskının azaltılması, çevre kirliliğinin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynaklarının kullanımının sürdürülebilirliğinin sağlanması ve yaşanabilir kentlerin inşasının gittikçe önem kazandığı belirtilmiştir(Onbirinci Kalkınma Planı, 2018:157). Planda çevreyle ilgili; doğal kaynakların ve çevrenin korunması, kalitesinin yükseltilmesi, her alanda çevre dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi, toplumun çevre bilincinin artırılması temel amaçlar olarak gösterilmiştir. Uygulanacak politikalar olarak ise çevre konusunda kurum ve kuruluşların görevlerinin netleştirilerek kamu, özel sektör, STK’lar ve mahalli idareler arasındaki işbirliği ve koordinasyonun sağlanması, toplumda çevre bilincinin artırılması ve etkin çevre yönetiminin sağlanması, çevre etiket sisteminin yaygınlaştırılması, iklim değişikliği ile mücadele ve uyumun sağlanması ve çevresel verilerin ve göstergelerinin düzenli olarak üretimi ve kamuoyuyla paylaşımı sayılmıştır (Onbirinci Kalkınma Planı, 2018:169-170).

3. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Çevre Faslı Çerçevesinde İlerleme Raporlarının Analizi

Türkiye ile Avrupa Birliği’nin ilişkileri 31 Temmuz 1959’da Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yaptığı başvuruya başlamış ve 1963’te imzalanan Ankara Antlaşması ile hukuki bir nitelik kazanmıştır. 1987’de Türkiye’nin Birliğe yaptığı tam üyelik başvurusu ‘Türkiye’nin üyeliğe ehil

olduğu ancak hazır olmadığı' gerekçesiyle reddedilmiştir. 1999'da yapılan Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsü kazanan Türkiye, 2005 yılında ise katılım müzakerelerinin genel prensiplerini belirleyen müzakere çerçeve belgesinin onaylanmasıyla birlikte müzakere sürecine başlamıştır (Akçay, 2015:425).

Müzakere Çerçeve Belgesi'nde müzakereler 3 temel üzerine kuruludur. Bunlar; Kopenhag Siyasi Kriterlerinin istisnasız olarak uygulanması, siyasi reformların derinleştirilmesi ve içselleştirilmesi, AB müktesebatının üstlenilmesi ve uygulanması ve sivil toplum diyalogunun güçlendirilmesi kapsamında hem AB ülkelerinin kamuoylarına hem de Türk kamuoyuna yönelik bir iletişim stratejisinin yürütülmesidir. Katılım müzakereleri, Türkiye'nin AB müktesebatını iç hukukuna aktarması, yürürlüğe koyması ve etkili bir şekilde uygulamasının belirlendiği süreçtir. Toplamda 35 fasıl üzerinden yürütülen katılım müzakerelerinde çevre başlığı27. fasılda yer almakta olup 2009 yılında müzakeresine başlanmıştır(Karluğ, 2013:461). Çevre faslının müzakere edildiği temel başlıklar ise; yatay mevzuat, hava kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, endüstriyel kirlenmenin kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar, gürültü, iklim değişikliği ve sivil koruma başlıklarından ibarettir.

AB müktesebatının en önemli parçalarından birisi de aday ülkeler için yol haritası niteliğinde olan ve 35 faslın yer aldığı uyum başlıkları altında üyelik için alınması gereken tedbirleri, kısa ve orta vadeli öncelikleri içeren Katılım Ortaklığı Belgeleridir (KOB).Kısa vadeli hususların 1-2 yıl içerisinde, uzun vadeli hususların ise 3-4 yıllık bir süre içerisinde yerine getirilmesi beklenilir. Sürekli güncellenen KOB'da, aday ülkelerin yerine getirdiği hususlar çıkartılarak ilerlenir. Her KOB'dan sonra ise aday ülke tarafından bir Ulusal Program hazırlanması beklenir. Buradaki maksat ise aday ülke tarafından KOB'da belirtilen hususların hangi kaynaklarla, hangi vadede, hangi kurumlar eliyle ve nasıl bir yapılanma yoluyla yapılacağını belirtilmesidir (Karluğ, 2013:516).

Müzakereler sürecinde üzerinde durulması gereken önemli belgelerden birisi de 'İlerleme Raporları'dır. Avrupa Komisyonu tarafından her yıl düzenli olarak hazırlanan veaday ülkelerin Avrupa Birliği Müktesebatına uyum çalışmalarının ne düzeyde olduğunu gösteren ilerleme raporları, müzakere süreçlerinde ciddi öneme sahiptir. Raporda, müzakere edilen 35 faslın tamamı için AB tarafından aday ülkenin uyumu ve yeterliliği değerlendirilmektedir. Türkiye için 1998 yılından itibaren hazırlanan ilerleme raporları bir tek 2017 yılında yayınlanmamıştır. 2015 yılından itibaren 'Ülke Raporu' adını alan raporların sonuncusu ise 2019 yılında yayınlanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere 27. fasılda yer alan çevre konusu; yatay mevzuat, hava kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, doğa koruma, endüstriyel kirlenmenin kontrolü ve risk yönetimi, kimyasallar, gürültü, iklim değişikliği, idari kapasite ve sivil koruma başlıkları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere çevre faslının müzakerelere açılması 2009 yılında olmuştur.Çalışmamızda faslın müzakerelere açılmasından önce yayınlanan ilerleme raporları ile müzakerelere açılmasından sonraki ilerleme raporları analiz edilerek karşılaştırılacak ve değişimin ne yönde olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu kapsamda ilerleme raporlarındaki ifadeler yorumlanarak herhangi bir gelişmenin ya da ilerlemenin olmadığı durumlar için 'hiç ilerleme kaydedilmemiştir', ilerlemenin sınırlı ve az miktarda olduğu durumlar için 'sınırlı ilerleme' ve ilerlemenin iyi ve ileri düzeyde olduğu durumlar için 'iyi düzeyde ilerleme' ifadeleri tabloya yerleştirilmiştir. Raporda, o yıl için bahsedilmeyen bir başlık olduğunda ise 'düzenleme yok' ifadesi kullanılmıştır.

Tablo 1. 1998-2008 İlerleme Raporları Analizi

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yatay Mevzuat	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme
Hava Kalitesi	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme
Atık Yönetimi	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme
Su Kalitesi	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme
Doğa Koruma	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme
Endüstriyel Kirliliğin Kontrolü ve Risk Yön.	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir.	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	İyi düzeyde ilerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir
Kimyasallar	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir.	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme
Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir.	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir
Gürültü	Düzenleme yok	Sınırlı İlerleme	Düzenleme yok	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	İyi düzeyde ilerleme
İdari Kapasite	Düzenleme yok	Düzenleme yok	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	Hiç ilerleme kaydedilmemiştir	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Düzenleme yok	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme

Çevre faslının müzakerelere başlandığı 2009 yılının öncesini kapsayan ilerleme raporları analizi tablo 1’de verilmiştir. Tabloda 49 kere ‘hiç ilerleme kaydedilmemiştir’, 44 kere ‘sınırlı ilerleme’, 12 kere de ‘iyi düzeyde ilerleme’ ifadesi kullanılmasının tablonun genel özeti hakkında ipucu mahiyetinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo1’den de anlaşılacağı üzere raporların yayınlanmaya başladığı ilk yıllar olan 1998, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında kaydedilen ilerleme yok denecek kadar azdır. Hatta siyasi ve ekonomik istikrarsızlık içeren 2000 ve 2001 yıllarında tüm başlıklar için kullanılan ifade hiç ilerleme olmadığı yönündedir. Şüphesiz, ekonomik ve siyasi sorunlarla baş etmeye çalışan bir devletin çevre politikalarına birincil öncelik verememesi de beklenen bir durumdur.2002 yılından sonra yaşanan görece iyileşmenin ise AB’ye hızlı bir şekilde tam üyelik vaadi taşıyan yeni hükümetin, bir dizi reformlar gerçekleştirmesi sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Türkiye’nin bu dönemde su kalitesi, endüstriyel kirliliğin azaltılması ve risk yönetimi, kimyasallar ve genetiği değiştirilmiş organizmalar başlıklarında diğer başlıklara göre çok daha az ilerleme kaydettiği görülürken, daha az ekonomik maliyeti olan gürültü ve idari kapasite başlıklarında ise diğer başlıklara oranla çok daha iyi düzeyde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Bu durum, çevre faslına uyum gerekliliklerinde ekonomik maliyetin belirleyici rol üstlendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bir diğer dikkat çekici husus ise endüstriyel kirliliğin azaltılması ve risk yönetimi başlığında neredeyse tüm yıllar için hiç ilerleme kaydedilmemiş olmasıdır. Sanayileşme çabaları ön planda olan Türkiye’nin bu alandaki yatırımları olumsuz etkileyebilecek direktifleri ve bunların ortaya çıkaracağı maliyeti karşılamaktan imtina etmiş olabileceği açıktır.

Şüphesiz 1998-2008 yılları arasında Türkiye AB çevre müktesebatına uyum konusunda çaba ve ilerleme sarfetmiştir. Ancak gelinen düzey, istenen/beklenen düzeyden oldukça uzak olmaya devam etmektedir. Çevre faslının müzakerelere açılmasından önceki dönemi kapsayan bu zaman zarfında her ne kadar yeterli olmasa da Türkiye, endüstriyel kirliliğin azaltılması ve risk yönetimi başlığı ile genetiği değiştirilmiş organizmalar başlığı haricinde diğer bütün başlıklarda belirli bir mesafe katetmiştir. En azından faslın müzakerelere açılmasından önce sınırlı da olsa kaydedilen bu gelişme, müzakerelerin açılmasıyla birlikte atılacak adımlara bir ön hazırlık tecrübesi kazandırmıştır.

Bu sebeple, faslın müzakerelere açılmasından sonra kaydedilen gelişmelerin ise daha olumlu olması beklentisi ortaya çıkmaktadır. Aşağıda yer alan Tablo:2’de çevre faslının müzakerelere açıldığı 2009 yılından başlayarak her yıl için Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen ilerleme raporlarının analizi yer almaktadır. Bu kapsamda tablodaki veriler analiz edilerek faslın müzakerelere açılmasından sonraki gelişmelerin ne yönde gerçekleştiği ve müzakere süreçlerinin katkısının ne yönde olduğu analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tablo 2. 2009-2019 İlerleme Raporları Analizi

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2018	2019
Yatay Mevzuat	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir
Hava Kalitesi	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme
Atık Yönetimi	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme
Su Kalitesi	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	İyi düzeyde ilerleme
Doğa Koruma	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir
Endüstriyel Kirliliğin Kontrolü ve Risk Yön.	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme
Kimyasallar	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme
İklim Değişikliği	Düzenleme yok	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir
Gürültü	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme	İyi düzeyde ilerleme
Sivil Koruma	Düzenleme yok	Düzenleme yok	Düzenleme yok	Düzenleme yok	Sınırlı İlerleme	İyi düzeyde ilerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir
İdari Kapasite	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Sınırlı İlerleme	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Hiç ilerleme kaydedilme-miştir	Sınırlı İlerleme	Düzenleme yok	Düzenleme yok	Düzenleme yok	Düzenleme yok

Çevre faslının müzakerelere başlandığı 2009 yılı ile 2019 yılları arasını kapsayan ilerleme raporlarının analizi yukarıda bulunan tablo:2’de verilmiştir. Tabloda 34 kere ‘hiç ilerleme kaydedilmemiştir’, 45 kere ‘sınırlı ilerleme’ ve 22 kere de ‘iyi düzeyde ilerleme’ ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu veriler 1998-2008 yıllarını kapsayan tablo:1’de 49 kere ‘hiç ilerleme kaydedilmemiştir’, 44 kere ‘sınırlı ilerleme’ ve 12 kere de ‘iyi düzeyde ilerleme’ olarak belirtilmişti. Bu açıdan bakıldığında müzakere sonrasını kapsayan dönemde görece bir iyileşmenin yaşandığını ancak ‘sınırlı ilerleme’ ifadesinin çokluğundan da anlaşılacağı üzere bunun tatmin edici görünmekten ziyade daha ortalama bir istikamette meydana geldiğini söylemek mümkün olacaktır. Ancak tablonun genel durumu dikkate alındığında sürecin hedeflenenden uzak bir biçimde tekamül ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’nin Ağustos 2009’da Kyoto Protokolü’ne taraf olmasıyla fasılda ‘iklim değişikliği’ başlığı da müzakerelere dahil edilmiştir. Yine bu dönemde ek olarak ‘sivil koruma’ başlığının da müzakerelere dahil edildiği, bununla beraber 2015 yılından itibaren ‘idari kapasite’ başlığının ilerleme raporlarında yer almadığı görülmektedir.

Tablo2 incelendiğinde söz konusu dönemde, Türkiye’nin gürültü alanında devam eden iyileşme sürecini sürdürdüğü , depolama tesislerinin artırılması, ayırma ve geri dönüşüm kapasitesinin artırılması ve atık planlarının oluşturulması gibi faaliyetlerin sonucu olarak atık yönetimi başlığında da diğer başlıklara nazaran iyi düzeyde gelişme kaydettiği görülmektedir.

2009 yılının öncesine göre dikkat çeken gelişmelerden biri de endüstriyel kirliliğin kontrolü ve risk yönetimi başlığında olmuştur. 1998’den 2008’e kadar neredeyse her yıl hiç ilerleme kaydedilmediğinin vurgulandığı başlıkta 2009 yılından itibaren bir miktar olumlu gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Buradaki gelişmelerin arka planında ise Türkiye’nin özellikle atık yakma ve büyük endüstriyel kazaların önlenmesi gibi konuları içeren mevzuatta AB direktiflerine uygun değişiklikler yapması ile petrol kirliliğinin iyileştirilmesi hakkındaki uluslararası anlaşmalarda yapılan değişikliklerin onaylanması gibi nedenler bulunmaktadır.

Bunların haricinde Türkiye’nin bu dönemde su kalitesi başlığında kaydettiği ilerleme de dikkat çekicidir. Nehir havzası yönetimi, yer altı suları ve içme suyuna ilişkin yeni su mevzuatının kabul edilmesi, Türkiye Su Enstitüsü’nün kurulması, atık su arıtımı kapasitesinin artırılması, Ulusal Havza Yönetim Stratejisi’nin kabul edilmesi ve Kentsel Atık Su Direktifi’nin kabul edilmesi gibi uygulamalar, bu alanda AB müktesebatına uyum noktasında ilerleme kaydedilmesini sağlayan temel adımlar olarak öne çıkmaktadır.

Doğa koruma başlığı ise bu dönemde neredeyse her yıl için hiç ilerleme kaydedilmediğinin ifade edilmesi sebebiyle en olumsuz başlık olarak öne çıkmaktadır. Kuş türlerinin ve bazı doğal yaşam alanlarının içlerindeki bitki ve hayvan türleri ile birlikte koruma altına alınmasını içeren Natura 2000 alanlarının listelenmemesi, doğal yaşam alanlarının üzerine büyük ölçekli su ve enerji tesisleri yapılması, bozuk orman alanlarının özelleştirilmesine dair yasal düzenlemeler, ulusal biyo-çeşitlilik stratejisi ve eylem planının kabul edilmemiş olması, Tabiatı ve Biyolojik Çeşitliliği Koruma Kanunu’nun AB müktesabıyla uyumlu olmaması, sulak alanlarda, ormanlarda ve doğal sit alanlarında planlama ve imara izin veren yasal düzenlemelerin var olması gibi nedenler bu başlıkta hiç ilerleme kaydedilememesinin temel nedenleri olarak ifade edilebilir.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) ve çevresel bilgiye erişim gibi konuları içeren yatay mevzuat başlığında ise bu dönemde dikkat çekici bir gerileme olduğu göze çarpmaktadır. Gerilemenin temel sebebi ise Türkiye'nin nükleer enerji santralleri, hidroelektrik santralleri, üçüncü köprü, üçüncü havalimanı, büyük altyapı projeleri gibi projeleri de kapsayan bilimum projeleri ÇED kapsamı dışına çıkarmasıdır. Yapılan düzenlemeler ile getirilen kapsamlı muafiyetler, AB müktesabatıyla önemli oranda çelişen düzenlemeler olsa da çeşitli süreçlerden geçerek ısrarla yasalaştırılmıştır.

Her iki tablo da dikkatle incelendiğinde çevre faslının müzakerelere açıldığı 2009 yılından önceki dönem ile 2009 yılından sonraki dönem arasında kaydedilen gelişmelerin istenen düzeyden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Faslin müzakerelere açılmış olması -doğal olarak- ilerlemenin yüksek düzeyde gerçekleşmesi beklentisini oluşturmuştur. Ancak birkaç başlık dışında durum hiç de öyle olmamıştır. Hatta 2009 yılından sonra yatay mevzuat ve doğa koruma gibi başlıklarda önceki döneme göre daha da olumsuz yönde bir seyir kaydedilmiştir.

Tablolardan da anlaşılacağı üzere fasılda yer alan başlıkların hiçbirinde yıllara sari olarak istikrarlı bir iyileşme söz konusu olmamıştır. Örneğin herhangi bir başlıkta iyi düzeyde ilerleme ibaresi bir sonraki yıl hiç ilerleme kaydedilmemiştir şeklinde değişebilmektedir. Başlıklardaki gelişim düzeyinin seneden seneye bu denli farklılık göstermesi, tutarlı ve kapsamlı bir çevre politikasının yokluğu olarak da yorumlanabilir. İlerleme raporları çerçevesinde bakıldığında Türkiye'nin çevre politikasında ileri düzeyde ve istikrarlı bir şekilde gelişim gösterdiği söylenemez.

Türkiye, ekonomik kalkınma sürecini Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla çok daha geç kalarak tekamül ettirmeye çalışan bir ülkedir. Ekonomik kalkınma yarışında önde olan Avrupa Birliği, çevresel maliyetleri karşılamada gelişmekte olan ülkelere göre çok daha cesurca davranabilme şansına sahiptir. Ancak hem ekonomik kalkınma sürecini idame ettirmeye çalışan hem de çevre hakkını muhafaza etmek zorunda olan Türkiye için durum aynı çizgide ilerlememektedir. Çevre politikasını 1970'li yıllarda yeni yeni gündemine alan Türkiye daha en başta tercihini yapmış ve 1973 yılında yürürlüğe giren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonomik kalkınma ile çevre politikası dengesinde her zaman ekonomik kalkınma gereklerinin tercih edileceğini açıkça vurgulamıştır.

Günümüz için gelinen noktada durum çok da farklı değildir. İlerleme raporlarında vurgulanan olumsuz gelişmelerin önemli bir kısmının Türkiye'nin ekonomik hamleleriyle ilgili olduğunu görmekteyiz. Çok sayıda ekonomik yatırımları ÇED kapsamı dışına çıkarması, korunması gereken doğal alanlarda tesisler inşa etmesi, ormanlardan, sulak alanlardan ve kıyılardan ekonomik yararı öncelikleyecek tercihlerde bulunması, sanayi tesislerinde uygulanması gereken ancak maliyet içeren düzenlemelerden kaçınılması, enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla nükleer tesisler inşa etmesi ve dahası gibi artırılabilir benzer örnekler bu durumu ispatlayacak niteliktedir. Öte yandan 2016 yılında Adana Tufanbeyli Termik Santrali'nin açılışında Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'nın açılış

konuşmasının enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla fosil yakıt kullanımını destekleyici içeriği¹, bu konuda devam eden devlet politikasının da göstergesidir.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere belli dönemlerde yumuşasa da Türkiye'nin çevre hakkı ile ekonomik yarar arasında tercih yapmak zorunda kaldığı neredeyse her durumda kesin bir şekilde ekonomik yararı önceliklediği görülmektedir. Son gelişmeler ışığında bu durumun bundan sonra da devam edeceği anlaşılmaktadır.

Öte yandan çevre faslının 300'den fazla ve toplamda binlerce sayfadan oluşan yönetmelik ve tüzükleri kapsadığı gerçeğini de ihmal etmemek gerekir. Ayrıca 2016-2023 Avrupa Birliği Çevre Entegre Uyum Stratejisinde (UÇES) belirtildiği gibi faslın toplam maliyeti 60 Milyar Avro'dan fazladır. Çevre faslındaki taleplerin çok sayıda ve yüklü oranda maliyet içeriyor olması, Türkiye'nin ekonomik kalkınmayı ön plana aldığı gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda ciddi bir çelişki yaratmakta ve Türkiye'nin ekonomik kalkınma seçeneğini tercih edeceğini göstermektedir.

Bütün bu gerekçeler çevre faslındaki uyumun güçlüğüne göstermektedir. Türkiye, Avrupa Birliği çevre müktesebatında hem çok zorlanacaktır hem de belli bir aşamaya gelmesi ciddi zaman alacaktır. Bu sebeple Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerinin ilerlemesindeki en büyük engel, çevre faslındaki ekonomik yükün ağırlığı ve Türkiye'nin bu konudaki değişmeyen tercihi olacaktır.

4. Sonuç

Avrupa Birliği'nin çevre politikaları çok yönlü ve kapsamlı olmasıyla beraber her yıl giderek artan hacmiyle müzakerelerdeki belirleyici rolünü istikrarlı bir şekilde artırmaktadır. Birliğin çevre politikalarına verdiği önem müzakere faslı özelinde de kendisini göstermekte ve aday ülkelere yönelik direktifler çeşitlenerek artmaktadır. Bu durum Türkiye için de önemli sonuçlar doğurmakta ve müktesebatla uyum içeren nitelikli bir çevre politikasının oluşturulmasını mecbur kılmaktadır.

Türkiye'nin çevre politikası ve ilkeleri 1970'li yıllardan itibaren oluşmaya başlamış ve çevreye dair düzenlemeler bu tarihlerden itibaren politika metinlerinde kendisine yer bulmuştur. 1961 anayasasında çevreyle ilgili açık bir hüküm olmamasına karşılık 1982 anayasasında geniş kapsamlı düzenlemelere yer verilmiştir. Aynı tarihlerde müstakil bir çevre kanunu yürürlüğe girmiş ve temel politikalar ile temel ilkeler belirlenmiştir. Çevre konusundaki politika adımlarının bir yansıması olarak kalkınma planlarında da benzer düzenlemelere gidilmiş ve ilk defa üçüncü beş yıllık kalkınma planında çevreye dair içerikler yer almaya başlamıştır.

Politika metinlerinde ve diğer yasal düzenlemelerde atılan adımlar olumlu olmakla beraber Türkiye'nin çevre konusundaki temel yaklaşımı daha ilk baştan ihtiyatlı olmuş ve ekonomik kalkınma girişimlerine ters düşebilecek bir çevresel maliyete katlanılmasının kabul görmeyeceği belirtilmiştir. Bu kapsamda çevre politikalarının temeline ekonomik faydaya verilen öncelik yerleştirilmiş ve adımlar bu minvalde atılmıştır. Her ne kadar zaman içerisinde

¹<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-ithal-komure-karsiyim-2232950>

istisna sayılabilecek uygulamalar olsa da Türkiye'nin çevre politikası gerçeği günümüzde de aynı doğrultuda ilerlemekte ve kalkınmaya dair ekonomik fayda ile çevre arasındaki her tercih zorunluluğunda ekonomik fayda öne çıkmaktadır.

Bu durumun sonuçları ilerleme raporlarında da kendisini göstermektedir. Çevre faslının müzakere edilmesinden önceki ve müzakere edilmeye başladıktan sonraki süreçlerde gösterdiği gelişim düzeyi beklenenden uzak olmuştur. Faslın müzakerelere açılmış olması üzerinden 10 yıl geçmesine rağmen beklenen düzeyde gelişme kaydedilmesini sağlayamamıştır.

Bununla beraber Türkiye'nin, Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerde çevre politikasına dair uyum noktasında çaba gösterdiği de açıktır. Müktesebatın benimsenmesine yönelik çabalar sadece uygulama alanlarında değil politika kavramlarında yaşanan değişikliklerde de kendisini göstermiş ve geride bırakılan süreçte değişikliğe uğrayan bazı kavramlar Türkiye'nin politika metinlerine de yansımıştır. Bu kapsamda 1990'lı yıllarda öne çıkan ve çevreye duyarlı ekonomik büyümeyi ifade eden 'sürdürülebilirlik' kavramının yanında 'yeşil büyüme', 'yeşil ekonomi', 'yeşil teknoloji' ve 'yeşil üretim' gibi kavramlar da öne çıkmaya başlamış ve bu kavramlar Türkiye'nin 10. ve 11. kalkınma planlarında da yer almıştır.

Bütün bunlardan hareketle çevre faslında gerçekleştirilen müzakerelerin bu alandaki gelişmeye beklenen düzeyde katkı sağlamadığı, Türkiye'nin ekonomik yarar – çevre yararı ikileminde tercihini hep ekonomik yarar üzerine yaptığı ve bunun günümüzde de devam ettiği ve bundan sonra da bu yönde devam edeceğinin öngörüldüğü ifade edilebilir. Öte yandan faslın oldukça hacimli ve maliyetli olması sebebiyle beklenen uyumun kısa vadede gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde en çok zorlanacağı ve sorun yaşayacağı faslın çevre faslı olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akçay, E. Y. (2015). Müzakere Sürecinden Günümüze Türkiye AB İlişkileri: Tam Üyeliğe mi?, İmtiyazlı Ortaklığa mı? C. Dinç içinde, *Avrupa ve Avrupa Birliği (Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler)* (s. 425-449). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Algan, N. (2000). Türkiye'de Devlet Politikaları Bağlamında Çevre ve Çevre Korumanın Tarihine Kısa Bir Bakış. *Türkiye'de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyumu* (s. 221-234). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Arat, G., ve Türkeş, M. (2002). *Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor*, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf (26.01. 2020)
- Aydın, A. H., ve Çamur, Ö. (2017). “Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 21-44.
- Bolayır, C. (2000). *Amsterdam Antlaşması "Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları"*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı. Ocak 21, 2020 tarihinde <https://www.ikv.org.tr/images/files/A6-tr.pdf> (21.01.2020).
- Bozkurt, Y. (2010). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- CPS. (2012, Ocak). *Çevre Hakkında AB Müktesebat Rehberi*, https://www.mess.org.tr/media/filer_public/f0/4c/f04c24b0-c91c-4b2d-a658-35d5ed1d6abc/mess_-cevre-ocak-2012.pdf (20.01.2020).
- Çokgezen, J. (2007). “Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23 (2), 91-115.
- Duru, B. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası. Ç. Erhan, & D. Senemoğlu içinde, *Avrupa Birliği Politikaları* (s. 4). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Erdem, M. S., ve Yenilmez, F. (2017). “Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikalarına Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi”. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 91-119.
- Karluk, S. (2013). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkılmaz Sokak*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kaya, F. (2018). Türkiye'nin Avrupa Birliği Çevre Politikasına Uyumu. C. Çataloluk, & D. Bozdoğan içinde, *Sosyal Bilimlerde Değişim ve Gelişim Yazıları-I* (s. 97-120). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Keleş, R. (2013). *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*. İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.
- Keleş, R., Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2015). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıvılcım, İ. (2014, Mart). İKV Değerlendirme Notu "AB'de 7'inci Çevre Eylem Programı Başladı". İktisadi Kalkınma Vakfı, https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/abde_7nci_cevre_eylem_programi_basladi.pdf (28.01.2020).
- Kızıboğa, R., ve Batal, S. (2012). “Türkiye'de Çevre Sorunlarının Çözümünde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Önemi”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), 191-212.
- Özçelik, Ö., ve Barut, A. (2017-2). “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Türkiye'deki Atık Yönetimi Düzenlemeleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Süreci”. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*.

- Sağsen, İ. (2015). Uluslararası Çevre Çalışmalarının Gelişimi ve Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası. C. Dinç içinde, *Avrupa ve Avrupa Birliği (Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler)* (s. 269-287). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Sarıkaya, H. Z. (2004). “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Çevre Politikaları ve Uygulamaları”. *Su Kirlenmesi Kontrolü Dergisi*, 14 (1), 1-10.
- Şeren, G. Y., ve Dedebeğ, E. (2013). “AB Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikaları”. *EY International Congress on Economics I "Europe and Global Economic Rebalancing"*. Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018). *Onbirinci Kalkınma Planı*. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/11/ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf (12.02.2020)
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> (12.02.2020).
- Tecer, M. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular-Yanıtlar*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Terzi, S. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi*, Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Tuncay, U. (2006). *AB Çevre Müzakerelerinde Türkiye*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Turan Bayram, T., Altıkat, A., ve Ekmekyapar Torun, F. (2011). “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları”. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 33-38.
- Türk, B., ve Erciş, A. (2017). “Türkiye’de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri”. *The Journal Of Academic Social Science Studies* , 351-362.
- Yaman, K., ve Gül, M. (2018). “Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası”. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2 (2), 198-217.
- Yıldız, N. (2005). “Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 164-173.

Vergi Afları ve Seçimler Arasındaki İlişkinin Bütçe Değişkenleri Aracılığıyla Değerlendirilmesi: Etkileşimli VAR Yöntemi Uygulaması

Hilmi ÜNSAL*

Yasin ERTÜRK**

Geliş Tarihi (Received): 21.08.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 14.09.2020

Öz

Vergi afları, temel anlamda devletin egemenlik gücüne bağlı olarak tahsil etmesi gereken vergi gelirinden vazgeçmesi olarak tanımlanmaktadır. Vergi afları dünyanın her ülkesinde başvurulan uygulamalardır. Bazı ülkeler sıklıkla vergi aflarına başvururken bazı ülkeler nadiren vergi aflarına başvurmuşlardır. Buradaki farklılığın temel nedeninin gelişmiş ve istikrarlı ekonomik yapı olduğunu ifade etmek mümkündür. Literatürde vergi aflarına ilişkin olarak ortak bir görüş yoktur. Ancak temelde vergi aflarını destekleyen ve karşı çıkan iki farklı görüş mevcuttur. Her iki görüş de kendi içerisinde tutarlı birtakım önermelere dayanmaktadır. Vergi aflarına ilişkin süreç incelendiğinde söz konusu afların çıkarılmasında ekonomik, mali, siyasal ve sosyal birtakım faktörlerin yer aldığı görülmektedir. Bu yönüyle vergi afları çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmada vergi aflarının ve seçimlerin, seçilen gelir ve harcama değişkenleri ile arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde Etkileşimli Vektör Otoregresif (VAR) yöntemi kullanılmaktadır. 2001:Ç1-2019:Ç1 döneminde seçim ve vergi aflarına göre oluşturulan senaryolar kapsamında yapılan bu çalışma sayesinde, incelemeye tabi tutulan değişkenlerin seçim ve vergi aflarından ne ölçüde etkilendiği sorusuna cevap verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Afları, Etkileşimli VAR

Evaluating the Relationship Between Tax Amnesties and Choices Through Budget Variables: Application of Interactive VAR Method

Abstract

Tax amnesties are defined as the state's withdrawal from tax income, which must be collected depending on its sovereign power. Tax amnesties are applications applied in every country of the world. Some countries frequently applied for tax amnesties, while others rarely applied for tax amnesties. It is possible to state that the main reason for the difference here is the developed and stable economic structure. There is no common opinion regarding tax amnesties in the literature. Both views are based on a consistent set of propositions in themselves. When the process of tax amnesties is examined, it is seen that there are some economic, financial, political, and social factors in the issue of amnesties. In this respect, tax amnesties should be considered as a multi-dimensional concept. In this study, the Interactive Vector Auto Regressive (VAR) method is used to evaluate the relationship between tax amnesties and elections and selected income and expenditure variables. Thanks to this study conducted within the scope of scenarios created according to election and tax amnesties in 2001:Q1-2019:Q1 period, the question of to what extent the variables subject to examination are affected by the election and tax amnesties is answered.

Keywords: Tax, Tax Amnesties, Interacted VAR

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, hilmi.unsal@hbv.edu.tr

** Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, yasin.erturk@hbv.edu.tr

Giriş

Vergi afları her dönem üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur. Bu nedenle süreç içerisinde vergi afları çeşitli açılardan incelenerek birçok çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Aflar ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok çıkarılan af kanunları üzerine yapılan değerlendirmeler karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ile mevcut çalışmalardan farklı olarak belirli bütçe değişkenlerine ilişkin verilerle ampirik bir analiz yapılarak aflar farklı bir açıdan değerlendirilecektir. Bu kapsamda da vergi gelirleri, bütçe dengesi, borç stoku ve sosyal transfer harcamaları analize konu edilmek üzere seçilmiştir. İlk değişken olan vergi, kamu hizmetlerinin finansmanı konusunda egemenlik gücüne sahip olan devletin başvurduğu gelir kaynaklarından biridir. Kamu gelirleri incelendiğinde vergi gelirleri en önemli gelir kalemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü alternatif gelir kalemleri olan harç, resim, şerefiye gibi gelirler toplam kamu gelirleri içerisinde oldukça düşük bir orana sahipken, borçlanma ve monetizasyon kalemleri ülke ekonomileri üzerinde borç yükü ve enflasyon gibi olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. Bununla birlikte bütçe dengesi analizin bir diğer önemli değişkenidir. Bilindiği üzere bütçe dengesi kısaca belirli bir yıl içerisinde elde edilen kamu gelirleri ile yapılan kamu harcamalarının birbirine denk olmasını ifade etmektedir. Çalışmaya temel oluşturan değişkenlerden bir diğeri borç stokudur ve bir ülkenin iç ve dış toplam borç miktarını ifade eder. Analize dahil edilen bir diğer değişken olan sosyal transfer harcamalarını ise kısaca bireylerin yaşam koşullarını artırmaya yönelik yapılan harcamalar olarak tanımlamak mümkündür.

Çalışmada seçilen bütçe değişkenleri ile vergi afları ve seçimler arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu kapsamda vergi afları devletin egemenlik gücüne bağlı olarak tahsil etmesi gereken vergi gelirinden vazgeçmesi şeklinde ifade edilebilir. Vergi aflarına ilişkin belli bir standart oluşturulması gerekir. Zira özellikle seçim dönemlerinde siyasi çıkarlar gözetilerek sıklıkla başvuru olan vergi afları vergiye olan uyumu bozarak mükellefler üzerinde vergiye ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmeme düşüncesine neden olacaktır (Savaşan, 2006: 49). Ayrıca vergi afları ile cezaların tamamı ya da büyük bir kısmı affedilmektedir. Bu da afları kötü niyetli mükellefler için bir ödül, iyi niyetli mükellefler için ise bir ceza hükmüne getirmektedir. Vergi aflarına yönelik olarak ilk üzerinde durulması gereken nokta aflara sıklıkla başvurulmaması gerektiğidir. Aksi takdirde vergi aflarını bütçe açıklarının finansmanı olarak görmek ve seçim yatırımı amacıyla uygulamak kısa vadede bazı pozitif sonuçlar meydana getirirse de uzun vadede ülke ekonomisine zarar verecektir.

Türkiye’de vergi afları ile seçim ilişkisinin değerlendirileceği çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk olarak vergi aflarına ilişkin usul ve esaslar ile ilgili literatür ele alınacaktır. Vergi aflarına ilişkin gerekli teorik çerçeve çizildikten sonra politik konjonktür teorisine ilişkin esaslara yer verilecek ve arkasından etkileşimli VAR yöntemine ilişkin metodoloji ele alınacaktır. Çalışmada son olarak ilk bölümlerde ele alınan temel esaslar çerçevesinde resmi kurum ve kuruluşlardan elde edilen veriler kaynak alınarak uygulama yapılacaktır. Sonuç kısmında da yapılan uygulama sonucu elde edilen bulgular ve mevcut durum baz alınarak değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1. Vergi Aflarına İlişkin Usul ve Esaslar

1.1. Vergi Affının Tanımı ve Nedenleri

Af Arapça kökenli bir kelime olup, genel olarak herhangi bir konu ile ilgili suç teşkil edecek bir eylemi bağışlama, cezalandırmadan vazgeçme anlamına gelmektedir (Taşkın, 2006: 29). Aflar genel af, vergi afları, sosyal güvenlik afları gibi birçok alanda karşımıza çıkan uygulamalardır. Aflar uygulamaya konduğu her dönemde tartışılan ve üzerinde ortak bir yargıya varılamayan uygulamalar olmuştur. Vergi afları ise devletin vergi alacağından egemenlik gücüne dayanarak ekonomik, mali, siyasi gibi çeşitli nedenlerle vazgeçmesi durumunu ifade etmektedir. Ülkemizde uygulanan vergi afları incelediğinde genellikle vergi alacağına bağlı olarak ortaya çıkan cezalardan vazgeçildiği görülmektedir (Kırbaş, 2012: 186). Bununla birlikte bazı vergi affı uygulamalarında cezaların affı kadar sıklıkla olmasa da vergi alacağının aslının tamamının ya da bir kısmının affedildiği de görülmektedir (Savaşan, 2006: 151).

Vergi afları içinde bulunulan dönemin şartlarına göre ekonomik, mali, siyasal ve sosyal olmak üzere farklı nedenlerle uygulanırlar. Bu kapsamda ekonomik ve mali nedenler açısından vergi afları değerlendirildiğinde, kamu harcamaların kamu gelirleri ile finanse edilememesi sonucu meydana gelen açıkların kapanması ve mevcut olumsuz ekonomik şartların ortadan kaldırılması için ekstra gelir meydana getirme amacı taşıdığı görülmektedir. Ayrıca ekonomik kriz dönemlerinde bireylerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirememiş olması sonucunda bireylerin ekonomik faaliyetlerini korumak, ticari faaliyetlerin devamlılığını sağlamak ve vergi kaybını ortadan kaldırma amacını da ekonomik ve mali nedenler arasında değerlendirmek mümkündür (Çetin, 2007: 173).

Siyasi iktidar gerek seçim öncesi gerekse seçim sonrası dönemlerde mevcut durumlarını güçlendirmek için birtakım faaliyetler de bulunurlar. Vergi afları, seçim öncesinde dönemlerde

vergi borcu olan mükelleflerin borçlarının affedilmesi ya da yapılandırmaya gidilmesi ile oy kazancı olarak görülmektedir. Seçim sonrası dönemde ise siyasi iktidar vergi aflarını yine seçmenine bir teşekkür ve karşılık verme olarak kullanabilmektedir. Seçim dönemlerinden bağımsız olarak kimi dönemlerde siyasi krizler meydana gelebilmektedir. Bu tür dönemler yaşandığında siyasi iktidar kriz döneminin olumsuz havasını ortadan kaldırmak adına da vergi aflarına başvurabilir. Bunlar afların siyasi nedenlerini oluşturmaktadır. Burada önemli olan iktidarların sıklıkla çıkarlarını ön plana alarak af uygulamalarına gitmemesi gerektiğidir. Zira bu durum vergi uyumunun bozulmasına ortam hazırlayacaktır (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 103).

Vergi idaresi kimi dönemlerde oldukça fazla iş yükü altına girebilir. Bu dönemlerde vergi afları idare üzerindeki iş yükünün azaltılması açısından başvuru uygulamaları olmaktadır. Vergilendirme sürecinin uzun olması ve bunun da tahsilatı geciktirmesi vergi aflarının idari gerekçeleri arasında gösterilmektedir ve af kanunlarının gerekçeleri arasında yer almaktadır (Keleş, 2002: 77). Ancak yalnızca idari sebepler gerekçe gösterilerek af kanunlarının uygulanmasının doğruluğu tartışmalı bir konudur. Zira aflarla hedeflendiği gibi idarenin iş yükü tam olarak azalmayacaktır. Çünkü azalan dosyaların yerini af başvuruları alacaktır.

1.2. Vergi Aflarına İlişkin Görüşler

Vergi aflarına ilişkin görüşler incelendiğinde literatürde affi savunan ve affi eleştiren olmak üzere iki farklı görüş söz konusudur. Gerek affi eleştiren görüş gerekse affi savunan görüş ortaya koydukları önermeler ile kendi içerisinde tutarlıdır. Affi savunan görüşler konuya daha çok kısa vadeli değerlendirmeler yaparak yaklaşırken, affi eleştiren görüş ise uzun vadeli değerlendirmeler yaparak yaklaşmaktadırlar.

1.2.1. Afları Savunan Görüşler

Vergi aflarını savunan görüşe göre aflar özellikle ekonomik ve siyasi kriz dönemlerinin atlatılması ve atlatıldıktan sonra toplumsal barışın sağlanması konusunda önemli uygulamalardır (Kellner, 2004: 343). Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde vergi afları ile devletin gelir elde etmesinin yanı sıra mükelleflerinde borç yükü ortadan kalkmış olacaktır. Bununla birlikte kimi zaman mükellefler vergi sisteminin karmaşık yapısı ve vergi kanunlarının anlayamamaları gibi durumlarda yükümlülüklerini yerine getiremeyebilirler. Bu mükelleflerin kötü niyetli olduğunu göstermez aksine vergi sisteminin revize edilmesi gerektiğine işaret eder

bu nedenle vergi afları mükellefleri vergi sisteminin karmaşık yapısından kurtaran uygulamalardır (Korkusuz, 2003: 78).

Affi savunan görüş, vergiye ilişkin suç ve cezaların toplumsal düzeni bozucu bir etkisinin olmadığını, kimi zaman çıkarılan genel af kanunları ile toplumsal hayatı ve düzeni doğrudan etkileyen suç ve cezaların affa konu edildiğini öne sürerek vergiye ilişkin suç ve cezaların af kapsamı dışında bırakılmasının yanlış olacağını ifade etmiştir. Bu sebeple vergi aflarının uygulanması gerektiğini savunmaktadırlar. Kendi içerisinde tutarlı bir dayanağı olsa da vergiye bağlı suç ve cezaların diğer suç ve cezalara göre daha az tehlikeli olduğu varsayımına dayanarak vergi af uygulamalarına gidilmesinin ne kadar doğru olacağını tartışmalı olduğu açık bir gerçektir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 105). Affi savunan görüş vergi afları ile ülkelerin önemli miktarda gelir elde edeceğini savunurken, afların kayıt dışılık sorunu ile mücadelede açısından da önemli bir rol üstleneceğini savunurlar. Başka bir ifade ile aflar bu yönü ile ekonomi için oldukça ciddi bir problem olan kayıt dışılık sorunu ile mücadelenin bir ayağını oluşturacaktır (Dönmez, 1992: 36).

1.2.2. Afları Eleştiren Görüşler

Affi eleştirenler öncelikle vergi aflarının vergi uyumunu bozduğunu ve vergi aflarının vergilemede adalet ilkesine aykırı olduğunu öne sürmektedirler. Nitekim sıklıkla uygulanan vergi afları mükellefleri vergi ödemekten alıkoyacaktır. Çünkü mükellefler nasılsa vergi affi çıkar psikolojisi ile harcanabilir gelirinin bir kısmını vergi olarak ödemek istemeyecektir. Bu durum önemli bir ekonomik sorun olan kayıt dışılığın daha da artmasına ortam hazırlayacaktır. Çoğu zaman cezaların büyük bir kısmının affedilmesi ve yapılandırma şeklinde ortaya çıkan vergi afları iyi niyetli mükelleflere de bir ceza hükmünde olacaktır (Taşkın, 2006: 64). Vergiye ilişkin usul ve esaslar kanunlarda açıkça belirtilmiş olmasına rağmen kanunlarda kötü niyetli mükelleflerin istismar ettiği boşluklar bulunmaktadır. Bu da vergisel yükümlülüklerin bilinçli bir şekilde yapılmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle affi eleştiren görüş vergi afları ile kötü niyetli mükelleflerin ödüllendirilmesi yerine cezalandırılmasını gerektiğini savunurlar. Zira söz konusu mükellefler ülkeyi vergi kaybına uğratmıştır (Demirkıran, 2012: 24). Affi eleştiren görüşün eleştirdiği noktalardan bir diğeri de vergi aflarının idarenin iş yükünü azaltacağı konusudur. Affi eleştiren görüşe göre vergi af uygulamaları idarenin iş yükünü azaltmayacak sadece idarenin iş yükü tanımını değiştirecektir (Doğan ve Besen, 2008: 67).

1.3. Vergi Aflarının Başarısını Etkileyen Faktörler

Vergi afları ülke ekonomisi için üzerinde çok boyutlu olarak düşünülmesi gereken ve sonuçları itibariyle sıradan olmayan uygulamalardır. Vergi aflarının başarılı olması sonucunda ekonomik ve mali anlamda bir iyileşme durumu söz konusu olacağı gibi başarısız olduğu durumlarda da ülkenin ekonomik ve mali yapısına olumsuz bir yansıması olacaktır. Bu nedenle aflar uygulanmadan önce aflara ilişkin usul ve esasların kanunlar ile hüküm altına alınması gerekmektedir. Ayrıca af için gerekli şartların oluşup oluşmadığı dikkatle incelenmelidir. Afların başarılı olabilmesi için öncelikle siyasi çıkarların ön planda tutulmaması gerekir. Ancak siyasi amaçlarla seçim öncesi dönemlerde af çıkarılmış ve mevcut iktidar seçimlerden oyunu artırarak çıkmışsa vergi af uygulamalarının başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Burada afların hangi amaçlarla çıkarıldığı konusu önem taşımaktadır. Diğer taraftan aflar ekonomik ve mali amaçlar ile çıkarılıyorsa sonuçlar bu ölçüde değerlendirilmelidir. Bu noktada af sonrası süreçte hedeflenen tahsilat tutarı yakalanmış ve kayıt dışılık azalmış ise afların ekonomik ve mali başarısından söz etmek mümkündür.

Vergi aflarının başarısı sayısı ile de doğrudan bir ilişki içerisindedir. Zira ne kadar çok af uygulamasına gidilirse vergiye olan uyum azalacaktır ve mükelleflerin af beklentisi devam edecektir. Ancak afların sadece önceden belirlenmiş ve kanunlar ile hüküm altına alınmış durumlarda bir defaya mahsus olması af uygulamalarının başarısını artıracaktır. Çünkü bu gibi durumlarda mükellefler tam tersine bir defa af kanunu gelmeyecek düşüncesiyle aftan yararlanmak isteyecek bu da hedeflenen tahsilat rakamlarına ulaşılmasını sağlayacaktır (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 110). Bununla birlikte vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin maruz kalacağı ceza ve yaptırımların yeniden düzenlenerek ağır yaptırımların getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu tip düzenlemelerin kağıt üzerinde kalmayıp etkin bir denetim mekanizmasının geliştirilmesi de aflardan başarılı sonuçlar alınmasını sağlayacaktır (Arıkan ve Yurtsever, 2004: 67).

Vergi af uygulamaları ile belirli bir gelir hedefi belirlenir. Bu hedefin yakalanmasında vergi borcu olan tüm mükelleflerin aftan faydalanması gerekir. Aksi takdirde hedef konulan tutara ulaşamayacaktır. Bu çerçevede afların başarılı uygulamalar olabilmesi için yüksek katılımlı bir biçimde gerçekleşmesi gerekmektedir. Affa katılımın yüksek oranda olması için vergi aflarının karışık uygulamalar olmaması gerekmektedir. Ayrıca af ile yapılandırma noktasında mükelleflere cazip bir ortam sunulmalıdır. Affa katılımın çok olabilmesi için bir başka etken ise gerek affa kadar olan süreçte gerekse af sonrasında denetimler arttırılarak mükelleflerde belirli bir bilinç oluşturulmalıdır. Ayrıca vergiye ilişkin suç ve cezalara ilişkin

yaptırımların yeni düzenlemelerle ağırlaştırılması da mükelleflere affa katılma konusunda bir bilinç oluşturacaktır (Yumuşak, 1997: 42).

Afların başarısını etkileyen bir diğer faktör ise af ile ilgili belirlenen sürecin olabildiğince uzun tutulmasıdır. Bu sürenin uzun tutulması vergi borcu olan mükelleflerin af kanununu detaylı olarak inceleme ve düşünme noktasında fırsat verecektir. Af ile ilgili sürecin kısa tutulması mükelleflerin zamanında başvuru yapamamalarına bu hedeflenen tahsilat tutarlarına ulaşamamasına ortam hazırlayacaktır. Sürecin uzun tutulmasının yanında idarenin bu süreçte af kanunundan neden yararlanması gerektiği, başka bir ifade ile avantajlarının iyi anlatılması gerekmektedir. Bunun için de özellikle her türlü görsel ve sosyal medya araçlarının kullanılması yerinde olacaktır. Burada üzerinde durulması gereken bir başka husus ise aftan yararlanan mükelleflerin gizli kalması konusudur. Zira bu durum mükelleflerin ticari hayatının devamlılığı ve ticari itibarları açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Af kanununda bu durumun açıkça belirtilmesi affa katılım için mükellefleri teşvik edecektir (Edizdoğan ve Gümüş, 2013: 111).

2. Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi

Politik konjonktür hareketleri teorisine göre siyasiler ekonomik ve mali göstergeleri olduğundan farklı bir şekilde kullanarak siyasi çıkarları doğrultusunda seçmenlerin ilgisizliği ve bilgisizliğinden faydalanarak seçmenleri yanına çekmektedirler. Bu teori incelendiğinde rasyonel beklentiler teorisi ile çeliştiği görülmektedir. Zira rasyonel beklentiler teorisi politik konjonktür teorisinin aksine bireylerin ekonomik ve mali göstergeler konusunda en az politika yapıcılar kadar bilgi sahibi olduğunu varsaymaktadır (Cinko, 2005: 326). Politik konjonktür hareketleri teorisi ortaya çıktığı ilk dönem ve rasyonel beklentiler teorisinin eleştirileri ve varsayımlarının kabul edilerek revize edilen modern yaklaşım olmak üzere iki dönemden meydana gelmektedir. Bu çerçevede modern yaklaşım rasyonel fırsatçı modeller ve rasyonel partizan modellerden oluşmaktadır.

Rasyonel fırsatçı modeller incelendiğinde, adından da anlaşılacağı üzere yapılan değerlendirmelerde rasyonalite temelli yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu çerçevede seçmenlerin ve siyasilerin çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerini manipüle etmesinin oldukça zor olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Burada söz konusu zorluğu belirtirken böyle bir durumun hiç olmayacağı anlaşılmamalıdır. Zira rasyonel seçmen, rasyonel politika ya da rasyonel seçmen varsayımı tam rekabet piyasa şartları gibi ütöpik bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte rasyonel ihmalkarlık, siyasiler ile seçmen arasındaki asimetric enformasyon

ve seçmen tercihlerindeki zamanlar arası kutuplaşma her zaman var olacaktır (Balerias ve Santos, 2000: 124).

Politikacı ile seçmen arasındaki asimetrik enformasyon ele alındığında, politikacıların siyasi çıkarlarını ilgilendiren konularda bireylerden daha fazla bilgi sahibi olduğu bir gerçektir. Bu nedenle söz konusu asimetrik enformasyondan faydalanır ve çıkar sağlama noktasında kullanırlar. Ancak seçimler söz konusu olduğu için ve toplum bireylerinin oyları politikacılar için çok önemli olduğundan buradan sağladıkları faydayı kullanma konusunda temkinli davranırlar. Çünkü seçim kaybetme gibi bir sonuçla karşı karşıya kalmaları mümkündür. Başka bir ifade ile kısa vadeli bazı çıkarlar elde etmek mümkünken, uzun vadede asimetrik enformasyonun getirilerinden faydalanmak politikacılar için olumsuz birtakım sonuçları da beraberinde getirecektir (Cinko, 2005: 328). Rasyonel ihmalkarlık kavramı ise toplumu oluşturan bireylerden yalnızca bir tanesinin seçim sonuçlarını etkileyemeyeceği, bu nedenle uygulanan politikalarla ilgili olarak enformasyon maliyetine katlanmanın gereksiz olduğu tezi üzerine kurulmuş bir kavramdır (Heidhues ve Lagerlöf, 2003: 48). Seçmen tercihlerinde zamanlar arası kutuplaşma ise seçmen tercihlerindeki değişimler üzerine kurulan bir kavramdır. Bu çerçevede cari ve gelecek dönem seçmenleri arasında politikacılar bir karar vermek durumundadır. Bu tercihlerini de cari dönem seçmenlerinden yana kullanırlar. Zira politikacılar siyasi çıkarları doğrultusunda kamu harcamalarını finanse ederken vergilerden ziyade borçlanma yolunu tercih ederler çünkü vergi yükü artan bireyler seçimlerde politikacılar için tehlike oluşturmaktadırlar. Bu nedenle politikacılar siyasi çıkarları doğrultusunda gelecek nesilleri bir borç yükü altında bırakabilirler. Başka bir ifade ile siyasi çıkarlar doğrultusunda çeşitli yollarla bütçe açıkları ile finansman politikacılar için tercih edilen bir durum olmuştur (Tabellini ve Alesina, 1990: 38).

3. Metodoloji: Etkileşimli VAR Modeli

Klasik VAR modeli, modeldeki tüm değişkenleri içsel olarak kabul ederek, gözlemlenmemiş bireysel heterojenliği kontrol edebilen bir yapı kullanmaktadır (Jawadi vd. 2016). Ancak bu model ilgilenilen değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayamamaktadır. Diğer taraftan etkileşimli VAR modeli, ilgilenilen değişkenlerin farklı değerlerdeki tepkisinin değerlendirilmesine olanak sağlayan ‘etkileşim terimlerinin’ tanıtılmasını sağlayan bir modeldir. Örneklem boyunca araştırma yapılmasına olanak tanıyan etkileşim terimleri ise zaman içinde değişen bir çerçevede yapılabilmektedir. Ancak bu etkileşim terimleri, bilgi verici önselliği gerektirmesi bakımından daha fazla sayıda tahmin yapılmasına neden olmaktadır (Di Siero, 2017).

Etkileşimli VAR, bir değişkendeki etkinin diğer değişkenlerde meydana getirdiği tepkisin değerlendirilmesini sağlayan bir modeldir. Etkileşim terimlerinin tanıtılarak değişkenlerin tepkisinin değerlendirildiği doğrusal olmayan bu modelde, örneklem boyunca araştırma yapılabilmektedir (Pellegrino, 2018).

Türkiye'nin vergi aflarının ve seçimlerinin uzun vadeli özellikleri ile birlikte gelir ve harcama değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Towbin ve Weber (2011)'in geliştirdiği etkileşimli VAR modeli ele alınmaktadır (Towbin ve Weber, 2013). Değişkenler arasındaki dinamik ilişkinin incelenmesi amacıyla kurulan etkileşimli VAR modeli (1)'de sunulmaktadır:

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ \alpha_{0,t}^{21} & 1 & 0 & 0 \\ \alpha_{0,t}^{31} & \alpha_{0,t}^{32} & 1 & 0 \\ \alpha_{0,t}^{41} & \alpha_{0,t}^{42} & \alpha_{0,t}^{43} & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \Delta VG_t \\ \Delta KBS_t \\ \Delta GBD_t \\ \Delta STH_t \end{pmatrix} = \mu X_t + \sum_{l=1}^L \begin{pmatrix} \alpha_{l,t}^{11} & 0 & 0 & 0 \\ \alpha_{l,t}^{21} & \alpha_{l,t}^{22} & \alpha_{l,t}^{23} & \alpha_{l,t}^{24} \\ \alpha_{l,t}^{31} & \alpha_{l,t}^{32} & \alpha_{l,t}^{33} & \alpha_{l,t}^{34} \\ \alpha_{l,t}^{41} & \alpha_{l,t}^{42} & \alpha_{l,t}^{43} & \alpha_{l,t}^{44} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \Delta VG_t \\ \Delta KBS_t \\ \Delta GBD_t \\ \Delta STH_t \end{pmatrix} + U_t \quad (1)$$

Bu modelde gelir ve harcama değişkenlerini ifade eden sağ taraf değişkenleri, kendi gecikmeleri ile birlikte yapısal özelliklere sahip tüm regressör değişkenler arasındaki etkileşimin bir işlevi olarak modellenmektedir. Diğer taraftan ilgili modelde VG_t , KVS_t , GBD_t ve STH_t olarak kısaltılmış olan değişkenler sırasıyla vergi gelirlerinin, kamu borç stokunun, genel bütçe dengesinin ve sosyal transfer harcamalarının logaritmasını ifade etmektedir. Buradaki Δ ise birinci sıra farkı göstermektedir. Bu modelde X_t , kukla değişkenleri temsil etmektedir. Hem vergi aflarını hem de seçimleri barındırmakta olan bu kukla değişkenleri, ikili bir yapıya sahiptir. (1) modelinde gecikmelerin sayısı L ($l = 1, 2, 3, \dots, L$) ve deterministik olarak değişen katsayılar ise $\alpha_{l,t}^{jk}$ ile temsil edilmektedir. Modeldeki etkileşim terimleri ise (2)'de gösterilmektedir. Burada verilen etkileşim terimleri, X_t olarak temsil edilen dışsal kontrol vektörleri seviyesinde girilmektedir. Nitekim modele dâhil edilen ifade edilen vergi geliri değişkeni, kamu borç stoku, genel bütçe dengesi ve sosyal transfer harcamaları değişkenleri ile karşılıklı bir ilişkiye sahiptir.

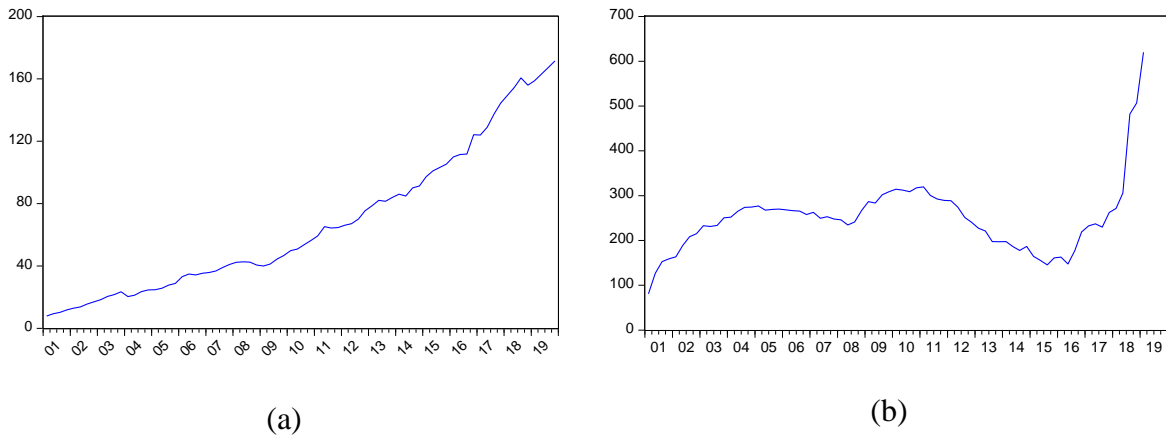
$$\begin{aligned} \alpha_{l,t}^{jk} = & \beta_{l,1}^{jk} + \beta_{l,2}^{jk} \cdot VG_t + \beta_{l,3}^{jk} \cdot KBS_t + \beta_{l,4}^{jk} \cdot GBD_t + \beta_{l,5}^{jk} \cdot STH_t + \beta_{l,6}^{jk} \cdot VG_t \cdot KBS_t \\ & + \beta_{l,7}^{jk} \cdot VG_t \cdot GBD_t + \beta_{l,8}^{jk} \cdot VG_t \cdot STH_t + \beta_{l,9}^{jk} \cdot KBS_t \cdot GBD_t + \beta_{l,10}^{jk} \\ & \cdot KBS_t \cdot STH_t + \beta_{l,11}^{jk} \cdot GBD_t \cdot STH_t \end{aligned} \quad (2)$$

4. Uygulama ve Araştırma Bulguları

4.1. Veri

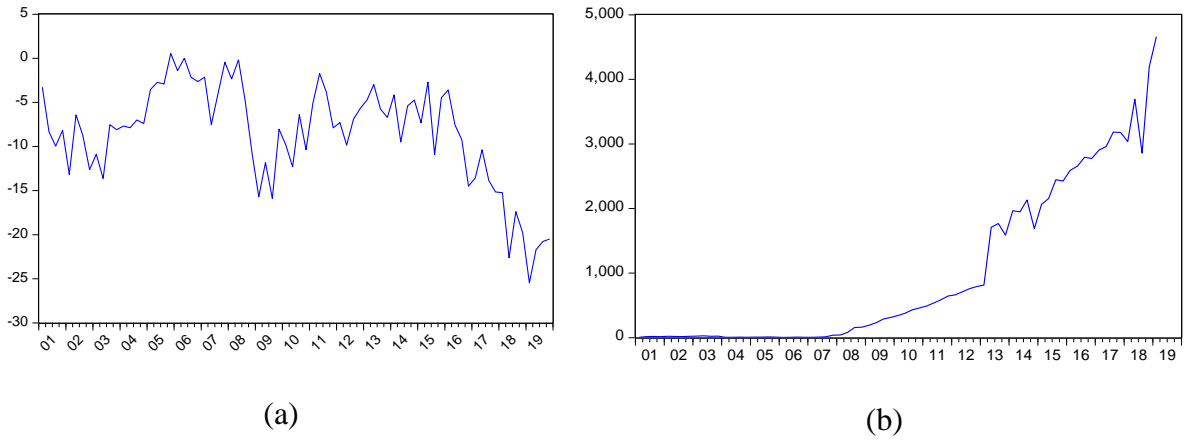
Çalışmada vergi gelirleri ve seçimlerle belirli bazı bütçe değişkenleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi amacıyla çeşitli makro değişkenler ele alınmıştır. Bu kapsamda vergi geliri, kamu borç stoku, genel bütçe dengesi ve sosyal transfer harcamaları verileri esas alınmıştır. Etkileşimli VAR yönteminde kullanılacak olan bu değişkenlerin 2001:Ç1-2019:Ç1 dönemine verileri, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi başta olmak üzere, Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK, BÜMKO, Muhasebat Genel Müdürlüğü resmi veri tabanından elde edilmiştir. Analizin belirli bir dönem için yapılmasının en temel sebebi verilerin geçmiş döneme doğru gidildikçe daha kısıtlı olmasıdır.

Vergi gelirleri daha önce de ifade edildiği üzere kamusal hizmetlerin finansmanı konusunda en önemli gelir kaynaklarının başında gelmektedir. Bu nedenle yapılan analizde vergi gelirineline ilişkin veriler temel alınmıştır. Ayrıca vergi gelirleri ile ilişkili olması nedeniyle bütçe dengesine ait veriler analiz edilmiştir. Bilindiği üzere belirli bir yıl içerisindeki gelir ve harcamalar bütçeyi oluşturmaktadır. Vergi gelirleri ile bütçe dengesi dışında kamu borç stokunun analize dâhil edilmesinin nedeni de vergilemenin en önemli alternatifi olarak borçlanmadaki mevcut durumun ortaya konulması isteğidir. Analizin gelir ayağını bu üç değişken oluştururken, harcama ayağında ise sosyal transfer harcamalarına ait veriler kullanılmıştır. Bu değişkenin seçilme nedeni ise öncelikle karşılıksız oluşu ve belirli bir gelir grubuna ait kimselerin refahını yükseltme amacı taşıyor olmasıdır. Bu yönüyle sosyal transfer harcamalarını iktidarların zaman zaman seçim yatırımı olarak kullanmaları mümkündür.

Şekil 1. 2001-2019 dönemi vergi gelirleri (a) ve kamu borç stoku (b)

Değişkenlere ait grafikler incelendiğinde vergi gelirlerinin sürekli bir artış eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Şüphesiz ki bütçe dengesinin sağlanması ve ekonominin genel yapısı için bu oldukça önemlidir. Borç stokuna ait verilerden oluşan grafik incelendiğinde ise belli bir dönem yatay bir seyir izleyen kamu borç stokunun özellikle son yıllarda önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. Af uygulamalarının sayısının arttığı dönemde siyasi konjonktürde referandum, genel ve yerel seçimler hatta tekrarlanan seçimlerin olması göz ardı edilmemelidir. Borç stokunun bu şekilde keskin bir artış göstermesi şüphesiz ki ekonomik ve mali anlamda istenilen bir durum olmayıp, olumsuz birtakım etkiler meydana getirecektir.

Şekil 2. 2001-2019 dönemi genel bütçe dengesi (a) ve sosyal transfer harcamaları (b)

Bütçe dengesine ait grafik incelendiğinde ise dönem dönem iyileşmeler olsa da genel anlamda bütçenin açık verdiği görülmektedir. Vergi aflarından elde edilen gelirler bu açıkların finansmanı için gelir kaynağı oluştursa da tutar olarak açıkların karşılanması için yeterli değildir. Zira sıklıkla af uygulamalarına gidilmesine rağmen bütçe açığına gözle görülür bir katkı sağlamadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim grafikte görüldüğü üzere bütçe açıkları her geçen dönem daha da artış göstermiştir. Konu borçlanma grafiği ile birlikte değerlendirildiğinde bütçe açıklarının vergi aflarından elde edilen gelirden ziyade borçlanma ile finanse edildiğini ifade etmek mümkündür. Sosyal transfer harcamalarına ait grafikte ise belli bir dönem yatay seyrettikten sonra aynı borç stoku bütçe dengesinde olduğu gibi ciddi bir artış trendine girdiği görülmektedir. Şekil 1 ve Şekil 2’de sunulan değişkenlere ait veriler, etkileşimli VAR yönteminde üçer aylık veriler olarak kullanılmıştır ve verilerin her birinin birimi milyar TL’dir (2001:Ç1-2019:Ç1). Diğer taraftan mevcut durumun daha iyi bir biçimde sunulması adına cumhuriyet tarihinden bu yana yapılmış olan vergi afları ve seçimlere ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. İlgili tablo incelendiğinde Türkiye’de cumhuriyet tarihinden bu yana geçen yaklaşık yüz yıllık süreç içerisinde otuz üç tane vergi af uygulamasının yapıldığı

görülmektedir. Bu sayı oldukça fazladır. Başka bir ifade ile her üç yılda bir defa vergi af uygulamasına gidilmiştir. Şüphesiz bu durum vergi uyumunu olumsuz etkilemekte ve mükelleflerde af çıkar düşüncesi oluşturmaktadır. Bu durumda uzun vadede bütçe açıklarına neden olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ve güçlü bir ekonomik yapıya sahip olan bir ülkede aflar ile ilgili belli bazı esasların olması gerekmektedir. Aksi takdirde başta siyasi çıkarlar olmak üzere çeşitli nedenlerle af uygulamalarına gidilmesinin önüne geçilemeyecek ve vergi afları ilerleyen dönemlerde artarak devam edecektir.

Tablo 1: Türkiye'nin Yıllara Göre Vergi Afları

<i>Af Öncesi Siyasi İktidar</i>	<i>Vergi Af Tarihi</i>	<i>Vergi Af Açıklaması</i>	<i>Af Sonrası Siyasi İktidar</i>
Halk Fırkası	17.05.1924	İlk Vergi Affı	CHP
CHP	05.08.1928	Elviyelselased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa	CHP
CHP	15.03.1934 04.07.1934	4530 Sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Yasa 2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa	CHP
CHP	29.06.1938	3568 Sayılı Arazi Vergisinin Mali Yılsonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa	CHP
CHP	13.06.1946	Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Yasa	CHP
CHP	21.01.1947	5050 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Yasası	CHP
CHP	26.10.1960	113 Sayılı Af Yasası	DP
DP	28.12.1961	281 Sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiye Yasası	Sivil Olmayan Hükümet
Sivil Olmayan Hükümet	23.02.1963 13.06.1963 05.09.1963	218 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa 252 Sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Yasa 325 Sayılı Yasa Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Yasa	CHP, YTP
CHP, YTP	16.07.1965	691 Sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Yasa	CHP, Bağımsızlar
CHP, Bağımsızlar	03.08.1966	780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa	AP
AP	28.02.1970	1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunuyla Getirilen Af	AP
AP	15.05.1974	1803 Sayılı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı	CHP, MSP
CHP, MSP	20.03.1981	2431 Sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Yasa	Sivil Olmayan Hükümet
Sivil Olmayan Hükümet	02.03.1982	2431 Sayılı Yasaya Ek	Sivil Olmayan Hükümet
Sivil Olmayan Hükümet	22.02.1983	2801 Sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu ile Tahsili Hakkında Yasa	Sivil Olmayan Hükümet
Sivil Olmayan Hükümet	04.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 Sayılı Kanunun Geçici 4. maddesi	ANAP
ANAP	03.12.1988 28.12.1988	3505 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde) 3512 Sayılı Yasa	ANAP

Tablo 1: Devamı

<i>Af Öncesi Siyasi İktidar</i>	<i>Vergi Af Tarihi</i>	<i>Vergi Af Açıklaması</i>	<i>Af Sonrası Siyasi İktidar</i>
ANAP	15.12.1990	3689 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)	ANAP
ANAP	21.02.1992	2787 Sayılı Yasa	DYP, SHP
DYP, SHP	05.09.1997	400 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği	RP, DYP
RP, DYP	22.07.1998	4369 Sayılı Yasa	ANAP, DSP
ANAP, DSP	06.02.2001	414 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği	DSP, MHP, ANAP
DSP, MHP, ANAP	07.03.2002	4746 Sayılı Yasa ile Emlak Vergisi ile İlgili Af Düzenlenmesi	AKP
AKP	27.02.2003	4811 Sayılı Vergi Barışı Kanunu	AKP
AKP	22.11.2008	5811 Sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (Varlık Barışı)	AKP
AKP	13.02.2011	6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	AKP
AKP	10.09.2014	6552 Sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun	AKP
AKP	19.08.2016	6736 Sayılı Bazı Alacakların Yapılandırılmasına İlişkin Kanun	AKP

Kaynak: YSK ve Yurdakul.

4.2. Vergi afları ve seçimler ile bütçe değişkenleri ilişkisinin etkileşimli VAR yöntemiyle değerlendirilmesi

Etkileşimli VAR modeline geçmeden önce VG, KBS, GBD ve STH değişkenlerinin doğal logaritmaları alınmış ve bu veriler mevsimsellikten arındırılmıştır. Tablo 2’de ise değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikleri sunulmaktadır. Bu kapsamda her bir değişkenin ortalama, maksimum ve minimum değerleri ile standart sapmaları, çarpıklık ve basıklık değerleri verilmektedir. Çalışma dönemi 2001:Ç1-2019:Ç1 dönemi olduğundan gözlem sayısı her bir değişken için 73 olmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>VG</i>	<i>KBS</i>	<i>GBD</i>	<i>STH</i>
<i>Ortalama</i>	63.16	249.59	-8.08	997.59
<i>Maksimum</i>	164.53	619.90	8.39	4661.32
<i>Minimum</i>	7.06	81.01	-37.34	4.06
<i>Standart Sapma</i>	43.14	80.19	8.24	1257.53
<i>Çarpıklık</i>	0.78	1.85	-0.65	1.10
<i>Basıklık</i>	-0.40	7.14	1.34	0.02
<i>Gözlem</i>	73	73	73	73

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklerinin sunulmasının ardından, etkileşimli VAR yöntemi kullanılarak seçim ve af döneminin olup olmaması durumlarına göre her bir değişkenin diğer değişkenlere verdiği koşullu tepkiler incelenmiştir. VG, KBS, GBD ve STH değişkenleri arasındaki dinamik ilişkilerin yorumlanması amacıyla, 8 çeyreklik dönemin ortalamaları alınmış ve sonuçlar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Seçim ve Af Durumlarına Göre Değişkenlerin Aldıkları Ortalama Değerler

Dönem	Seçim ve af olmadığına				Vergi af dönemi				Seçim dönemi				Seçim ve af dönemi			
	VG	KBS	GBD	STH	VG	KBS	GBD	STH	VG	KBS	GBD	STH	VG	KBS	GBD	STH
VG	96.34	0.36	1.43	1.87	70.44	6.74	6.52	16.30	91.93	1.59	1.05	5.42	88.51	2.41	3.76	5.32
KBS	8.39	89.56	1.58	0.47	63.98	16.50	5.82	13.71	92.69	5.77	0.43	1.10	80.71	7.47	6.56	5.26
GBD	4.39	0.29	93.07	2.26	72.34	3.26	15.02	9.38	84.09	7.94	7.07	0.90	40.70	35.15	21.80	2.35
STH	1.78	2.72	0.41	95.09	61.25	7.16	6.39	25.20	69.26	3.62	10.94	16.18	74.92	4.64	8.51	11.94

Tablo 3’e göre 8 dönem sonundaki ortalamalar dikkate alındığında, seçim ve af döneminde vergi gelirinde meydana gelecek değişimin %88.51 büyüklüğüyle çoğunlukla kendisinden kaynaklandığı görülmektedir. Diğer taraftan sosyal transfer harcamalarının %5.32, genel bütçe dengesinin %3.76 ve kamu borç stokunun %2.41 büyüklükleriyle, vergi geliri üzerinde seçim ve af dönemlerinde oldukça düşük bir etkiye sahip oldukları söylenebilmektedir. Seçim ve af döneminde kamu borç stokunda meydana gelecek değişimin ise %80.71 büyüklüğüyle çoğunlukla vergi gelirinden etkilendiği görülmektedir. Genel bütçe dengesinin %6.56 ve sosyal transfer harcamalarının %5.26 büyüklükleriyle kamu borç stoku üzerinde seçim ve af dönemlerinde önemli bir etkiye sahip oldukları söylenebilmektedir. Aynı zamanda ilgili değişken 8 dönem sonunda %7.47 kendisinden de etkilenmektedir. Tablo 3’den seçim ve af döneminde genel bütçe dengesi değişkenine bakıldığında, genel bütçe dengesinde meydana gelecek değişimin %40.70’i vergi gelirinden, %35.15’i kamu borç stokundan, %21.80’i kendisinden ve son olarak %2.35’i sosyal transfer harcamalarından etkilendiği görülmektedir. Son olarak yine seçim ve af döneminde sosyal transfer harcamalarında meydana gelecek değişimin %74.92’i vergi gelirinden, %11.94’ü kendisinden, %8.51’i genel bütçe dengesinden ve son olarak %4.64’ü kamu borç stokundan etkilendiği söylenebilmektedir.

Yukarıda seçim ve af dönemindeki senaryoya ilişkin olarak her bir değişkenin diğer değişkenler tarafından ne kadar açıklandığı yorumlanmıştır. Seçim ve af olmadığına, sadece vergi affı olduğunda ya da sadece seçim olduğunda gibi farklı senaryolarda her bir değişkenin diğer değişkenler tarafından ne kadar açıklandığı yine Tablo 3’den kolayca görülebilmektedir.

Aflar ve seçimler ile ilgili incelemeye tabi tutulan değişkenler ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapıldığında ise analize konu edilen dört farklı senaryoda değişkenlerin tümünün süreci etkilediği görülmektedir. Bu etki yukarıdaki tabloda da ifade edildiği üzere farklı senaryolarda farklı ölçülerde etki meydana getirmektedir. Bu kapsamda örnek olarak vergi gelirleri ele alındığında bu değişkenin dört farklı senaryonun tamamında en belirleyici faktör olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Aflara ilişkin düzenlemeler incelendiğinde afların ağırlıklı olarak ceza hukuku içerisinde incelendiği ve mali anlamda aflara ilişkin herhangi bir düzenlemenin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer almadığı görülmektedir. Söz konusu bu durum büyük bir eksikliği ifade etmektedir. Çünkü mali aflara ilişkin esasların yasalarla güvence altına alınmaması sonucunda siyasi iktidar af kurumunu ülke çıkarları yerine kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedir. Nitekim ülkemizde sıklıkla aflara başvurulması bu görüşü destekler niteliktedir. Bu doğrultuda bir mali anayasa yapılarak aflara ilişkin usul ve esaslar belirlenmeli ya da Anayasa içerisinde bu tip düzenlemelere yer verilmelidir. Aksi takdirde keyfi uygulamaların önüne geçilmesi oldukça zor olacaktır.

Vergi afları incelendiğinde farklı dönemlerde farklı amaçlarla uygulandığı görülmektedir. Bazı dönemlerde mali bir kaynak oluşturmak amacıyla başvuru aflarına bazı dönemlerde siyasi çıkarlar gözetilerek başvurulmuştur. Vergi aflarına ekonomik ve mali amaçlarla başvurulması kabul edilebilir ancak siyasi amaçlar gözetilerek af uygulamalarına gidilmesi afların daha sıklıkla yapılmasına ve bu da vergi uyumunun bozulmasına ortam hazırlamaktadır. Bu nedenle vergi aflarına ilişkin usul ve esasların kanunlarla hüküm altına alınması yerinde olacaktır. Böyle bir düzenleme yapılması ile keyfi uygulamaların önüne geçilecektir. Keyfi uygulamaların önlenmesi ile mükelleflerin vergi affı çıkar düşüncesi oluşmayacak, böylelikle vergi uyumunun bozulması tehlikesi ortadan kalkacaktır. Ancak ülkemizdeki durumun oldukça farklı olduğu görülmektedir. Zira ülkemizde konu ile ilgili yaklaşık kırk tane af uygulamasına gidilmiştir. Bu da neredeyse her iki buçuk yılda bir af uygulamasına gidildiği anlamına gelmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında etkin bir denetim mekanizmasının olmaması ve uygulanan yaptırımların yetersiz kalışı da etkili olmaktadır. Bu nedenle vergi suçlarına ilişkin yaptırımların artırılması gerekmektedir. Ayrıca mükellef sayısı ile denetim elemanı sayısı arasındaki oran dikkate alınarak, sisteme yeni denetim elemanları dâhil edilmeli ve denetim elemanlarının niteliklerinin artırılması doğrultusunda çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü ancak bu şekilde etkin bir denetim

mekanizmasının kurulması mümkün olacaktır. Bu yönde yapılacak olan çalışmalar çok önemli bir sorun olan kayıt dışı ekonomi ile mücadele etme yolunda önemli bir mesafe kat edilmesini sağlayacaktır. Böylelikle vergi bilinci ve vergi ahlakı yüksek bir toplum meydana gelecektir. Bunun sonucunda da vergi gelirleri artış gösterecek ve çalışmada daha önce de bahsedildiği üzere ülke ekonomisi üzerinde olumsuz birtakım sonuçlar meydana getirecek alternatiflere yönelim azalacaktır. Ancak vergi aflarının sıklıkla uygulanması böyle bir tablonun ortaya çıkarılmasının önündeki en büyük engellerden bir tanesi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Vergi aflarının sıklıkla uygulandığı sistemlerde genel anlamda vergisel yükümlülüklerini tam olarak ve zamanında yerine getirmeyen kötü niyetli mükellefler ödüllendirilirken, tam tersi konum ve şartlarda olan iyi niyetli mükellefler cezalandırılmaktadır. Kamusal hizmetlerin finanse edilirken niteliğinin artırılması ve devamlılığının sağlanması adına sistemin kötü niyetli mükellefler yerine iyi niyetli mükellefleri gözetmesi gerekmektedir. Ancak vergi aflarının uygulanması ile tam tersi bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada vergi aflarına gitmek yerine mevcut sistemin analizi yapılarak eksikliklerin ve açıkların giderilmesine yönelik faaliyetlerde bulunulmalı ve iyi niyetli mükellefleri ödüllendiren yeni bir sistem inşa edilerek vergiye olan uyumun artırılması amaçlanmalıdır.

Vergi afları ile ilgili olarak yapılan çalışmada teorik değerlendirmenin yanında seçim ve aflara ilişkin olarak farklı senaryoların incelendiği uygulama kısmında da vergi aflarının etkili uygulamalar olmadığı görülmüştür. Nitekim vergi aflarının uygulandığı dönemlerde vergi geliri, borç stoku ve bütçe dengesi gibi ülke ekonomisi için oldukça büyük bir öneme sahip olan değişkenlerde büyük bir değişimin olmadığı görülmektedir. Zira afların etkin uygulamalar olabilmesi için vergi aflarının uygulandığı dönemlerde aflardan elde edilen tahsilat gelirinin bu değişkenler üzerinde pozitif bir değişim ortaya çıkarması beklenmektedir. Ancak tersi bir durum söz konusudur. Çünkü grafikler ve ortaya çıkan sonuç incelendiğinde vergi gelirlerinde kayda değer bir artış olmadığı, bütçe dengesindeki dalgalanmaların devam ettiği ve borç stokunun önemli bir derecede artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Tüm bu nedenler ve af sayılarının çokluğu göz önüne alındığında afların ekonomik ve mali nedenlerden ziyade siyasi nedenlerle çıkarıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Buradaki en önemli faktör iktidarın vergi afları konusunda sahip olduğu sınırsız yetkidir. Bu noktada konu ile ilgili düzenlemelerin mali kural çerçevesinde yapılması gerekliliği ve aflar başta olmak üzere ekonomik ve mali anlamda alınması mümkün olan keyfi kararların önlenmesi adına bir mali anayasanın oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Mevcut durum içerisinde aflar siyasi çıkarlar için

önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu durum sadece iyi niyetli mükelleflerin cezalandırılması ve kayıt dışılığın artmasına neden olacaktır. Zira afların vergi affı başlığından ziyade vergi barışı, varlık barışı ve yapılandırma gibi başlıklarla çıkarılarak oluşacak tepkinin önlenmeye çalışılması amacı da görüşümüzü destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Arıkan, Z. ve Yurtsever, H. (2004). “Türkiye’de Mali Affın Nedenleri ve Sonuçları II”. *Yaklaşım* 137: 64-67.
- Balerias, R.N. and Santos, V. (2000). “Behavioral and Institutional Determinants of Political Business Cycles”. *Public Choice* 104: 121-147.
- Cinko, L. (2005). “Modern Politik Konjonktür Hareketleri Teorisi: Rasyonel Beklentileri İçeren Politik Konjonktür Hareketleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19: 325-339.
- Çetin, G. (2007). “Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi”. *Yönetim ve Ekonomi* 14(2): 171-187.
- Demirkıran, E. (2012). “Türkiye’de Uygulanan Vergi Afları ve Mükellefler Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Analiz”. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Di Siero, M. (2017). “Empirical Applications of the Interacted Panel VAR model”. Doctoral Dissertation. Italy: Salerno University.
- Doğan, Z. ve Besen, R. (2008). *Vergi Aflarının Mükellefler Üzerindeki Etkisinin Tespitine İlişkin Bir Araştırma*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Dönmez, R. (1992). *Teoride ve Uygulamada Vergi Afları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBF Basımevi.
- Edizdoğan, N. ve Gümüş, E. (2013). “Vergi Afları ve Türkiye’de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi”. *Maliye Dergisi* 164: 99-119.
- Heidhues, P. and Lagerlöf, J. (2003). “Hiding Information in Electoral Competition”. *Games and Economic Behavior* 42: 48-74.
- <http://www.ysk.gov.tr/tr/secim-arsivi/2612> Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi, Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- Jawadi, F., Mallick, S.K. and Sousa, R.M. (2016). “Fiscal and Monetary Policies in the BRICS: A Panel VAR Approach”. *Economic Modelling* 58: 535-542.

- Keleş, Y. (2002). “Yine mi Af? Mükellef Ne Zaman Vergi Öder?”. *Vergi Dünyası* 249: 75-84.
- Kellner, M. (2004). “Tax Amnesty 2004/2005- An Appropriate Revenue Tool”. *German Law Journal* 5(4): 339-346.
- Kırbaş, S. (2012). *Vergi Hukuku*, 19. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Korkusuz, M. (2003). “Vergi Barışı Üzerine”. *Yaklaşım* 123: 77-79.
- Pellegrino, G. (2018). “Uncertainty and the Real Effects of Monetary Policy Shocks in the Euro Area”. *Economics Letters* 162: 177-181.
- Savaşan, F. (2006). “Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye’de Vergi Aflarından Kimler Faydalaniyor?”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12: 149-171.
- Savaşan, F. (2006). “Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları (Vergi Barışı Uygulama Sonuçları)”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 1: 41-65.
- Tabellini, G. and Alesina, A. (1990). “Voting on the Budget Deficit”. *The American Economic Review* 80(1): 37-49.
- Taşkın, Y. (2006). “Vergi Aflarının Etkinliği: Teori ve Türkiye Uygulaması”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Towbin, P. and Weber, S. (2013). “Limits of Floating Exchange Rates: The Role of Foreign Currency Debt and Import Structure”. *Journal of Development Economics* 101: 179-194.
- Yumuşak, İ. (1997). “Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi”. *Vergi Dünyası* 188: 39-43.
- Yurdakul, A. (2013). *Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği*. Bursa: Dora Yayıncılık.

Sınırlı Olumlu Görüş Verilen Denetim Raporlarının İçerik Analizi

Yıldız AYANOĞLU*

Tuğba DÖLEN**

Geliş Tarihi (Received): 27.03.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 08.09.2020

Öz

Bu çalışma sınırlı olumlu görüş içeren denetim raporlarında, görüş verme nedenlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin 2017-2018 dönemlerindeki denetim raporları ele alınmış ve sınırlı olumlu görüş verilme nedenleri içeriğine göre sınıflandırılmıştır. Binary lojistik regresyon analizi ile dört büyük bağımsız denetim kuruluşları ile diğer denetim kuruluşları bazında yapılan sınıflandırmanın %80 oranında doğru olduğu ortaya konulmuştur. Bağımsız denetim raporlarında yer alan açıklamalar dikkate alınarak yapılan sınıflandırma, sektörler ve bağımsız denetim kuruluşları itibarıyla karşılaştırılmıştır. Bağımsız denetim kuruluşu bazında sınırlı olumlu görüş verilme nedeni toplam sayılarına göre benzerlik ve farklılıkları tespit etmek için çok boyutlu ölçekleme analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre incelenen 486 şirketin denetim raporlarından, 2018 yılında 42 şirkete ve 2017 yılında ise 18 şirkete olmak üzere toplam 60 adet sınırlı olumlu denetim görüşü içeren rapor verildiği saptanmıştır. Görüşle ilgili en fazla belirlenen nedenler sırasıyla iştirakler ve bağlı ortaklıklar ile ilgili hususlar, alacaklar, finansal sıkıntı ve karşılıklarla ilgili konulardır. 2018 yılında “dört büyük” kapsamındaki denetim kuruluşları en fazla karşılıklarla ilgili konuları, diğer denetim kuruluşları ise finansal sıkıntılarla ilgili konuları sınırlı olumlu görüş verme nedeni olarak belirtmişlerdir. Çalışmada ayrıca sınırlı olumlu görüş nedenleri sektörler ve bağımsız denetim kuruluşu bazında karşılaştırılmış ve bu nedenler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sınırlı Olumlu Denetim Görüşü, Bağımsız Denetim Görüşü, Bağımsız Denetim Raporu
Jel Sınıflandırması: M40, M42

Content Analysis Of Audit Reports Given To Qualified Opinion

Abstract

This study was conducted to determine the reasons for giving opinion in the audit reports that contain qualified opinions. In this direction, the audit reports of the companies traded on Borsa Istanbul in 2017-2018 are discussed and the reasons for giving qualified opinions are classified according to their content. The binary logistics regression analysis revealed that the classification made on the basis of four major independent auditing firms and other auditing firms was 80% correct. The classification made by considering the explanations in the independent audit reports has been compared by sectors and independent audit institutions. Multidimensional scaling analysis was carried out to determine the similarities and differences according to the total number of reasons for giving qualified opinions on the basis of independent auditors. According to the results of the research, it has been determined from the audit reports of 486 companies, which included a total of 60 qualified audit opinions, 42 companies in 2018 and 18 companies in 2017. The most determined reasons for opinion are based on respectively, issues related to affiliates and subsidiaries, receivables, financial difficulties and provisions. In 2018, audit firms within the scope of the “four major” identified the most relevant provisions while other audit firms identified issues related to financial distress as the most frequently observed reason for giving qualified opinions. In the study, the reasons for qualified opinions were compared on the basis of sectors and independent audit firm, and similarities and differences between these reasons were revealed.

Keywords: Qualified Opinion, Independent Audit Opinion, Independent Audit Reports
Jel Code: M40, M42

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, yildiz.ayanoglu@hbv.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-1024-2105.

**Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü, tugba.dolen@hbv.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-3230-0318.

Giriş

Denetim sürecinde işletmelerin beyanları, önceden belirlenen ölçütler dahilinde, belirli niteliklere sahip, tecrübeli bir denetçi önderliğindeki ekip tarafından incelenmekte ve finansal tabloların finansal raporlama çerçevesine uygunluğu ile ilgili bir görüş oluşturulmaktadır. Denetçi, bir bütün olarak finansal tabloların hata veya hile kaynaklı önemli yanlışlık içerip içermediğine ilişkin makul güvence elde etmiş olup olmadığı konusunda bir sonuca ulaşmaktadır (BDS 700, md11). Bu sonuca varırken denetçi, “yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilip edilmediğini ve düzeltilmemiş yanlışlıkların tek başına veya toplu olarak önemli olup olmadığını” (BDS 700, md.11) dikkate alır.

Denetim görüşü ve şekil esasları denetim standartları tarafından belirlenen bir format dahilinde kamuoyuna açıklanmaktadır. Finansal tablolara ilişkin görüş oluşturmak ve denetçi raporundaki görüş türleri ile ilgili Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu “BDS 700 Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama Standardı” ve “BDS 705 Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi Standardı” yayınlamıştır.

Bağımsız denetçinin finansal tablolara ilişkin görüş oluşturma sorumluluklarının ve denetçi raporunun şekil ve içeriğinin ele alındığı BDS 700 standardında, denetçinin, finansal tabloların tüm önemli yönleriyle geçerli finansal raporlama çerçevesine uygun olarak hazırlandığı sonucuna varması durumunda olumlu görüş; bir bütün olarak finansal tabloların önemli yanlışlık içerdiği sonucuna varması veya bir bütün olarak finansal tabloların önemli yanlışlık içermediği sonucuna varmak için yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edemediği durumda BDS 705 uyarınca raporunda olumlu görüş dışında bir görüş vereceği belirtilmiştir (BDS 700,md 16-17).

BDS 705 standardına göre denetçi, “yanlışlıkların tek başına veya toplu olarak önemli olduğu ancak finansal tablolarda yaygın olmadığı sonucuna varırsa” veya “tespit edilmemiş yanlışlıkların finansal tablolar üzerindeki muhtemel etkilerinin önemli olabileceği fakat yaygın olmayabileceği” sonucuna varırsa sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş) verecektir.

Olumlu görüş dışında bir görüş verilmesi durumunda, denetçi görüşüne esas teşkil eden sebepler, denetim raporundaki “denetim dayanağı” bölümünde belirtilmelidir. Denetim dayanağı bölümünde, denetim kanıtları ile tespit edilen önemli yanlışlıkların içeriğine ve elde

edilen denetim kanıtlarının yeterli ve uygun olup olmadığına ilişkin açıklamalar da yer almalıdır.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da yer alan 486 şirketin 2017 ve 2018 dönemlerindeki denetim raporları ele alınmış ve sınırlı olumlu olarak görüş bildirilen denetim raporlarında denetçi görüşüne dayanak oluşturan nedenler sıralanmıştır. İnceleme kapsamında raporda yer alan sınırlı görüş dayanaklarının, sektörler ve bağımsız denetim kuruluşları itibariyle karşılaştırılması yapılmıştır. Denetim raporlarında sınırlı olumlu görüş verilme nedenleri içeriğine göre sınıflandırılmıştır. Bağımsız denetim kuruluşu bazında sınırlı olumlu görüş verilme nedenlerine göre benzerlik ve farklılıkları tespit etmek için çok boyutlu ölçekleme analizi yapılmıştır.

1. Bağımsız Denetim Standartlarına Göre Denetim Raporlarında Sınırlı Olumlu Görüş Verilme Nedenleri

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, BDS 705 “Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi” Standardını 18/3/2014 tarihli ve 28945 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Aynı standart 24/03/2017 tarihli ve 30017(M) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak revize edilmiş, standardın son hali 01/01/2017 tarihinde ve sonrasında başlayacak hesap dönemlerinden itibaren uygulanmak üzere yürürlüğe girmiştir. Söz konusu standart denetçinin bir görüş oluştururken finansal tablolara ilişkin olumlu görüş dışında bir görüş vermesi gerektiği sonucuna varması durumunda, içinde bulunulan şartlara uygun bir rapor düzenleme sorumluluğunu ele almaktadır (BDS 705, md.1). Standarda göre olumlu görüş dışında bir görüş verileceği zaman; sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş), olumsuz görüş ve görüş vermektan kaçınma şeklinde kullanılacak görüş türleri belirlenmiştir. Denetçiler aşağıdaki durumların varlığında sınırlı olumlu görüş vermektedirler:

- “Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde etmiş olan denetçi, yanlışlıkların tek başına veya toplu olarak önemli olduğu ancak finansal tablolarda yaygın olmadığı” sonucuna varırsa veya
- “Görüşüne dayanak teşkil edecek yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edememekle birlikte varsa tespit edilmemiş yanlışlıkların finansal tablolar üzerindeki muhtemel etkilerinin önemli olabileceği ancak yaygın olmayabileceği” sonucuna varırsa (BDS 705, md.7).

Sınırlı olumlu görüş verilme nedenlerinden finansal tablolarda önemli ancak yaygın olmayan yanlışlık içermesi koşulunda önemli yanlışlığın niteliği açıklanmalıdır. BDS 700

standardı denetçinin, finansal tablolara ilişkin bir görüş oluşturmak için bir bütün olarak finansal tabloların önemli yanlışlık içerip içermediğine ilişkin makul güvence elde edilip edilmediği konusunda bir sonuca varmasını zorunlu kılar.

Denetçinin vereceği görüş türünün belirlenmesinde yanlışlığın önemlilik düzeyleri ve yaygın olma seviyesi dikkate alınır. Bu hususun verilecek görüş türünü nasıl etkilediği Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1.

Yanlışlığın Önemlilik Düzeyleri ve Yaygın Olma Seviyesi

Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesine Neden Olan Hususun Niteliği	Bu Hususun Finansal Tablolar Üzerindeki Etkilerinin veya Muhtemel Etkilerinin Yaygınlığına İlişkin Denetçinin Muhakemesi	
	Önemli ancak Yaygın Değil	Önemli ve Yaygın
Finansal tablolar “önemli yanlışlık” içermektedir.	Sınırlı olumlu görüş	Olumsuz görüş
Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememektedir.	Sınırlı olumlu görüş	Görüş vermekten kaçınma

Kaynak: BDS 705, A1.

Denetçi, denetim raporunun türüne karar verirken, tespit ettiği yanlışlıkların finansal tablolardaki beyanlar üzerindeki etkisinin büyüklüğünü tanımlarken kullanıcıların kararını etkileme seviyesini “önemsiz” ve “önemli” olarak, etkinin finansal tablodaki çapını da “yaygın” ve “yaygın değil” şeklinde nitelendirmektedir (Selimoğlu, Özbirecikli & Uzay, 2019, s. 331).

BDS 450 “Bağımsız Denetimin Yürütülmesi Sırasında Belirlenen Yanlışlıkların Değerlendirilmesi” Standardına göre yanlışlık; bir finansal tablo kaleminin raporlanan tutarı, sınıflandırılması, sunumu veya açıklaması ile aynı kalemin geçerli finansal raporlama çerçevesine göre olması gereken tutarı, sınıflandırılması, sunumu veya açıklaması arasındaki farklılık olarak tanımlanır.

Denetim sırasında tespit edilen yanlışlığın önemli ancak yaygın olmama durumunun değerlendirilmesi tamamen denetçi yargısına bırakılmıştır. Denetçinin bir yanlışlığın önemli yanlışlık olarak nitelendirmesinin üç nedeni bulunmaktadır:

- seçilen muhasebe politikalarının uygunluğu,
- seçilen muhasebe politikalarının uygulanması ve
- finansal tablolardaki açıklamaların uygunluğu veya yeterliliği (BDS 705, A2-A3).

Yönetimin seçtiği muhasebe politikalarının uygunluğuyla ilgili olarak, bu politikaların geçerli finansal raporlama çerçevesiyle tutarlı olmadığı durumlarda veya finansal tablolarda yer alan önemli bir kaleme ilişkin uygulanan muhasebe politikasının, finansal tablolarda doğru bir şekilde açıklanmadığı durumlarda veya finansal tabloların, bu tabloların temelini oluşturan işlem ve olayları, gerçeğe uygun sunumu sağlayacak şekilde açıklamadığı durumlarda önemli yanlışlıklar ortaya çıkabilir. Ayrıca bir işletme, önemli muhasebe politikalarına ilişkin seçimini değiştirdiğinde ancak söz konusu hükümlere uygunluk sağlamadığında, finansal tablolarda önemli bir yanlışlık ortaya çıkabilir (BDS 705, A4-A5).

Seçilen muhasebe politikalarının uygulanmasıyla ilgili olarak, finansal tablolarda önemli yanlışlıkların bulunması durumunda sınırlı olumlu görüş verilir. Önemli yanlışlıklar; seçilen muhasebe politikalarının finansal raporlama çerçevesiyle tutarlı olarak uygulamaması durumunda veya seçilen muhasebe politikalarının uygulamasında sehven yapılan hata şeklinde ortaya çıkabilir (BDS 705, A6).

Finansal tablo açıklamalarının uygunluğu veya yeterliliğiyle ilgili önemli yanlışlıklar; finansal tabloların, geçerli finansal raporlama çerçevesi tarafından zorunlu kılınan açıklamaların tümünü içermediği, finansal tablolardaki açıklamaların geçerli finansal raporlama çerçevesine uygun olarak sunulmadığı veya finansal tablolarda gerçeğe uygun sunumun sağlanması için gereken geçerli finansal raporlama çerçevesinin özellikle zorunlu kıldığı dışında ilâve açıklamalara yer verilmediği durumlarda ortaya çıkabilir (BDS 705, A7).

Denetçi tarafından belirlenen önemli yanlışlıkların niteliği denetçi yargısına bırakılmıştır. Denetçi, önemli yanlışlıkların finansal tablolarda yaygın olmadığı sonucuna varırsa sınırlı olumlu denetim görüşü verir. Sınırlı olumlu denetim görüşü denetçinin vardığı sonucun esas itibarıyla, hatta büyük çapta olumlu olduğunu ifade eder. Bu “olumlu” kanı nesnelidir (Altaş, 2016, s.143). Böyle bir durumda denetçi, nesnel kanıya sebep olan hususu, tespit ettiği ve yaygın bulmadığı yanlışlıkları denetim raporunda “denetimin dayanağı” başlığında belirtmektedir.

2. Literatür Taraması

Bağımsız denetim raporlarındaki sınırlı olumlu denetçi görüşleri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, denetim görüşünü etkileyen faktörler ve denetçi görüş tercihlerine yönelik çalışmalara rastlanmaktadır. Denetçi görüş tercihlerinin işletmenin sürekliliği ile ilgili

belirsizlik ile yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilememesi kapsamında ele alındığı görülmektedir. Bu kapsamda literatürde yer alan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Ireland (2003), İngiltere’de denetçilerin olumlu görüş dışında denetim görüşü tercihlerini işletmenin sürekliliği kapsamında ele alarak incelemiştir. Çalışma sonucunda, bağımsız denetim kuruluşunun büyüklüğü ile denetim görüş türü arasındaki ilişkinin iştirak şirketleri açısından farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur (Ireland, 2003, s.975).

Habib (2013), çalışmasında Yeni Zelanda’da 1982-2011 yılları arasında 73 firma verisi üzerinde meta analizi yöntemi kullanılarak denetim firmalarının olumlu görüş dışında bir görüş verilmesini etkileyen faktörleri; denetim ve denetçi ile ilgili faktörler ve şirketle ilgili faktörler olarak sınıflandırarak incelemiştir. Olumsuz görüş ile denetim firmasının büyüklüğü ve denetim raporunun yayınlanmasında yaşanan gecikmelerin istatistiki olarak pozitif, olumsuz görüş ile denetim dışı ücretler ve şartlı denetim görüşünün ise istatistiki olarak negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Habib, 2013, s.184).

Tsipouridou ve Spathis (2014), Atina Menkul Kıymetler Borsası'nda (ASE) işlem gören şirketlerde denetim görüşleri ile kazanç yönetimi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada; kârlılık ve büyüklük gibi finansal özellikleri, denetçilerin denetim görüş kararının belirleyicileri olduğunu tespit etmişlerdir (Tsipouridou & Spathis, 2014, s. 38).

Zureigat (2014), 2013 yılında Suudi Borsasında (TADAWUL) işlem gören 153 şirkete ait bağımsız denetim raporlarını incelediği çalışmasında, şirketlere ait finansal değişkenlerin denetim raporları ve bağımsız denetçi tercihlerine etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Denetim firması büyüklüğü, işletme büyüklüğü ile kaldıraç oranının denetim raporlarını önemli ölçüde etkilediği ve dört büyüklerden olan denetim firmalarının diğer denetim firmalarına oranla daha fazla denetim raporlarında olumlu görüş dışında bir denetim görüşü verdiği sonuçlarına ulaşmıştır (Zureigat, 2014, s. 66).

Akdoğan vd. (2015) çalışmalarında 2009-2013 döneminde, Borsa İstanbul Ulusal Pazarda işlem gören şirketlerin bağımsız denetçilerini, bağımsız denetim görüşlerini, bu görüşlere esas teşkil eden sebepleri ve şartlı görüş alan şirketlerin gelecek dönemde denetçi değişikliğine gidip gitmediğini ve denetçi değişikliğinin görüşlere etkisini incelemiştir. Araştırmanın sonucunda şartlı görüş nedenlerinin bağlı ortaklık, iştirak ve müşterek yönetime tabi ortaklıklara ilişkin hususlar, karşılıklar ve işletmenin sürekliliği konularında yoğunlaştığı görülmüştür (Akdoğan, Aktaş & Gülhan, 2015, s. 19).

Konopleva vd. (2015) yaptıkları çalışmada 2013 yılında Rusya’da yayınlanan bağımsız denetçi raporlarını incelemişler ve denetçi görüşlerinin % 74’ünün olumlu, % 25’nin şartlı olumlu, % 6’nin olumsuz ve % 4’nün görüş bildirmekten kaçınma şeklinde olduğunu ortaya koymuşlardır. Neredeyse “kusursuz” anlamına gelen bu sonucu, denetçilerin müşterilerine karşı “aşırı hoşgörölü” davranmış olabilecekleri ile açıklamışlardır. Çalışmanın devamında olumsuz görüş verilme nedenleri araştırılmış, denetçilerin müşterilerinin faaliyetlerine devam edememe ve önemli belirsizlikler hakkındaki kanıtlarının % 3,3 olduğu ortaya konulmuştur (Konopleva, İkonnikova & Bals, 2015, s. 26).

Yaşar (2017) işletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizlikler içeren olumlu görüş dışında denetim görüşünün belirleyicilerini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada, 2011-2015 döneminde BİST Sınai Endeksi’nde işlem gören şirketlere ait veriler lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Önceki denetim görüşü ve denetim rapor gecikmesi değişkenlerinin işletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizlik içeren olumlu olmayan denetim görüşlerinin oluşturulmasında istatistiksel olarak anlamlı en etkili değişkenler olduğu tespit edilmiştir (Yaşar, 2017, s. 58).

Moalla (2017), şartlı görüş içeren denetim raporlarında finansal değişkenlerin etkisini incelediği çalışmasında, Tunus’ta 11 yıldan uzun süredir borsada işlem gören 76 şirketin 2005-2015 yılları arasındaki bağımsız denetim raporlarını, panel lojistik regresyon yöntemi ile analiz etmiştir. Sonuç olarak likidite, cari yıl zararı ve geçmiş yıl zararı değişkenlerinin şartlı görüş verilmesiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Moalla, 2017, s. 468).

Sultanoğlu vd. (2018), şirketlerin finansal sıkıntı düzeyi, büyüklüğü ve denetçi türü gibi değişkenlerin, denetçilerin denetim görüşü verme tercihlerine etkisini ve finansal kriz dönemlerinde denetim görüşü üzerinde etkili olan faktörleri lojistik regresyon modeli ile incelemişlerdir. Borsa İstanbul’da 2000-2002 ve 2007-2009 yıllarında imalat sanayii sektöründe faaliyet gösteren şirketler üzerinde yaptıkları çalışmada; finansal kriz dönemlerinde finansal sıkıntı ve olumlu görüş dışında bir görüş verilmesi olasılığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve müşteri işletmenin büyüklüğünün işletmeye olumlu görüş dışında bir görüş verilmesi olasılığı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir (Sultanoğlu, Mugan, Sekerdağ & Oran, s. 622).

Akdoğan vd. (2018), 2015 yılında yapmış oldukları çalışmanın devamı niteliğindeki araştırmalarında, 2014-2016 yılları arasında Borsa İstanbul’da işlem gören 511 şirketin denetim

raporlarındaki görüşlerin nasıl oluştuğunu incelemişlerdir. İşletmenin sürekliliği, alacakların tahsilatı ile ilgili yaşanan belirsizlikler ve ortaklık ve ilişkili taraflarla olan işlemlerin olumlu görüş dışında görüş verilen raporlara sıkça dayanak teşkil ettiği ortaya konulmuştur (Akdoğan, GÜdü, Işık, Sevindik, Şahin, & Özkan, 2018, s. 2).

Balıkoğlu (2018), Türkiye’de halka açık şirketlere hangi durumlarda olumlu görüş dışında bir denetim görüşü verildiğini incelemek amacıyla Borsa İstanbul imalat sanayi sektöründe 2006-2016 dönemleri arasında işlem gören şirketlere verilen olumlu görüş dışındaki denetim görüşleri yıllar itibariyle içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Buna göre en fazla olumlu görüş dışında denetim görüşünün 2008 yılında verildiği, şartlı görüşe en fazla sebep olan hususun karşılık ayrılmaması olduğu, en fazla olumlu görüş dışındaki denetim görüşünün, uluslararası denetim firmaları tarafından verildiği ve dört büyük denetim firması tarafından şartlı görüşe en çok konu edilen nedenin, şirkete açılan davalar olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Balıkoğlu, 2018, s. 35-39).

Mat ve Önal (2019), Borsa İstanbul’da imalat sanayi şirketlerinin verilerini kullanarak denetim görüşünü etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yürüttükleri çalışmada, denetim görüşünün finansal ve finansal olmayan değişkenlerden etkilendiğini tespit etmişlerdir. (Mat & Önal, 2019, s. 733).

Gürsoy (2019), 2012-2017 yılları arasında İl Belediyeleri hakkında yayımlanmış Sayıştay Denetim Raporlarını incelediği çalışmasında, olumlu görüş türünün genel olarak yüzde 50’nin altında kaldığı ve çoğunlukla şartlı görüş verildiği sonucuna ulaşmıştır. Sayıştay Denetim Raporlarına göre olumlu görüş vermeme sebepleri; belediye gelirlerinin takip edilmemesi, belediye taşınmazlarının ihalesiz kullandırılması, borçlanma limitlerine uyulmaması, toplu taşıma ve ambalaj atıklarının toplanması ve imtiyaz haklarının ihalesiz verilmesi şeklinde sıralanmıştır (Gürsoy, 2019, s. 410).

Acar (2019), 2010-2017 yılları arasında BİST Sınai Endeksi’nde işlem gören şirketlerin denetim görüşlerini, görüşün ilişkili olduğu hesap ya da konular ve görüş sonrasında yapılan denetçi değişiklikleri bazında incelemiştir. Yıllar bazında en fazla olumlu görüş verildiğini tespit etmiştir. İşletmenin sürekliliğine ilişkin belirsizlik ve değer düşüklüğü hesaplamalarına yönelik olarak görüş bildirmekten kaçınma ya da şartlı görüş verildiği sonucuna ulaşmıştır (Acar, 2019, s. 117-120).

Bahşı (2019), bağımsız denetim sonuçları ve raporlanmasıyla ilgili olan denetim standartların, meslek mensuplarının bakış açıları ile değerlendirdiği çalışmasında, denetçilerin denetim standartlarını uyguladıklarını ancak standartlardaki bazı hususların eksik olduğu ve tam olarak açıklanamadığı görüşünde oldukları tespit edilmiştir (Bahşı, 2019, s. 126).

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, halka açık şirketlerde hangi durumlarda sınırlı olumlu görüş verildiğini ortaya koymak için yapılmıştır. Bu amaçla, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin 2017-2018 dönemlerindeki bağımsız denetim raporları incelenmiş, sınırlı olumlu denetim görüşü verilen şirketlerin sınıflandırılması yapılmıştır. Karşılaşılan durumlar sektörler, denetim kuruluşları itibarıyla tablolar halinde ortaya konulmuştur. Ayrıca literatürde dört büyük denetim şirketi olarak anılan Ernst&Young, KPMG, DnT ve PwC'nin sınırlı olumlu görüş verilme nedenleri ile diğer denetim şirketlerinin nedenleri karşılaştırılmıştır. Sektör bazında sınırlı olumlu görüş verilme nedenleri sınıflandırılmıştır.

Çalışmada BDS 705 "Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi" Standardının son hali dikkate alınarak sınırlı olumlu görüş verilme nedenleri sınıflandırılmıştır. Söz konusu standardın güncellenmiş versiyonu 01/01/2017 tarihinde ve sonrasında başlayacak hesap dönemlerinin denetiminde uygulanma zorunluluğu nedeniyle araştırma, 2017 ve 2018 yıllarındaki bağımsız denetim raporları ile sınırlı tutulmuştur. Payları borsada işlem gören 486 şirketin bağımsız denetim raporları incelendiğinde, sınırlı olumlu denetim görüşü verilen 2017 yılı için 18, 2018 yılı için 42 olmak üzere toplam 60 rapor olduğu görülmüştür. Bu raporlardan 13 tanesi hem 2017 hem de 2018'de aynı şirketlere ait olduğundan, çalışmada 47 şirketin toplam 60 adet sınırlı olumlu görüş içeren raporu araştırma kapsamına alınmıştır.

Sınırlı olumlu görüş verilme nedenlerinin bağımsız denetim kuruluşu bazında benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırılması için çok boyutlu ölçekleme analizi yapılmıştır. Sınırlı olumlu denetim görüşü verilme nedenleri, BDS 705 standardı dikkate alınarak 12 sınıfa ayrılmıştır. Dört büyük bağımsız denetim kuruluşları ve diğer denetim kuruluşları bazında yapılan sınıflandırmanın doğruluğunun test edilmesi için Binary lojistik regresyon analizi uygulanmıştır.

3.2. Araştırma Bulguları

Araştırmanın amacı doğrultusunda Borsa İstanbul’da işlem gören şirketlerin 2017-2018 dönemlerindeki denetim raporları incelenmiş ve sınırlı olumlu denetim görüşü verilen toplam 60 rapora yönelik içerik analizi yapılmıştır. Tablo 2’de araştırmaya konu olan raporların ait oldukları şirketlerin sektörlerine ve denetlendikleri kuruluşlara göre frekans dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 2.

Sektörler İtibariyle Bağımsız Denetim Kuruluşlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Sektör	Dört Büyük Denetim Kuruluşları			Diğer Denetim Kuruluşları			2 Yıllık Toplam Sayı	2 Yıllık Yüzde (%)
	2017	2018	Toplam	2017	2018	Toplam		
İmalat	1	4	5	8	13	21	26	43,33
Finans	1	9	10	-	2	2	12	20,00
Holdingle	1	1	2	1	7	8	10	16,67
Maden	-	-	-	3	3	6	6	10,00
Hizmet	1	1	2	-	-	-	2	3,33
İdari	-	-	-	1	1	2	2	3,33
Teknoloji	1	-	1	-	-	-	1	1,67
Tarım	-	-	-	-	1	1	1	1,67
Toplam	5	15	20	13	27	40	60	100

“Dört büyük” denetim kuruluşları toplamda 20 raporda en fazla finans sektöründe yer alan şirketlere sınırlı olumlu denetim görüşü verdikleri belirlenmiştir. Diğer denetim kuruluşları ise 40 raporda en fazla imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketler için sınırlı olumlu denetim görüşü vermişlerdir. 2018 yılında 42 şirket ve 2017 yılı için ise 18 şirket için sınırlı olumlu denetim görüşü verilmiş şirketlerin %43,33’ü imalat, %20’si ise finans sektöründe faaliyet göstermektedir. Tarım ve teknoloji sektöründe bu 2 yıl içerisinde sadece birer şirkette sınırlı olumlu görüş içeren denetim raporu tespit edilmiştir.

Tablo 3.

Sınırlı Olumlu Görüş Nedenleri

NEDENLER	AÇIKLAMALAR
Karşılıklar	TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardına aykırılık
	SPK davalarına ilişkin karşılık ayrılmaması
Stoklar	Stok yönetimi ve stok kontrolü ile ilgili bir sistemin bulunmaması
	Stoklarla ilgili değer düşüklüğü karşılığı ayrılmaması
Alacaklarla İlgili Hususlar	Vadesi geçmiş alacaklarla ilgili karşılık ayrılmaması
	Döviz değerinde alacaklarla ilgili değerlendirme yapılmaması
	Ticari alacaklarla ilgili dava açılması
	Vergilerin ödenmesi ile ilgili belirsizlik
	TMS 12 Gelir Vergisi standardına aykırılık

Vergiler	Vergi daireleri ve SGK'ya olan borçlarının vadesinin geçmiş olması
İştirakler ve Bağlı Ortaklıklarla İlgili Hususlar	Hisse satışı gerçekleşmiş, bu satıştan elde edilen kar veya zarar TFRS 5'e aykırı kayıt altına alınması
	Değer düşüklüğü çalışması yapılmaması
	Bağlı ortaklığın konsolidasyona dahil edilmemesi
	Bağlı ortaklık ile yapılan sözleşmenin uygulanamaması
	Hisse senetlerinin gerçeğe uygun değeri ile finansal tablolara yansıtılmaması
	TFRS 13 Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü Standardına aykırılık
Finansal Sıkıntı	Yeterli gelir elde edilememiş olması
	Gayrimenkullere şerh konulmuş olması
	Likidite güçlüğü çekmesi
	Vadesi gelen kredi borcunun ödenmemesi
	Kısa vadeli borçlarının dönen varlıklarını aşması
	Personeline ve Yönetim Kuruluna olan borçlarının tamamının vadesi geçmiş olması
	Dava sonuçlarına ilişkin belirsizliklerin olması
	Oluşan geçmiş yıllar zararları nedeniyle sermaye ve kanuni yedek akçelerinin karşılıksız kalması
Şerefiyeler	Şerefiye hesaplanmasında baz alınan değerlerin değişmesi
Kıdem Tazminatı	Kıdem tazminatının ödenmemesi
Gider Tahakkukları	İşten ayrılan personele verilen çek veya senet için gider tahakkuk kaydı yapılmaması
Duran Varlıklar	Maddi duran varlıkların gerçeğe uygun değer tespitine yönelik çalışma yapılmaması
	TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardına aykırılık
	Sınırsız ömürlü maddi olmayan duran varlıkların yıllık olarak değer düşüklüğü testine tabi tutulmaması
Konsolidasyon	TFRS 10 Konsolide Finansal Tablolar Standardına aykırılık
	TMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar standardına aykırılık
	TFRS 9 Finansal Araçlar Standardına aykırılık
Özkaynaklar	Mevcut sermayenin üçte ikisinin karşılıksız kaldığı sermaye kaybı
	Sermaye ve ortaklık yapısına ilişkin olarak ortaklar tarafından dava açılmış olması
	Tahsisli sermaye artırımı sürecinin henüz tamamlanmamış olması

Bağımsız denetçiler tarafından tespit edilen 2017 ve 2018 yılları için finansal tablolarda önemli ancak yaygın olmayan bir yanlışlığın varlığı durumu Tablo 3’de görülmektedir. Denetim raporunda “denetimin dayanağı” başlığı altında sıralanan nedenler çalışmamızda 12 başlık altında sınıflandırılmış ve açıklamalar sütununda yaygın olmayan önemli yanlışlığın nedenleri sunulmuştur.

Tablo 4’te sektörlere göre sınırlı olumlu denetim görüş nedenlerinin dağılımı sıralanmıştır. İdari faaliyetler, hizmet, madencilik, teknoloji ve tarım sektörlerinde görüş sayısının az olması nedeniyle “diğer sektörler” başlığında birleştirilmiştir. Buna göre 2017 ve 2018 yıllarında sınırlı olumlu denetim görüşü verilen raporlarda belirlenen neden sayısı en fazla

imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlere aittir. İmalat sektöründe 26 sınırlı olumlu denetim görüşe toplamda 49 neden sayılmıştır. Bu nedenlerden: stoklar, alacaklar, iştirakler ve bağlı ortaklıklar, finansal sıkıntı ve duran varlıklarla ilgili konulardır. Finans sektöründe 14 nedenin 9'unu (%64,28'ini) karşılıklar oluştururken, holdinglerde 25 görüşün içerisinde iştirakler ve bağlı ortaklıklarla ilgili işlemler, finansal sıkıntı ve vergi konuları ön plana çıkmaktadır. Diğer sektörler grubunda yer alan işletmelerin ise konsolidasyon ile iştirakler ve bağlı ortaklıklarla ilgili işlemleri en çok sınırlı olumlu görüş verme nedeni olmuştur.

Tablo 4.

Sektörlere Göre Sınırlı Olumlu Denetim Görüş Nedenlerinin Dağılımı

	İmalat		Finans		Holding		Diğer Sektörler		TOPLAM
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	
Karşılıklar	-	1	1	8	-	2	-	-	12
Stoklar	1	5	-	1	-	-	1	-	8
Alacaklar	3	5	-	2	1	2	-	1	14
Vergiler	1	2	-	-	-	4	1	1	9
İştirakler ve Bağlı Ortaklıklar	2	5	-	1	2	5	4	-	19
Finansal Sıkıntı	3	5	-	1	-	5	-	-	14
Şerefiye	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Duran Varlıklar	1	5	-	-	-	-	-	-	6
Kıdem Tazminatı	2	1	-	-	-	-	-	-	3
Gider Tahakkukları	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Konsolidasyon	1	1	-	-	2	-	3	3	10
Özkaynaklar	2	2	-	-	1	-	1	-	6
TOPLAM	16	33	1	13	6	19	10	5	103
	49		14		25		15		

2017-2018 yıllarının toplamında bakıldığında şerefiye ile gider tahakkukları konuları sadece bir kez sınırlı olumlu görüş nedeni olarak sunulmuştur. Holding olarak faaliyet gösteren şirketlerin 10 raporundan 1'ine şerefiye hesaplanmasında baz alınan değer değişmesi, imalat sektöründeki şirketlerin 26 raporundan 1'ine ise işten ayrılan personele verilen çek veya senet için gider tahakkuk kaydı yapılmaması nedenleriyle sınırlı olumlu görüş verilmiştir.

Yapılan sınıflandırmaya göre denetim kuruluşlarının sınırlı olumlu denetim görüşüne en çok konu edilen nedenleri ve raporlarda geçme sayısı Tablo 5'te sıralanmıştır. Dört büyük denetim kuruluşları 25, diğer denetim kuruluşları ise 78 olmak üzere toplamda 103 adet neden sunmuşlardır. Buna göre dört büyük denetim kuruluşları tarafından 2018 yılında en fazla konu

edilen nedenler karşılıklar iken diğer denetim kuruluşları tarafından en fazla sunulan nedenler finansal sıkıntı ile iştirakler ve bağlı ortaklıklarla işlemlerdir. Diğer bir ifade ile 2018 yılında dört büyük denetim şirketleri 16 sınırlı olumlu görüş nedeninin yarısının karşılıklardan kaynaklandığını açıklarken, diğer denetim şirketleri 54 görüş nedeninin 21'ini iştirak ve bağlı ortaklık işlemleri ile finansal sıkıntı yani süreklilikle ilgili şüphelerden kaynaklandığını belirtmektedir.

Tablo 5.
Denetim Kuruluşlarının Sınırlı Olumlu Denetim Görüş Nedenleri

Nedenler	Dört Büyük Denetim Kuruluşları			Diğer Denetim Kuruluşları			2 Yıllık Toplam Sayı	2 Yıllık Yüzde (%)
	2017	2018	Toplam	2017	2018	Toplam		
Karşılıklar	1	8	9	-	3	3	12	11,65
Stoklar	2	2	4	-	4	4	8	7,77
Alacaklar	1	3	4	3	7	10	14	13,59
Vergiler	-	-	-	2	7	9	9	8,74
İştirakler ve Bağlı Ortaklıklar	3	1	4	5	10	15	19	18,45
Finansal Sıkıntı	-	-	-	3	11	14	14	13,59
Şerefiye	-	-	-	-	1	1	1	0,97
Duran Varlıklar	-	2	2	1	3	4	6	5,83
Kıdem Tazminatı	1	-	1	1	1	2	3	2,91
Gider Tahakkukları	-	-	-	-	1	1	1	0,97
Konsolidasyon	1	-	1	5	4	9	10	9,71
Özkaynaklar	-	-	-	4	2	6	6	5,83
TOPLAM	9	16	25	24	54	78	103	100

Tablo 4'ün açıklamasında gider tahakkukları ve şerefiyenin hangi şekilde sınırlı olumlu görüşe neden sunulduğuna değinilmiştir. Tablo 5'e göre ikinci sırada en az gösterilme nedeni %2,91'i ile kıdem tazminatı, üçüncü sırada ise %5,83 ile duran varlıklar ve özkaynaklar yer almaktadır. En fazla konu edilen nedenler ise %18,45 iştirakler ve bağlı ortaklıklar, %13,59 ile alacaklar ve finansal sıkıntılardır. Bunları %11,65 ile karşılıklar ve %9,71 ile konsolidasyon izlemektedir.

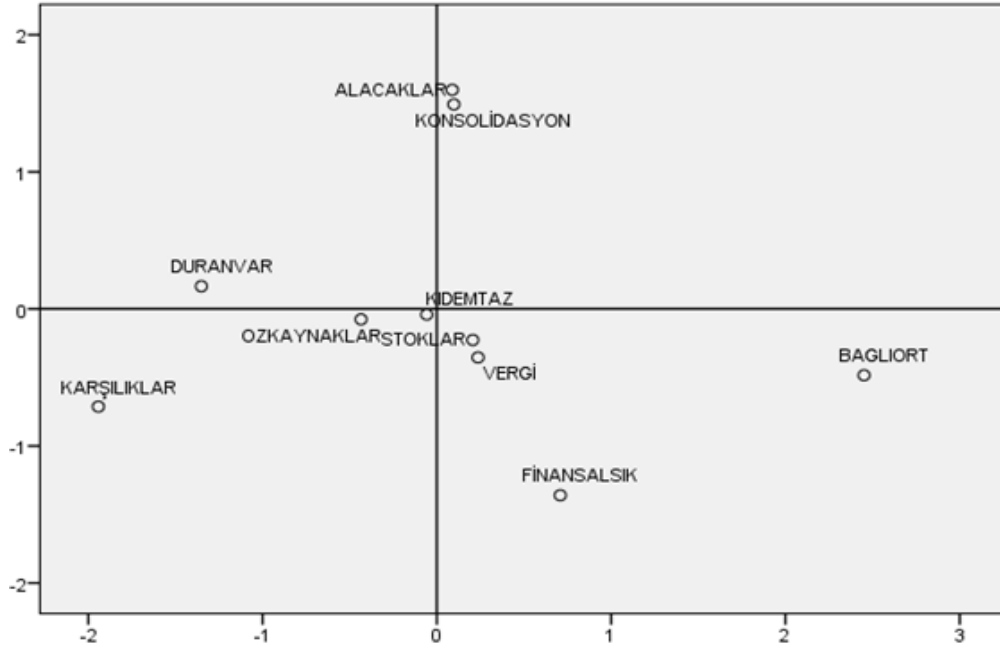
Dört büyük denetim kuruluşlarının 2017 ve 2018 yılında belirlediği 25 nedenin 2'si duran varlıklar, 1'er neden ise kıdem tazminatı ve konsolidasyon konularıyla ilgilidir. Diğer denetim kuruluşları tarafından aynı yıllarda belirlenen 78 nedenin 2'si kıdem tazminatı, 1'er neden şerefiye ve gider tahakkuklarıyla ilgili şüphelerden oluşmaktadır.

Araştırmamızda, verilerin dağılımıyla ilgili varsayımların bulunmaması, nesnelere ya da değişkenler arasındaki ilişkilerin görsel olarak sunulması ve analiz sonuçlarının daha kolay

yorumlanabilir olması gibi avantajları nedeniyle (İşi, 2015, s.300) çok boyutlu ölçekleme analizi kullanılmıştır.

Çok boyutlu ölçekleme analizi; n adet nesne ya da birim arasındaki p değişkene bağlı olarak belirlenen uzaklıklara dayanarak nesnelerin k ($k < p$) boyutlu uzayda gösterimini elde etmeye, nesneler arasındaki ilişkilerin bilinmediği, ancak aralarındaki uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda uzaklıklardan yararlanarak nesneler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya yardımcı olan grafik tabanlı bir yöntemdir (İşi, 2015, s.300).

Şekil 1. Çok Boyutlu Ölçekleme Analiz Sonuçları

Sınırlı olumlu denetim görüşü verilme nedenlerinin denetim kuruluşları bazında sayılarına göre benzerlik ve farklılıkları tespit etmek için yapılan çok boyutlu ölçekleme analizine göre karşılıklar, alacaklar, konsolidasyon, finansal sıkıntı ve iştirakler ve bağlı ortaklıklar ile ilgili nedenlerin sayı bakımından farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Stoklar, kıdem tazminatı, duran varlıklar, özkaynaklar ve vergiler olarak sınıflandırılan nedenlerin ise sayı bakımından benzer olduğu görülmüştür. Gider tahakkukları ve şerefiye sadece birer kez neden olarak sunulduğundan analize dahil edilmemiştir.

Çok boyutlu ölçekleme analiz sonuçlarının güvenilirliği ve geçerliliği Stres ve R2 istatistiklerinin aldığı değerlere bakılarak yorumlanır. Hesaplanan stres değeri 0,19894 ve R2 değeri 0,80794 olarak bulunmuştur. Elde edilen R2 değeri, stres değerine bağlı olarak sınırlı olumlu görüş verilme neden gruplarının %80,794 oranında açıklandığını göstermektedir.

Bağımsız denetim kuruluşunun “dört büyük” ve “diğer” bazında sınırlı olumlu denetim görüşü verilme nedenlerine ilişkin sınıflandırmanın doğru yapıp yapılmadığını incelemek amacıyla toplam 60 rapordan elde edilen veriler Binary lojistik regresyon analiziyle incelenmiştir. Çalışmamızda, dört büyük denetim kuruluşları ve diğer denetim kuruluşları olarak iki sınıfa ayrılmış kategorik bağımlı değişkenler ile sınırlı olumlu denetim görüş nedenleri olarak sınıflandırdığımız birden çok sayıda bağımsız değişken olması nedeniyle Binary lojistik regresyon analizi ile doğru sınıflandırma yüzdesi tespit edilmiştir.

Binary lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin iki kategorili olduğu lojistik regresyon yöntemidir (Alpar, 2011, s.623). Binary lojistik regresyon analizinin başarısının değerlendirilmesinde kullanılan sınıflandırma istatistikleri Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6.
Binary Lojistik Regresyon Analizi Sınıflandırma Sonuçları

Bağımsız Denetim Kuruluşları		Tahmin Edilen Grup		
		Denetim Firmaları		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
		Diğerleri	Dört Büyükler	
Gözlenen Grup	Diğerleri	34	6	85,0
	Dört Büyükler	6	14	70,0
	Toplam	40	20	80,0

Analiz sonuçları göstermektedir ki dört büyük bağımsız denetim kuruluşları ve diğer denetim kuruluşları bazında sınırlı olumlu görüş verilme nedenlerine ilişkin doğru sınıflandırma toplam yüzdesi %80’dir. Dolayısıyla sınırlı olumlu denetim görüş nedenleri olarak tespit edilen bağımsız değişkenlerin bağımsız denetim kuruluşları bazında istatistiksel açıdan doğru sınıflandırıldığı görülmektedir. Dört büyüklerin doğru sınıflama yüzdesinin daha düşük (%70) olması; bunlar tarafından verilen raporların sayısının (20) az olmasından kaynaklanabilir. Başka bir ifade ile nitel bir araştırmada istatistiksel olarak anlamlı sonuca ulaşmak için aranan 30 sayılı örnek burada sağlanmamaktadır (Baltacı, 2018, s.235).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, BDS 705 “Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi” Standardının 01/01/2017 tarihinden sonra uygulanmaya başlanan güncellenmiş hali dikkate alınarak Borsa İstanbul’da faaliyet gösteren 486 şirketin 2017-2018 yıllarındaki denetim raporları incelenmiş ve 2017’de 18, 2018’de ise 42 şirket olmak üzere toplam 60 adet sınırlı olumlu görüş içeren rapor verildiği belirlenmiştir. Sınırlı olumlu olarak görüş bildirilen denetim raporlarının “denetim dayanağı” başlığında yer alan denetçinin tespit

ettiği ve yaygın bulmadığı yanlışlıklar incelenmiştir. Yapılan “yanlışlık” nedenlerinin sınıflandırılmasında 12 başlık oluşturulmuştur.

Akdoğan vd. (2015), Balıkoğlu (2018), Akdoğan v.d. (2018) ve Gürsoy (2019) çalışmalarına benzer olarak sınırlı olumlu görüş nedenleri sınıflandırılmıştır. Adı geçen yazarların eserlerinden farklı olarak çalışmamızda sektöre ve bağımsız denetim kuruluşuna göre karşılaştırma yapılmış, çok boyutlu ölçekleme analizi ile benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Ayrıca sınırlı olumlu denetim görüş nedenleri olarak tespit edilen bağımsız değişkenlerin dört büyük bağımsız denetim kuruluşları ve diğer denetim kuruluşları bazında istatistiksel açıdan doğru sınıflandırıldığını tespit etmek için Binary lojistik regresyon analizi yapılmış ve sınıflandırmanın %80 oranında doğru yapıldığı belirlenmiştir.

İnceleme sonucunda dört büyük denetim kuruluşu 25, diğer denetim kuruluşları ise 78 olmak üzere toplam 103 adet sınırlı olumlu görüş nedeni kullandıkları ortaya konulmuştur. Dört büyük denetim kuruluşu 2018 yılında 15 rapordan 8’ine karşılıklar nedeniyle, diğer denetim kuruluşları ise 27 rapordan 11’ine finansal sıkıntı nedeniyle sınırlı olumlu görüş vermişlerdir. 2017-2018 yılları arasında sınırlı olumlu denetim görüşü verilen şirketlerde belirlenen neden sayısı en fazla imalat sektöründe, en az hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketlere ait olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamızda, farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin raporlarında sınırlı olumlu görüş nedenleri ile sektörle ve bağımsız denetim kuruluşuyla karşılaştırması yapılarak literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır. İnceleme kapsamındaki raporların ait oldukları işletmelerin %43,33’ü imalat ve %20’si finans sektöründe faaliyet göstermektedir. İmalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerde en fazla belirlenen nedenler sırasıyla; iştirakler ve bağlı ortaklıklar, alacaklar ve finansal sıkıntı ile ilgili konulardır.

Çok boyutlu ölçekleme analiz sonucuna göre karşılıklar, alacaklar, finansal sıkıntı ve iştirakler ve bağlı ortaklıklar ile ilgili nedenlerin sayı bakımından “dört büyük” ve “diğer” denetim kuruluşları bazında farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Stoklar, kıdem tazminatı, konsolidasyon, özkaynaklar, duran varlıklar ve vergiler olarak sınıflandırılan nedenlerin sayı bakımından benzer olduğu görülmektedir.

Çalışmanın sınırlı olumlu görüş verilme nedenlerini doğru sınıflandırdığının istatistiksel olarak ispatlanması gelecekteki muhtemel çalışmalara katkı sağlanması beklenmektedir. İleride yapılacak çalışmalarda 2019 denetim raporları da dahil edildiğinde şerefîye ve gider

tahakkukları gibi nedenlerinin sayısı artmaz ise bunlar “diğer” başlığı altında toplanarak raporlar incelenebilir. Ayrıca sınırlı olumlu denetim görüşü içeren denetim raporlarının nitel analiz yöntemleriyle de incelenerek, denetçilerin dört büyük veya bunların dışındakilere göre raporların nedenlerini ifade etme şekli açısından benzerlik, kelime sayısı, tekrar durumları ortaya konulabilir.

Kaynakça

Acar, M. (2019). Bağımsız Denetim Görüş Yazıları: Teori, Yasal Düzenlemeler ve Borsa İstanbul Örneği. G. Kurt, F.S. Özdemir, (Ed.), *Denetimde seçme konular*, (ss.101-122), Ankara: Gazi Kitabevi.

Akdoğan, N., Aktaş, M., & Gülhan, O. (2015). Borsa İstanbul'da bağımsız denetim şirketleri ve bağımsız denetim görüşleri üzerine bir inceleme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(1), ss.19-32.

Akdoğan, N., GÜDÜ, E. S., IŞIK, A., SEVİNDİK, İ., ŞAHİN, D., & ÖZKAN, G. (2018). 2014-2016 yılları arasında BİST şirketleri ile ilgili denetim görüşleri. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 18(54), ss.1-18.

Alpar, C. R. (2011). *Çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Altas, S. (2016). Bağımsız denetim sonucunda düzenlenecek görüş yazısının türleri ve şirket yönetimine etkisi. *Mali Çözüm Dergisi*, 26, ss.139-152.

Bahşı, S. (2019). Türkiye denetim standartlarından bağımsız denetimin sonuçları ve raporlanması ile ilgili standartların bilinirliği üzerine yapılan bir araştırma. *İzmir YMMO Dergisi*, 1(2), ss.96-129.

Balıkoğlu H.U. (2018). *Türkiye’de halka açık şirketlere olumlu görüş dışında bir denetim görüşü verilmesini gerektiren durumların incelenmesi: 2006-2016 bağımsız denetim raporlarının analizi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.

Baltacı A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.7, ss. 231-274.

BDS 700 Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama Standardı

BDS 705 Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi

Gürsoy, İ. (2019). Finansal tabloların doğruluğu ve güvenilirliği: belediyeler üzerine bir araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), ss.410-433.

- Habib, A. (2013). A Meta-analysis of the determinants of modified audit opinion decisions. *Managerial Auditing Journal*, 28(3), pp.184-216.
- Ireland, J. C. (2003). An empirical investigation of determinants of audit reports in the UK. *Journal of Business Finance & Accounting*, 30(7-8), pp.975-1016.
- İşi, A. (2016). İstatistiklerle Türk Dünyasında inovasyon, 14. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, 22-23 Ağustos 2016, Gostivar - Makedonya, 298-306.
- Konopleva, I.A., İkonnikova, O.V., Bals, İ.L., (2015). - Коноплева, И.А., Иконникова, О.В., Боас, И.Л. (2015). Аудиторское заключение и его информационные возможности с точки зрения пользователей бухгалтерской отчетности. *аудиторская деятельность*, 6 (366), сс.23-29.
- Mat, M. ve Servet, Ö. (2019). Bağımsız denetim raporlarında denetim görüşünü etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Borsa İstanbul imalat sanayi sektörü şirketleri üzerine bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(3), ss.733-760.
- Moalla, H. (2017). Audit report qualification/modification: impact of financial variables in Tunisia. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 7(4), pp. 468-485.
- Selimoğlu K.S., Özbirecikli, M. & Uzay, Ş. (2019). *Bağımsız denetim*. Ankara: Nobel.
- Sultanoğlu, B., Mugan, C. S., Sekerdağ, U., & Oran, A. (2018). The auditor's opinion modifications around domestic and global financial crises. *Meditari Accountancy Research*, 26(4), pp. 622-639.
- Tsipouridou, M., Spathis, C. (2014). Audit opinion and earnings management: evidence from Greece. *In Accounting Forum*, Vol. 38, No. 1, pp. 38-54.
- Yaşar, A. (2017). İşletmenin sürekliliğinde ortaya çıkan belirsizliğin bağımsız denetim raporlarındaki denetçi görüşleri açısından incelenmesi: BİST'de işlem gören sınav şirketlerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(1), ss. 58-85.
- Zureigat, Q. M. (2015). Factors associated with audit reports in Saudi Arabia. *Global Journal of Management And Business Research*, 14(5), pp. 66-74.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Bütçe Sürecine Etkisi

Abdulkerim ÇALIŞKAN *

Pınar Bengi KAYA **

Merve MALAK ***

Geliş Tarihi: 30.09.2020 – Kabul Tarihi : 22.10.2020

Öz

Ülkemizde çok uzun yıllardır uygulanan parlamenter hükümet sistemi 2017 yılında anayasa değişikliği önerisi ile terk edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi şeklinde adlandırılan hükümet sistemi kabul edilmiştir. Ülkemiz tarihinde önemli bir reform olarak ifade edilebilecek bu sistem, kamu yönetiminin yapısı ve işleyişi hususunda ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerden birisi, bakanlık sayısının azaltılarak 16'ya düşürülmesidir. Kamu hizmeti üreten idari teşkilat yapısının değişmesi ise doğal olarak bütçe sürecine ilişkin de birtakım değişiklikler getirmiştir. Bu çalışmada siyasi sistem ele alınarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi irdelenmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda söz konusu sistemin yargı, yürütme ve yasamaya ilişkin meydana getirdiği değişiklikler detaylı olarak incelenmektedir. Bu değişikliklerin önemli bir ayağını ise bütçe sürecinde yapılan değişiklikler oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmada eski sistem dikkate alınarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında bütçe sürecinde yaşanan değişikliklere ilişkin birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışma sonucunda ilgili sistemin, genel hatları ile parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin eksik ve aksayan yönlerinin analiz edilerek iyileştirildiği bir karma sistem olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Sistem, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Bütçe Süreci

The Impact of the Presidential Government System on the Budget Process

Abstract

The parliamentary government system, which has been implemented for many years in our country, was abandoned in 2017 with the proposal of a constitutional amendment, and a government system called the Presidential Government System was adopted. This system, which can be expressed as an important reform in our country's history, has brought about serious changes in the structure and functioning of public administration. One of these changes is the decrease in the number of ministries. In this context, the number of ministries in the Presidential Government System is determined as sixteen. In addition to the change in the number of ministries of the new system, there have also been some changes in the budget process. In this study, the Presidential Government System is examined by considering the political system. This system has brought many changes with it. The changes brought about by the system regarding the judiciary, executive, and legislatures are examined in detail. An important pillar of these changes is the changes made in the budget process. Therefore, some evaluations are made regarding the changes in the budget process after the Presidential Government System, taking into account the old system. As a result of the study, it is seen that the related system is a mixed system in which the parliamentary system and the presidential system are analyzed and improved.

Keywords: Political System, Presidential Government System, Budget Process

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, abdulkerim.caliskan@hbv.edu.tr

** Araştırma Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, pinarbengi@hotmail.com

*** Öğretim Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dinar Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, mmalak@aku.edu.tr

Giriş

Anayasal demokrasilerde başkanlık sistemi ve parlamenter sistem olmak üzere iki hükümet şekli kabul edilmektedir (Turhan, 1992: 155). Burada parlamenter hükümet, yürütme otoritesinin yasama organından çıktığı ve bundan sorumlu olduğu anayasal demokrasinin şeklini ifade etmektedir (Turhan: 1983: 135). Türkiye’de uzun yıllardır uygulanan parlamenter sistemde seçilmiş bir Cumhurbaşkanı ve hükümet bulunmaktadır. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme güçleri kaynaşmış iken başkanlık sisteminde yasama ve yürütme yetkileri ayrılmaktadır. Yürütmenin niteliği ile ilgili bir diğer fark ise parlamentodaki hükümet toplantılarında, yürütmenin parçalanıp, diğer bir ifadeyle kabineye ve bir devlet başkanına bölünmekte iken; başkanlık hükümetinde yürütme bölünmemektedir (Puig, 2002: 9). Söz konusu sistemde yürütme erki bu iki kurum arasında paylaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı olumsuzlukları engellemek adına Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi önerilmiştir. Yeni sistem Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) tarafından önerilen ve Anayasa Komisyonu’nda görüşülen Anayasa değişikliği ile 29 Aralık 2016 tarihinde kabul edilmiştir. Ardından 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma götürülen ve %51 oy ile kabul edilen Anayasa değişikliği sonucunda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmiştir. Bu sistem Cumhuriyet tarihindeki en köklü siyasi reform niteliğindedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, başkanlık sisteminden esinlenmekle birlikte çeşitli nitelikleri dolayısıyla kendine has bir modeli oluşturmaktadır. Yeni sistemde yasama ve yürütme organlarının belirlenmesi, seçilmesi, birbirlerine göre konumları ve denetim mekanizmalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı bir sistemi içermekte ve daha önce uygulanan parlamenter sistem gibi tarihsel bir geçmişe dayanmamaktadır. Yeni sistemde sert kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı olarak önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde temel erkler arasındaki ayırım çok keskin nitelikte olmasına karşılık sistem kuvvetler arasında bir denge mekanizması geliştirmiştir. Sistemdeki denge mekanizması sayesinde de bütün erkler birbirini kontrol eder hale getirilmiştir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile getirilen değişiklikler, kuvvetler ayrılığı ve dengeyi sağlayıcı düzenlemeler şeklinde iki kategoride değerlendirilebilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerin önemli bir ayağını bütçe sürecindeki değişiklikler oluşturmaktadır. Özellikle parlamenter sistemde, bütçe sürecinde Maliye Bakanlığı ve Kalkınma Bakanlığı önemli rol üstlenmekte iken yeni sistemde Maliye Bakanlığı’nın Hazine ve Maliye Bakanlığı’na

dönüşmesi ve Kalkınma Bakanlığı'nın kaldırılması ile söz konusu bakanlıkların bütçe sürecindeki yerini Cumhurbaşkanlığı Kurumu almıştır. Bu kapsamda çalışma üç bölüm şeklinde tasarlanmaktadır. Giriş bölümünün ardından çalışmanın birinci bölümünde, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve sistemin getirdiği yeniliklere değinilmektedir. İkinci bölümde sistem değişikliğinin bütçe sürecine olan etkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Son bölümde ise eski sistem dikkate alınarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi sonrasında bütçe sürecinde yaşanan değişikliklere ilişkin birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır.

1. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Sistemin Getirdiği Yenilikler

Siyasal sistem kavramı hükümet sistemine göre daha kapsamlı bir kavram olmasına rağmen söz konusu iki kavram birbiri ile karıştırılmaktadır. Bu nedenle ilk olarak siyasi sistem tanımına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Siyasal sistem, ülke sınırları içerisinde siyasi iktidar ile yönetilenler arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin türünü, kaynağını, dayanağını ifade etmekte; bireylerin her birinin ve bireylerin meydana getirdiği toplumun amaçlarının ve ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulmuş bir bütünü ifade etmektedir. Buna karşılık hükümet sistemi ise egemenliğin hangi organlarca nasıl kullanılacağını göstermektedir. Dolayısıyla hükümet sisteminin kapsamında siyasi partiler, seçim sistemleri, siyasi kültür, ülkede bulunan tüm kurum, kural ve değerler bulunmaktadır (Akıncı, 2017a: 18-19). Hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında, yasama ile yürütmenin hangi erkte ağırlıklı olarak birleştiği ya da bu erkler arasındaki ilişkinin yoğunluğu dikkate alınmaktadır. Bu sebeple hangi hükümet sistemi olursa olsun, yargının yasama ve yürütme organlarından bağımsız tutulması esastır (Keskinsoy ve Kaya, 2018: 70).

Kuvvetler arası ilişkiler incelendiğinde, kuvvetler birliğine dayalı hükümet sistemleri ve kuvvetler ayrılığına dayalı hükümet sistemleri olarak iki türlü hükümet sisteminin olduğu kabul edilmektedir. Eğer yasama ve yürütme tek bir organda birleşmiş ise kuvvetler birliğine dayalı hükümet sistemi, aksine yasama ve yürütme kuvveti ayrı ayrı organlara verilmiş ise kuvvetler ayrılığına dayalı hükümet sistemi söz konusudur. Kuvvetler birliğine dayalı sistemlerde, kuvvetlerin; yasama organında toplanması halinde, meclis hükümeti sisteminden, yürütme organında toplanması halinde ise mutlak monarşi veya diktatörlük gibi anti-demokratik rejimlerden söz edilebilir. Kuvvetler ayrılığına dayalı sistemlerde ise kuvvetler yumuşak bir şekilde birbirinden ayrılmış ise parlamenter sistem, kuvvetler sert bir şekilde birbirinden ayrılmış ise başkanlık sisteminden ve son olarak yasama ve yürütmenin birbirinden ayrı olmasının yanında yürütme içerisinde Devlet Başkanı'na ağırlık verilmiş ise yarı başkanlık sisteminden söz edilmektedir (Parsak, 2012: 1-2).

Sistemler arasındaki farkı daha iyi anlamak adına şu şekilde bir açıklama getirmek yerinde olacaktır. Devletin başını doğrudan halk seçiyorsa ve hükümet yoksa başkanlık sisteminden; devletin başını doğrudan halk seçiyorsa ve bununla birlikte hükümet de varsa yarı başkanlık sisteminden; devletin başını parlamento seçiyorsa ve hükümet de varsa parlamenter sistemden; devletin başı bir hanedandan geliyorsa ve hükümet varsa parlamenter monarşi sisteminden söz edilmektedir (Ayman Güler, 2016; Turan, 2018: 47).

Özellikle uzun yıllardır mevcut parlamenter sistemin uygulamada karşılaştığı sisteme ilişkin sorunların çözülememesi, ülkenin değişen ve gelişen dinamikleri göz önüne alındığında yeni bir sistem tasarlanması gerektiği hususunda tartışmaya neden olmuştur. Her ne kadar sistem görünüşte parlamenter sistem olarak tasnif edilse de cumhurbaşkanının siyasi sorumsuzluğu, yürütme ve yargı mekanizmalarındaki atamalarda üçlü kararname uygulamasıyla hükümetin işleyişine müdahil olması, etkili baskı gruplarının aynı partiden de olsa başbakan ve cumhurbaşkanları arasında kriz çıkarma deneyimi, güvenlik yargı ve yükseköğretim yöneticilerinin kendilerini atayan makamlara sadakat ve öncelik tanınmasıyla hükümete başkaldırı, yönetimde çok başlılık, muhtıralar, darbeler, asker ve yargı temelli iktidara karşı anti demokratik mücadele biçimleri denenmiştir. Sözde parlamenter sistemin esasında en ağır otoriter ve totaliter rejimlerden farklı olmayan yönleri, 1990'lı yıllar boyunca tecrübe edilmiştir. İdeal bir parlamenter sistemde sembolik yetkilerle donatılan cumhurbaşkanlığı makamı, doğrudan halk seçmediği halde, siyasi olarak hesap vermediği halde neredeyse bütün hükümet yetkilerine müdahil olmuş, kralları bile kısıktırarak yetkilerle donatılmış bir role bürünmüştür.

2007 yılında Cumhurbaşkanı seçim safhasında ortaya çıkan ve “367 Krizi” olarak da bilinen sıkıntılar sonrasında 2014 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi yoluna gidilmiş ve mevcut sistemin bu süreden sonra parlamenter sistemden ziyade yarı başkanlığa dönüştüğü şeklinde yorumlara neden olmuştur (Akıncı, 2017b: 5). Bu kapsamda ortaya çıkan tartışmalar, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin ortaklaşa 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma götürdüğü ve halk oylamasında kabul edilen “Cumhurbaşkanlığı Sistemi” şeklinde ifade edilen yeni hükümet sistemi ile son bulmuştur. Söz konusu sistem iki partinin önerdiği ve “istikrar” ile “etkinlik” sağlayacak bir sistem olarak, kamuoyuna sunulan bir sistemdir. Bu kapsamda istikrar, belli koşullarda parlamenter sistemde ortaya çıkan hükümet istikrarsızlığını ortadan kaldırmayı ifade ederken; etkinlik, parlamenter sistemde yine belli koşullarda uzayan ve hantallaşan kamusal karar alma süreçlerini kolaylaştırmayı ve hızlandırmayı ifade etmektedir (Gönenç, 2018: 1-2).

20 Aralık 2016'da AK parti ve MHP tarafından hazırlanan ve Anayasa Komisyonu'nda görüşülmeye başlanan Anayasa değişikliği teklifi tartışmalar sonucunda 29 Aralık 2016'da kabul edilmiştir. Söz konusu görüşmeler neticesinde 21 maddelik teklif 18 maddeye indirilmiştir. 9 Ocak 2017 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlanan kanun teklifi, 6771 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun adıyla 21 Ocak 2017'de kabul edilmiştir. 16 Nisan 2017 tarihinde de halkoylamasına sunulan ve kabul edilen Anayasa değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, Cumhuriyet tarihinin en büyük ve köklü siyasi ve idari devrim niteliğini taşımaktadır (Ersöz, 2017: 601-602).

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin uygulanmış olan parlamenter sistem gibi geçmiş olmayıp yapısı ve bu sistem içeriği itibarıyla ülkemize has bir modeldir. Söz konusu sistemde temel erkler arasındaki ayırım çok keskindir. Ancak diğer taraftan sistemdeki denge mekanizması sayesinde bütün erkler birbirini kontrol etmektedir. Dolayısıyla bu sistem yasama, yürütme ve yargı organlarına yüksek hareket esnekliği sağlarken, denge ve fren mekanizmaları ile de etkin bir kontrol imkânı sunmaktadır (Akıncı, 2017b: 7). Henüz çok genç olan bir sistemin tasarım aşamasında öngörülemeyen ve zaman içerisinde ortaya çıkan aksaklıkları kendi dinamikleri ile giderilebilecek hıza sahiptir. Söz konusu bu yeni sistem kendine has bir yapıya sahip olmakla birlikte, özellikle Brezilya başta olmak üzere bazı Latin Amerika ülkelerinde benzer sistemler mevcuttur. Bununla birlikte başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelere bakıldığında, ABD örneği dışında çok başarılı uygulamaların olmadığı görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında başkanlık sistemini uygulayan ülkelerin, kendi dinamiklerini analiz etmeden ilgili sistemi benimsemeleri etkili olmuştur (Erdoğan, 2016: 9). Başkanlık sistemi ile ilgili olarak var olan bu başarısız örneklerden hareketle Türkiye, başkanlık sistemini doğrudan uygulamak yerine revize edip daha efektif bir sistem oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Bu noktada Türkiye uygulamasına yakın bir sistem olan Brezilya örneği üzerinde durulması yerinde olacaktır.

Federal bir yapıya sahip olan Brezilya, Başkanlık sistemi ile yönetilmekte olup yasama yetkisi Kongre ismiyle ifade edilen organa aittir. Kongre, 513 üyesi olan Temsilciler Meclisi ve 81 üyesi olan Senato şeklinde iki ayrı meclisten oluşmaktadır. Söz konusu iki meclisin esas görevi yasa yapmak ve birbirlerinin çıkardığı yasaları düzenlemektir. Brezilya'da yürütme organını, Başkan, Başkan Yardımcısı, bakanlar ve bakanlık statüsündeki devlet organları oluşturmaktadır. Başkan'ın temel yetkileri, ulusal bütçeyi hazırlamak, Kongre'ye yasa önerisinde bulunmak, kararname çıkarmak vb. şeklinde sıralanabilmektedir (Gülener, 2016: 27-28). Brezilya Anayasası, Kongre'ye genel ve özel olmak üzere iki farklı şekilde yetkiler

tanımıştır. Bu kapsamda genel yetkiler, vergi koymak, vergileri toplamak, gelirlerin dağılımını sağlamak, para basmak, genel af ilan etmek, kalkınma planlarını, bütçe direktiflerini gerçekleştirmek şeklinde sıralanabilirken; özel yetkiler, Başkan'ın hesaplarını incelemek, hükümet plan raporlarını incelemek, doğrudan veya dolaylı olarak yürütmenin faaliyetlerini izlemek ve denetlemek vb. şeklinde sıralanabilir (Özgirgin, 2016: 96-97). Brezilya'da katılımcı bütçe sistemi uygulanmaktadır. Bu sistem, 1990'lı yılların sonunda Porto Alegre kentinde İşçi Partisi'nin iktidara gelişiyle uygulanmaya başlamış ve Brezilya'dan sonra birçok ülkede de söz konusu bütçe uygulamalarına yer verilmiştir (Goldfrank, 2012: 1).

Brezilya'da yürütme organı kamu yönetimi, vergilendirme ve bütçe şeklinde 3 temel konuda teklif sunma yetkisine sahiptir. Yürütme organı özel bir takdir sürecine sahip yıllık bütçe sürecinden tek başına sorumludur. Yasama organı sunulan bütçe teklifini değiştirebilir ancak harcamalarda bir artışta bulunamazlar. Bütçe kanunu, onaylandıktan sonra harcamalara izin tanımakla birlikte yürütme organına da bütçe uygulama konusunda önemli bir takdir hakkı tanımaktadır. Yasama organı ise önerdiği değişikliklerinin uygulanacağı hususunda bir garantiye sahip değildir. Ancak bütçe sürecindeki idari denetim, yıllık bütçenin onaylanmaması konusunda bir anayasal hükmün bulunmaması sebebiyle artırılmıştır (Figueiredo ve Limongi, 2000: 163-164).

Başkan hazırladığı bütçe taslağını 60 gün içerisinde Kongre'ye sunmakla sorumludur. Eğer Başkan bütçe teklifini söz konusu süre içerisinde Kongre ile paylaşmazsa Temsilciler Meclisi doğrudan Başkan'dan talep edebilmektedir. Senato ise Temsilciler Meclisi tarafından başlatılan söz konusu sürecin uygulanması ile yetkilidir. Bununla birlikte Senato, federal devletin ve eyaletlerin yurt dışı ile gerçekleştirilen finansal faaliyetleri denetleme yetkisine ve başkan tarafından belirlenen yıllık bütçe için borç limiti belirleme yetkisine sahiptir. 2001 yılında yapılan anayasal değişikliği ile başkana ait kalkınma planı, bütçe direktifleri, bütçe ilave ve destek kredileri hususundaki Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi kaldırılmıştır. Brezilya'da yasa tasarıları, vergi düzenlemeleri, bütçe süreci ve bütçeye ilişkin genel hususlar sadece yürütme organı tarafından hazırlanabilmektedir. Yasama organı bütçedeki yatırımlara ilişkin öneri ve eklemelerde bulunabilse dahi bu durum sadece başkan tarafından daha önce hazırlanan bütçe taslağına bir eklemeden ibaret olmaktadır (Miş, Aslan, Ayvaz ve Duran, 2016: 85-86).

Brezilya Anayasası'nda askeri, idari, mali ve yargısal bazı hususlar kanun teklifi sunma hakkı yalnızca yürütme organı olan Başkan'a tanınmıştır. Bu tekliflerden biri de bütçe kanun teklifidir. Kongre'nin yürütme organı tarafından kendisine sunulan bütçe teklifi üzerindeki

değişiklik önerileri yıllık bütçe planları ve bütçe kanuna uygun olmalıdır. Aynı zamanda Kongre bütçe giderlerini aşmasına yol açacak harcamaları onaylayamamaktadır. Kongre'nin yanı sıra kongre üyeleri de bütçe teklifinde değişiklik önerisinde bulunabilmektedir. Ancak bu değişiklik önerilerini kabul edip etmeme yetkisi Başkan'a aittir. Dolayısıyla Başkan kendi tercihine yakın Kongre üyelerinin önerilerini kabul edebileceği gibi kendi tercihine uygun düşmeyen üyelerin önerilerini kabul etmeyebilmektedir (Özgirgin, 2016: 103-104). Brezilya Anayasası'nın 70. Maddesinde; doğrudan veya dolaylı kurum hesaplarının bütçelerinin, işlemlerinin ve varlıklarının hukuka uygunluğu, ekonomik etkinliği, sübvansiyon uygulamasının ve vazgeçilen gelirlerin, her birimin iç Kontrol sistemi aracılığı ile Kongre tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte dış kontrolün ise Kongre'de görevli Federal Sayıştay'ın yardımı ile gerçekleştirileceği 71. Maddede hükme bağlanarak; Sayıştay'ın kendi inisiyatifiyle veya Temsilciler Meclisi'nin, Araştırma komitesinin isteği ile Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının idari birimlerinin muhasebe, bütçe ve mülkiyetlerini denetleyebileceği ifade edilmiştir (Brazilian Constituion, 70-71 Md).

Yukarıda açıklanan hükümet sistemleri dikkate alınarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin üniter devlet yapısını esas alan, Partili Cumhurbaşkanlığına dayanan, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği ve siyasal rejim değişikliğini içermeyen bir sistem olduğunu söylemek mümkündür (Turan, 2018: 48). Ayrıca Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, mevcut sistemde radikal değişiklikler meydana getirmiştir. Söz konusu bazı yenilikler yürütmeye ilişkin, yasamaya ilişkin ve yargıya ilişkin yenilikler olarak başlıklara ayrılarak aşağıda sıralanmaktadır (Kartal ve Demirhan, 2017: 577-578; Ersöz, 2017: 604-608; Gönenç, 2018: 3-5; Gülener ve Miş, 2017: 9-13).

1.1. Yürütmeye ilişkin getirilen yenilikler

- Başbakanlık kaldırılmış, yürütme erki Cumhurbaşkanına bırakılmıştır.
- Yürütme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilmekte olup iki başlı özellik göstermekte iken; yürütme Cumhurbaşkanı'na bırakılarak idarede çok başlılık ortadan kaldırılmıştır.
- Parti grupları ve son seçimde geçerli oyların %5'ini tek başına veya birlikte sağlayan partilerin en az 100 bin seçmen ile Cumhurbaşkanı adayı gösterebileceklerine karar verilmiştir.
- Seçimlerde geçerli oyların yarısını alan adayın Cumhurbaşkanı seçilmesine ve seçilen milletvekilinin TBMM üyeliğinin sona ermesine, Cumhurbaşkanı'nın partisi ile ilişkisinin kesilmemesine geçilmiştir.

- Oylamada, adayın geçerli oyların çoğunluğunu alamaması halinde sadece Cumhurbaşkanı seçimi yenilenir. Seçimlerin tamamlanamaması halinde yenisi göreve başlayıncaya kadar mevcut Cumhurbaşkanı'nın görevi devam eder.
- Cumhurbaşkanı'na cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanları atama ve görevlerine son verme yetkisi verilmiştir. Bu şekilde Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar meclisi karşı değil Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olacaktır.
- Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından kabul edilen kanunları onaylamak ya da tekrar görüşülmek üzere geri gönderme yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın geri gönderdiği kanun TBMM tarafından üye sayısının salt çoğunluğu (301 üye) ile aynen kabul edilirse Cumhurbaşkanı'nca yayınlanır. Geri gönderilen kanunda değişiklik yapılırsa Cumhurbaşkanı kanunu tekrar geri gönderebilir.
- Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarabilme yetkisine sahiptir.

1.2. Yasamaya ilişkin getirilen yenilikler

- Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde milletvekilleri, hükümet ya da bir bakan hakkında gensoru verme yetkisini kullanamaz. Bunun nedeni yürütme erkini Cumhurbaşkanı'nın kullanması ve kuvvetler arasındaki kesin ayrılıktır.
- Milletvekili sayısı 550'den 600'e çıkmasına,
- Bir milletvekilinin bakan olması halinde milletvekilliğinin düşmesine,
- Cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimlerinin 5 yıl aralıklarla ve birlikte yapılmasına,
- Milletvekili seçilme yaşı 25'ten 18'e indirilmesine,
- Kanun teklif etme yetkisi milletvekillerine ait olmasına,
- Soruların Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar tarafından 15 gün içerisinde yanıtlanmasına,
- Cumhurbaşkanı'nın, Cumhurbaşkanı Yardımcılarının ve Bakanların görevleri ile ilgili olarak bir suç işledikleri kanaati oluştuğunda TBMM üye sayısının salt çoğunluğu ile Yüce Divan'a Sevkleri için önerge verilebilmesine, önerge 3/5 ile kabul edilip, gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra 2/3 ile kabulü halinde Cumhurbaşkanı, yardımcılarını ve Bakanların Yüce Divanda yargılanabilmesine geçilmiştir.

1.3. Yargıya ilişkin getirilen yenilikler

- Yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılmaktadır.

- Askeri yargının kaldırılmasına, disiplin mahkemeleri dışında askeri mahkemelerin kurulamayacağı ve Olağan Üstü Hal ilan etme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesine karar verilmiştir.
- Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Hâkimler ve Savcılar Kurulu adıyla 4 yıllığına seçilecek ve seçilmelerinde de birtakım değişikliklerle yeniden yapılandırılmıştır.
- Anayasa Mahkemesi'nin üye sayısı, 17'den 15'e indirilmiştir.

Yukarıda belirtilen değişikliklere ek olarak 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi uyarınca Cumhurbaşkanlığı merkez teşkilatı, Cumhurbaşkanlığı Makamı ve İdari İşler Başkanlığı şeklinde oluşturulmuş, politika kurulları ve ofisler oluşturulmuş ve bağlı kurum ve kurullar yeniden belirlenmiştir. Yeni sistem ile başbakanlığın kapatılması, bazı bakanlıkların kaldırılması, bazı bakanlıkların birleştirilmesi, bazı bakanlıkların ise isimlerinin değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu şekilde bakanlık sayısı 16'ya düşürülmüştür (Turan, 2018: 60-65). Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına değişime uğrayan bakanlıklar ve mevcut durumunu koruyan bakanlıklar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: T.C. Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Yapısı

<i>Eski Sistem*</i>	<i>Yeni Sistem</i>
Adalet Bakanlığı	Adalet Bakanlığı
İçişleri Bakanlığı	İçişleri Bakanlığı
Millî Savunma Bakanlığı	Millî Savunma Bakanlığı
Millî Eğitim Bakanlığı	Millî Eğitim Bakanlığı
Sağlık Bakanlığı	Sağlık Bakanlığı
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
Kültür ve Turizm Bakanlığı	Kültür ve Turizm Bakanlığı
Gençlik ve Spor Bakanlığı	Gençlik ve Spor Bakanlığı
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Çalışma Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Kalkınma Bakanlığı	
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	Tarım ve Orman Bakanlığı
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	
Dışişleri Bakanlığı	Dışişleri Bakanlığı
Avrupa Birliği Bakanlığı	
Gümrük ve Ticaret Bakanlığı	Ticaret Bakanlığı
Ekonomi Bakanlığı	
Maliye Bakanlığı	Hazine ve Maliye Bakanlığı
Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

* Çalışmamızda eski sistem ifadesi parlamenter sistemi, yeni sistem ifadesi ise cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini belirtmektedir.

2. Sistem Değişikliğinin Bütçe Sürecine Etkileri

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, birçok alanda önemli reformlar meydana getirmiştir. Bu reformların önemli bir ayağını da bütçe sürecine ilişkin değişiklikler oluşturmaktadır. 6771 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Anayasa'daki bütçeye ilişkin 161, 162, 163 ve 164'üncü maddeler yeniden ele alınarak "Bütçe ve Kesin Hesap" başlığı altında 161'inci maddede yeni sistemdeki bütçe ve bütçe süreci düzenlenmiştir.

Eski sistemde Bütçe Kanunu "Tasarısı", Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanırken, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde Bütçe Kanunu "Teklifi" şeklinde Cumhurbaşkanı tarafından hazırlanıp mali yılbaşından en az yetmiş beş gün önce TBMM'ne sunulmaktadır. Bu değişiklik ile yürütme yetkisi, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanına verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde; Cumhurbaşkanına ait olan bütçe hazırlama ve onayı, en temel yetkiyi oluşturmaktadır. Sistemin getirdiği bir diğer yenilik, Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın kurulmasıdır. Bu başkanlık ile bütçe yapımı ve yönetiminin daha etkin şekilde yürütülmesi, bütçe planlamasının daha verimli hale getirilmesi ve bütçe performansının yakından izlenmesi hedeflenmiştir. Böylece bütçe disiplini pekiştirilecek ve yapısal reformlar hız kazanacaktır. Bütçe sürecine ilişkin diğer temel değişiklikler ise yeni sistem ile eski sistemin mukayese edilmesi yoluyla çalışmada ele alınmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Anayasa'nın 161'inci maddesi uyarınca bütçe hazırlama yetkisi Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Eski sistemde bütçe kanun tasarısı Bakanlar Kurulu tarafından mali yılbaşından yetmiş beş gün önce meclise sunulmakta iken yeni sistemde Cumhurbaşkanı bütçe kanun teklifini, yine mali yılbaşından en az yetmiş beş gün önce TBMM'ne sunar.

Merkezi yönetim bütçe hazırlama süreci, Cumhurbaşkanınca en geç eylül ayının ilk haftası sonuna kadar kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşulların gerekleri doğrultusunda makro politikaları, ilkeleri, hedef ve gösterge niteliğindeki temel ekonomik büyüklükleri de içerek şekilde onaylanan Orta Vadeli Program (OVP)'ın Resmî Gazetede yayımlanması ile başlar.¹ Yeni sisteme göre OVP'ın kim tarafından hazırlanacağına ilişkin herhangi bir husus yer almamasına rağmen, yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri dikkate alındığında OVP'ın Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak kurulan Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile müştereken hazırlanmaktadır. Eski sistemde OVP Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanırken yeni sistemde sadece söz konusu programı

¹ <https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11218,2019-2021-butcehazirlikduyurupdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 21.01.2019).

hazırlayan birim değişmekle kalmamış aynı zamanda “Yeni Ekonomi Programı” ismiyle hazırlanmıştır. Diğer taraftan hem eski sistemde hem de yeni sistemde hazırlanan programlar üç yılı kapsamaktadır.

Orta Vadeli Program ile uyumlu olmak üzere Orta Vadeli Mali Plan (OVMP) eski sistemde Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanmakta iken yeni sistemde OVP’da olduğu gibi Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Cumhurbaşkanlığı’na bağlı olarak kurulan Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile müştereken en geç eylül ayının on beşine kadar hazırlanır ve Resmî Gazetede yayımlanır (Tüğen, 2018: 283).

Eski sistem dikkate alındığında, bütçe çağrısı ve eki ve bütçe hazırlama rehberi Maliye Bakanlığı tarafından; yatırım genelgesi ve eki yatırım programı hazırlama rehberi Kalkınma Bakanlığı tarafından en geç eylül ayının on beşine kadar hazırlanmaktadır. Yeni sistemde ise bahsi geçen tüm belgeler Cumhurbaşkanlığına yine aynı süre içerisinde hazırlanarak Resmî Gazetede yayımlanmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminden önce kamu idareleri stratejik planları ile bütçe hazırlama rehberinde yer alan esaslar çerçevesinde, bütçe gelir ve gider tekliflerini gerekçeli olarak hazırlar ve yetkilileri tarafından imzalanmış şekilde en geç eylül ayı sonuna kadar Maliye Bakanlığı’na gönderirken,² yeni sistemde sürede herhangi bir değişiklik yapılmaksızın Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Strateji ve Bütçe Başkanlığı’na gönderilir ve bu birimde değerlendirilir.

Eski sistemde Bakanlar Kurulu tarafından TBMM’ne sunulan bütçe kanun tasarısı, Plan ve Bütçe komisyonuna gönderilmekteydi ve söz konusu komisyonda görüşülme süresi elli beş gündü. Plan ve Bütçe komisyonu 25’i iktidardan olmak üzere toplam kırk üyeden oluşmaktaydı. Komisyon üyelerinin bütçe tasarısı üzerinde değişiklik yapma yetkisi bulunmaktaydı³. Yeni sistemde ise bütçe teklifi yine Plan ve Bütçe Komisyonuna gönderilmektedir. Bütçe teklifinin Komisyonda görüşülme süresinde herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte komisyonun üye yapısında değişiklikler meydana gelmiştir (TBMM, 2018: 88). 6771 Sayılı Kanun ile Anayasadan komisyonun üye sayısına ilişkin madde çıkarılmıştır. Yeni sistem hükümetin parlamento çoğunluğuna dayalı olarak kurulmadığından, iktidar partisi ya da partilerinin çoğunluğunu sağlamaya yönelik sayısal bir istisna Anayasadan çıkarılmıştır. Yapılan değişiklik ile komisyonun üye dağılımının, TBMM’deki diğer komisyonların üye dağılımlarını belirleyen

² <http://www.bumko.gov.tr/TR,41/butce-hazirlama-sureci.html> (Erişim tarihi: 22.01.2019).

³ <http://www.bumko.gov.tr/TR,41/butce-hazirlama-sureci.html> (Erişim tarihi: 22.01.2019).

İçtüzük hükümleri kapsamında partilerin TBMM'deki üye sayısına göre belirlenmesi öngörülmüştür⁴. Bu durum komisyon üye sayısına ilişkin olarak kesinliğin ortadan kalkması yönünden bütçenin önemli ilkelerinden olan bütçenin aleniliği ve şeffaflığı ilkeleri ile ters düşmektedir.

Sistem karşılaştırması yapıldığında komisyonda görüşülen bütçe teklifinin Genel Kurula sevkine ilişkin ve bütçenin kabul edilme tarihine ilişkin herhangi bir değişiklik olmadığı saptanmıştır.

Yeni sistem ile gelen bütçeye ilişkin bir başka değişiklik de geçici bütçeye ilişkindir. Eski sistemde TBMM, geçici bütçe ödeneklerini bir önceki yıl bütçe başlangıç ödeneklerinin belirli bir oranını esas alarak belirlemekteydi. Yeni sistemde ise TBMM'nin geçici bütçe çıkarmaması durumunda, bir önceki yıla ait bütçesinin, Cumhurbaşkanı tarafından yeniden değerlendirme oranına göre artırılarak yürürlüğe konulmasına yönelik düzenleme getirilmiştir. Söz konusu düzenleme 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 19.maddesinde belirtilen husus ile benzerlik göstermektedir (KMYKK, md 19). Ancak temel farklılık, 6771 Sayılı Kanun ile geçici bütçe çıkartılmasını anayasal bir hüküm haline getirilmiş olmasıdır. Ayrıca yeniden değerlendirme oranının yürütme organı tarafında belirlendiği dikkate alındığında TBMM'nin en eski yetkisi olan bütçe hakkının yürütmeye devredildiğini söylemek mümkündür (Yüksel, 2017: 267). Anayasa değişikliği ile birlikte getirilen diğer bir düzenleme de genel kurulda kurum bütçelerinin "bölümler" halinde okunup onaylanmasına ilişkin hükmün kaldırılmasıdır. Bu kapsamda kurum bütçelerinin görüşme yapılmaksızın okuyup onaylanmasına karar verilmiştir. Yapılan değişiklik sayesinde genel kurulda bütçe görüşme süresi kısaltılarak sürecin daha hızlı olması sağlanmıştır.

Yeni sistemde kesin hesap kanun teklifinin sunulma tarihi, ilgili olduğu mali yılın sonundan başlayarak en geç yedi ay olan süre, altı ay olarak değiştirilmiştir. 5018 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 2006 yılından itibaren kesin hesabın TBMM'ye sunulma süresi dikkate alındığında zaten söz konusu sürenin altı ay olarak uygulandığı görülmektedir. Yapılan değişiklikle uygulama ile Anayasanın birbirine uyumlu hale getirildiği ifade edilebilir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin bütçe sürecinde meydana getirdiği değişiklikler yukarıda sıralanmıştır. Söz konusu değişiklikler, Tablo 2'de toplu ve açık bir şekilde özetlenmeye çalışılmıştır.

⁴ <http://mecliste.org/guncelleme/butce-gorusemeleri-yeni-sisteme-gore-nasil-degisti> (Erişim tarihi: 22.01.2019).

Tablo 2: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bütçe Sürecinde

<i>Düzenleme Alanı / Çerçeve</i>	<i>Değişiklik</i>	<i>Parlamente Yönetim Sistemi (24 Haziran 2018 Öncesi)</i>	<i>Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (24 Haziran 2018 Sonrası)</i>
<i>Merkezî Yönetim Bütçe Kanunu Süreci</i>			
İlgili Anayasa Hükümleri	Değişti	161, 162, 163 ve 164. maddeler	161. madde
Bütçenin Sunum Şekli	Değişti	Kanun Tasarısı/Bakanlar Kurulu	Kanun Teklifi/Cumhurbaşkanı
Sunan Makam	Değişti	Bakanlar Kurulu	Cumhurbaşkanı
Hazırlayan Kurum/Bakanlık	Değişti	Maliye Bakanlığı	Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı
Sunulma Tarihi	Değişmedi	17 Ekim	17 Ekim
Bütçe Sunuş Konuşmasını Kim Yapıyor	Değişti	Bakanlar Kurulu adına Maliye Bakanı sunuyordu.	Bakanların siyasi bir yönü kalmadığından bu sunuşu Cumhurbaşkanı yardımcılarında biri yapmalı.
Görüşülme Süresi	Değişmedi	Sunulmasından sonra 75 gün	Sunulmasından sonra 75 gün
Komisyon	Değişmedi	Plan ve Bütçe Komisyonu	Plan ve Bütçe Komisyonu
Komisyonun Yetkisi	Değişti	Ödeneklerde her türlü değişikliği yapabiliyordu.	Bütçeyi yeniden yapabilir.
Komisyonun Üye Yapısı	Değişti	Anayasada, en 25'i İktidar Partisi olmak üzere 40 üye. İktidar Partisi veya partilerine, parlamente sisteminde bütçenin güven oylaması niteliğinden dolayı, mutlak üstünlük verilmişti.	Anayasadan komisyonun üye sayısı çıkarıldı. Üye sayısı, diğer komisyonlar gibi TBMM Danışma Kurulunca belirlenecek. <u>27 inci dönemde 30 kişi</u> olarak belirlendi.
Komisyondaki Görüşülme Süresi	Değişmedi	55 Gün	55 Gün
Genel Kurulun Yetkisi,	Değişmedi	Milletvekilleri, Genel Kurulda gider artırıcı veya gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar.	Milletvekilleri, Genel Kurulda gider artırıcı veya gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamazlar.
Genel Kurulda Kurumların Görüşülme Usulü	Değişti	Milletvekilleri, Genel Kurulda, kamu idare bütçeleri hakkında düşüncelerini, bütçe üzerindeki görüşmeler sırasında açıklıyorlardı. Bu kamu bütçeleri <u>bölümler halinde</u> okunup oylanıyordu.	" <u>Genel Kurulda kamu idare bütçeleri</u> ile değişiklik önerileri, üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunup, oylanır." Değişiklik ile Genel Kurulda daha hızlı bir görüşme süreci sağlanması öngörülmektedir.
Kabul Edilme Tarihi	Değişmedi	31 Aralık tarihine kadar, onaylanması gerekiyor.	31 Aralık tarihine kadar, onaylanması gerekiyor.
31 Aralık Tarihine Kadar Bütçenin Onaylanmaması Halinde	Değişti	TBMM <u>geçici</u> bütçe yapıyordu.	Cumhurbaşkanı <u>bir yıllık</u> bütçe yapacak.
<i>Merkezî Yönetim Kesin Hesap Kanunu Süreci</i>			
Kesin hesap Kanun Teklifinin Sunulma Tarihi	Değişti	İlgili olduğu malî yılın sonundan başlayarak <u>en geç yedi ay</u> sonra	İlgili olduğu malî yılın sonundan başlayarak <u>en geç altı ay</u> sonra
Görüşüldüğü Komisyon	Değişmedi	Plan ve Bütçe Komisyonu	Plan ve Bütçe Komisyonu
Görüşülme Şekli	Değişmedi	Yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır.	Yeni yıl bütçe kanunu teklifiyle birlikte görüşülür ve karara bağlanır.

Kaynak: <http://mecliste.org/wp-content/uploads/2018/10/Madde-madde-AnayasaDeğişikliğiyle-bütçenin-hazırlanışı-ve-görüşmesi-nasıl-değişti.pdf> (Erişim tarihi: 16.01.2019).

3. Sonuç ve Değerlendirme

Farklı hükümet sistemlerinde farklı bütçeleme süreçleri uygulanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de 2017 yılında uygulamaya giren yeni hükümet sistemi ile yeni bir bütçe süreci başlamıştır. Parlamenter sistemin sona ermesi ve yeni geçilen Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine bağlı olarak bütçe sürecinde köklü değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Bu kapsamda yapılan değişiklikler incelendiğinde, Cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir makamın önceden olduğu gibi sembolik bir makam olmaktan çıkarak yürütmenin başı ve icracısı olarak daha etkin bir yapıya kavuşturulduğu görülmektedir. Örneğin yeni oluşturulan sistemde Cumhurbaşkanı’na bütçeyi hazırlama yetkisinin verilmesi bütçe hakkının parlamentodan halk tarafından seçilmiş cumhurbaşkanlığı makamına geçtiği tezini destekler niteliktedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi eski sisteme kıyasla birçok yeniliği beraberinde getirmiş ve bütçeleme sürecini daha efektif bir yapıya kavuşturmuştur. Ancak her sistemde olduğu gibi olumlu taraflarının yanında birtakım eksikliklerin ve düzeltilmesi gereken bazı noktaların var olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Henüz yeni sayılabilecek bu sistemin sonuçları hakkında kesin ifadelerle değerlendirmelerde bulunmak zaman gerektirmektedir. Bu yönüyle teorik anlamda yapılan iyileştirmelerin uygulama noktasında nasıl sonuç vereceği zaman içerisinde görülebilecektir.

2017 yılında uygulamaya giren Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin olumlu yanlarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerde üzerinde durulması gereken önemli konulardan bir tanesi, bütçe hakkına ilişkin durumdur. Zira bütçe hakkı, bütçe kavramının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bir toplumda çoğunluğun oylarını alarak göreve gelmiş olan Cumhurbaşkanının bütçe gibi önemli bir kanunun yapılması aşamasında daha etkin bir rol alması bütçe hakkı açısından yerinde olmuştur. Ancak hazırlık aşamasında var olan bu durumun, bütçenin gelişim ve denetim sürecinde farklı olduğu görülmektedir. Nitekim bütçe görüşmeleri ve kabul sürecinde TBMM ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifade ile toplumun tamamını ilgilendiren bütçe kanunu ile ilgili olarak denetim ve onaylama sürecinde TBMM etkin bir rol üstlenmiştir. Bu noktada hazırlama, onaylama ve denetim konusunda bir yetki paylaşımının varlığından bahsedilmesi mümkündür. Yeni sistemle birlikte yapılan bu değişiklikler incelendiğinde genel anlamda yasama ile yürütme arasındaki kuvvetler ayrılığı prensibinin daha da katı hale getirildiği görülmektedir. Kuvvetler ayrılığının sağlanması şüphesiz ki önemlidir. Ancak bu durum özellikle çalışmanın konusunu oluşturan bütçe sürecinde bazı olumsuzluklar meydana getirebilir. Çünkü yeni sistemde yasama ve yürütme farklı seçimlerle göreve gelmektedir. Bu da olası bir uyuşmazlık durumunda bütçe sürecinin

tıkanmasına ortam hazırlayacaktır. Bu nedenle mutlak surette kuvvetler ayrılığının sağlanmasından ziyade bu ayrılığın sınırlarına ilişkin genel bir çerçevenin ortaya konulması yerinde olacaktır. Bununla birlikte bütçeleme ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde bütçe hakkı ile ilgili bir düzenleme yapılarak bütçe hakkının tek bir makamın bütçesi gibi bir görünümünden çıkarılması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçildiği için Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan bütçe, halkın bütçesi olma özelliğini korumaktadır. Ancak eski sistemle kıyaslandığında bu noktada meclis denetiminin zayıfladığı görülmektedir. Bu nedenle yeni bir düzenleme yapılarak bütçe gibi önemli bir kanunda var olan bu durumun düzeltilmesi yerinde olacaktır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminden farklı olarak Türkiye'ye özgü yeni bir sistemdir. Bu nedenle bu sistemle ilgili olarak kesin ifadelerle olumlu ya da olumsuz bir sistem olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Fakat bu sistem genel hatları ile parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin eksik ve aksayan yönlerinin analiz edilerek iyileştirildiği bir karma sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle de efektif bir sistem olduğu ileri sürülebilmektedir. Bütçeleme süreci özelinde de benzer bir durum söz konusudur. Bu nedenle sistemin olumlu ve olumsuz taraflarının daha net bir biçimde ortaya konulması ancak belirli bir süreç sonunda olacaktır.

Kaynakça

- Akıncı, B. (2017a). "Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Akıncı, B. (2017b). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Olası Demokratik ve Ekonomik Etkileri". *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkich* 12(24): 1-16.
- Ayman Güler, B. (2016). <http://yeniadana.net/haber/baskanlik-rejimi-zorlamasindan-vazgecilmeli-11664.html?deskmode=1?m=1> (Erişim tarihi: 15.01.2019).
- Brazilian Constituion, <http://web.mit.edu/12.000/www/m2006/teams/willr3/const.htm> (Erişim tarihi: 04.08.2020).
- Erdoğan, M. (2016). "Başkanlık Sistemi, Latin Amerika Tecrübesi ve Türkiye". *Liberal Perspektif Analiz* 3: 4-37.
- Ersöz, O. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi, Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Düzenleyen: Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Figueiredo, A.C. ve Limongi, F. (2000). "Presidential Power, Legislative Organization and Party Behavior in Brazil". *Comparative Politics* 32(2): 151-170.
- Goldfrank, B. (2012). "The World Bank and the Globalization of Participatory Budgeting". *Journal of Public Deliberation* 8(2): 1-18.
- Gönenç, M.L. (2018). "Uygulamada Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi". *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* 1-6.
- Gülener, S. (2016). *Başkanlık Sistemlerinde Denge ve Denetleme*. SETA Yayınları 66.
- Gülener, S. ve Miş, N. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Sistemi*. SETA.

- Kartal, N. ve Demirhan, Y. (2017). *Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sistemi ve Yeni Sistemin Kamu Yönetimine Yansımaları, Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Düzenleyen: Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Keskinsoy, Ö. ve Kaya, S.B. (2018). “Türkiye’nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *TBB Dergisi* 137: 67-96.
- Miş, N., Aslan, A., Ayvaz, M.E. ve Duran, H. (2016). *Dünya’da Başkanlık Sistemi Uygulamaları: ABD, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Şili*. SETA Yayınları 62.
- Özgirgin, S. (2016). “Başkanlık Sistemi Üzerine Bir İnceleme: ABD, Arjantin ve Brezilya Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Parsak, M. (2012). “Parlamentar/Başkanlık/Yarı Başkanlık Hükümet Sistemlerine Genel Bir Bakış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Hükümet Sistemi”. *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı* 1-20.
- Puig, G.V. (2002). “Parliamentary versus Presidential Government”. *Australian Institute of Policy & Science* 74(5): 9-11.
- Turan, A.M. (2018). “Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”. *Social Sciences Research Journal* 7(3): 42-91.
- Turhan, M. (1983). “Stabilization of the Parliamentary System in Turkey”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1(1): 133-149.
- Turhan, M. (1992). “Parliamentarism or Presidentialism? "Constitutional Choices for Turkey"”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 47(1-2): 153-168.
- Tüğen, K. (2018). *Devlet Bütçesi*. İzmir: Bassaray Matbaası.
- Yüksel, İ. (2017). “6771 Sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu’nun Ardından Kanun Yapma Yöntemi”. *Hukuk Fakültesi Dergisi* 7(2): 251-274.
- <http://mecliste.org/guncelleme/butce-gorusmeleri-yeni-sisteme-gore-nasil-degisti> (Erişim tarihi: 22.01.2019).
- <http://mecliste.org/wp-content/uploads/2018/10/Madde-madde-Anayasa-Değişikliğiyle-bütçenin-hazırlanışı-ve-görüşmesi-nasil-değişti.pdf> (Erişim tarihi: 16.01.2019).
- <http://www.bumko.gov.tr/TR,41/butce-hazirlama-sureci.html> (Erişim tarihi: 22.01.2019).
- <https://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11218,20192021butcehazirlikduyurupdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 21.01.2019).
- 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, R.G. Tarihi: 10.07.2018, No:30474.
- 13 Nolu Strateji ve Bütçe Başkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, R.G. Tarihi: 24.7.2018, No:30488.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, R.G. Tarihi: 24.12.2013, No: 25326.
- 6771 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Otomatik Yönlendirmeli Araç (AGV) Rotalama İçin En Yakın Yaklaşım Yöntemi ile VBA Uygulaması

Arzu EREN ŞENARAS¹

Şahin İNANÇ²

Onur Mesut ŞENARAS³

Geliş Tarihi (Received): 01.05.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 19.08.2020

Öz

En Yakın Yaklaşım Yöntemi gezgin satıcı problemlerinin çözümü için kullanılan çözüm yöntemlerinden biridir. Problemin optimal çözümü yerine optimale yakın çözümler bulmak için birçok farklı strateji ile birçok farklı algoritma geliştirilmiştir. Bu algoritmalarından birisi de yapılan bu çalışmada kullanılan En Yakın Yaklaşım Yöntemidir. En Yakın Yaklaşım Yöntemi gezgin satıcı problemleri için optimale yakın bir çözüm verir. Gezgin satıcı problemlerinde kullanılan bu yöntem optimal çözümü garanti etmemekle birlikte optimale yakın bir çözüm vermektedir. Düğüm sayısının fazla olduğu NP hard (problemin zorluğu üstel olarak artan) tipi problemlerde optimal çözüme yakın bir sonuca pratik ve hızlı bir şekilde ulaşılmasını sağlayan yöntemlerden biridir. Yapılan bu çalışmada gezgin satıcı problemleri için En Yakın Yaklaşım Yöntemi ile çözümüne ilişkin MS Excel altında Visual Basic Application kullanılarak bir program geliştirilmiştir. Programın öncelikle algoritması yazılmış ardından akış çizgesi oluşturulmuştur. Geliştirilen program ile örnek uygulama çalıştırılmıştır. Yapılan bu program oldukça yaygın kullanılan MS Excel altında Visual Basic Application ile yazıldığından birçok alanda pratik bir şekilde kullanılabilir. Geliştirilen uygulama sayesinde Gezgin Satıcı Problemleri için en kısa sürede gezi planının oluşturulması kolaylıkla ulaşılabilen MS Excel ile sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: En Yakın Yaklaşım Yöntemi, Otomatik Yönlendirmeli Araç (OYA), GSP, Visual Basic Application

VBA Application VIA The Nearest Approach Method For Routing Automatic Guided Vehicle

Abstract

The Closest Approach Method is one of the solution methods used for the solution of traveling salesman problems. Many different strategies and many different algorithms have been developed to find near-optimal solutions instead of the optimal solution of the problem. One of these algorithms is the Closest Approach Method used in this study. The Closest Approach Method gives a near optimal solution for traveler salesman problems. This method, which is used in traveling salesman problems, does not guarantee an optimal solution, but it provides a near-optimal solution. It is one of the methods that provides a practical and fast approach to an optimal solution for NP hard type problems with high number of nodes. In this study, a program has been developed using the Visual Basic Application under MS Excel for the solution with the Closest Approach Method for traveler seller problems. Firstly, the algorithm of the program was written and then the flow chart was created. A sample application run using the developed program. Since this program is written with the Visual Basic Application under MS Excel, which is very common, it can be used in many fields practically. Thanks to the developed application, it will be possible to create a trip plan for Traveler Salesman Problems in the shortest time possible with MS Excel, which is easily accessible.

Keywords: Closest Approach Method, Automatic Guided Vehicle (OYA), TSP, Visual Basic Application

¹ Doç.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi, arzueren@uludag.edu.tr

² Öğr.Gör.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Keles MYO Bilgisayar Teknolojileri, sahininananc@uludag.edu.tr

³ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Otomotiv Mühendisliği, osenaras@gmail.com

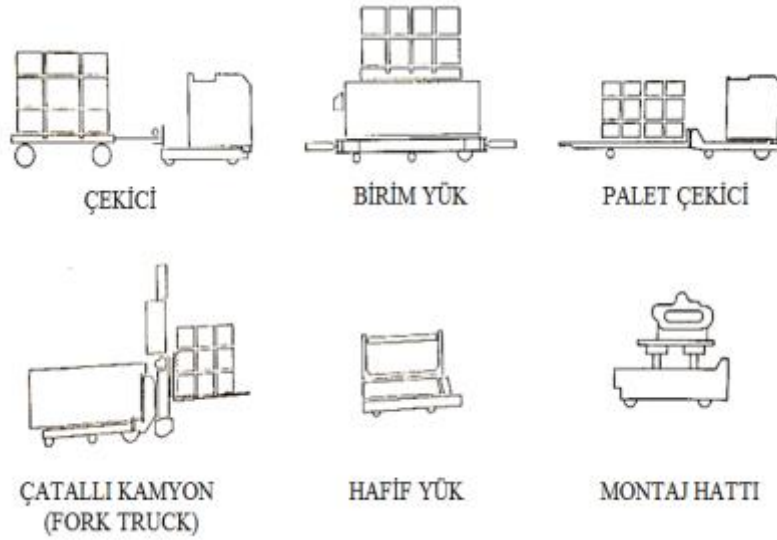
Giriş

Son günlerde, ihtiyaçların artması ve teknolojinin gelişmesi kapsamında, özellikle gelişmiş ülkelerde yer alan firmaların, taşıma operasyonları otomasyon seviyesine yükselmektedir. Malzemenin bir yerden başka yere taşınmasını ya da bir araya getirilmesini sağlayan sistemlerdir (Karayel v.d., 2018: 696).

Malzeme taşıma sistemleri (MTS) tam otomasyona geçişte çok büyük öneme sahiptir. Malzeme taşıma sisteminin tanımı; malzemelerin aktarılması, depolanması ve var olan malzemenin kontrolü gibi özellikleri barındıran bütünleşik bir sistem olarak yapılmaktadır. Bu sistemin asıl amacı doğru miktardaki malzemeyi doğru sırada, doğru yerde, doğru maliyetle, doğru koşullarda ve doğru zamanda sağlayacak doğru yöntem ve tekniklerin kullanılmasıdır. Taşıma ve depolama işlemlerinin toplam maliyeti üretim maliyetinin %10 - %80 arasında bir değere sahiptir. Bu bağlamda, toplam üretim maliyetin azaltılması hususunda malzeme taşıma sistemlerinin potansiyel eleman olduğu söylenebilir. Malzeme taşıma sistemleri alanında teknolojik gelişmelerin en çok otomatik yönlendirmeli araçlar (OYA) alanında meydana geldiği söylenebilir. Otomatik yönlendirmeli araçlar, belirli bir yükü kendisine rehber olarak dışarıdan gelen sinyaller aracılığı ile bir yerden başka bir yere taşıyan sürücüsüz araçlardır. Bu araçlar büyük bir esnekliğe ve çok yönlü kullanım özelliğine sahip malzeme taşıma sınıfı türünde elemanlardır. (Karayel v.d., 2018: 696; Yiğit ve Güner, 2003: 270).

Malzeme taşıma enstitüsü, otomatik yönlendirmeli aracın OYA (AGV) tanımını; otomatik yönlendirmeli bir ekipman olarak yapmaktadır. Otomatik yönlendirmeli araç, elektromanyetik veya optik olabilmektedir. Otomatik yönlendirmeli araçlar önceden belirlenen rotada işlemlerini sürdürmektedirler. Otomatik yönlendirmeli araçlar üzerinde, programlama bölgesi, bloklama bölgeleri, durma bölgesi gibi çeşitli özellikler barındırabilmektedirler. OYA (AGV), sürücüsü olmayan bir araçtır, forklift vb. diğer birtakım insanlı taşıma araçlarının yapabildiği tüm işlemleri yapabilmektedir. OYA (AGV)'ler genellikle bataryalarından sağladıkları elektrik enerjisi ile çalışan elektrik motorlu araçlardır (Kraebber ve Rehg, 2001: 409-410).

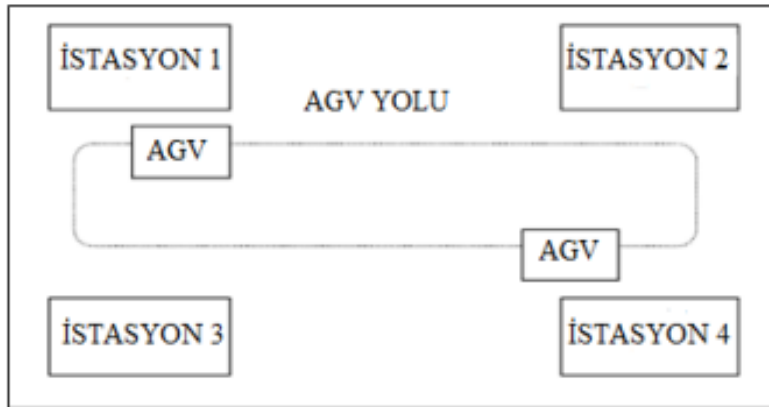
Altı çeşit OYA (AGV) vardır. Bunlar; çekici, birim yük, palet çekici, çatallı kamyon (fork truck), hafif yük ve montaj hattıdır. Şekil 2'de OYA (AGV) çeşitleri gösterilmiştir.

Şekil 1: OYA (AGV) Çeşitleri

(Kaynak: Kraebber ve Rehg, 2001: 410)

Otomatik yönlendirmeli taşıyıcıların hareketleri network(hat) olarak adlandırılan harita üzerinde gerçekleşmektedir. Bu harita bağlantı ve kesişimlerden oluşmaktadır. Araç bu harita üzerinde hareket ederek bir noktadan diğer bir noktaya ulaşır (Pegden, 1990: 403). İmalat sistemlerinde Otomatik yönlendirmeli araçların istasyonlar arası oluşturulan yolda hareketi Şekil 3'teki gibidir.

Şekil 2: İmalat Sistemlerinde OYA (AGV)

1. Literatüre Kısa Bakış

Yiğit ve Güner (2003), hava araçlarına ait parçaların bakımı, yenilenmesi ve onarım işlemleri yapılan depo bakım atölyelerinde gerekli olan parçaların hızlı ve etkin bir biçimde dağıtılması ve toplanması işlemleri için OYA'ların kullanılması ele alınarak OYA'ların tasarımı ve rotalanması problemleri ele alınmıştır. OYA'ların rotalanması gezgin satıcı problemlerine benzemektedir. Ele alınan problem 0-1 tamsayı programlama modeli olarak ele alınmıştır. LINGO paket programı ile problem çözülmüştür.

Eilers ve Rossmann (2014), yapmış oldukları çalışmada otomatik yönlendirmeli araç kullanarak tüm lojistik süreçlerin yönetildiği imalat atölyesinde otomatik yönlendirmeli araç sisteminin performansını ölçmek ve değerlendirmek için kullanım oranını incelemişlerdir.

Şenaras ve Sezen (2016), çalışmalarında, bir imalat atölyesi için AGV parametrelerinin sistem üzerindeki olası etkilerini incelemişlerdir. AGV'nin beklenen ortalama parça sayısı, faydalı kullanım oranı ve sistem gereksinimlerinin ne ölçüde karşılandığı Arena paket programı kullanılarak geliştirilen benzetim modeli ile incelenmiştir. Geliştirilen model ile farklı senaryolar kullanılarak sistem sonuçlarını incelemişlerdir.

Vavrika vd. (2017), çalışmalarında otomatik yönlendirmeli araç sayısının belirlenmedi ve optimal şirket içi lojistik yolunun belirlenmesini amaçlamışlardır. Lojistik sistem simülasyonu geliştirerek sonraki dönem gerekliliklerini incelemişlerdir.

Şenaras ve İnanç (2018), çalışmalarında otomatik yönlendirmeli araç (AGV) kullanımı için gerekli hattın kurulmasına yönelik en kısa yolun bulunmasını amaçlamışlardır. MS Excel altında VBA'de dinamik programlama yöntemi ile uygulama geliştirilmiştir. Geliştirile uygulama ile ürünlerin en kısa sürede hedefe taşınması sağlanabilmektedir. Bu sayede otomatik yönlendirmeli araçları (AGV) daha etkin kullanılması sağlanabilmektedir.

Karayel v.d. (2018), çalışmalarının amacı, bir firmanın üretim bölümünde, taşıma problemlerine çözüm bulmak ve uygun taşıma yönteminin seçilmesini sağlamaktır. Üretimin aksamasına neden olan bu sorunların üstesinden gelmek amacıyla, öncelikle imalat ortamına özgü olarak taşımada önem arz eden kriterler; üretim ortamına uygulanabilirlik, satın alma maliyeti, taşıma kolaylığı, araç hızı, bakım-onarım sıklığı, araç kapasitesi, taşıma hassasiyeti, ergonomi olmak üzere sekiz farklı kriter belirlemişlerdir. Kriterlerin önem dereceleri AHP yöntemi ile hesaplamışlardır. İmalat ortamına çatallı yük arabası, el arabası, römorklu çekici

tren ve otomatik yönlendirmeli araçlar olmak üzere uygun dört farklı taşıma alternatifi belirlenmiştir. VIKOR ve MOORA yöntemleri ile kullanılarak bu alternatifler içerisinde en uygun olanın seçimi yapılmıştır.

İnanç ve Şenaras (2019), bir imalat atölyesinde, otomatik yönlendirmeli araç için karınca kolonisi optimizasyonu yöntemini kullanarak AGV rotalamaı gerçekleştirmişlerdir. Uygulama C# programlama dilinde geliştirilmiştir. Otomatik yönlendirmeli araçlar için rotalama sayesinde imalat atölyesinde etkinlik artırılmıştır.

Hasan v.d. (2019), çalışmalarında, AGV' nin yönlendirilmesi, farklı Dijkstra algoritması, A-star gibi AGV en kısa yol algoritmaları algoritması, Zaman Penceresi ile Kısa Yol Sorunu (SPPTW), hibrid kısmi sürünün optimizasyonu ve PSOGA genetik algoritması, yöntemlerinin ana farklılıklarının ve aralarında karşılaştırmaları tartışmışlardır.

Xing v.d.(2020), çalışmalarında aynı anda birden fazla AGV çalıştığına meydana gelen çatışmaları çözerek otomatik güdümlü araçların (AGV'ler) mallarını otomatik bir depoda toplama verimliliğini artıran yeni bir tabu arama (NTS) algoritması önermektedirler.

Sun v.d.(2020), çalışmalarında atık dumanı geri kazanmak için bir zemin çatal lazer güdümlü taşıma aracı kullanmışlardır. Birden çok AGV aynı anda çalışırken, çakışan yolları önlemek için yol planlama konularını dikkate almak gerektiğini vurgulamış, operasyon verimliliği etkileneceği ve diğer taraftan AGV sistemi felç olacağını belirtmişlerdir. Sistemde birden çok AVG aynı anda çalışır ve aynı anda birden çok işlem gerçekleştirir. Öncelikle bölgeden kaçınmak veya önlemek, yol çatışmalarından kaçınmak ve verimli dağıtım elde etmek için işbirliği yapmak gerekir. Bu sistem için zaman pencereli araç rotalama ile çoklu AGV için uygulama geliştirmişlerdir.

2. En Yakın Yaklaşım Yöntemi

En Yakın Yaklaşım Yöntemi gezgin satıcı problemlerinin çözümü için kullanılan çözüm yöntemlerinden biridir. Gezgin satıcı problemleri, her düğüme bir kere uğramak koşuluyla ve uğradığı düğümlere tekrar uğramadan başladığımız noktaya dönecek bir şekilde oluşturulan turlar kastedilmektedir. Bu tür problemlerin amacı bir satıcının n-1 sayıdaki şehri en kısa sürede uğrayarak başladığı şehre dönmesini sağlayan gezi planını oluşturmaktır. Gezgin satıcı problemlerinin çözümüne ilişkin birçok çözüm yolu vardır.

Gezgin satıcı problemleri için en yakın yaklaşım yöntemi optimale yakın çözüm vermektedir. Gezgin satıcı problemi, başladığı noktaya tekrar dönmek koşuluyla (n-1) sayıda

farklı yerleşim yerine uğrayarak turu tamamlayan problem türleri olarak tanımlanabilir. GSP problemlerinin En yakın yaklaşım yöntemi aşağıdaki adımları içermektedir (Öztürk, 2009: 500):

Adım 1:

Ele alınan problemin maliyet matrisinde boş gözeler olması durumunda, bu boş gözelerle çok büyük değerler yazılır. Ardından matriste yer alan en küçük değerli eleman bulunarak daire içine alınır. Gezi planının halkasına eklenir.

Adım 2:

Adım 1’de daire içine alınan elemanın satırında ve sütununda yer alan tüm diğer elemanların yerine çok büyük değerli sayılar yazılır. Böylece yeni maliyet matrisi oluşturulur.

Adım 3:

Adım 1 işlemi ile elde edilen maliyet matrisinde daire içine alınmamış elemanlardan en küçük değerli eleman işaretlenir ve sonra henüz tamamlanmamış gezi planında karşılık olduğu halkaya deneme yönünde eklenir. Sonuçlanan gezi uygun olmaması durumunda, işaretlenen maliyet daire içine alınır. Ardından Adım 5’e geçilir.

Adım 4:

Sonuçlanan gezi planının uygun olmaması durumunda, en son halka plandan çıkarılır ve onun maliyeti yerine daha önce verdiğimiz büyük değerli maliyet sayısı verilerek Adım 3 işlemlerine geçilir.

Adım 5:

Gezi planı tamamlanmış ve optimale yakın ise kabul edilir. Optimale yakın değilse Adım 2 işlemlerine geçilir. Boş bırakılan herhangi bir yerleşim yeri Adım 2’deki işlemler ile yeniden geriye bırakılmaz ve herhangi bir yerleşim yeri gezi planına girdi ise tekrar plana girmez.

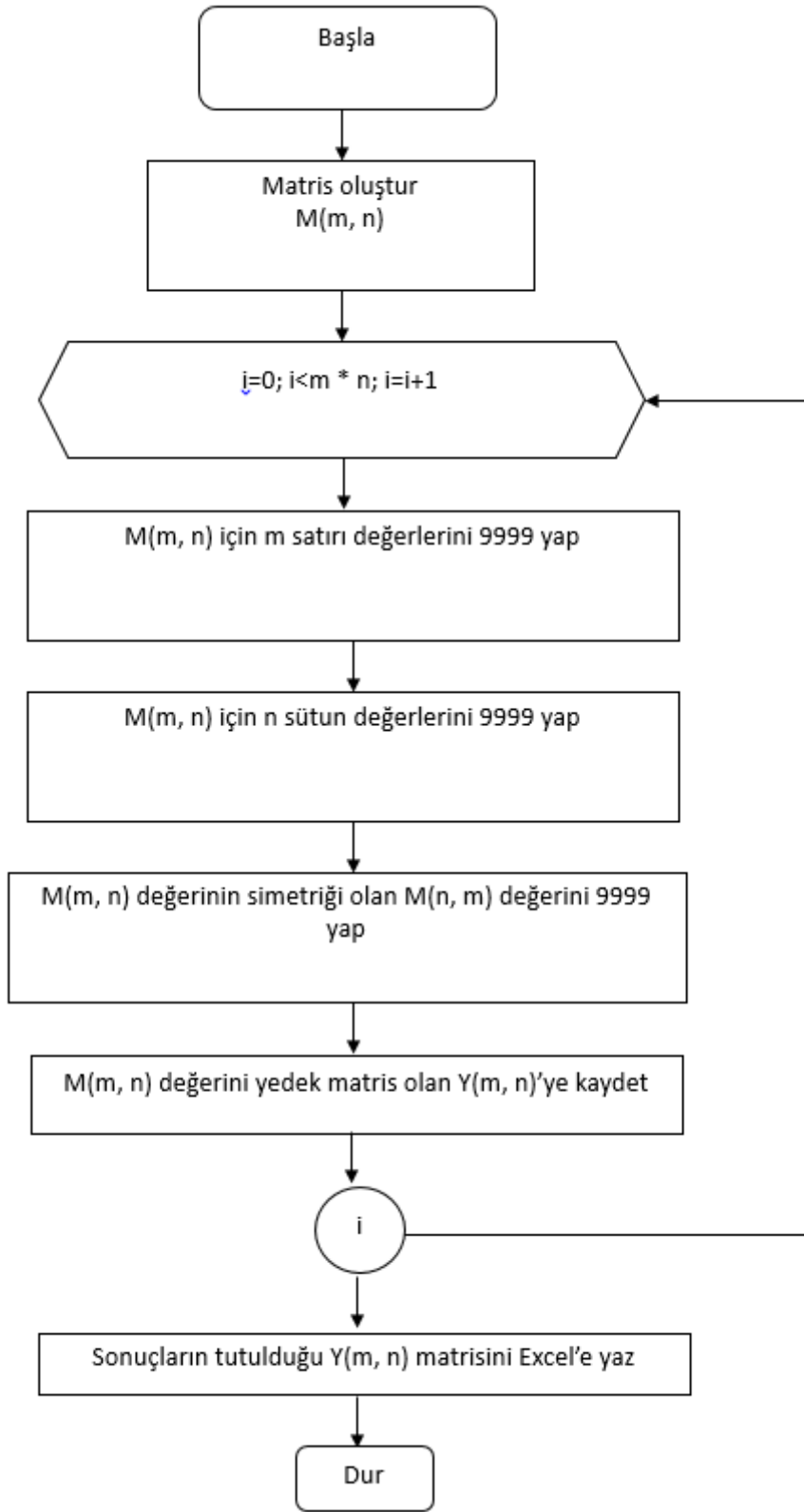
3. En Yakın Yaklaşım Kullanarak VBA Uygulaması

Yapılan bu çalışmada gezgin satıcı problemleri için En Yakın Yaklaşım Yöntemi ile çözümüne ilişkin MS Excel altında Visual Basic Application kullanılarak bir program geliştirilmiştir. Programın öncelikle algoritması yazılmış ardından akış çizgesi oluşturulmuştur.

Örnek bir gezgin satıcı problemi için uygulama yapılmıştır. Geliştirilen program ile örnek uygulama çalıştırılmıştır.

Uygulamaya ait algoritma aşağıdaki gibidir;

1. Başla
2. Şehirler arası mesafe bilgileri için matris oluştur
3. Matris boyutlarının çarpımı kadar döngü oluştur (10x10'luk matris için 100 kez çalışacak döngü)
4. Matristeki her bir elemanı kontrol edip en küçük elemanı bul
5. En küçük elemanın ait olduğu satır ve süt una çok büyük bir değer ata (9999 gibi)
6. Matris elemanının simetriği için de çok büyük bir değer ata ($m(2,3)$ değeri için $m(3,2)$ değerine de atama yap) 7. Seçilen her en küçük değeri yedek bir matrise sakla
7. Döngü bittikten sonra yedek matris değerlerini Excel tablosuna yazdır
8. Dur

Şekil 3: En Yakın Yaklaşım için Akış Çizgesi

Şekil 4’de düğümler arası mesafeler matrisi yer almaktadır. MS Excel’de A düğümünden A düğümüne gidilme ihtimalini ortadan kaldırmak için mesafe olarak büyük bir sayı (9999) atanmıştır.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	EN YAKIN YAKLAŞIM YÖNTEMİ										
2											
3	Hesapla	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10
4	x1	9999	11	56	42	78	54	27	89	69	51
5	x2	11	9999	26	37	37	87	54	32	21	11
6	x3	56	26	9999	82	22	34	44	42	75	26
7	x4	42	37	82	9999	14	56	65	32	46	54
8	x5	78	37	22	14	9999	10	87	18	23	28
9	x6	54	87	34	56	10	9999	59	74	56	76
10	x7	27	54	44	65	87	59	9999	53	34	59
11	x8	89	32	42	32	18	74	53	9999	23	99
12	x9	69	21	75	46	23	56	34	23	9999	12
13	x10	51	11	26	54	28	76	59	99	12	9999
14											

Şekil 4: Düğümler Arası Mesafeler Matrisi

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	EN YAKIN YAKLAŞIM YÖNTEMİ										
2											
3	Hesapla	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10
4	x1	9999	9999	9999	9999	9999	9999	27	9999	9999	9999
5	x2	11	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999
6	x3	9999	9999	9999	9999	9999	34	9999	9999	9999	9999
7	x4	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	32	9999	9999
8	x5	9999	9999	9999	14	9999	9999	9999	9999	9999	9999
9	x6	9999	9999	9999	9999	10	9999	9999	9999	9999	9999
10	x7	9999	9999	44	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999
11	x8	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	23	9999
12	x9	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	12
13	x10	9999	11	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999
14											
15		En kısa yol :		218							

Şekil 5: MS Excel VBA’de Elde Edilen Sonuçlar

Bulunan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Rota : x1 -> x2 -> x10 -> x9 -> x8 -> x4 -> x5 -> x6 -> x3 -> x7 -> x1 ->

Toplam rota uzunluğu; 218 birim olarak hesaplanmıştır.

4. Sonuç

Geliştirilen program oldukça yaygın kullanılan MS Excel altında Visual Basic Application ile yazıldığından birçok alanda pratik bir şekilde kullanılabilir. Geliştirilen uygulama sayesinde Gezgin Satıcı Problemleri için en kısa sürede gezi planının oluşturulması kolaylıkla ulaşılabilen MS Excel ile sağlanabilecektir.

Kaynakça

Eilers, Kevin, Rossmann, Juergen, (2014), Modeling An Agv Based Facility Logistics System To Measure And Visualize Performance Availability In A VR Environment, Proceedings Of The 2014 Winter Simulation Conference, Savannah.

Eren Şenaras A., Sezen H. K. (2016). “AGV Niteliklerinin İmalat Sistemlerine Etkisinin Benzetim İle İncelenmesi”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt/Vol. XXXV, Sayı/No. 1, 2016, pp. 103-117.

Eren Şenaras A., İnanç Ş. (2018). “Dinamik Programlama İle Agv Hattı İçin VBA Uygulaması”, Journal Of Life Economics, Cilt:5, Sayı:4 E-ISSN: 2148-4139

İnanç Ş., Eren Şenaras, A. (2019). AGV Routing via Ant Colony Optimization Using C#. Optimization Using Evolutionary Algorithms and Metaheuristics: Applications in Engineering, Taylor & Francis CRC Press, 23.

Hasan, H. S., Abidin, M. S. Z., & MFMS, M. M. (2019). Automated guided vehicle routing: Static, dynamic and free range. Int J Eng Adv Technol, 8(5C), 1-7.

Karaebber, H.W., Rehg, J.A., (2001), Computer Integrated Manufacturing, Prentice Hall, New Jersey.

Karayel S. D., Atmaca H.E.; Yalçın C. Erol B., (2018). “VIKOR ve MOORA Yöntemleri İle Malzeme Taşıma Sistemi Seçimi”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (18. EYİ Özel Sayısı): 695-708 ISSN 1307-9832.

Öztürk A.(2009), Yöneylem Araştırması, Ekin Yayınevi, Bursa.

Pegden, C.D., (1990), Introduction to Simulation Using Siman, McGrawHill Inc., Highstown, New Jersey.

Sun, S., Li, J., Xu, Q., Shu, M., Shen, X., Jin, J., Li, G. (2020, January). Waste Smoke Recovery Based on Time Window Path Optimization of Multi-AGV System. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 428, No. 1, p. 012018). IOP Publishing.

Xing, L., Liu, Y., Li, H., Wu, C. C., Lin, W. C., Chen, X. (2020). A Novel Tabu Search Algorithm for Multi-AGV Routing Problem. Mathematics, 8(2), 279.

Vavříka Vladimír, Gregora Milan, Grznár Patrik (2017). “Computer Simulation As A Tool For The Optimization Of Logistics Using Automated Guided Vehicles”, Procedia Engineering 192 (2017) 923 – 928.

Yiğit, F , Güner, E . (2003). “Otomatik Yönlendirmeli Araç (Oya) Sistemleri Ve Depo Bakımında Rotalama Problemi”, Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi , 9 (2) , 269-277 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/pajes/issue/20530/218697?publisher=pamukkale>

Kentlerde Mezarlık Alan Yetersizliği ve Çözümüne Yönelik Uygulamalar: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler

Gülizar ÇAKIR SÜMER*

Geliş Tarihi (Received): 11.05.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 16.09.2020

Öz

Kentleşme hızının artması, kentlerde çözülmesi gereken sorunları da çoğaltmaktadır. Pek çok kentsel işlev için yetersiz kalan ve pahalılaşan kent toprağında, giderek büyüyen bir ihtiyaç olarak mezarlık alanlarına daha fazla yer ayrılması gerekmektedir. Bu durumda, mezarlıkların hızlı bir biçimde dolması kentler ve özellikle de büyük metropoller için giderek ağırlaşan ve acil çözüm bekleyen sorunlardan biri haline gelmektedir. Bu noktada kent yönetimleri yeni arayışlar içerisine girerek, artan mezarlık alanı ihtiyacını çözmeye yönelik politikalar geliştirmektedirler. Bu çalışmanın konusu büyük kentlerde artan mezarlık alan sıkıntısı ve buna yönelik politikaların değerlendirilmesidir. Bu bağlamda dünyanın farklı kentlerinde artan mezarlık alan ihtiyacını çözmeye yönelik sürecin ne yönde ilerlediği, büyük kentler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak kentlerde mezarlık alan ihtiyacı artmaktadır. Bu sorunu çözmeye mezarların tekrar kullanılması, yer altı ve yer üstü çok katlı mezarlıkların oluşturulması, kremasyonun teşvik edilmesi, kalabalık kentlerde ölü gömmenin yasaklanması gibi uygulamalara ağırlık verildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezarlık alanlar, mezarlık yetersizliği, kentleşme ve mezarlıklar, mezarlık politikaları.

Land Shortages for Cemeteries in Cities and Practices for Solution: Cases from the World and Turkey

Abstract

Rapidly increasing urbanization increases also the problems that need to be solved in cities. In the urban land, which has become inadequate and expensive for many urban functions, there is a growing need for more areas to be allocated for cemeteries. In this case, exceeding the capacities of cemeteries is becoming one of the urgent and challenging problems for cities and especially for metropolitan cities. At this point, the city administrations embark on new quests and develop policies to solve the growing need for cemetery areas. The subject of this study is the evaluation of the increasing demand for cemetery areas in the metropolises and the policies developed on this issue. In this context, the direction of the process to solve the increasing need for cemeteries in different cities in the world has been tried to be determined through metropolises. The study was conducted based on literature review. As a conclusion, the need for cemetery areas is increasing in the cities. It is observed that certain practices such as reusing the graves, using multi-layered graves, encouraging the cremation, and banning the burials in the crowded cities are adopted.

Keywords: Cemetery areas, cemetery shortage, urbanization and cemeteries, cemetery policies.

*Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi,
gulizar.sumer@inonu.edu.tr

Giriş

Mezarlıklar kentlerin esas unsurlarındandır ve mezarlık alanlar kentleşme düzeyine bağlı olarak genişlemektedir. Sürdürülebilir kentler için diğer kentsel kullanımlarda olduğu gibi mezarlık alanlar için de yeterli ve uygun toprağın sağlanması gerekmektedir. Kentleşmenin hızı karşısında pek çok işlev için yetersiz kalan kent toprağında ölümler için yer bulmak, çözülmesi gereken ciddi sorunlardan biri haline gelmektedir. Dünya’da kentsel nüfusun % 60’lara yaklaştığı düşünüldüğünde milyarlarca insanı gömmenin ortaya çıkaracağı maliyetler dikkate alınmak zorundadır.

Büyüyen metropoller yaşayanlar için pek çok açıdan ciddi sorunların var olduğu yerleşimlerdir. Konut yetersizliği ve pahalılığı, açık yeşil alan sıkıntısı, kalabalık, kirlilik, yoksulluk gibi kentlerle özdeşleşmiş birtakım sorunlar temel olarak kentleşme hızıyla birlikte artmaktadır. Çekim merkezi özelliğinde olan ve yoğun göç alan metropollerde var olan sorunlara ek olarak mezarlık alanlar genişlemekte ve yenilerine olan ihtiyaç artmaktadır. Kent toprağının daralması ve pahalı hale gelmesiyle birlikte ölümler için gömülmek giderek daha maliyetli bir hale gelmektedir. Pek çok işlevde olduğu gibi mezarlık için gerekli toprağın kısıtlı olması, var olan mezarlıkların kullanımının da düzenlenmesini gerektirmektedir.

Büyüyen kentlerde mezarlık veya ölü gömmenin evrensel ve sürekli bir ihtiyaç, hizmet ve sorun alanı olarak görülerek yönetilmesi önem kazanmaktadır. Bu anlamda yetersiz mezarlık alanları karşısında farklı politikalarla ve uygulamalarla sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Büyüyen bir sorun olarak mezarlık alanların yetersizliği tüm dünyada, büyük kentler için önemli ve çözülmesi gerekli bir sorun düzeyine yükselme aşamasındadır.

Geçen yüzyıl boyunca mezarlık planlama acil bir ihtiyaç olarak görülmezken bugün durum değişmiştir. Kentsel mezarlıklar oluşturmada toprağın miktarının kısıtlı, fiyatının yüksek olması ve yaşama yönelik diğer ihtiyaçların karşılanması önceliği, ölümlerin nereye gömüleceğini ciddi bir sorun haline getirmektedir (Ryan ve Steinmetz, 2017:5,9). Artan kentsel nüfus karşısında mevcut mezar uygulamalarının sürdürülebilir olmadığı ortadadır. Bu noktada mezar dönüşümü ve yeni defin uygulamalarının yaygınlaştırılması zorunlu hale gelmektedir. Bu durum özellikle göçün yöneldiği büyük kentler açısından önem taşımaktadır.

Kentlerde yeterli toprağın olmaması ve mezarlıkların belli unsurlar (bataklık, su kaynaklarına uzak olma, rüzgâr yönü, toprağın özelliği gibi unsurlar) dikkate alınarak belirlenmesi zorunluluğu, mezarlıklar için yer bulmada sınırlılıklar oluşturmaktadır. Ayrıca bir kentlerde alan açısından sıkıntı olmaması durumunda bile arazinin yapısal olarak uygun olmaması da sorunu büyütmektedir.

Hollanda tarihsel süreçte mezarlıklar için uygun alan bulmada sorun yaşayan bir ülkedir. Yerleşim yerleri yüksek ve yerleşime müsait kuru yerlere kurulduğundan mezarlıklar için ikinci en iyi yerler bulmak gerekmiştir. Toprak koşulları ve yeraltı su seviyesi yüksekliği cesetlerin çürüme sürecini yavaşlattığından mezarlık yeri bulmak zorlaşmaktadır(Van Steen ve Pellenbarg, 2006: 627). Yani toprağın yapısı ve su seviyesinin yüksekliği Hollanda için eski mezarlarda çoklu gömülmeyi engelleyen bir unsurdur.

Kentsel yayılma karşısında mezarlık alanların yetersizliği bir sorun olduğu gibi, var olan mezarlıklar açısından da çeşitli sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Örneğin mezarlıkların şehirselleşmeyle birlikte kent içinde ve yerleşim yerlerine yakın hale gelmesi, çeşitli kentsel işlevler için mezarlıkların yer değiştirilmesine karar verilmesi gibi gelişmeler olmaktadır. Artan mezar fiyatları, gömülme için ciddi bir maliyet oluşturduğundan, çeşitli politikalarla mezarlıkların yönetilmesinin önemini arttırmaktadır. Bu noktada büyük şehirlerde gömülmek üst gelir grubu için daha olanaklı iken alt gelir grubu için daha farklı yollara başvurulmasını gerektirmektedir. Üstelik dinsel, kültürel, manevi boyutlarının bulunması ve ölü gömmeye ilişkin farklılıklar, kentlerde defin konusundaki sorunları arttırdığı gibi politikadaki uzlaşmayı da zorlaştırmaktadır.

Mezarlık alan yetersizliği defin seçeneklerinin gözden geçirilmesine, yeni defin yöntemlerinin bulunmasına ve uygulanmasına sebebiyet vermektedir. Bu anlamda konut, gecekondular, sanayi gibi alanlardaki dönüşümlere ilaveten mezarlık alanların dönüşümü de gündeme alınmaktadır. Bu dönüşümde mezarlık taşıma, yeni mezarlık açma gibi seçenekler kentsel büyümenin destekleyebileceği politikalar olarak yeterli ve kalıcı çözüm üretme yeteneğine sahip değilken, mezarlıkların kullanımının dönüştürülmesine yönelik politikalar daha sürdürülebilir uygulamalar olarak kabul görmektedir.

Nüfusu giderek çoğalan büyük kentler için mezarlık alanına olan ihtiyaç artmaktadır. Nüfusun artması, mezarlık alanına olan ihtiyacı artırmakta ve kentler için ortak bir sorun haline gelmektedir. Çalışmada kentleşme düzeyinin kentler için mezarlık alan sıkıntısını arttırdığı gerçeğinden hareketle, tarihsel süreçte kent ve mezarlık alan ilişkisi ele alınmıştır. Bu noktada dünyanın farklı kentlerinde ve özellikle de metropollerdeki uygulamaların ve karşılaşılan sorunların ortaya konulması amaçlanmıştır.

1.Kent Tarihi İçinde Mezarlıklar

Mumford, ölümlerin gömüldüğü yerlerin ziyaret edilmeleri dolayısıyla bu mezarlık alanların zamanla kalıcı yerleşimlere dönüşmeye başladığını ve dolayısıyla şehirlerin ortaya çıkmasında mezarların etkili bir unsur (Mumford, 2007: 17) olduğunu ifade etmektedir. Ölümler kentin kalıcı yerleşimleri olarak toprağa olan ihtiyacı arttırmaktadır. Kent büyüdükçe, nispeten şehrin dışında oluşturulmuş olan mezarlıklara doğru yaklaşmakta ve nüfus arttıkça yeni mezarlık alanlara olan ihtiyaç artmaktadır. Sosyal, ekonomik, kültürel, dinsel unsurlar geçmişten günümüze kadar olan dönemde mezarların biçimlerinde ve ölü gömme yöntemlerinde etkili olan unsurlardır. Şehirler sahip olduğu nüfus, alan ve bütçeye ek olarak taşıdığı nüfusun dinsel ve kültürel özelliklerine göre mezarlık alanlarının yönetiminde ve ölü gömme konularında farklı tercihlerde bulunabilmektedir.

Geçmişte nüfusun kırsal alanlarda ve dağınık olarak yaşadığı yerleşimler ile kentsel nüfusu yoğunluğunun yüksek olmadığı dönemlerde mezarlık sorunu ortaya çıkmamıştır. Aynı şekilde bugün kırsal alanlar için mezarlık alan ihtiyacı bir sorun oluşturmazken, kentler ve özellikle de metropoller için acilen çözüm üretilmesi gereken ve hiç azalmayan taleple büyüyen bir sorun haline gelmiştir. Gelinen aşamada azalan toprak, artan nüfus ve kentsel yayılma karşısında şehirlerin ölümler için mi yoksa yaşayanlar için mi planlanacağı ya da her ikisi için nasıl planlanacağı önemli bir konu haline gelmektedir.

Mevcut mezar uygulamaları, küresel nüfusun iki katına çıktığı elli yıl öncesine göre kişi başına düşen toprak miktarı azaldığı için başarısız olacaktır. Mezarlıklar araziyi kilitlemekte ve uzun süre alternatif kullanımı engellemektedir. Bu nedenle yeni gömme uygulamalarına ihtiyaç bulunmaktadır (Scalenghe ve Pattani, 2019: 8). Güney Afrika'da mezarlıklar ulusal düzeyde pek önemsenmeyen ancak belediyelerin sıklıkla uğraşmak zorunda kaldığı zorlu sektörlerden biridir. Gayri resmi mezarların varlığı sorunu daha büyütmektedir(Dambudzo, 2012: 16). Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda hızlı kentleşme ve nüfus artışı nedeniyle mezarlar için arazi sıkıntısı yaşanmaktadır. Bu nedenle mezarlık ihtiyacı, önümüzdeki dönemde nüfus artış ve kentleşme düzeyinin artacağı geliştirmekte olan ülke kentlerinde çözümü önem kazanacak bir sorun haline gelecektir.

Kentleşme düzeyinin kontrolsüz ve hızlı bir biçimde gerçekleşmesi yaşayanlar arasında sosyal, ekonomik ve mekansal yönden ayrılaşmaya neden olduğu gibi ölümler açısından da mezarlık alan konusunda bir ayrılaşma ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki büyük kentlerde nispeten şehrin merkezinde yer alan mezarlıklarda gömülme bedeli yüksek olduğundan alt gelir grubu buralara gömülememekte ve daha çok şehrin dışında yeni kurulmuş olan mezarlıklara gömülmektedir. Ancak şehrin dışına kurulan mezarlıklar bile hızlı kentsel büyüme karşısında

şehrin içinde kalmaktadır. Yani yaşayanlar için planlanmaya ek olarak ölenler için planlama yapmak geçmişe oranla daha önemli hale gelmektedir.

Mezarlıklar, bir asırdan daha uzun bir zaman öncesine kadar kilise bahçesinde ya da yakınlarında bulunmakta iken, Sanayi Devrimi'yle şehir nüfusunun artması, yeni mezarlıklara olan ihtiyacı arttırmıştır(Foreground, 2020:7, 8). 18. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa şehirleri ve kolonilerinin büyümesi, mevcut sınırlı alanlar nedeniyle, ölüm halinde yaşamdakinden daha ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Mezarlar yeniden kullanılmış ve tekrar kullanım nedeniyle yüzeye yakın definler, sağlık açısından sorunlar oluşturmuştur(Mytum,1989: 286). 19. yüzyılda ABD şehirlerinde ölümler önemli bir sorun olmuştur.

Kentsel alanlar yoğunlaştıkça ölümlerin gömüldüğü kilise bahçeleri kalabalıklaşmış ve halk sağlığı açısından tehlikeli hale gelmiştir. Sanayileşmenin süratle mevcut araziye talep etmesi, ölümler için şehirlerde çok az yer bıraktığından şehir dışında, dağ eteklerinde kırsal mezarlıklar oluşturulmuş ancak zamanla bu eski ilçeler de şehir içinde kalmıştır(Meier, 2019: 1, 3). Afrikalılar ve özellikle Nijeryalılarda ölen yakınlarının ev içine ve yakına gömülmesi batılı sömürgelerin etkisiyle değişime uğramıştır. Misyonerlerin meslektaş ve kilise üyelerini gömmek için mezarlık arazisi satın almalarıyla birlikte kamu ve özel mezarlıklar oluşmaya başlamıştır (The Nation, 2013: 3, 4). Yüksek düzeye ulaşan kentleşme seviyesi ve yaşlı nüfusun artması, Avrupa'da pek çok ülke için yakın zamanda kentlerde mezarlık alanlara olan talebi giderek arttıracaktır.

Mezarlıklar, tıpkı konut alanlarında olduğu gibi bulunduğu yere ve biçimine göre farklı kalitelerden oluşmaktadır. Manzarası ve konumuna göre değişen mezarlık fiyatları ölenlerin yakınları için ciddi bir sorun olmaktadır. Bu konuda özellikle metropollerin nüfusu ve alınan göçün hızı düşünüldüğünde mezarlık alan yetersizliği daha ciddi bir sorun haline gelmektedir. Bu durumda ölüye yer açma politikaları sonucunda toprağın fiyatının artması, yaşayanlar için konut başta olmak üzere pek çok alanda maliyetleri arttırmaktadır.

Dünya'da 2014 yılı kaba ölüm oranı 1.000'de 7.89 olarak hesaplanmış olup, 1.25 x 2.5 metre mezar boyutu dikkate alındığında 2020 yılı sonuna kadar 1076.4 kilometre karelik bir alana (yaklaşık olarak Seul kadar) ve 2050'de ise 6.458 kilometrekare alana (New York'un beş katından fazla) ihtiyaç duyulacağı hesaplanmıştır ki buna patika, yol ve ağaç gibi unsurlar dâhil edilmemiştir (Hariyono, 2015: 203).

Mezarlıkların ana işlevine ek olarak kent açısından da çeşitli işlevleri bulunmaktadır. İyi yönetilmesi kentsel işlevlerin gerçekleşmesi açısından önemlidir. Tarihsel, kültürel, dinsel, ekolojik, planlama ve sağlık açısından önemli işlevleri bulunmaktadır. Önemli bir kültürel ve

tarihsel miras olan mezarlıkların korunması ve geliştirilmesi bir gereklilik olmakla beraber, kentleşme hızı karşısında farklı uygulamalarla daha fazla ölüye yer açılmaya çalışılmaktadır.

2. Dünya’da Büyük Kentlerde Mezarlık Sorunu ve Uygulamalar

Sermaye odağı haline gelen kentlerde toprağın artan bedeli, mezarlık alanlar üzerinde etkili olmaktadır. Sürdürülebilir kentler için tüm kentsel kullanımlarda olduğu gibi mezarlık alanları için de uygun toprağın sağlanması gerekmektedir. Büyüyen kentlerde, kentliler ve göçle gelenler için yerleşim yeri bulmak kadar, ölümlere yer bulunması da giderek önem kazanan bir sorun haline gelmektedir.

Birçok ülke kentlerinde mezarlık önemli bir sıkıntıdır. Mezarlık yeri satın almak pek çok şehirde ev almaktan daha pahalı hale gelmektedir. ABD (New York), İngiltere’nin geneli, Güney Afrika (Cape Town), Çin (Pekin), Bangladeş (Dakka) gibi ülkeler örnek olarak verilebilir. Bu sorun karşısında pek çok şehir için tarım ve orman arazileri ile park alanlarına mezarlık kurulmasını yasaklayan ve ölümleri gömmek yerine yakmayı teşvik eden kararlar alınmaktadır (Quamruzzaman, 2009: 2). Yaşamının maliyetinin yükseldiği büyük şehirlerde gömülmenin maliyeti de artmaktadır.

Bazı şehirler ölümlerini yerleşim yerlerinden çok uzağa gömmekte, bazıları üst üste mezar kullanımını tercih etmekte iken katlı binalar ve gökdelenler yapma eğilimi giderek yaygınlaşmaktadır (Glazer, 2016: 741). Singapur, Almanya ve Belçika gibi ülkelerde halka açık mezarlar ilk yirmi yıl boyunca ücretsiz olup, sonrasında aileler ya mezarın kirasını ödemek ya da başka yerlerde toplu mezara taşımak zorunda kalmaktadır. Sidney, Durban ve Londra gibi şehirlerde mezarlıklar yeniden kullanılmaktadır. Londra’da kilise mevzuatında yapılan değişikliklerle 75 yıldan eski bazı mezarların yeniden kullanılmasının önü açılmıştır(Guardian, 2015: 3-6).

İngiltere’de kırsal alanda yaşayan halk yerel kilisenin mezarlığına gömülürken, 18. ve 19. yüzyılda şehirlere yönelen büyük göç, dağ eteklerinde inşa edilen büyük mezarlıkları dolma aşamasına getirmiştir. Ölü yakma tercihinin artmasına rağmen büyük bir krizin yaklaşmakta olduğu ve ölü gömme hizmeti sunamayan ilçelerin varlığı bilinmektedir (McManus, 2015). İngiltere’de her yıl 140 bin kişinin gömülme seçmesi, ülke düzeyinde mezarlık alanları tüketmektedir. Mezarlık alan yetersizliği sonucu olarak Londra’da iki ilçede gömülme yasaklanmıştır. İngiltere’de bir mezarın ortalama maliyeti 2008-2018 arası dönemde % 70 artışla 4800 pounda yükselmiştir (Cohen, 2019: 5, 21). Ailenin kabul etmesi veya aileden birine ulaşılamadığı durumlarda 75 yıldan eski mezar içine yeni beden yerleştirilerek yapılan mezar dönüşümlerinde ölü gömmek yeni mezara göre 1200 pound daha ucuzdur. Bu durum mezara erişimi, özellikle düşük gelirli için daha kolay hale getirmektedir(Burk, 2019: 3,12). İngiltere

Bicester’de Kent Konseyi, ölmeden önce mezar satın almayı durdurmakla birlikte geri kazanım olarak bilinen mezar üstüne ölü gömülmesine onay vererek yeni definlere yer açmıştır. Herhangi bir mezar taşı olmayan, en az yüz yıllık mezarlar tekrar kullanılmakta ve mezarlık arazi yükseltilerek eski mezarların üstüne yenileri için yer açılmaktadır(Cohen, 2019: 18).

Ruhlar şehri olarak bilinen Colma kasabasının kurulmasında 1849’da San Francisco’daki altına hücumla gelen yüzbinlerce kişi ve yüksek ölüm saçan salgın hastalık etkili olmuştur. 1880’lerde tüm mezarlıkların dolması sonucu 1900’de San Francisco’nun, mezarlığa harcanmayacak kadar değerli olduğu gerekçesiyle yeni mezarlıklara izin verilmeyeceğine yönelik karar alınmıştır(Town of Colma, 2020: 2, 3, 6). Bu karar sonucunda San Francisco’da mezarlıkların kaldırılarak yeni mezarlıkların açılmasının yasaklanmasına yönelik uygulamalara gidilmiştir. Mezarların çoğu şehrin dışında küçük bir kasaba olan Colma’ya taşınmış ve burası kısa bir zamanda mezarlık şehri haline gelmiştir (Lehrer, 1974, 196).

Mevcut ölü yakma ve ciddi doluluk oranları devam ederse 2051 yılına kadar Sydney’de mezar alanlarının tükeneceği ve bu konuda acil eyleme geçilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (NSW Government, 2017: 10, 11). Avustralya’da NSW eyalet yönetimi son yasal değişiklikle, görev süresi sona eren eski bir mezarın yeniden kullanımı için hükümler getirmiştir(Ryan ve Steinmetz, 2017: 11). Kaldırma ve derinleştirme yöntemiyle bir mezar en büyük derinliğe kadar kazılmakta ve aynı aile üyelerinin bir mezara gömülmesine fırsat verilerek, yeni mezar talebi azaltılmaktadır(Maitland City Council, 20013: 28). Böylece aynı mezarı birden fazla aile üyesinin kullanımı teşvik edilmektedir.

Eski mezarlardan çıkan kalıntıların daha derine gömülmesiyle üstteki alanın yeni ölüye bırakılması yöntemiyle mezarın geri dönüşümü yapılmaktadır. Hong Kong’da binlerce aile, ölü küllerini çuvallarda saklarken, yıllarca kamu veya özel mezarlıklarda bir gömme alanı bulmayı beklemektedir(McManus, 2015: 21).

Birçok Asya şehrinde artan arazi kıtlığı, ölümler için toprak kullanımını azaltıp yaşayanlar için daha çok alan sağlamak amacıyla birkaç on yıl içinde ölü gömme uygulamalarını değiştirmiştir. En önemli dönüşüm Hong Kong’dan Singapur, Tayvan, Güney Kore ve Çin’e kadar birçok yerde geleneksel mezar yerine devlet kurumları tarafından teşvik edilen kremasyon(ölü bedenleri yakma) ve columbaria(ölü küllerinin saklandığı mahzen) kullanımında olmuştur(Kong, 2012: 415).

Güney Afrika’da personel, gelir, mezarlık yönetimi ve uygulamalara ilişkin olarak büyük belediyeler daha sorunsuz olmakla birlikte, büyük ve küçük belediyelerin ortak sorunu azalan mezarlık alanlarıdır. Azalan mezarlık alanlar için kilit çözüm ise mezar alternatiflerinin getirilmesidir. Bu konuda belediyeler, halkın alternatif gömme yöntemleri konusunda bilgi

edinmelerini istemektedir. Bir mezarın aile üyeleri tarafından çoklu kullanılmasını teşvik etmektedir (SALGA, 2016: 13, 14, 18). Zimbabwe'nin büyüyen şehirleri kırsal alana doğru sürüklenirken, mezarlık alan bulmak büyük bir sorun haline gelmektedir. Yerel yönetimler alternatif defin(ölü yakma ve çoklu gömme gibi) konusunda vatandaşları yönlendirmeye çalışsa da inançlar gereği karşı çıkılmaktadır. Kentte 115 bin konut başvurusuna karşılık yıllık 3 bin kişilik konut sunma hedefinin olması, mezarlık bulma çabaları ile yaşayanlar için uygun fiyatlı konut bulma çabalarını birbirine benzetmektedir(Reuters,2019).

Bangladesh'in başkenti Dakka'da bulunan sekiz kamu mezarlığı, defin talebine yetişememektedir. Mevcut mezarın üstüne yeni definlerin yapıldığı şehirde kalıcı mezara sahip olmak ciddi bir sorun haline yükselmiştir. 2008 yılından itibaren şehir yöneticileri kalıcı mezar tahsisini bırakmış olup insanları, atalarının köylerine gömülmesi için ikna ve teşvik çalışmaları yürütme kararı almıştır(BBC, 2018: 14, 31). Özellikle Asya toplumlarında ölenin kendi toprağına gömülmesi önemli olduğundan yabancı ülkede ölenlerin dahi kendi ülkelerine gömülme üzere gönderilmesi konusunda büyük çabalar harcanmaktadır(Güler ve Çobanoğlu, 1996: 11). 18. yüzyılda Paris'te yaklaşık altı milyon insanın kemiğı şehir mezarlığından yer altı mezarlıklarına taşınmıştır. 19. yüzyılda kent nüfusunun hızlı artmasıyla birlikte Avrupa'da pek çok ülkede kent mezarlıklarına gömülme yasaklandığı gibi, yoğun nüfusu olmayan kırsal alanlarda yeni mezarlıklar oluşturulması yoluna gidilmiştir(Song, 2017: 10).

Toronto şehri ve Toronto metropolitan alanında 5-10 yıllık süre içerisinde mezarlık alanın kalmayacağı belirtilmiştir. Çin gibi ülkeler mevcut mezarların yerini değiştirmeye ve yeni mezarları yasaklamaya yönelik kararlar almakla birlikte, bazı eyaletlerde kremasyon tek seçenek olarak sunulmaktadır(Uzielli ve O'Brien, 2016: 3, 12). Arazi sıkıntısı ve yükselen mezar fiyatları Çin'de büyük şehirlerde doğan insanların küçük kasabalara gömülmesini gerçekçi bir seçim haline getirmektedir. Ancak büyük şehirleri çevreleyen kasabaların popüler hale gelmesi buralardaki mezar alanlarının genişlemesine ve fiyat artışlarına neden olmaktadır (Yiming, 2016). Yer sıkıntısı nedeniyle Çin'de vatandaşların, ölülerini denize gömmeleri teşvik edilerek yaygınlaştırılmaya çalışılan uygulamalardandır. Bazı şehirlerde ölüün toprak yerine denize gömülmesi için ölenin yakınlarına para ödenmekte, nakliye masrafları karşılanmakta ve ücretsiz deniz cenazeleri düzenlenmektedir (Kuo, 2013). Tokyo'da mezarın metrekaresi 4 bin dolardan daha pahalı iken, çoğu yoksul insan mezar alamamaktadır(eVolo, 2018: 2).

Mezarlıklar, diğerleriyle rekabet halinde olan arazi kullanım biçimlerinden biridir. Bu durum faydacı bir bakış açısıyla mezarlıkların çoklu kullanımla farklı işlevleri de üstlenmesi gibi gelişmelere neden olabilmektedir. Örneğin Mısır, Amerika ve Avustralya'da cenazesi olanlar için konaklama hizmeti ve herkese açık kafe, bahçecilik çalışmaları, yürüyüş, bisiklet

yolu gibi kullanımlar bulunmaktadır(SALGA, 2016: 16). Almanya'nın başkenti Berlin'de mezarlıklar dönüşüme girmiş durumdadır. Mezarlıklar, park, oyun ve konut alanlarına dönüştürülmektedir. Ayrıca ödenecek birkaç bin avro ücret karşılığında eski bir mezarın içine gömülme seçeneği de sunulmaktadır(Estrin, 2016). Malezya'nın en büyük metropolü Kuala Lumpur'da arazi kullanımının yoğunlaşması ve gelecekte kamu mezarlıkları için arazi tahsisi pek umut verici görünmemektedir. Mezarlıkların geri dönüşümü konusunda herhangi bir uygulama yapılmamış olması, mezarlık alanların yeterliliği için sorun oluşturmaktadır. Başlangıçta mezarlık olarak tasarlan geniş alanlar şehir halkı yararına kullanıma sunulmaktadır. Boş zaman, hafif rekreasyon faaliyetleri artık mezarlıklarda mümkün hale gelmektedir(Afla, 2012: 812, 813). Mezarlık alanlar kentlerde önemli miktarda bir alanı kaplamaktadır. Mezarlıkların ölümler kadar yaşayanlara da hizmet edecek şekilde planlamaya dahil edilmesi önemli bir dönüşümdür. Bu süreçte mezarlıklarda ekonomik ve sosyal işleve yer verilmektedir.

Yaşamak için yer bulma çabası ölümler için ayrılmış alanların değerini arttırmaktadır. Artan alan sıkıntısı nedeniyle Boston'da belediye mezarlıkları şehir sakinleriyle sınırlandırılmış ve erken mezarlık satışı durdurulmuştur(Caplan-Bricker, 2019: 5). Vancouver Şehir Konseyi, yabancıların aynı mezarı paylaşmalarını ve bir mezarda en az üç kişinin gömülmesine imkân veren değişikliği onaylamıştır. Üstelik bu düzenleme aynı aileden değil yabancıların aynı mezarda gömülmesine imkân tanımaktadır (Theodore, 2019:2, 8). İsrail ise artan mezar ihtiyacını çözmek amacıyla Kudüs'te ana mezarlığın altında arı kovanına benzeyen 22 bin mezar inşa projesini hayata geçirmektedir(Scharf, 2017: 3).

Artan kentsel toprak sıkıntısı karşısında dikey kentleşme eğilimi gibi dikey mezarlıkların inşası süreci de başlamıştır. Örneğin (aeon, 2016): Brezilyanın sahil kenti Santos'ta 1983'te inşa edilen Memroial Necropol Ecumenica dünyanın en yüksek mezarlığı olarak bu konudaki ilk örnek olmuştur.

Şehirlerde artan felaketlerin sıklığı beklenen ölüm oranlarını arttırmaktadır. Yaşanan büyük afetler ve salgın hastalıklar sonrası kentlerde ciddi sayıda can kaybı ortaya çıkmaktadır. Afet yönetimi zorlu bir süreç iken bu noktada afette meydana gelen ölümler karşısında mezarlık ve personel yetersizliği defin işlerini aksatmaktadır. Bu durumda en çok tercih edilen ve süreci yönetmede nispeten fayda sağlayan yöntem ise toplu mezarlıkların oluşturulmasıdır. Toplu definler kısa süreli çözüm olup, sonraki süreçte toplu definlerin yapıldığı alanlardan çıkarılan cesetler ayrı ayrı gömülmektedir.

Bulaşıcı hastalıklar nedeniyle kentlerde ölüm oranlarının yüksekliği karşısında mevcut mezar alanları yetersiz kalmaktadır. 2020 yılında coronavirus pandemisinin yayılma hızının kentlerde yüksek olması ve ölenlerin kentlerde gömülmesi, planlanan mezarlık alanların hızlı

dolmasına neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte toplu mezarların ve yeni mezarlıkların açılması gibi gelişmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin (Peled, 2020: 1), coronavirüs pandemisi nedeniyle Paris’te Thiais mezarlığında normal koşullarda yılda bir sıra mezarlık dolarken, bir haftada bir buçuk sırada defin yapıldığından yer kalmamıştır. Yine İtalya’nın kuzeyindeki mezarlığın dolması nedeniyle pandemi sonucu ölenlerin tabutlarının komşu bölgelere taşınması yönünde karar alınmıştır(Burke, 2020: 1, 2). Brezilya’da covid-19’dan ölenlere yer açmak için en az üç yıl önce defin yapılan eski mezarların kazılarak ölü kalıntılarının geçici muhafaza alanlarında saklanması yönünde uygulamaya gidilmiştir(Cooney, 2020).

Kentlerde büyük sayılara ulaşan afet veya salgın sonrası definler için farklı alternatiflerin geliştirilmesi gerekli olmakla birlikte her kentin olası afetler karşısında toplu mezarlık için ayrılmış alanlarının belirlenmesi ve bunun haritalandırılması önem taşımaktadır (Perera ve Briggs, 2008: 3). Nihayetinde bu uygulamalara yakın tarihte dünyanın çeşitli ülkelerinde meydana gelen afet sonrası gömmelerde görmek mümkündür. Örneğin Sri Lanka, Japonya, Hindistan, Çin, Filipinler gibi ülkelerde sıklıkla yaşanan afetler sonrası toplu mezarlıklara gömülen insanların sayısı artmaktadır.

3.Türkiye’de Büyük Kentlerin Mezarlık Sorunu ve Politikalar

Türkiye’de 1950’lerde başlayan kırsal çözülme sonucu yükselmeye başlayan kentleşme düzeyi, kentsel alanlarda pek çok soruna neden olmuştur. İlerleyen süreçte ulaşım, konut, istihdam, sağlık, eğitim gibi konularda ortaya çıkan sorunlara mezarlık alan yetersizliği de eklenmiştir. Yoğun göç alan büyük şehirlerde, mezarlık alanlar yetersiz kalmaktadır. Göçle gelenlerin kendi köy, kasaba veya şehriyle olan ilişkilerinin azalması, ölen kişilerin de yerleşilen şehirlere gömülmesinde etkili olmaktadır. Bu nedenle büyük göç alan şehirlerde (Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa gibi) gömülme oranı artmakta ve mezarlık alan yetersizliği ciddi bir sorun haline gelmektedir.

İslam inancında mezarların gösterişten uzak, sade yapılar olarak yapılması aradan geçen bir asırlık zamandan sonra ölüyü hatırlayanlar kalmadığından ve mezarlar yok olmaya başladığından yakın zamana kadar Anadolu’da mezarlara yeni gömüler yapılırdı. Yani mezarlıkların çoğu geri dönüşümlü olarak kullanılırdı (Türkiye Belediyeler Birliği, 2017: 23). Ancak mezar taşlarının yapılmasıyla nispeten dayanıklı hale gelen mezarlarda bu uygulamanın yapılması zorlaşmaktadır.

İkametgah yerine göre gerçekleşen ölümlere ilişkin TÜİK verilere göre 2018 yılı Türkiye’de toplam ölüm sayısı 426.106 iken bunun % 14.6’sı (62.503 kişi) İstanbul, % 6.2’si İzmir (26.458 kişi), % 6.1’i (26.098 kişi) Ankara ve % 3.9’u (16629) Bursa’da gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018). Türkiye’de olağan koşullarda gerçekleşen ölüm oranları, sahip olduğu nüfus

miktarına bağılı olarak büyük kentlerde fazla olmaktadır. Bu nedenle büyük kentlerde mezarlık alan yetersizliğı daha dikkat çekmekte ve planlaması önem kazanmaktadır.

Mezar hizmetlerine yönelik mevzuata bakıldığında Türkiye’de belediyelerin ve büyükşehir belediyelerinin (5393 sayılı Belediye Kanunu-14 madde ve Büyükşehir Belediye Kanunu-7. madde) temel hizmet birimi olduğı görülmektedir. Mezarlık Yerlerinin İnşası İle Cenaze Nakil Ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmeliğe göre mezar alanlarının belirlenmesi, işletilmesi, korunması, temizliğı gibi konularda büyükşehirlerde büyükşehir belediyeleri, diğere yerlerde belediyeler ve köy muhtarlıkları sorumludur.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’na göre (1930, md. 122) her şehir ve kasaba belediyesi şehir ve kasabaların haricinde ve meskenlerden yeterli uzaklıkta bulunmak koşuluyla nüfus ve ölüm oranlarını dikkate alarak bir veya birden fazla mezarlık kurmak zorundadır. Büyük şehirlerde eski mezarlıkların dolması yeni mezarlıkların kullanıma açılmasını gerektirmektedir ki bu mezarlar çoğunlukla şehrin uzak noktalarına yapılmakta ve buralara gömülmenin maliyeti eski mezarlıklara gömülmenin maliyetinden oldukça düşük olmaktadır.

Türkiye’de İstanbul başta olmak üzere Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde mezarlık fiyatları oldukça pahalıdır. Mezar yeri değerini toprak fiyatları belirlediğinden gömülmenin en pahalı olduğı mezarlıklar İstanbul Zincirlikuyu ve Karacaahmet mezarlıklarıdır(Türkiye Belediyeler Birliğı, 2017: 28). İstanbul’da 564 adet olan mezarlıkların toplamda kapladıkları alan 1.349.42 hektardır (Akan, 2018: 8). Mezarlık Yerlerinin İnşası İle Cenaze Nakil Ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmeliğe göre (2010, madde 14) bir mezar için 2 metre boy, 80 santimetre en ve diğere mezarla arasında 50 santimetrelik bir boşluk bırakılması belirlendiğinden kişi başına düşen mezarlık alanına olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Aynı Yönetmeliğe göre (39. Madde) bir mezar yerine belli koşulların sağlanması durumunda mükerrer defin yapılabilmektedir.

İstanbul gibi bir şehirde nüfusa göre mezarlık planlamak zor bir hal almaktadır. Çünkü birinci nesil göçmenler büyük oranda kendi köyelerine gömülmek isterken, bu oran sonraki nesillerde giderek azalmakta ve İstanbul’a gömülme isteğı artmaktadır(Türkiye Belediyeler Birliğı, 2017: 18). İstanbul’da her yıl 250 dönüm mezarlık alana ihtiyaç varken, 20 yıl sonra bu şehirde mezar yeri bulmak oldukça zor olacaktır. 2019’da İstanbul’da ölenlerin % 29’u il dışına gönderilmiştir. Bu sorunu çözmek için insanların doğduğı şehirlere ücretsiz nakledilerek gömülmesine yönelik çeşitli hizmetler yürütülmektedir(Milliyet, 2020).

Bursa’da, dolduğı için define kapanan mezarlıklar bulunmaktadır. Bu mezarlıklarda defin için belli şartlara ek olarak önceki defin üzerinden beş yıl geçmesi gerekmektedir. Talep

halinde il sınırları içinde vefat eden kişinin şehir dışına nakli ücretsiz yapılmaktadır(Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2018).

İzmir merkezde mezarlıklarda aile kabristanı dışında yer kalmadığından ikamet durumu da dikkate alınarak defin işlemi, gömüye açık yerlerde ailenin onayıyla gerçekleşmektedir. Cenazenin daha önce vefat etmiş bir yakının üstüne gömülmesi için ilk gömüden itibaren en az beş yıl geçmiş olması gerekmektedir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020). Yine İzmir’de artan mezarlık ihtiyacını karşılamak için Torbalı ve Bornova’da birinci derece akrabalar çift katlı yeni mezarlık alanları hizmete açılmıştır(İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2019). Bunlara ek olarak Malatya, Diyarbakır ve Mersin’de (Tarsus) çift katlı mezar uygulamasına geçilmiştir.

Sonuç

Kentsel büyümeyle mezarlık alanların büyümesi arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Mezarlık yetersizliği, tüm dünyada büyüyen kentler için öncelikle çözülmesi gereken sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu bağlamda kentsel büyüme, mezarlık alanların dönüşümünü zorunlu hale getirmektedir. Kısaca, yaşayanlara yerleşim için yer bulamayan kent yöneticileri, ölümler için kalıcı yerleşim yeri açmak zorunda kalmaktadır.

Alan kıtlığı ve yükselen maliyetler pek çok kent için yeni defin arayışlarını ve uygulamalarını gündem konusu haline getirmektedir. Geçici bir takım uygulamalarla belli oranda hafifletilmeye çalışılsa dahi nihai olarak her ölünün mezara olan ihtiyacı değişmemektedir. Bu durumda kremasyon, geçici mezarlar, dikey mezarlar, toplu mezarlar, derinleştirilmiş ve çoklu gömmeye imkân tanıyan mezarlar birer çözüm uygulaması olarak ortaya çıkmaktadır.

Büyük kentlerde mezarlık için elde edilen yeni toprağın maliyeti doğal olarak mezarlıklara yansımakta ve mezar ücretleri artmaktadır. Bu fiyat artışı ve alan sıkıntısı, büyüyen kentlerde mezarların geri kazanımını önemli bir seçenek haline getirmektedir. Mezarlık alanların yetersizliği bugün gelinen aşamada geleneksel ölü gömme yöntemlerinin terk edilmesini ve farklı defin seçeneklerini gündeme getirmektedir. Bu durumda inançlara aykırı uygulamaların topluma dayatılması ciddi sorunlara neden olabilmektedir.

Kremasyon (ölü yakma) uygulaması mezarlık alana olan ihtiyacı belli ölçüde azaltmakta ama ortadan kaldıramamaktadır. Ölü atıkları nihayetinde bir alana(niş) yerleştirildiğinden dolayı toprağa olan ihtiyacı devam ettirmektedir. Kremasyonu yaygınlaştırmaya çalışan ülkelere rağmen bu uygulamanın bir seçenek olarak sunulamayacağı nüfus miktarı göz önüne alındığında daha farklı mezarlık politikalarının gerekliliği ortadadır. Bu noktada inanç ve kültüre uygun çözümlerin bulunması gerekliliğiyle aynı aileden olanların

bir mezarlığa gömülmesi veya kırsal alana gömülme gibi uygulamalara başvurulması kaçınılmazdır.

Kentleşmenin aldığı hız ve biçim karşısında mezarlık alanlar yeniden kullanım, küçülme, kırsal alanlara taşınma ya da yok olma gibi etkilere maruz kalacaktır. Nüfus yoğunluğu yüksek olan şehirlerde gömülmenin yasaklanması, komşu yerleşimlere gömülmenin özendirilmesi, mezarlık dönüşümleri veya tekrar kullanımlara gidilmesi gibi uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Bunlara ek olarak gömülme şartlarının tanımlanması (ikamet, nüfusa kayıtlı olduğu yer, şehirde belli bir zaman yaşamış olmak), mezarlık arazi kullanımının en üst düzeye çıkarılması, kırsal alana gömülme için desteklerin verilmesi (cenazenin ve aile üyelerinin ulaşımının sağlanması) gibi uygulamalar kentlerde mezar sorununu çözmeye yardımcı olabilecek etkilere sahiptir.

Büyük şehirlerdeki nüfusu artış ve ölüm oranları dikkate alındığında mezarlık alana olan ihtiyacın artacağı ve bunun ciddi bir soruna dönüşeceği ortadadır. Özellikle salgın hastalık, afet gibi ölü sayısını arttıran durumlar, mezarlık planlamasını daha önemli hale getirmektedir.

Kaynakça

- Aeon (2016). *Rethinking architecture for the dead: views from the world's tallest cemetery*.
<https://aeon.co/videos/rethinking-architecture-for-the-dead-views-from-the-world-s-tallest-cemetery>.
- Afla, M. R. M. (2012). Sustainability of urban cemeteries and the transformation of malay burial practices in Kuala Lumpur metropolitan region. *World Academy of Science, Engineering and Technology*. 71, 808-829.
- Akan, N. (2018). *Mezarlıkların imar planlarındaki yeri, yeni mezar alanlarına yönelik ihtiyaç analizi ve mezarlık bilgi sistemi: İstanbul Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- BBC (2018). Dhaka, A city with no room for the dead. (04.03.2020). <https://www.bbc.com/news/world-asia-42894803>.
- Burk, G. (2019). We're running out of space to bury our dead—it's time to re-use graves. <https://metro.co.uk/2019/07/03/were-running-out-of-space-to-bury-our-dead-its-time-to-re-use-graves-10032054>.

- Burke, K. (2020). Italy's northern cemeteries full, coronavirus victims' coffins transported by army. <https://7news.com.au/lifestyle/health-wellbeing/italys-northern-cemeteries-full-coronavirus-victims-coffins-transported-by-army--c-754008>.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2018). Mezarlık hizmetleri. https://www.bursa.bel.tr/mezarlik-hizmetleri/sayfa/269_
- Caplan-Bricker, N. (2019). Boston's other housing crisis: the cemeteries. Boston Magazine.
- Cohen, D. (2019). Britain's burial crisis—and how to solve it. Financial Times. <https://www.ft.com/content/88bdc01c-29a0-11e9-a5ab-ff8ef2b976c7>.
- Cooney, C. (2020). Brazil digging up bodies to make room for coronavirus victims in cemeteries as death toll overtakes UK as 2nd highest. The Sun. <https://www.thesun.co.uk/news/11857050/brazil-digging-up-bodies-coronavirus-victims-cemeteries-death-uk/>
- Dambudzo, J. (2012). The state of cemeteries in south African cities, <http://www.lgknowledgehub.org.za/Central%20Document%20Library/State%20of%20Cemeteries%20Report%20-%20March-2013.pdf>.
- Estrin, D. (2016). Berlin's graveyards are being converted for use by the living, Public Radio International (PRI). (18.02.2020), <https://www.pri.org/stories/2016-08-08/berlins-graveyards-are-being-converted-use-living>.
- eVolo (2018). Vertical cemetery. (07.02.2020).<http://www.evolo.us/vertical-cemetery/>.
- Foreground (2020). Rethinking the landscape of death. (17.02.2020), <https://www.foreground.com.au/environment/urban-burial-cemetery-landscapes>.
- Glazer, A. (2016). Reviving burial in tunnels. *Procedia Engineering*, 165, 740-746. (10.02.2020), https://www.researchgate.net/publication/311941133_Reviving_Burial_in_Tunnels.
- Guardian (2015). Death in the city: what happens when all our cemeteries are full. (07.02.2020) [.https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/21/death-in-the-city-what-happens-cemeteries-full-cost-dying](https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/21/death-in-the-city-what-happens-cemeteries-full-cost-dying).
- Güler, Ç. ve Çobanoğlu, Z. (1996). Mezarlıklar tesisi, ölü defin ve nakil işleri. Ankara: Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü yayını.
- Hariyono, W. P. (2015). Vertical cemetery. *Procedia Engineering*, 118, 201-214. (11.03.2020), https://www.researchgate.net/publication/283172554_Vertical_Cemetery.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020). Cenaze işlemleri. (20.04.2020). <https://www.izmir.bel.tr/tr/CenazeIslemleri/25/87>.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019). <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/torbali-ve-bornova-da-yeni-gomu-alanlari-acildi/41142/156>.
- Kong, L. (2012). No place, new places: death and its rituals in urban Asia. *Urban Studies*, 49(2), 415–433, (02.07.2020), <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0042098011402231>.

- Kuo, L. (2013). Short of space, China encourages its citizens to bury their dead at sea.(01.09.2020). <https://qz.com/69007/short-of-space-china-encourages-its-citizens-to-bury-their-dead-at-sea/>.
- Lehrer, J. D. (1974). Cemetery land use and the urban planner, *Urban Law Annual*, 7, 181-197. (17.02.2020), https://openscholarshipwustl.edu/law_urbanlaw/vol7/iss1/8.
- Maitland City Council (2013). Cemetery strategy. (12.03.2020), <https://www.maitland.nsw.gov.au/document/cemetery-strategy>.
- McManus, J. (2015). The world is running out of burial space, (10.02.2020), <https://www.bbc.com/news/uk-31837964>.
- Meier, A. C. (2019). When cemeteries became natural sanctuaries. *JSTOR Daily*. (11.04.2019).
- Mezarlık yerlerinin inşası ile cenaze nakil ve defin işlemleri hakkında yönetmelik. (2010). Resmî Gazete Tarihi: 19.01.2010 Resmî Gazete Sayısı: 27467.
- Milliyet (2020). İstanbul'da 20 yıl sonra mezar yeri yok. (20.01.2020), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/istanbulda-20-yil-sonra-mezar-yeri-yok-6126146>.
- Mumford, L. (2007). Tarih boyunca kent (çev. Gürol Koca, Tamer Tosun). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Mytum, H. (1989). Public health and private sentiment: the development of cemetery architecture and funerary monuments from the eighteenth century onwards. *World Archaeology*, 21(2), 283-297.(17.04.2020), <https://www.jstor.org/stablepdf/124914.pdf>.
- NSW Government (2017). Metropolitan Sydney cemetery capacity report, (05.03.2020), https://www.industry.nsw.gov.au/data/assets/pdf_file/0014/143402/CCNSW-Metropolitan-Sydney-Cemetery-Capacity-Report.pdf.
- Peled, S. (2020). Paris cemetery nearing full capacity due to coronavirus: 'there are more deaths than we can bury. (07.04.2020), <https://www.haaretz.com/world-news/europe/.premium-paris-cemetery-nearing-capacity-as-coronavirus-deaths-mount-1.8747479>.
- Perera, C. ve Briggs, C. (2008). Guidelines for the effective conduct of mass burials following mass disasters: post-asian tsunami disaster experience in retrospect. *Forensic Science Medicine and Pathology*, 4, 1-8.
- Quamruzzaman, A. (2009). Graveyards and urbanization the case of Dhaka city, *SSRN Electronic Journal*,1-24.
- Reuters (2019). Grave problem: no space for the dead in Zimbabwe's growing cities. June 3, 2019.
- Ryan, K. ve Steinmetz, C. (2017). Housing the dead: what happens when a city runs out of space?, (10.02.2020), <https://theconversation.com/housing-the-dead-what-happens-when-a-city-runs-out-of-space-70121>.

- SALGA-South African Local Government Association. (2016). Good practices in cemeteries management. (27.02.2020), [www.salga.org.za>documents>publications](http://www.salga.org.za/documents/publications).
- Scalenghe, R. ve Pantani, O. L. (2019). Connecting existing cemeteries saving good soils (for livings), sustainability 2020, 12(93), (18.02.2020), <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/1/93/htm>.
- Scharf, I. (2017). Jerusalem cemetery goes deep underground with tunnel burials, The Times Of Israel. (02.03.2020), <https://www.timesofisrael.com/jerusalem-cemetery-goes-deep-underground-with-tunnel-burials/>.
- Song, S. (2017). Architecture of afterlife: future cemetery in metropolis (Degree of Doctor). University of Hawai'i at Mānoa.
- The Nation (2013). An excursion into two worlds of the dead- special report, (10.02.2020), <https://thenationonlineng.net/like-the-living-the-dead-also-have-two-worlds/>.
- Theodore, T. (2019). Vancouver cemetery looks to add more bodies to one grave in sustainability move,(02.03.2020), <https://www.ctvnews.ca/canada/vancouver-cemetery-looks-to-add-more-bodies-to-one-grave-in-sustainability-move-1.4657594>.
- Town of Colma (2020). Cemeteries, (17.02.2020), <https://www.colma.ca.gov/departments/cemeteries/>.
- TÜİK (2018). Ölüm istatistikleri. (21.04.2020), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060.
- Türkiye Belediyeler Birliği (2017). İnanç ve kültür ekseninde mezarlıklar. Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi, 825-826, 18-29.
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930). (02.03.2020), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf>
- Uzielli, J ve O'Brien, L. (2016). What happens when cemetery space runs out?. The Current CBC Radio, (26.03.2020), <https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/the-current-for-december-12-2016-1.3889638/what-happens-when-cemetery-space-runs-out-1.3889836>.
- Van Steen, P. J. M ve Pellenbarg, P. H. (2006). Death and space in the Netherlands. Royal Dutch Geographical Society Knag, (16.04.2020), <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-9663.2006.00369.x>.
- Yiming, G. (2016). Soaring cemetery prices: too expensive to die, (11.03.2020), http://www.china.org.cn/china/2016-04/06/content_38184972.htm.

The Revenge of Diasporas or Between a Rock and a Hard Place

Ş. Kürşad TURAN¹

Geliş Tarihi (Received): 22.05.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 18.08.2020

Abstract

Diaspora groups have been a part of the international system since their conception. In a system where the dominant actors were the states, diasporas were more critical for the field of sociology than they were for political science. Changes we experienced in the international system over the past thirty years made it possible for smaller, non-state actors to become active. As a result, diaspora networks gained political power as a bridge between their home and host countries. The addition of a political dimension to the existing economic and cultural dimensions of these relationships elevates the status of these networks in the eyes of nation-states as potential partners. With this increasing power, new responsibilities that complicated these relationships emerged. This study first aims to define the changing meaning of the term diaspora with the addition of new groups. In order to do this, I will evaluate existing definitions and categorizations in the literature. Later on, I will focus on the relationship between diaspora groups and their homeland, as well as the countries they live in. The changing nature of these relationships presents these groups with new opportunities as well as risks.

Keywords: Diaspora, identity, politics, non-state actors

Diasporaların İntikamı ya da İki Arada Bir Derede Kalmak

Öz

Diaspora grupları, ortaya çıkışlarından beri uluslararası sistemin bir parçası oldular. Devletlerin egemen aktör olduğu bir sistemde, diasporalar siyaset biliminden ziyade sosyoloji için önemliydi. Geçtiğimiz otuz yılda uluslararası sistemde yaşadığımız değişim küçük devlet dışı aktörlerin etkili olmasını mümkün kıldı. Bunun bir sonucu olarak diaspora ağları anavatanları ile yaşadıkları ülkeler arasında bir köprü olarak siyasi güç kazandı. Bu ilişkilerde zaten mevcut bulunan ekonomik ve kültürel boyutlara siyasi boyutun da eklenmesi ulus-devletlerin gözünde bu ağları potansiyel ortak durumuna yükseltti. Bu artan güçle birlikte ilişkileri karmaşıklaştıran yeni sorumluluklar ortaya çıktı. Bu çalışma ilk olarak diaspora kavramının yeni grupların katılmasıyla değişen anlamını tanımlamayı hedeflemektedir. Bu amaçla literatürde mevcut tanımları ve sınıflandırmaları değerlendireceğim. Daha sonra, diaspora gruplarının vatanları ve yaşadıkları ülkelerle olan ilişkilerine odaklanacağım. Bu ilişkilerin değişen doğası gruplar için fırsatlar kadar riskler de sunuyor.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, kimlik, politika, devlet-dışı aktörler

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi,
kursad.turan@hbv.edu.tr

Introduction

Movement has been a constant of human experience. The primary motivation behind it was the search for more suitable living conditions. Once political entities with set borders began to emerge and people began to identify with them, these movements became a source of conflict. Despite the limitations put in place by states, the flow of people did not wholly stop, leading to the creation of small communities that did not share the common identity of the land they lived in. Some of these communities qualify as diaspora groups. While its definition is a source of disagreement and has changed over time, the term has ancient roots.

The etymology of the term diaspora means the scattering of seeds (Anthias 1998, 560) and it comes from the Greek root of *speiro* (to sow) and the preposition *dia* (over) which is a translation of the Hebrew term *galut* (Anteby-Yemini and Berthomière 2005, 262). It was initially used for the colonization of Anatolia between 800 and 600 BC (Cohen 1996, 507) and gained the general meaning of “people settled away from their ancestral homelands” (Shuval 2003). In its simplest form, diaspora is defined as “the dispersal of a people from its original homeland” (Butler 2001, 189). While the simple definitions broadly tell us the most essential traits of such groups, there is disagreement on whether all immigrant groups qualify as diasporas.

“The United Nations’ (UN’s) Population division put the share of the world’s population residing outside their nation of birth at almost 200 million people – or approximately 3% of the world’s population – in 2007” (Leblang 2010, 584). Clearly, not all international population movements result in diaspora groups. These differ from regular international migration regarding their formation, the circumstances under which they leave their home country and the role they play in their host country.

In order to clarify the difference between diasporas and other transnational groups, Bruneau (2008, 8) argues that diasporas “have been formed, through the course of time, by several waves of migration, each of which could have different or several causes at once. It is this sedimentation in the long run that makes the diaspora, unlike the transnational community, which has been formed recently owing to call for labour, or unlike smugglers who depend on the underground economy.”

Tashmin (2016, 16) makes a distinction between two general approaches to defining what a diaspora is. On the one hand, some scholars use a closed set of attributes in order to determine whether a group qualifies as a diaspora (Cohen 1997). On the other hand, others use the term in a broader sense meaning “the segment of people living outside the homeland” (Safran 1991); or as “a sense of belonging” (Docker 2001).

The experiences of diaspora groups have been subject to a large number of case studies, especially in sociology and political science. But the number of studies that adopt a general approach to the term is more limited. The interest in diaspora groups recently increased and there are two views on why this is the case.

According to some studies (Shuval 2002; Anteby-Yemini and Berthomière 2005), the rising interest was the result of the failure of the assimilation theory that predicted that migrant groups should and would leave their ethnic identities behind, gradually assimilate to their host nation and become indistinguishable from its people. It is clear that to a very large extent this did not happen. Many diaspora groups successfully integrated into the political system of the country they lived in, but this did not mean that their concerns and preferences became identical to other groups they lived together, but still maintained their original identity. The failure of the assimilation theory, combined with the continuing population flows, led to the emergence of various groups with distinct identities living in a given country.

A second view emphasizes the global causes of this new interest. Focusing on the globalization process, these studies argue that the developments we have experienced during the most recent phase of globalization made it easier for these groups to remain in touch with their kin in other countries. At the same time, the relatively free movement of individuals led to the creation of a number of new communities that did not strictly fulfill the existing requirements for a diaspora but were keen on benefiting from the advantages this classification brought.

One can argue that both views are valid and that they look at the same question from two distinct perspectives, one domestic and the other international. After the international system went through changes and sub-state actors became actors in international relations, being recognized as a diaspora group became more salient. It not only increased their ability to organize around common goals, but it also legitimized them as political actors. As a result, we observed a number of groups with different backgrounds and characteristics make the claim. This variation between

diaspora groups made it necessary to categorize them. This study will look at the change in how we perceive diaspora groups and what the practical consequences this shift has regarding their relationship with their home and host countries.

1. Classical Diasporas

As a result of the way the term was defined, until relatively recently, a minimal number of groups were qualified as diasporas. Today we make a distinction between these classical diasporas and the modern meaning of the term that emerged as a result of the globalization process.

According to Bokser Liwerant (2015, 311), in the classical sense, a group needed three components in order to be called a diaspora: “a) dispersion of its members, b) orientation toward an ethno-national center, real or imaginary, considered to be a homeland, and c) host country maintenance of the group’s ethno-cultural borders.” In addition, the term also had a negative meaning because it emphasized the catastrophic origins of these groups and their uncomfortable outcomes (Cohen 1996, 507).

These groups not only emerged from traumatic experiences that led them to flee their homelands that were followed by an uneasy existence in a foreign land with a society they needed to integrate to. As Cohen (1996, 507) pointed out, even the Old Testament warned that “a ‘scattering to other lands’ constituted the punishment for a people who had forsaken the righteous paths and abandoned the old ways.” With such a stigma attached to the term, many groups did not want to be perceived as diasporas.

The classical approach to diasporas was predominantly based on the Jewish experience because it was considered as the first example of diaspora groups. Cohen (1996) calls the Jewish tradition of diaspora, the victim tradition and argues that four other groups belong to this tradition: Africans, Armenians, Irish, and Palestinians.

As mentioned before, these five groups share a characteristic that is crucial to the meaning of the term: a past trauma. Jewish diaspora experience begins with the destruction of Jerusalem and its Temple in 586 BC by the Babylonians (Cohen 1996, 511). For the African diaspora, the source of the trauma was the slave trade across the Atlantic. Even though the African slave trade existed before that, the scale (10 million people enslaved and shipped to work in plantations) is the main source of the trauma (Cohen 1996, 509). Armenian diaspora differs from the first two

examples because it emerges as a commerce and trade diaspora that only evolves to a victim diaspora following the events of 1915-16 (Cohen 1996, 503). The Irish diaspora is considered to be the result of the migration during and after the great famine (migration between 1845-52) (Cohen 1996, 507). Furthermore, finally Palestinian diaspora emerges following the British withdraw from the region and the war of 1948 that followed.

Another common aspect is that, at least initially, these groups did not have an independent homeland to have ties with and, as a result, were somewhat isolated in the countries they had moved to. What qualified them as diasporas were the, sometimes loose, ties that bound them to other groups in different countries that shared the same origins. This meant that adaptation, if not assimilation, to the hostland was necessary and by the time their homelands emerged as independent political entities they were in a better position to help the homeland.

What globalization brought for diaspora groups was the legitimacy as political actors not only domestically, but also internationally and the means to organize at a larger scale. Globalization created a change in the environment and affected how these groups were viewed and functioned. First, the states ceased to be the only relevant actors and sub-state actors began to have an impact on international politics. Among many new actors of international relations were diaspora groups, including the ones that lacked an extensive international network. This meant increased opportunities a competition from other similar groups and motivated them to organize better. Second was the increased mobility that allowed people to move more freely, strengthening some groups and creating new groups. Finally, was the increasing ease of communication. It helped reinforce the bonds to the homeland, as well as to similar groups in other countries, making it easier to build and maintain cross-border networks.

All these developments meant that these groups could no longer remain solely focused on cultural and economic relations. Diaspora groups, especially better-organized ones, became not only political actors but also policy tools for states in their dealings with each other. All of these led to a change in the meaning we attribute to the term diaspora, making it increasingly positive.

2. Globalization and the Emergence of New Diasporas

Among various definitions of the globalization process, one that best fits the purposes of this study may be the one by Anthony Giddens. He sees it as the ‘connections between local and

global (...) processes which are intensifying world-wide relations and interdependence' through four types of change: (1) It stretches social, political and economic activities across political frontiers, regions and continents; (2) it intensifies our dependence on each other, as flows of trade, investment, finance, migration and culture increase; (3) it speeds up the world. New systems of communication mean that ideas, goods, information, capital, and people move quickly; (4) it means that distant events have a deeper impact on our lives (Barbulescu 2008, 84).

There are two opposing views on how nation-states are affected by these changes. Some argue that the power and influence of the nation-state are diminishing in such a way that may lead, at some point in the future, to its demise. Bokser Leiwrent (2015, 314), for example, claims that state sovereignty weakened in various areas and that they can no longer regulate "financial and trade flows, property and authorship rights, universally sanctioned human rights and other cross-border economic, social and cultural transactions." Others contend that the nation-state is still strong and simply going through a transition period during which "state apparatuses survive, grow, strengthen and penetrate new spheres of society. On the other hand, sovereignty, as the supreme and exclusive control, ceases to operate because the State's regulatory capacity is eroded *vis-à-vis* the emerging mechanisms of regulation and governance at a global level" (Bokser Leiwerant 2015, 314).

While these changes take place and roles are redefined a number of new actors emerged. Diaspora groups were only one of these new actors that benefited from globalization. The term went through a transformation that stretched its boundaries well beyond the classical victim diasporas to include a wide variety of groups including lists some of these groups as asylum-seekers, refugees, exiles, forced migrants, immigrants, expatriates, guest workers, trading communities, and ethnic communities of various kinds (Tashmin 2016, 13).

In addition to the simple fact that more and more people migrate away from their homelands today than a few decades ago, three main reasons for this change of identification come to mind. First and foremost, while earlier generations sought to assimilate to their host country's culture and identity, the results were mixed. Their success depended on pre-existing racial and religious similarities and the host society's acceptance of them. As a result, in most cases group members were still seen as foreigners and following generations sometimes opted to maintain their original identity and organize around it, especially when they had a relatively large population.

This was facilitated by the second cause. As a natural result of the globalization process, it became easier to maintain contact with their homeland. This connection helped them nurture their culture and identity even when they were far from their ancestral land.

Third, is the increased political weight of these groups as a result of the changing conflict patterns in the post-Cold War world. Demmers (2002, 86) argued that this increased significance was due to four factors “(1) the rise of a new pattern of conflict; (2) the rapid rise of war refugees; (3) the increased speed of communication and mobility; (4) the increased production of cultural and political boundaries.” First, the sharp increase in identity conflicts after the Cold War helped identity-based groups become actors in international politics. These new conflicts were based on differences in race, religion, ethnicity, culture, etc. (Demmers 2002, 87). This contributed to their rising importance in domestic as well as international politics. Second, the end of the relatively peaceful international environment led to a number of conflicts resulting in population movements. These population flows created new diaspora groups and reinforced existing ones. Third, in addition to political changes, the advancement of technology also played an important role by making it easier to connect with the homeland and maintain ties. Finally, in many ways, boundaries were redrawn, not only politically but also culturally. These changed maps and led to divisions within existing political units, creating potential fault lines.

Demmers (2002) also argues that in these identity conflicts, diaspora groups are the obvious target of external mobilization efforts. While Demmers focuses on these groups’ experiences in their host country, one can also look at the opposite dimension. These changes also create possibilities for host countries to mobilize diaspora groups in order to influence the domestic politics of home countries.

Tsagarousianou (2004, 52) suggests that the new use of the term is a result of its changing meaning from a negative to a positive one. She argues that the emphasis shifted from displacement to connectivity. While before we used to focus on the circumstances these groups were displaced under, now we tend to focus on their level of relationship with their homelands. Of course it is not possible to isolate these two because, at least for relatively new groups, the circumstances of their migration will be an important determining factor on their relationship with the home country.

Regardless, this shift in identification resulted from the change in perception of these groups in their homelands. Groups that were seen as simple immigrants until then were perceived

as a potential resource. They became the unofficial representatives of the homeland in foreign countries whose usefulness to the homeland depended on the position they occupied and the level of organization they achieved in their adopted country.

Accordingly, the term diaspora started to represent a potential empowerment depending on the group's ability to organize and mobilize international support and influence in both the homeland and hostland. On the one hand, diasporas acted as lobby groups for their homeland in the country they reside in. This heavily depended on the circumstances of their departure. "Opportunity seeking diasporas" and groups that resided in the host country longer than a generation were much more likely to act as lobby groups on behalf of their homeland. In the case of forced diasporas, their willingness to act on behalf of their homeland depended on whether the conflict that forced them to move away is solved or the length of the time passed since their migration. In cases where the conflict persisted, the diaspora groups still had an influence over their homeland that their home governments did not approve of. These efforts to gain influence in the homeland were to support or destabilize the government depending on the group's past experience. This represented risks and rewards for both home and host countries.

This new environment of enhanced relationships made it necessary to redefine and classify diaspora groups. This is one of the main reasons why a large portion of the literature starting with the 1990s is devoted to the topic. While the abundance of definition and categorizations create a level of confusion, newer studies at the same time improve our understanding of diaspora dynamics. Table-1 shows some of the more commonly used diaspora definitions, while Table-2 lists different ways diaspora groups are categorized.

Depending on the focus of the research, it is possible to make a case for any one of these categorizations. This level of variety, however, sometimes limits our ability to draw comparisons between studies and causes confusion. There are two possible ways of dealing with this problem. One, as Butler (2001) does, is to focus on different dimensions of the term and defining each group based on their characteristics in these dimensions. For example, Butler (2001, 195) suggests five dimensions on which we can categorize these groups. These are: reasons for, and conditions of, dispersal; relationship to homeland; relationship with hostlands; interrelationships within communities of the diaspora; and comparative studies of different diasporas. While this may limit the confusion in the field, it does not solve the problem.

The second approach is the one I am adopting here. It relies on a somewhat oversimplification and looks at a single dimension and distinguishes between individuals that left their homeland voluntarily and the ones that were forced out. I argue that this approach makes up for its lack of detail by allowing me to focus on two points. First, because I am interested in these groups' relationships with their homelands, the circumstances under which they left matters. Second, this also allows me to see internal divisions within these groups. While all diaspora groups have some form of ties to their home country, the level and the nature of these relationships vary greatly among the members of the same group. Opportunity seeking groups, for example, may be open to a relationship with their homeland, if they believe that will not harm their status in the host country. Forced groups, on the other hand, have very little incentive to get in touch with the regime that forced them out. So, unless the country has gone through a regime change or a reconciliation process, these groups will be more reluctant to establish ties and support challengers instead.

3. Changing Relationships

The end of the Cold War, combined with the speeding up of globalization, drastically changed the way international politics is organized. The top-down structure of the bipolar system meant that world politics was dominated by alliances led by superpowers, where the nation-state was the only relevant actor and sub-state actors had very little or no influence internationally.

Regardless of how we perceive the system that emerged, whether multipolar or unipolar, it opened the door for new actors at two main levels. One at the regional level with the creation of regional organizations and regimes, the other at sub-state level with the increasing influence of group-level actors.

While the causes of this global change is beyond the scope of this study, it should be mentioned that one of the reasons was the nation-state's declining control over the flow of information, people, and products. This increasing ability to move benefited a number of different actors. Diasporas were one of them that took advantage because they could mobilize in different national settings. Because "one of the central aspects of diaspora is a culture of longing for homeland, while a more specific site for place making is the actual home, dwelling, or geographical community" (Rios and Adiv 2010, 5). As Lyons and Mandaville (2010, 2) point out, "one set of

political tasks (e.g., fundraising, public relations, lobbying) may take place in one country while another set of tasks (electoral or military campaigns, mass mobilization) may take place in another.”

Depending on their relationship with their home and host countries, diasporas not only became important tools in the hands of a wide variety of political actors but also experienced a shift in their relationships with nation-states.

3.1. Diaspora – Homeland Relations

Traditionally the relationship between groups belonging to the same diaspora and residing in different countries varied depending on a number of factors. Some of these were proximity, the level of organization, their connection to the common homeland, the ties to host countries, groups’ relationship with the host country, and the type of diaspora.

Proximity was significantly important when the ability to communicate was limited. Groups could connect with others that lived nearby, but the logistics of organization became more complicated as the distance grew. This had ceased to be a major constraint with gradually improving technology even before the globalization reached its current level. Second, the level of organization determined not only their domestic performance in the host country, but also their international reach. Groups with better means and stronger domestic structures were more likely to organize at the international level. With the decline of the cost of communication and the increasing availability of new means of organization, even groups with limited means are now able to organize internationally. The connection to a homeland was a facilitating factor that sometimes created an organizational framework. Regardless of the existence of a homeland, an organizing structure that represented the common identity these groups shared plays an important role in bringing them together. The relationship with the host country determined whether diaspora groups could seek external connections without risking their status within the host society. Connected to this, the groups also had to take into consideration the relationship their host countries have with other host countries because connections to a group living in a hostile country can damage the members’ status where they lived. Finally, the type of diaspora matters. The differences between groups play a major role in whether they can unite and coordinate.

As diasporas went through a transition, so did diaspora-homeland relations. Home countries started to have an increasing interest in these groups. In the past, the relationship was predominantly economic. The remittances sent by diaspora groups were a major contribution to the economies of many developing countries. Lyons and Mandaville (2010, 2) point out that remittances outpace foreign direct investment and official development assistance in many parts of the world, making diasporas pivotal players in economic development. To a lesser degree, the presence of diaspora groups tends to improve the trade between two countries as a result of group members' taste for commodities produced by their home country (Leblang 2010, 584).

Today the contribution of diaspora members to their home country goes well beyond that. One new dimension of this relationship is return migration that provides a flow of knowledge of skills (Leblang 2010, 584). Through this process, countries hope to limit, if not reverse, the damages of brain drain.

In addition, a political dimension also began to emerge. Starting with the 1990s, home countries began to target diaspora groups more thoroughly. "What were sometimes seen as suspect populations in the past are now perceived as partners and assets to promote homeland development in a globalized world" (Lyons and Mandaville 2010, 5).

By turning to their diasporas, home countries not only sought to maximize the remittances they received but also attempted to influence the policies of developed nations through these groups. Waterbury (2010, 136) points to three sources for this increase in interest: first is economic gain through remittances and investment; second is the creation of domestic and international political legitimacy; and finally the utilization of these groups as a cultural and linguistic resource to be used in defining the boundaries of national identity. In order to achieve this, homelands came up with policies and institutions that attempted to strengthen the bonds they have to these groups. Some of these included homeland identification cards, dual citizenship, voting rights, specialized government bureaus, and even government ministers dedicated to the topic.

These new strategies were two dimensional. On the one hand, home countries established domestic institutions that would establish and coordinate the state's relationship with diaspora groups. On the other hand, they attempted to create pro-homeland organizations in countries where these groups lived.

These efforts only had limited success for three reasons. First, the increased number of organized diaspora groups trying to influence policy actually made it harder for their voices to be heard. It became much harder to attract attention to a specific cause. Second, because in most cases such groups are not homogenous to begin with, governments' efforts to organize led to divisions within diaspora groups, which sometimes led to conflict and attracting host state's attention for the wrong reasons. Finally, and most importantly, in some cases, membership in diaspora organizations was interpreted as group members maintaining the identity of their homeland and valuing it above their host country's. This and the possibility that host state's policies can be influenced by "foreigners" led to anxieties and security dilemmas among the host society. Home countries needed to find a balance in their efforts. They had to be effective enough to accomplish their goals, but not too effective that they will threaten host societies.

The interaction between diasporas and the home countries is not always symmetrical. Often one side wields more influence over the other. Diaspora groups have been able to influence home countries when these countries have been relatively weak, meaning open for influence, tilting the balance of power in their favor (Shain and Barth 2003, 451). These were the times when the home country needed them more than they needed its support.

While the political dimension of the homeland-diaspora relationship initially emerged from diasporas' ability to lobby on behalf of their home country, it also resulted in homelands opening themselves for political influence by diaspora groups. One example is the homelands' struggle with insurgent and/or separatist groups. Such groups have been relying on the mobilization of diasporas for support for a long time (Lyons and Mandaville 2010, 3). Especially among diaspora members that were forced out of their homelands insurgent and separatist groups can more easily find a base to support their cause. This support becomes significant relative to the often limited means of these movements and can be the determining factor for success. A "RAND study argues that in the post-Cold War era, with foreign governmental support to insurgency declining, diasporas have become a key factor in sustaining insurgencies" (Shain and Barth 2003, 450). Insurgents increasingly relying on support from their kin in other countries. The support provided by diaspora groups make some civil wars more protracted and difficult to resolve" (Lyons and Mandaville 2010, 5).

Similarly, with the increasing ease of communication, patron-client networks also gained an international dimension, allowing access to a global network. By allowing political and/or social influencers to maintain their control even when they are out of the homeland and by opening new groups abroad to their influence new diasporas facilitated the formation and preserving of these patron-client networks. According to Lyons and Mandaville (2010, 4) “diasporas sometimes engage in a kind of romantic ‘long-distance nationalism’ that prioritizes divisive symbolic issues rather than engaging in the pragmatic horse-trading of interest-based politics.” This is possible because these distant groups have little at stake when it comes to the daily challenges of the homeland.

As a result, the influence of diasporas on their homelands has been mixed. While, on the one hand, they supported opposition movements and promoted change, on the other hand, they supported traditional power and authority structures like patrimonialism, sectarianism and hyper-nationalism (Lyons and Mandaville 2010, 4).

Due to these developments, we entered a period where homeland-diaspora relations are becoming increasingly complex, where the stakes increased for both sides. There may be serious consequences for both sides that will stem from their closer relationship regardless of the nature of those relationships. For diaspora groups, the most important risk is a negative change in their relationship with their host country and society.

3.2. Diaspora Hostland Relations

A quick review of the existing literature shows us that the main dimension of concern for the majority of these studies is the relationship between diaspora groups and the countries where they live. This dimension is also going through a transition. Up until now the main topic these studies focused on has been the adjustment process of these groups to host societies whether through integration or assimilation.

These groups’ relationship with the host society varies according to a number of factors. The size of the group determines its status in the host country relative to other similar groups and the group’s sustainability as a distinct entity. Smaller groups are less likely to be able to maintain its identity not only because they will have to compete with much larger groups, but also because they will have to rely on others in order to survive and succeed. Second is group homogeneity. A

homogenous group regarding their identity, as well as members' attitudes toward the homeland, will more easily come together and organize as an effective diaspora group. A third factor is the strength of identity. The strength of the group's shared identity is an important determinant of the group's level of integration to the host country's identity. Even though groups with a strong identity can still integrate, they will be much harder to assimilate. Next is the group concentration. While its importance may be in decline, a group's ability to organize and maintain its common identity has been significant. With the ability and speed of communication, a concentrated population has become less important. And finally, the ties the group has with its homeland are important in determining their relationship with their host country. Closer ties with the homeland may limit the group members' willingness to integrate and the level of their acceptance by the host society.

While these are some of the factors the nature of this complex relationship, the list is by no means exhaustive. Until recently, diaspora groups enjoyed a limited ability to network and the nature of their ties were mostly cultural with a gradually increasing economic dimension. By also becoming political actors with international influence, the way these groups were viewed by nation-states began to change. As diasporas began to better organize and lobby, home as well as their host countries started to feel the need to take them into account in their policymaking.

We can evaluate this relationship in two dimensions: international and domestic. Internationally, diaspora groups can have an economic and political impact on the ties between the home and host countries.

Economically, the knowledge these communities possess about the homeland's economy is valuable for the investors in the host country. They can influence the decision of investors and guide host country investment toward or away from the homeland. In addition, "diaspora networks can have an indirect effect on investment because they may have knowledge about investment opportunities, information about regulations and procedures, or familiarity with language and customs that can decrease the transaction costs associated with cross-border investment" (Leblang 2010, 584-5).

Politically, one area where diaspora groups could be useful was the promotion of conflict resolution and reconciliation at their home country with the support of their host government. Because they lived in a different country, they might have been able to overcome any political

polarization present in their homeland and bring the two sides of the conflict together. Lyons and Mandaville (2010, 4) point out that this is rarely the case. There are two possible reasons for this. First, the resolution of the conflict may not be either in the best interest of the host country or, it may not be a priority. Second, is the result of these groups' fragmented nature. Each group is likely to contain fractions that support different actors in the conflict. While each fraction lobbies for the host country's support, the host country can become involved in the conflict according to its own interests and justify it by the presence of these lobby efforts. In either case, diaspora groups become a policy tool for host countries. This process sometimes extends to regime change efforts in authoritarian homelands either by the initiation or the support of the host country.

Despite certain policy advantages diaspora groups represent for host countries, their increasing number and influence also pose a threat to the nation-state. Traditionally, in dealing with ethnic diversity, nation-states demanded: "exclusive citizenship, border control, linguistic conformity and political obedience" (Cohen 1996, 531). The international system we are living in is challenging all of these. Social identities do not necessarily overlap with national boundaries and this leads to competing loyalties. Cohen (1996, 532) describes the new structure as "the world is being organized vertically by nation-states and regions, but horizontally by an overlapping, permeable, multiple systems of interaction." These social identities provide individuals with most of what the national identities did until recently only at a smaller scale. With globalization, this scale is becoming greater and the cross-border nature of diaspora identities create certain opportunities that the nation-state cannot compete with.

Until recently, the number of diaspora groups powerful enough to influence their host country's policies was limited. These were mostly groups that left their homeland a long time ago and that benefited from a network of similar groups of the same origin. The long period of time had allowed group members to establish themselves in their new community and improve their status gradually. As a result, they had better access to economic and political resources.

However, the passage of time, by itself, does not appear to be sufficient. Not all groups that migrated in the distant past are equally effective. There are two other factors that play a role. These are the number and concentration of group members. While a larger group can tolerate certain divisions, members that are concentrated in an area will more easily organize internally before they focus on international networking.

To these factors, we can add two new factors that act as multipliers. The first is the group's ability to establish ties with the homeland. This not only increases the resources available to diaspora groups, assuming these relations are friendly but also elevates their status in the eyes of their home country from a purely economic one, as a source of remittances, to one that also has a political dimension. The second is the ability and ease to establish networks with groups that share the same identity but live in different countries. This also influences the availability of resources, but more importantly, it helps reinforce the common identity.

While these factors contribute to the strength and effectiveness of diaspora networks, they can also be a source of conflict between group members and the host society they live in by raising questions on identification and loyalty. Increasing interactions with other states and external groups may lead others to regard the group and its members with suspicion. This results in a diaspora security dilemma where various groups attempt to organize in order to benefit from the diaspora status, elevating their importance in the eyes of their home country, only to find that their identity and loyalty are questioned by the host country and society. This security dilemma is likely behind the reluctance of some such groups to advance their ties to their homelands.

Under these circumstances, it is hardly beneficial for a homeland to have its diaspora groups marginalized and excluded from the policymaking processes in the country they live in. One way to deal with this problem for homelands is to support these groups and their members to establish themselves in their host country before placing expectations on them and avoid over-eagerness that may cause uneasiness in host countries.

This may require them to develop different policies when they target different sections of the diaspora group. Shain and Barth (2003, 450) divide the members of the mobilized diasporas into three categories: core members, passive members, and silent members. The core members are the elites that lead the organization efforts and are more active, hence can appeal for mobilization of the larger diaspora. These are the members that also have a higher status in the host society. Home countries have to be more careful in their dealings with them in order not to damage their position in the host country. The second category, passive members are likely to be available for mobilization. Even though they are not active in the daily affairs of the group, they are conscious of the common identity and first to mobilize when they are called upon. Finally, silent members are the group of people who share the same identity but are not involved in the organization. They

tend to mobilize when a crisis occurs. This is the second group home countries need to focus their policies on. Identification and organization of these members is bound to increase the strength and effectiveness of diaspora organizations and core members that represent them.

Conclusion

What we understand from the term diaspora went through a period of significant change over the past few decades. Partly as a result of the changes in the international system, partly because of the improvements in technology, more and more groups claim diaspora status. This changed the way we define and categorize diasporas. With a number of competing definitions and categorizations available, the literature on the topic expanded greatly.

The emergence of new diaspora groups as new actors led to more practical issues as well. Being recognized as a diaspora group changes how their homelands view a group improving its status in their host country. Consequently, in addition to group members attempting to create networks, homelands also became active in organizing diasporas. This, in turn, sometimes led to conflicts between diasporas as well as diasporas and their host societies.

It is yet unclear how the process will advance. An optimist view suggests that “liberal democracies can construct ‘an egalitarian multi-cultural society’ where ‘it is possible, without threat to the overall unity of the national society, to recognize that minorities have a right to their own language in family and community contexts, the right to practice their own religion, the right to organize domestic and family relations in their own way, and the right to maintain communal customs’” (Cohen 1996, 533). This view sees the identities of diaspora groups as a richness and focuses on their contribution to their host society.

On the opposite side of the same coin, a pessimist view would argue that “certain values and ways of life that are imported are simply incompatible with the way in which western liberal democracies (in particular) have evolved” (Cohen 1996, 530). We are clearly seeing the signs of this view in some political parties and movements that have been on the rise over the past decade or so.

A more realistic approach is presented by Lyons and Mandaville (2010, 5) who point out that “diasporas are not pre-destined to play one or another political role because, like political parties, interest groups, civil society organizations, and insurgencies, they are mobilized as

instruments to influence political agendas across the spectrum.” As a result, one needs to focus on the actors that benefit from the use of these instruments, home and host countries. The future of diasporas and diaspora politics will be determined by the structure of the relations they establish with their home and host countries.

References

Anthias, F. (1998). Evaluating ‘Diaspora’: Beyond Ethnicity? *Sociology*, 32(3), 557–580. <https://doi.org/10.1177/0038038598032003009>

Barbulescu, Roxana. (2008). What is the Tool of Globalization Good for? Supra-National Actors and the Integration of the Jewish Community/Diaspora in Contemporary Germany. 2 (1), 82-101.

Bruneau, Michel. (2008).

Cohen, Robin (1996) *Diasporas and the nation-state: from victims to challengers*. International Affairs (London), Vol.72 (No.3). pp. 507-520.

Bokser Liwerant, Judit. (2015). Globalization, Transnationalism, Diasporas: Facing New Realities and Conceptual Challenges in *Penser Global: Internationalisation et Globalisation des Sciences Humaines et Sociales* eds. Michel Wieviorka, Laurent Lévi-Strauss, Gwenaëlle Lieppe. Editions de la Maison des Sciences de l’Homme.

Butler, Kim D."Defining Diaspora, Refining a Discourse." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, vol. 10 no. 2, 2001, pp. 189-219. *Project MUSE*, [doi:10.1353/dsp.2011.0014](https://doi.org/10.1353/dsp.2011.0014)

Jolle Demmers (2002) Diaspora and Conflict: Locality, Long-Distance Nationalism, and Delocalisation of Conflict Dynamics, *Javnost - The Public*, 9:1, 85-96, DOI: [10.1080/13183222.2002.11008795](https://doi.org/10.1080/13183222.2002.11008795)

Leblang, David. (2010). Familiarity Breeds Investment: Diaspora Networks and International Investment. *The American Political Science Review*, 104 (3), 584-600.

Lyons, Terrence and Peter Mandaville, Diasporas in Global Politics. *George Mason University Center for Global Studies Policy Brief*, June 2010, 1-6.

Rios, Michael and Naomi Adiv. (2010). Geographies of Diaspora: A Review. *UC Davis Center for Regional Change*.

Shain, Yossi and Aharon Barth. (2003). Diasporas and International Relations Theory. *International Organization*, 57 (3), 449-479.

Tashmin, Nushrat. (2016). Diaspora and Multiculturalism. *World Scientific News*, 28, 13-29.

Tsagarousianou, R. (2004). Rethinking the concept of diaspora: mobility, connectivity and communication in a globalised world. *Westminster Papers in Communication and Culture*, (1), 52–65. DOI: <http://doi.org/10.16997/wpcc.203>

Table – 1: Diaspora definitions

Safran (1991)	Cohen (1997)	Butler (2001)
<ul style="list-style-type: none"> • Dispersal to at least two locations. • A collective vision, memory and myth of a homeland. • Alienation from hostland. • A hope for returning to their homeland. • An ongoing relationship with homeland. 	<ul style="list-style-type: none"> • The dispersal of the group must be the result of a traumatic experience, a pursuit of work or trade, and colonial ambitions. • A commitment to the homeland’s maintenance, restoration, safety, prosperity, and even in some cases its creation. • A group consciousness sustained over a long period of time including a sense of empathy and solidarity with other members of the group in the hostland. • A potential for contribution to the hostland when a tolerance for pluralism is present. 	<ul style="list-style-type: none"> • Multiple destinations for the dispersal because diaspora requires a scattering, not a transfer • Some relationship with an existing or imaginary homeland • Self-awareness of the group’s identity • Existence over at least two generations.

Table – 2: Diaspora categories (Source: Anteby-Yemini and Berthomière (2005))

Medam (1993)	Sheffer (1993)	Bruneau (1995)	Cohen (1997)
<ul style="list-style-type: none"> • “Crystallised diasporas,” where there is an efficient network in place. • “Fluid diasporas,” where the group’s is not quite as clear, often leading a to looser network. 	<ul style="list-style-type: none"> • “State-based diasporas” that have a homeland in existence. • “Stateless diasporas” that do not. 	<ul style="list-style-type: none"> • Religious. • Entrepreneurial. • Political diasporas. 	<ul style="list-style-type: none"> • Victim diasporas. • Labor diasporas. • Imperial diasporas. • Trade diasporas. • Cultural diasporas.

Örgütsel Sessizlik ve Toplantı Yönetimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

Mehmet ALTINÖZ*

Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR**

Orkun ŞEN***

Geliş Tarihi (Received): 24.02.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 29.06.2020

Öz

Örgütsel sessizlik, çalışanların örgütsel sorunlara yönelik düşüncelerini seslendirmemeleridir. Örgütsel sessizliğin çalışanların fikirlerinden yararlanamama, sorunların üstünün örtülü kalması, olumsuz dönütlerden kaçınılması, bilgilerin süzülmesi ve sorunlara yönelik tepkisizlik gibi olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Örgütsel sessizliğin kırılması, örgütün gelişimi ve çalışan performansının geliştirilmesi yönünden önem taşımaktadır. Araştırmada örgütsel sessizliğin toplantılardaki etkisi incelenmiş, çalışanların toplantılarda hangi konularda ve hangi nedenlerle sessizliği tercih ettiklerine yanıt aranarak, toplantılardaki sessizlik tercihinin kırılmaya çalışması için öneriler getirilmiştir. Araştırma için gerekli veriler anket tekniği aracılığıyla elde edilmiştir. Veri toplamak için "Örgütsel Sessizlik" ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırma evrenini kamu ve özel sektör çalışanları oluşturmaktadır. "Google Forms" yardımı ile elektronik ortama aktarılan ölçek, çeşitli dijital platformlar (sosyal medya, e-mail, metin düzenleyiciler) aracılığıyla örnekleme uygulanmıştır. Nicel araştırma yöntemine göre tasarlanan araştırmada toplanan veriler ilişki ve fark testleri ile istatistiksel analiz programları yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre sessizliğin tercih edilmesi nedenlerinin sırasıyla; katılımcıların ilgili olmadıklarını düşündükleri konuların ele alınması, çalışma arkadaşlarının önerilerini destekleme, konuşmanın kendilerine zarar getireceği endişelerinin olması, kendilerini koruma isteği, geleceğe yönelik kaygıları, korkutulmaları, kendilerini yeterli görmemeleri, fark yaratacak bir fikir ortaya koyabileceklerine inanmamaları ve çalışma arkadaşlarının doğru karar alabileceklerine inanmaları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel sessizlik, toplantı, örgüt, örgütsel davranış.

A Research on the Relationship between Organizational Silence and Meeting Management

Abstract

Organizational silence is that employees do not voice their thoughts on organizational problems. Organizational silence has negative repercussions such as not being able to take advantage of employees' opinions, covering the problems, avoiding negative feedback, filtering information, and unresponsiveness to problems. Breaking the organizational silence is important for the development of the organization and the improvement of employee performance. In the research, the effect of organizational silence in the meetings was examined, suggestions were made to try to break the preference of silence in the meetings by seeking an answer to what matters and for what reasons they preferred silence in the meetings. The data required for the research were obtained through the survey technique. "Organizational Silence" scale was used to collect data. Public and private sector employees constitute the research universe. The scale, which was transferred to electronic media with the help of "Google Forms", was sampled through various digital platforms (social media, e-mail, text editors). The data collected in the study designed according to the quantitative research method were analyzed with the help of relationship and difference tests and statistical analysis programs. According to the research findings, the reasons for choosing silence are as follows; addressing the topics that the participants think are not relevant, supporting the suggestions of their colleagues, having concerns that speaking will harm them, their desire to protect themselves, their anxieties about the future, their intimidation, not seeing themselves enough, they do not believe that they can make a difference and It was determined that colleagues believed that they could make the right decision.

Keywords: Organizational silence, meeting, organization, organizational behavior.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ankara, Türkiye, maltinoz@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3029-1123

** Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Meslek Yüksekokulu, Eskişehir, Türkiye, nboszturk@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0913-4350

***Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Eskişehir, Türkiye, orkuns@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8098-7751

Giriş

Örgütsel sessizlik, örgütsel değişimi etkileyebilme yeteneğinde olanların davranışsal, bilişsel ve/veya duygusal değerlendirmeler yapmaması, samimi düşüncelerini esirgemesidir (Çakıcı, 2008, 118). Örgütsel sessizliği etkileyen faktörler; örgütsel, yönetsel ve bireysel etmenlerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Araştırmalara göre sessiz kalma davranışında; şikâyet eden bir kişi olarak algılanmak, saygı ve güven kaybetme, ilişkilerin zarara uğraması, işten atılma, terfi alamama gibi korkularla birlikte açıkça konuşmanın yarar sağlamayacağı inancı önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan bireyin grubun diğer üyelerince desteklenip desteklenmeyeceğine ilişkin algısı da sessizliğe neden olmaktadır.

Toplantı; bir soruyu cevaplandırmak, bir sorunu ortaya koymak, çözmek, anlamaya varmak, personeli bilgilendirmek gibi çeşitli amaçlarla bir kişinin başkanlığında bir ya da birden çok kişinin yüz yüze gelerek oluşturdukları iletişim ortamı ve bu ortamda gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Toplantılar; iş hayatının verimli ve sistemli olmasını sağlayabilmek ve takım çalışması gerçekleşebilmek için düzenlenir. Toplantılar, çalışanları herhangi bir konuda aydınlatmak ve bilgi dağıtımını temin etmek için yapılan ve sözel bilgi akışı sağlayan iletişim araçlarıdır. İş toplantıları, örgütlerin yaşamında önemli ve vazgeçilmez öğelerden biridir (Rogelberg vd., 2010, 15). Elsayed-Elkhouly vd. (1997) ye göre yönetim ile toplantı ayrılmaz ikililerdir. Toplantı kültürü; adalet, eşitlik, hukuk gibi demokratik değerlerle ve çağdaş işletmecilik zihniyeti ile yönetilen şirketlerde örgüt kültürünün önemli bir bileşenidir.

Toplantılarda tüm katılımcılara söz hakkı verilerek katılımcıların görüşlerini özgürce ifade edebilecekleri ortam sağlanmalıdır. Çünkü yönetimde ancak toplantılar aracılığıyla sağlıklı bilgi akışı ve sorunları çözmeye yönelik görüş alışverişi yapmak ve rasyonel karar almak mümkün olur. Toplantılar çalışanları yönetim kanadında toplar ve bütünleştirir. Toplantılar, söylenti ve dedikoduların oluşumunu ve yayılımını önleyerek yönetimde ilke birliğini sağlar. Toplantılar sorun çözme, geçmişten öğrenme, diğerlerinden öğrenme ve örgütte hızlı ve etkin bilgi transferi sağlamanın kısacası örgütsel öğrenmenin vazgeçilmezidir. Toplantılar yönetimin bir aynası olduğu gibi aynı zamanda yönetsel becerinin de önemli bir göstergesidir (Yeşil, 2012, 166). Çalışanlar kariyer basamaklarında yükseldikçe daha çok toplantıya katılırlar. Associated Press Survey'de (1998) yayınlanan bir araştırmaya göre tepe yöneticiler haftada 17, üst düzey yöneticiler 23, orta düzey yöneticilerin ise 11 saatlerini toplantılarda geçirmektedir. Üstelik bu toplantıların %50'si verimsiz, %25'i gereksiz, %25'i ise konu dışı konuşmalarla geçmektedir. The Wharton Applied Research'ün (1997) yaptığı bir başka araştırmaya göre yöneticiler zamanlarının %70'ini toplantılarda geçirmektedir. Messmer (2001), şirketleri tarafından yapılan bir

ankette yöneticilerin haftada 7,8 saatinin, yılda 2,3 ayının gereksiz toplantılarda israf edildiğini belirlemiştir. Harvard Business School'un bir çalışması (Creagan, 2003) ise toplantıların %10'unun işe yarar olduğunu göstermiştir.

Toplantıların amacına ulaşabilmesi için katılımcıların; gerçeği çekinmeden söylemek, düşünce ve istekleri açıkça dile getirme, soru sormaktan çekinmemeye, tartışmalara seyirci kalmama, aktif rol oynama, gerekçeleri ile birlikte olumlu ve karşıt görüşleri beyan edebilme, hayır demek gerektiğinde açıkça hayır diyebilme imkanının olması gerekir. Bunun için toplantıyı yönetenin; konuşmacıların görüş, düşünce ve eleştirilerini kolaylıkla dile getirmelerine olanak verme, üyelerin konuşmalara özgürce katılmalarını sağlama, içe dönük, suskun katılımcıların tartışmalara katılmasını sağlama, tüm toplantı katılımcılarının görüş, eleştiri ve önerilerine açık olma gibi bazı özelliklerinin olması gerekir. Bu çalışmanın temel amacı, örgütsel sessizliğin toplantılardaki etkisini incelemek, çalışanların toplantılarda hangi konularda ve hangi nedenlerle sessizliği tercih ettiklerine yanıt aramak ve toplantılardaki sessizlik tercihinin kırılabilmesi için öneriler getirmektir.

1. Örgütsel Sessizlik

Pinder ve Harlos'a göre (2001) sessizlik, insanları bir araya getirebildiği gibi birbirinden de uzaklaştırabilir. İnsan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir veya düzeltebilir. Bilgi sağlayabileceği gibi bilgiyi gizlemesi de söz konusu olabilir. Derin düşünmenin işareti de olabilir, düşünce yoksunluğunun da işareti olabilir. Onay/kabul göstergesi olabildiği gibi muhalefet göstergesi de olabilir. Yaklaşık 20 yüzyıl önce Latin şair ve düşünür Syrus sessizliği birçok yönden değerli kılan bir söylemde bulunmuştur: "Konuşmadığım için değil, konuştuğum için pişman olurum". Kişisel yaşantıda sükût altın olarak değerlendirilse de günümüzde en değerli sermaye düşüncedir (Eroğlu vd., 2011, 99). Sessizlik iletişim kopukluğuna, strese, sinizme ve tatminsizliğe yol açarak hem çalışanlara hem örgüte zarar verebilir (Vakola ve Bouradas, 2005). Henriksen ve Dayton (2006) ise örgütsel sessizliği örgütte karşılaşılan önemli problemlere yönelik olarak geliştirilen küçük tepkiler olarak tanımlamışlardır. Örgütsel sessizlik olarak adlandırılan davranışlar, örgütsel değişimin gerçekleştirilmesinde ve örgütsel gelişmede engeller yaratmaktadır (Kalay vd., 2014, 128).

Örgütsel sessizlik örgüt üyelerinin sahip oldukları yetenekleri kasten kullanmayarak sessizliğe büründükleri tutumu anlatan bir kavramdır (Nartgün, 2013, 48). Örgütsel sessizlik "çalışanların işlerini ve örgütlerini iyileştirmeye ilgili bilgi ve düşüncelerini kasıtlı olarak esirgemesi" olarak da tanımlanmaktadır. Önceleri örgütsel sessizliğin uyma ve/itaat etme davranışı olarak algılandığı, günümüzde ise bir tepki ve geri çekilme davranışı olarak algılandığı söylenebilir (Bildik, 2009). Morrison ve Milliken (2000)'e göre örgütsel boyutta sessizlik davranışı, çalışanların örgütsel

sorunlara yönelik endişe ve düşüncelerini seslendirmemeleridir. Bowen ve Blackmon (2003) göre örgütsel sessizlik, çalışanlar örgütle ilgili konuşma veya tartışmalara özgür bir biçimde katılmadıklarında türemektedir. Örgütsel sessizliğin olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Bunlar çalışanların fikirlerinden yararlanamama, sorunların üstünün örtülü kalması, olumsuz dönütlerden kaçınılması, bilgilerin süzülmesi ve sorunlara yönelik tepkisizlik gibi davranışlarla karşılaşıldığında anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bu davranışlar etkin karar alma, verimlilik ve performans artışı gibi konularda engel oluşturmaktadır. Bireysel boyutu açısından bakıldığında ise sessizliğin bireyin örgütsel sorun ve kaygılarını açıkça konuşmakta kendisini güçsüz hissetmesi, örgütsel bağlılık, aitlik, güven, takdir edilme ve destek duygusunda eksilme, iş doyumsuzluğu, işten ayrılma kararı alma şeklinde sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Bunun yanı sıra birey bildiği ve iyi olduğu konularda sessiz kalmaktan üzüntü duyabilmekte, beceriksizlik duygusu yaşayabilmekte ve kendisini değersiz hissedebilmektedir. Buna stres ve motivasyon kaybını da eklemek gerekir.

Örgütsel sessizliğin sonucu olarak kendini stresli, sinmiş ve aşağılanma duygusu içinde bulan çalışanlar, yöneticilerine ve diğer çalışanlara karşı kırgınlık, hatta nefret duyabilecekler, örgütte seslilik iklimi oluşmadıkça bu duygular beslenecek, insanlar paylaşmadıkları duyguları içlerinde büyüteceklerdir (Kıranlı Güngör ve Potuk, 2018, 725). Belirtilen nedenlerle örgütsel sessizliğin kırılması, örgütün gelişimi ve çalışan performansının geliştirilmesi yönünden önem taşımaktadır (Kahveci ve Demirtaş, 2013, 62).

1.1. Örgütsel Sessizlik Türleri

Sessizliğin farklı boyutlarda ele alınıp incelendiği görülmektedir. Bildik (2009), araştırmasında derlediği kaynaklardan yola çıkarak dört tür işgören sessizliği davranışı listelemiştir. Bunlar, *çalışan itaati* (itaatkâr çalışanların şartları normal olarak kabul etmeleri), *sağır kulak sendromu* (çalışanların memnuniyetsizliklerini doğrudan ve açıkça söylemekten kaçınmaları), *pasif kalma ve razı olma* (durumu değiştirmeye yönelik herhangi bir girişimde bulunulsa bile farklılık yaratamayacağı inancı), *çekilme ve başka davranışlara yönelme* (sessizliğin kendini koruma, çekilme ve başka davranışlara yönelmesi) şeklinde sıralanmaktadır.

Pinder ve Harlos (2001) örgütsel sessizlik kavramını, örgütsel işleyişi yönlendirebilme yetisine sahip olan çalışanların, örgütsel işleyişi davranışsal, bilişsel ve/veya duyuşsal olarak değerlendirmeleri sonucunda, gerçekler ile ilgili bilgilerini kendilerine saklamaları şeklinde tanımlamaktadır. Pinder ve Harlos (2001)'e göre iki tür örgütsel sessizlik vardır. İlki; uygun olmayan bir şeyin kabul edilmesine bağlı olarak kişinin düşünce ve bilgilerini kendisinde tutması şeklinde tanımlanan *uysal sessizlik* ve kişinin konuştuğunda karşılaşılabileceği olumsuz

sonuçlardan kaçınabilme amacıyla düşünce ve bilgileri kendisine saklaması şeklinde tanımlanan *sakin sessizlik* olarak ortaya konulmaktadır.

Milliken, Morrison ve Hewlin ise (2003) üç tür örgütsel sessizlik davranışı üzerinde durmuştur: Boyun eğmeye dayanan vazgeçme davranışı, korkulara dayanan kendini korumacı davranış ve işbirliğine dayanan amaç odaklı davranış. Park ve Keil (2009) e göre üç tür sessizlik söz konusudur. İlki bilinçli sessizliktir. Bilinçli sessizlikte çalışanlar kasıtlı olarak sessizliği tercih etmekte, sorun ve düşüncelerini anlatmamaktadır. İkinci tür sessizlik, savunmaya dayalı sessizliktir. Çalışanlar çıkarlarını korumak ve çatışma ortamı yaratmamak uğruna sessizliği yeğlemektedir. Üçüncüsü ise toplu sessizliktir. Bu tür sessizlikte, çalışanlar birlikte aldıkları karar doğrultusunda fikirlerini açıklamak yerine susmayı tercih etmektedir.

Başka bir araştırmacı grubu ise üç tür sessizlik tanımlamışlardır (Dyne ve diğerleri, 2003, 1362): Rızılı olma sessizliği; hoş olmayan bir şey kabul edildiğinde, değerli düşünce ve bilgilerin gizlenmesi şeklinde, savunmacı sessizlik bireyin kendisini korumak amacıyla önemli düşünce ve bilgilerini gizlemesi şeklinde ve olumlu sosyal sessizlik ise kendinden çok başkalarının mutluluğunu düşünme veya yardımseverlik gibi nedenlerle çalışanların işle ilgili düşüncelerini ve bilgilerini diğer insanların veya örgütün yararı için gizlemesi şeklinde tanımlanmaktadır.

1.2. Örgütsel Sessizliğin Nedenleri ve Azaltılmasına Yönelik Yaklaşımlar

Örgütsel sessizliğin hangi nedenlerle oluştuğunun anlaşılması, örgütsel sessizlin kırılabilmesi açısından önemlidir. Literatürde sessiz kalma tercihinin etkileyen nedenler çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiş ve farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Araştırmacıların bir kısmı örgütsel sessizliği örgütsel, yönetsel ve bireysel faktörlerle açıklamaya çalışmaktadır. Erenler (2010) göre örgütsel faktörler; merkezîyetçi karar alma mekanizmaları, destekleyici olmayan örgüt kültürü ve hiyerarşik yapılanma, fikir birliğine zorlayan sosyal baskılar gibi konuları içermektedir. Örgüt politikası, işleyişi, kuralları, etik değerleri, örgüt içerisinde var olan grupların ya da örgütün kuralcı tutumları ve sosyal baskıları, konuşmanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceği, aksine daha olumsuz sonuçlara yol açacağı düşüncesine sahip olmaları ve otoriter yönetim anlayışı, bürokratik işleyiş, performans değerlemedeki olumsuzluklar, haksızlık kültürünün baskın olduğu örgüt iklimi de işgörenleri sessizliğe yönelten önemli etkenler arasında görülmektedir (Bağ ve Ekinci, 2018, 569).

Yönetimden kaynaklanan örgütsel sessizlik faktörleri ise; yöneticilerin olumsuz dönüt alma kaygıları, çalışanların egoist ve güvenilmez olduğuna, yönetenlerin daha bilgili olduğuna ve fikir ayrılıklarının engellenmesi gerektiğine inanmaları ve çalışan yönetici ilişkisinin resmi

oluşu olarak sıralanabilir (Üçok ve Torun, 2015, 29). Bireysel sessizlik faktörleri ise; çalışanın olumsuz duygu durumu, yöneticilere güvenmemesi, konuşmayı riskli bulması, izolasyon korkusu, geçmiş deneyimleri, ilişkileri zedeleme korkusu, düşük pozisyonu, deneyim eksikliği, benlik saygısı veya özsaygı olarak sıralanabilir (Kılıçlar ve Harbalıoğlu, 2014, 329; Yeşilaydın vd., 2016, 15). Ayrıca başarı ve takdir görme ihtiyacı daha düşük olan B tipi kişilik özelliğine sahip bireylerin daha sessiz kalabildikleri görülmektedir (Çakıcı, 2010, 24).

Örgütsel sessizliğe yönelik tutumlar üst yönetimin ve yöneticinin sessizliğin azaltılmasına yönelik tutumları, iletişim olanakları, çalışanın sessizliğin azaltılmasına yönelik tutumu olarak sıralanabilir (Bozkurt, 2016, 724). Üst yönetim, çalışanlarının fikirlerini açıklama konusunda teşvik edici bir yapıda ise örgütsel sessizlik azalacaktır. Yönetici, astlarının örgüt politikaları hakkında kendi bakış açılarını ifade etmelerine izin verdiğinde ve geribildirimde bulunması durumunda örgütsel sessizlik azalacaktır. Örgütsel iletişim fırsatlarının bulunması; bilginin çalışanlar arasındaki paylaşımı, iletişimde tarafların birbirini önemsemesi ve çalışanın söz söyleyebilmesi/sesini çıkartabilmesi; bir başka deyişle şeffaflık, açıklık ve güven ortamının varlığı örgütsel sessizliği azaltacaktır. Çalışanın, iş ortamına yönelik konular hakkında açıklayıcı görüşünden endişe etmemesi de örgütsel sessizlik üzerinde etkili olacaktır.

2. Toplantı Yönetimi

Toplantı kavramı isminin yönlendirdiği nedenlerden dolayı olumsuz bir imajının oluşması, çalışanlar tarafından vakit kaybı olarak görülmesine neden olmaktadır. Toplantılar örgütte genel bir ikilem içerisinde ele alınmaktadır. Ancak toplantıların çoğu çalışanlara göre anlamsız ve sıkıcı olarak ifade edilmektedir. Bu noktada özellikle toplantı gündemlerinin detaylı olarak ele alınması ve katılımcıların önemle belirlenmesi hususu ortaya çıkmaktadır (Tutar vd., 2004, 302). Gündemi detaylı olarak hazırlanmış olan toplantılar çok daha verimli bir biçimde gerçekleşecek devamında toplantı ilkelerinin aktif olarak kullanımı sayesinde iyileşme durumu oluşturulmaya çalışılacak ve nihayetinde çalışan motivasyonunu arttıracak bir etmen olacaktır (Arıcı, 2011, 64). Ters durumda ise konuların dışında kaldıkları, sıkıldıkları, çoğu zaman söz alamadıkları - toplantılarda işlenen konuyla ilgileri olmadıkları için- ve gereksiz zaman kaybı oluşturan ve çalışan motivasyonunu aşağıya doğru çeken bir kavram olarak ele alınacaktır.

Toplantıların kavramsal çerçevesi ve uygulama alanı kurumsal sorunların giderilmesi için uygun bir alan oluşturmaktadır (Öktem ve Özdemir, 2013, 238). Toplantıların yararlı olması her şeyden önce toplantı yönetiminde genel yönetim ilke ve tekniklerinin iyi bilinmelerine ve

uygulanmalarına bağılı bulunmaktadır. Kötü toplantılar kader değıldir, tüm bireylerin elinden geleni yaptığı, katkı verdiği, verilen katkılardan yararlandığı, katılımcıların görevlerini bildiğı ve yerine getirmek için çalıştığı toplantılar düzenlenmelidir. Bireyler toplantılarda, grup içinde yalnız başına olduklarında kolay kolay akla gelmeyen yeni seçenekler ve çözüm yolları ortaya çıkarabilirler. Bundan dolayı toplantı grubu yalnızca üyelerin matematiksel toplamından ibaret değıldir. Kişilerin tek başlarına varamadıkları çözüm yolları ortaklaşa çalışmalarla geliştirilebilir. Birden fazla bireyin bilgi ve deneyimlerini gerektiren bir sorun toplantı ortamında en iyi şekilde çözümlenebilir (Tengilimoğlu ve Coşan Erkal 2016, 206-207). Bunun gerçekleşebilmesi ise örgütsel sessizliğin önlenmesi ya da kırılmasına bağılı bulunmaktadır. Sessiz kalma davranışları toplantılarda yeni fikirlerin, sinerjinin ve yaratıcılığın ortaya çıkmasını engellediğinden toplantılar; ses çıkartma fırsatı yaratan, yetkililere ulaşılabilen formel bir ortam olmalıdır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı “örgütsel sessizliğin toplantılardaki etkisini incelemek, çalışanların toplantılarda hangi konularda ve hangi nedenlerle sessizliği tercih ettiklerine yanıt aramak ve toplantılardaki sessizlik tercihinin kırılabilmesi için önerilerde bulunmaktır”. Araştırma problemi; örgütsel sessizliğin çalışanların toplantılarda sessiz kalma tercihi üzerindeki etkisini saptamak ve toplantılarda ele alınan konularla sessiz kalma arasındaki ilişkiyi ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

H1. Örgütsel sessizlik katılımcıların sessiz kalmalarını etkiler.

H2. Katılımcıların sessiz kaldıkları konular farklılık göstermektedir.

H3. Toplantı katılımcıları farklı nedenlerle sessizliği tercih etmektedir.

H4. Katılımcıların örgütsel sessizlik ve toplantılara ilişkin algıları demografik göstergeleri itibarıyla anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır.

H5. Toplantılara katılım sıklığı örgütsel sessizliği etkilemektedir.

H6. Toplantılarda geçirilen süre örgütsel sessizliği etkilemektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini kamu ve özel sektör çalışanları oluşturmaktadır. Evren, “olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi” ile indirgenmiş ve tanımlanmıştır. “Tanımlanan evrendeki her elemanın eşit ve bağımsız seçilme şansına sahip olması sebebiyle basit tesadüfi örnekleme seçilmiştir. Basit tesadüfi örneklemin literatürde

“ideal örnekleme” tekniği olarak ifade edilmesi ve bununla birlikte sakıncalarının -iyi bir örnekleme çerçevesine ihtiyaç duyması gibi- öngörülerek araştırma için bu doğrultuda örnekleme seçimi yapılmıştır. Araştırma kapsamında ister kamu olsun isterse özel, örgütsel bağlamda bütün yapılar içerisinde toplantılar yapıldığı için evren ve örneklem her iki yapı unsuru kapsayacak biçimde ele alınmıştır. Bu doğrultuda, örgütsel yapıların vazgeçilmez bir unsuru olan toplantılarda örgütsel sessizlik konusundaki görüşleri belirlemeyi amaçlayan araştırmaya gönüllülük esasına göre katılan 199 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma için gerekli veriler ölçek aracılığıyla elde edilmiştir. Veri toplamak için Van Dyne vd. (2003) tarafından geliştirilen, Şehitoğlu (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan ve 30 maddesi bulunan 7'li Likert Tipi "Örgütsel Sessizlik" ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek, araştırmacılar tarafından uyumlaştırılırken özellikle kamu ve özel kesim yapılarında düzenlenen toplantı süreçleri ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye’de çalışma yaşamında yer alan inançlar, değerler ve normlar gözetilerek ölçek, katılımcıların daha rahat anlayabilecekleri yalın ifadeler doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Kamu (10) ve özel (10) kesiminde 5 - 10 yıl deneyimi bulunan ve toplantılar içerisinde; toplantı başkanlığı ve katılımcı rollerini üstlenen, alan uzmanı olarak nitelendirilen 20 kişi ile araştırma öncesi bir pilot çalışma yapılmıştır. Yapılan pilot çalışma sonucunda alan uzmanlarının önerileri dikkate alınarak ifadeler yalınlaştırılmış ve subjektif anlam içeren sorular düzeltilerek ölçek araştırmaya uyumlaştırılmıştır.

Araştırma verileri “Google Forms” yardımı ile elektronik ortama aktarılan ölçek, çeşitli dijital platformlar (sosyal medya, e-mail, metin düzenleyiciler) aracılığıyla örnekleme uygulanmıştır. Kullanılan ölçek için Cronbach’s Alpha katsayısı 0,78 olarak saptanmıştır. Elde edilen Cronbach Alpha değerinin sosyal bilimler açısından güvenilir ve kabul edilir düzeyde olduğu söylenebilir. Nicel araştırma yöntemine göre tasarlanan araştırmada toplanan veriler ilişki ve fark testleri ile istatistiksel analiz programları yardımıyla analiz edilmiştir.

4. Bulgular

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1: Çalışma Grubuna Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Kişisel Bilgiler		%	Kişisel Bilgiler		%
Yaş	18-25	7,0	Cinsiyet	Kadın	61,3
	26-35	31,2		Erkek	38,7
	36-45	23,6			
	46-55	26,7			
	56-65	9,0			
	66- +	2,5			
Eğitim	İlköğretim	0,5	Medeni Durum		
	Ortaöğretim	56,8		Bekâr	40,7
	Ön Lisans	6,5			
	Lisans	33,7			
	Lisansüstü	2,5			
Çalışma Yılı	1 Yılda Az	5,0	Çalışılan Sektör		
	1-5	15,1		Özel	38,2
	6-10	18,6			
	11-15	12,1			
	16- +	49,2			
Kurumda Çalışma Süresi (Yıl)	1 Yılda Az	10,1	Çalışma Pozisyonu		
	1-5	26,1		Bölüm / Birim Yöneticisi	28,1
	6-10	18,1		Üst Düzey Yönetici	13,6
	11-15	9,0		Diğer	36,2
	16- +	36,7			
Toplantılara Katılma Sıklığı (Ortalama)	Günde Bir Kez	12,1	Toplantılarda Geçirilen Süre (Ortalama)	Günde Bir Saat	8,5
	Haftada Bir Kez	31,2		Günde Birkaç saat	13,1
				Haftada Bir saat	10,1
	Ayda Bir Kez	34,2		Haftada Birkaç Saat	24,1
				Ayda Bir Saat	18,1
	Ayda Birkaç Kez	22,5		Ayda Birkaç Saat	28,1

Tablo 1’de görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların %61,3’ü kadın; %59,3’ü evlidir. Araştırmaya katılanların %38,2’si 35 yaş altındadır. Eğitim durumlarına bakıldığında %56,8’inin ortaöğretim mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların çalışma yıllarına bakıldığında ise %49,2’sinin 16 yıldan fazla çalıştıkları görülmektedir. Araştırmaya katılanların %61,8’ünün kamu,%38,2’si özel sektörde görev yapmaktadır. Verilere göre katılımcıların %45,7’si 11 yıldan uzun süredir aynı kurumda çalışmaktadır. Katılımcıların çalışma pozisyonlarına bakıldığında ise %41,7’sinin yönetici olarak görev yaptığı, bunların %13,6’sının üst düzey yönetici olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %12,1’i ortalama günde bir kez toplantılara katılırken, %31,2’si ise haftada bir kez toplantılara katıldıklarını belirtmişlerdir. %8,5’i günde bir saatini toplantıda geçirirken %13,1’inin ise günde birkaç saatini toplantılarda geçirdiklerini bildirmişlerdir.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların sessiz kalmayı tercih etmedikleri konular ise şunlardır: Katılımcıların %88,4’ü toplantılarda örgütün yararına olabilecek yeni projelere dair fikirlerini açıklamayı tercih etmekte; %87’si işbirliği yapma özelliklerinden dolayı örgütlerinin yararına olacak şekilde sorunlara çözüm önerileri sunmakta; %86,4’ü örgütü etkileyecek konularda öneriler geliştirip ortaya koymakta; %85,9’u toplantılarda örgütün yapısı ile ilgili olan değişimler için fikir önermekte; %84,9’u çalışma arkadaşları katılmasa dahi toplantılarda işle ilgili konular hakkındaki fikirlerini ifade etmekte; %74,4’ü toplantılarda genellikle çalışma arkadaşlarının fikirlerine katıldıklarını, ancak kendilerine ait yeni fikirler de söylediklerini belirtmişlerdir.

Sessizliğin tercihinde yukarıda açıklanan faktörlerin yanı sıra; katılanların %87,9’u örgütün sırlarını açıklamaları için kendilerine yapılan baskılara direndiklerini; %86,4’ü işyerleri adına kaygılarından dolayı gizli bilgileri uygun şekilde muhafaza ettiklerini; %85,9’u örgütün yararına olduğu için toplantılarda özel bilgileri başkalarıyla paylaşmadıklarını; %83,9’u örgüte zarar verme ihtimali olan bilgileri açıklamayı reddettiklerini; % 81,4’ü örgütte işbirliğini korumak için toplantılarda gizli bilgileri başkalarıyla paylaşmadıklarını söylemişlerdir.

Katılanların %19’u işyerindeki toplantılarda yalnızca sorunların çözümünde çalışma arkadaşları ile uzlaşan fikirlerini söylemekte; %11’si korkutuldukları için toplantılarda genellikle çalışma arkadaşları ile uzlaşan ifadeler kullandıklarını belirtmekte; %11,5’i ise bazı endişelerinden dolayı toplantılarda yalnızca iş arkadaşlarının fikirlerine katıldıklarında konuştuklarını söylemekte; %5,5’i toplantılarda kendilerine zarar gelmesin diye dikkatleri başkalarının üzerine çekecek fikirler hakkında konuştuklarını, %4,5’i toplantılarda kendilerini korumak için konuşmayı diğerlerinin üzerine yoğunlaştıran konuşmalar yaptıklarını ifade

etmişlerdir. Bu durum “*Toplantı katılımcılarının sessiz kaldıkları konular farklılık göstermektedir*” şeklindeki H2 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

Araştırmaya katılanlardan elde edilen verilere göre; katılanlardan %48,3’ünün işyerlerindeki toplantılarda ilgili olmadıklarını düşündükleri konularda sessizliği tercih ederken, %47,3’ü çalışma arkadaşlarının önerilerini desteklemek için sessizliği tercih etmektedir. %20,5’i işin gelişimini artıracaklarını düşündüğünden toplantılarda kendisini ilgilendirmeyen bir konuda sessizliği tercih etmektedir. %17,5’i konuşmanın kendilerine zarar getireceği endişelerinden ötürü, %16,5’i kendilerini korumak için %11,5’i geleceklere yönelik kaygıları nedeniyle, %11’i korkutuldukları için sessizliği tercih etmektedir. %13,5’i öneride bulunma konusunda kendilerini yeterli görmedikleri için %8,5’i fark yaratacak bir fikir ortaya koyabileceklerine inanmadıkları için toplantılarda sessizliği tercih etmektedir. %7,5’i işyerindeki toplantılarda çalışma arkadaşlarının doğru karar alabileceklerine inandıkları için sessizliği tercih etmektedir.

Araştırmaya katılanlardan elde edilen veriler ışığında toplantı katılımcıları farklı nedenlerle sessizliği tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu durumda “*Toplantı katılımcıları farklı nedenlerle sessizliği tercih etmektedir.*” şeklinde ifade edilen H3 hipotezini doğrulamaktadır. H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Örgütsel sessizlik algıları ve katılımcılara yöneltilen sorular kapsamında, demografik değişkenler açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi ve t testi yapılmış ve aşağıda belirtilen sonuçlar elde edilmiştir:

Çalışma Yılı – Örgütsel Sessizlik Algıları: %95 güven aralığında grupların varyansları homojendir (“Sig.” Değeri $X > 0,05$). ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$ olmayan iki soru bulunmaktadır: “Çalışma arkadaşlarım katılmasa dahi, toplantılarda işle ilgili konular hakkındaki fikirlerimi ifade ederim.” ve “Toplantılarda örgütün yararına olabilecek yeni projelere dair fikirlerimi beyan ederim.” Bu iki soruda anlamlı bir farklılık görülmekte, diğerlerinde ise anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Aynı kurumda Çalışma Yılı – Örgütsel Sessizlik Algıları: %95 güven aralığında dört sorunun homojen olmadığı saptanmıştır: “Bana zarar vereceği endişelerinden ötürü, işimle ilgili bilgileri toplantılarda başkalarıyla paylaşmam (“Sig.” Değeri $0,002 < 0,05$)”, “İşimle ilgili gerçekleri kendimi korumak için toplantılarda başkalarıyla paylaşmam (“Sig.” Değeri $0,001 < 0,05$)”, “Toplantılarda bana zarar gelmesin diye dikkatleri başkalarının üzerine çekecek fikirler ifade ederim (“Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$)” ve “Örgütün yararına olduğu için, toplantılarda özel bilgileri başkalarıyla paylaşmam (“Sig.” Değeri $0,001 < 0,05$)”. Bu sorularda anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tamhane testi incelenmiştir. ANOVA tablosu

incelendiğinde “Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$ olmayan tek sorumuz vardır: “Örgütün yararına olduğu için, toplantılarda özel bilgileri başkalarıyla paylaşmam” sorusunda aynı kurumda çalışma yılı açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Diğerlerinde anlamlı bir farklılıkla karşılaşılmamıştır.

Çalışma Pozisyonu – Örgütsel Sessizlik Algıları: %95 güven aralığında iki sorunun homojen olmadığı tespit edilmiştir: “Örgütte işbirliğini korumak için, toplantılarda gizli bilgileri başkalarıyla paylaşmam (“Sig.” Değeri $0,001 < 0,05$)” ve “İş yerim adına kaygılarımdan dolayı, gizli bilgileri uygun şekilde muhafaza ederim (“Sig.” Değeri $0,001 < 0,05$)”. Bu sorularda anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tamhane testi incelenmiştir. ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri, tüm sorular $x > 0,05$ şeklindedir. Çalışma pozisyonu ile örgütsel sessizlik algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Çalışılan Sektör – Örgütsel Sessizlik Algıları: Varyanslar homojendir. Yapılan t testi sonrasında çalışılan sektörün (kamu-özel) örgütsel sessizlik algıları konusunda anlamlı bir fark yoktur (“Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$).

Cinsiyet – Örgütsel Sessizlik Algıları: Varyanslar iki soru haricinde homojendir: “İş yerimdeki toplantılarda çalışma arkadaşlarımdan doğru karar alabileceklerine inandığım için fikirlerimi söylemem (“Sig.” Değeri $0,004 < 0,05$)” ve “Toplantılarda örgütün yapısı ile ilgili olan değişimler için fikirler öneririm (“Sig.” Değeri $0,003 < 0,05$)”. Yapılan t testi sonrasında cinsiyet ile örgütsel sessizlik algıları konusunda anlamlı bir fark yoktur.

Yaş – Örgütsel Sessizlik Algıları: %95 güven aralığında beş sorunun homojen olmadığı tespit edilmiştir: “Örgütsel sorunların çözümüne ilişkin fikirlerimi toplantılarda paylaşmam (“Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$)”, “Toplantılarda genellikle çalışma arkadaşlarımdan fikirlerine uymakla birlikte ara sıra kendime ait yeni fikirler söylerim (“Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$)”. “Toplantılarda kendimi korumak için, konuşmayı diğerlerinin üzerine yoğunlaştıran açıklamalar yaparım (“Sig.” Değeri $0,002 < 0,05$)”, “Örgütün yararına olduğu için, toplantılarda özel bilgileri başkalarıyla paylaşmam (“Sig.” Değeri $0,000 < 0,05$)”, “Toplantılarda örgütün yapısı ile ilgili olan değişimler için fikirler öneririm (“Sig.” Değeri $0,007 < 0,05$)”. Bu sorularda anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tamhane testi incelenmiştir. ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri, tüm sorular $x > 0,05$ şeklindedir. Katılımcıların yaşları ile örgütsel sessizlik algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Eğitim Durumu – Örgütsel Sessizlik Algıları: %95 güven aralığında tek sorunun homojen olmadığı tespit edilmiştir: “Toplantılarda örgütün yapısı ile ilgili olan değişimler için fikirler öneririm (“Sig.” Değeri $0,004 < 0,05$)”. Bu soruda anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tamhane testi incelenmiştir. ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri

0,000<0,05 olmayan yedi soru yer almaktadır: “İşimle ilgili gerçekleri kendimi korumak için toplantılarda başkalarıyla paylaşmam (“Sig.” Değeri 0,002<0,05)”, “Toplantılarda bana zarar gelmesin diye dikkatleri başkalarının üzerine çekecek fikirler ifade ederim (“Sig.” Değeri 0,000<0,05)”, “Toplantılarda kendimi korumak için, konuşmalarında çalışma arkadaşlarımı destekler ve onlarla birlikte hareket ederim (“Sig.” Değeri 0,003<0,05)”, “Korkutulduğum (cezalandırılma, işten çıkarılma, terfi edememe korkusu gibi) için, toplantılarda genellikle çalışma arkadaşlarımla uzlaşan ifadeler kullanırım (“Sig.” Değeri 0,000<0,05)”, “İşbirliği yapma özelliğimden dolayı örgütümüzün yararına olacak şekilde sorunlara çözüm önerileri sunarım (“Sig.” Değeri 0,001<0,05).”, “Çalışma arkadaşlarım katılmasa dahi, toplantılarda işle ilgili konular hakkındaki fikirlerimi ifade ederim (“Sig.” Değeri 0,004<0,05)” ve “Toplantılarda örgütün yapısı ile ilgili olan değişimler için fikirler öneririm (“Sig.” Değeri 0,002<0,05)” Sorularında eğitim durumu ile örgütsel sessizlik algıları açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Diğerlerinde ise anlamlı bir farklılık yoktur.

Araştırmaya katılanlardan elde edilen veriler doğrultusunda toplantı katılımcılarının demografik özellikleri ile örgütsel sessizlik algıları arasında genel yapı itibariyle anlamlı bir farklılık yoktur.

Katılımcıların toplantılara ilişkin algıları ve katılımcılara yöneltilen sorular kapsamında demografik değişkenler açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi ve t testi yapılmış ve aşağıda belirtilen sonuçlar elde edilmiştir:

Çalışma Yılı – Toplantılara İlişkin Algı: %95 güven aralığında grupların varyansları homojendir (“Sig.” Değeri $X>0,05$). ANOVA tablosu incelendiğinde sorular arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Aynı kurumda Çalışma Yılı – Toplantılara İlişkin Algı: %95 güven aralığında anlamlı bir farklılıkla karşılaşmamıştır (“Sig.” Değeri $X>0,05$).

Çalışma Pozisyonu – Toplantılara İlişkin Algı: %95 güven aralığında ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri, tüm sorular $x>0,05$ şeklindedir. Çalışma pozisyonu ile toplantılara ilişkin algı arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Çalışılan Sektör – Toplantılara İlişkin Algı: Varyanslar homojendir. Yapılan t testi sonrasında çalışılan sektörün (kamu-özel) toplantılara ilişkin algıları konusunda anlamlı bir fark yoktur (“Sig.” Değeri 0,000<0,05).

Cinsiyet – Toplantılara İlişkin Algı: Yapılan t testi sonrasında cinsiyet ile toplantılara ilişkin algıları konusunda anlamlı bir fark yoktur.

Yaş – Toplantılara İlişkin Algı: %95 güven aralığında ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri, tüm sorular $x>0,05$ şeklindedir. Katılımcıların yaşları ile toplantılara ilişkin

algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Eğitim Durumu – Toplantılara İlişkin Algı: %95 güven aralığında ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri, tüm sorular $x>0,05$ şeklindedir. Katılımcıların eğitim durumları ile toplantılara ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Araştırmaya katılanlardan elde edilen veriler doğrultusunda toplantı katılımcılarının demografik özellikleri ile toplantılara ilişkin algıları arasında genel yapı itibariyle anlamlı bir farklılık yoktur. Bu durumda “*Toplantı katılımcılarının toplantılara ilişkin algıları demografik göstergeleri itibariyle farklılaşmaktadır*” şeklinde ifade edilen H4 hipotezi reddedilmiştir.

Çalışanların, çalışma pozisyonlarına göre toplantılara ortalama katılım sıklığının karşılaştırılması ikili tablolama ile karşılaştırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Çalışma Pozisyonu ve Toplantılara Ortalama Katılım Sıklığı ile İlgili İstatistikler

Çalışma Pozisyonu	Günde Bir Kez	Haftada Bir Kez	Ayda Bir Kez	Ayda Birkaç Kez	Toplam
Memur	2	14	46	22	84
Şef	2	2	2	1	7
Bölüm / Birim Yöneticisi	6	26	11	10	53
Üst Düzey Yönetici	7	9	4	8	28
Diğer	5	11	9	2	27
Toplam	22	62	72	43	199

Tablo 2’ye göre, bölüm/birim yöneticisi ve üst düzey yönetici pozisyonlarında çalışanlar günde bir kez ve özellikle haftada bir kez sıklıkla toplantılara katıldıklarını, memur pozisyonunda çalışanlar ise ağırlıklı olarak ayda bir kez mutlaka toplantılara katıldıklarını belirtmişlerdir. Genel ağırlık ise çalışanların haftada bir kez ve ayda bir kez cevaplarında toplanmıştır.

Yapılan ANOVA testi sonucunda; %95 güven aralığında grupların varyansları homojendir (“Sig.” Değeri $x>0,05$). ANOVA tablosu incelendiğinde “Sig.” Değeri, tüm sorular $x>0,05$ şeklindedir. Toplantılara ortalama katılım sıklığı ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Bu durum “*Toplantılara katılım sıklığı örgütsel sessizliği etkilemektedir*” şeklindeki H5 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Çalışanların, çalışma pozisyonlarına göre toplantılarda geçirdikleri ortalama sürenin karşılaştırılması ikili tablolama ile karşılaştırılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Çalışma Pozisyonu ve Toplantılarda Geçirilen Ortalama Süre ile İlgili İstatistikler

Çalışma Pozisyonu	Günde Bir Saat	Günde Birkaç Saat	Haftada Bir Saat	Haftada Birkaç Saat	Ayda Bir Saat	Ayda Birkaç Saat	Toplam
Memur	4	6	5	14	23	32	84
Şef	0	2	0	1	2	2	7
Bölüm / Birim Yöneticisi	5	7	9	14	5	13	53
Üst Düzey Yönetici	2	6	2	9	2	7	28
Diğer	1	5	3	9	4	5	27
Toplam	12	26	19	47	36	59	199

Tablo 3'e göre memur pozisyonunda çalışanların vermiş oldukları cevapların yoğunluğu ayda birkaç saat ve ayda bir saat şeklindeki seçeneklerde oluşmuştur. Şef pozisyonunda çalışanlar günde bir saat toplantılara girebildiği gibi ayda birkaç saat olarak da toplantı katılım sürelerini ifade etmişlerdir. Bölüm/birim yöneticileri pozisyonunda çalışanların tercihleri haftalık ve ayda birkaç saat olarak toplantılarda vakit geçirdiklerini belirtmek yönünde olmuşken, üst düzey yöneticiler genellikle haftada birkaç saatini toplantılara ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Yapılan ANOVA testi sonucunda; %95 güven aralığında tek sorunun homojen olmadığı tespit edilmiştir: "Örgütte işbirliğini korumak için, toplantılarda gizli bilgileri başkalarıyla paylaşmam ("Sig." Değeri 0,002<0,05)". Bu soruda anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tamhane Testi incelenmiştir. ANOVA tablosu incelendiğinde "Sig." Değeri 0,000<0,05 olmayan tek soru bulunmaktadır: "İşyerimdeki toplantılarda geleceğime yönelik kaygılarım nedeniyle kendime ait yeni fikirlerimi söylemem" sorusunda toplantılarda geçirilen ortalama süre açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Diğerlerinde ise anlamlı bir farklılık söz konusu değildir ve görülmektedir. Ortaya çıkan bu durum "Toplantılarda geçirilen süre örgütsel sessizliği etkilemektedir" şeklindeki H6 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

5. Sonuç

Literatürde özellikle “toplantı yönetimi” başlığı altında ele alınan ve araştırılan çalışma sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. Çevik (2004) Emniyet Teşkilatında zaman ve toplantı yönetimi konusunu ele almıştır. Çalışmada faaliyet alanı ile ilgili olarak zaman yönetiminden bahsedilmiş ve zaman yönetimi kavramını toplantı yönetimi ile bağdaştırarak, etkili toplantıların nasıl yapılabileceği konusunu ortaya koymuştur. Arıcı (2011) “iç denetçi” sıfatı ile yapmış olduğu çalışmada iç denetimde yapılan toplantıları, verimli bir toplantının nasıl yapılabileceği biçiminde sorgulayarak ve özellikle yönetim alanı ile metaforlaştırarak ele almıştır. Yeşil (2011) işletmeler açısından etkin iş toplantılarının DNA’larını ortaya koymayı hedefleyen bir çalışma gerçekleştirmiş ve çalışma dâhilinde etkin ve verimli iş toplantıları oluşturabilmek adına işletme yapıları içerisinde gerçekleştirilen toplantıların önemini vurgulamaya ve başarılı bir iş toplantısının unsurlarını ortaya koymaya çaba göstermiştir.

Gürpınar (2013) ele aldığı çalışmada özellikle uluslararası boyutta olan anonim şirketlerin yönetim kurulu toplantılarının elektronik ortamda yapılmasına yönelik esas ve kurallar ile ilgili olan araştırmasını ticaret hukuku kapsamında ele almıştır. Öktem ve Özdemir (2013) yaptıkları çalışmada toplantı yönetiminin dinamiklerini yeni kamu işletmeciliği perspektifinden değerlendirmiş ve etkili toplantı tekniklerinin kamu kurumlarında özellikle karar alma süreçlerinde etkin kullanımına dair çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Yurtbaşı (2014) yaptığı çalışmada anonim şirketlerde yapılan toplantıları ve bu toplantılarda ele alınan karar yeter sayılarını incelemiştir. Çalışmada genel kurul toplantıları ve karar yeter sayıları ile ilgili literatür ve öğretilerde yer alan farklı görüşler ve uygulamadaki durumları Türk Ticaret Kanunu bağlamında ele alınmıştır. Ocak ve Özden (2017) gerçekleştirdikleri çalışmada Borsa İstanbul’a kote olan işletmelerin yönetim kurulu toplantı sayılarına etki eden faktörleri sıralamaya çalışmışlardır. Toplantı katılımcılarının cinsiyetlerine, üyelik türleri, yönetim kurulunun büyüklüğüne göre ve işletmelerin içinde buldukları sektörlere göre yapılan yönetim kurulu toplantı sayıları ele alınmıştır. Gürbüz ve Özyirmidokuz (2018) çalışmada üretim işletmelerinde gerçekleştirilen üst düzey toplantıların metin formatındaki tutanaklarını analiz ederek, hem yöneticiler için rekabet unsurlarını ortaya çıkartabilmek hem de toplantıların kalitelerini arttırabilmek adına bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacıların bahsetmiş olduğu üzere en genel amaçları metin madenciliği ile elde ettikleri sonuçların nihayetinde toplantı kalitesini arttırmak üzere yorumlanması olarak ifade edilmiştir.

Çalışanların örgütsel problemler ve iyileştirmeler hakkındaki fikirlerini kendilerinde tutmaları ve bu durumun ortaklaşa olarak gerçekleşmesi örgütsel sessizlik davranışının esasını ortaya

koymaktadır (Altınöz vd., 2017, 74). Çalışanların yaptıkları işe ilişkin bilgi, fikir ve tecrübelerini örgüt lehine ifade etmeleri örgütler için önemli bir durumdur. Tersine bir durum yani örgütlerde çalışanların bilgi, fikir ve deneyimlerini kasıtlı bir şekilde ifade etmemeleri ise örgütsel sessizlik olarak tanımlanmaktadır.

Toplantılardaki sessizliğin kırılmasına yönelik ipuçları vermiş olduğundan örgütlerin performanslarının yükseltilmesi açısından da uygulayıcılara ve alan çalışmalarına katkı sağlayacağı umulan bu araştırmanın problemi; örgütsel sessizliğin çalışanların toplantılarda sessiz kalma tercihi üzerindeki etkisini saptamak ve toplantılarda ele alınan konularla sessiz kalma arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu bağlamda aşağıdaki hipotezler test edilmiş ve araştırmaya katılanlar “Toplantı katılımcılarının sessiz kaldıkları konular farklılık göstermektedir” şeklindeki H2 hipotezinin doğrulandığı, toplantı katılımcıları farklı nedenlerle sessizliği tercih ettiklerini belirttiklerinden “Toplantı katılımcıları farklı nedenlerle sessizliği tercih etmektedir” şeklinde ifade edilen H3 hipotezinin kabul edildiği, demografik özellikleri ile örgütsel sessizlik arasında genel yapı itibarıyla anlamlı bir farklılık olmadığından “Katılımcıların örgütsel sessizlik ve toplantılara ilişkin algıları demografik göstergeleri itibarıyla anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır” şeklinde ifade edilen H4 hipotezinin reddedildiği, katılım sıklığı ile örgütsel sessizlik arasında anlamlı bir farklılık olmadığı “Toplantılara katılım sıklığı örgütsel sessizliği etkilemektedir.” şeklindeki H5 hipotezinin reddedildiği ve “Toplantılarda geçirilen süre örgütsel sessizliği etkilemektedir.” şeklindeki H6 hipotezinin reddedildiği sonucuna varılmıştır.

Araştırma bulgularına bağlı olarak araştırmaya katılanların sessizliğinin; Pinder ve Harlos (2001) sakin sessizlik, Milliken, Morrison ve Hewlin’in (2003) korkulara dayanan kendini korumacı davranış ve işbirliğine dayanan amaç odaklı davranış, Park ve Keil’in (2009) bilinçli sessizlik ve savunmaya dayalı sessizlik kapsamında, Dyne ve diğerlerinin (2003) savunmacı sessizlik ve olumlu sosyal sessizlik tanımlamaları kapsamında.

Bir başka deyişle araştırmaya katılanlar; hoş olmayan bir şeyin kabul edilmesine bağlı olarak kişinin düşünce ve bilgilerini kendisinde tutması şeklinde bir sessizlik içinde değil, konuştuklarında karşılaşılabilecekleri olumsuz sonuçlardan kaçınabilme amacıyla düşünce ve bilgilerini kendilerine saklamaktadır. Sessizliğinin boyun eğmeye dayanan bir vazgeçme davranışı olarak sessiz kalmayı tercih etmemekte, bilinçli olarak sessizliği tercih etmekte ve savunmaya dayalı olarak ya da çıkarlarını korumak ve çatışma ortamı yaratmamak uğruna sessiz kalmaktadır. Kendilerini korumak için önemli düşünce ve bilgilerini gizlemekte veya örgütün yararı için işle ilgili düşünce ve bilgilerini paylaşmamaktadır.

Bulgular ışığında katılımcıların sessiz kaldıkları konular; ilgili olmadıklarını düşündükleri konular, iş yükünü arttıracaklarını düşündükleri konular olarak ortaya konulmuş; sessiz kalma nedenleri ise kendilerini koruma, örgütün sırlarını açığa vurmama şeklinde belirlenmiştir.

Dolayısıyla araştırmacıların, toplantı içerisinde, belirli ölçütler doğrultusunda örgütsel sessizlik konusunu kendi ya da örgütleri lehinde tercih ederek kullandıkları da görülmektedir. Bireylerin toplantılarda kendi tasarruflarıyla gerçekleştirdikleri “sessiz kalma davranışı”, psikolojik olarak gerçekleştirdikleri bir savunma mekanizması olabileceği gibi bireysel ve örgütsel çıkarları doğrultusunda ele aldıkları bir davranış biçimi de olabilmektedir. Diğer bir ifade ile toplantılarda, katılımcıların bireysel ve örgütsel faydaları doğrultusunda sessiz kalmalarını gerektirecek konular ele alınmıyorsa bireylerin sessizliklerini korumayı tercih ettikleri görülmektedir. Tüm bu durumlar ve sonuçlar yorumlandığında “Örgütsel sessizlik toplantı katılımcılarının toplantılarda sessiz kalmalarını anlamlı ölçüde etkilemektedir.” şeklindeki H1 hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

Katılımcılar; örgüt yararına olabilecek yeni projeler hakkında sorunlara çözüm önerisi gerektiğinde, öneri geliştirip tavsiyelerde bulunmak gerektiğinde, örgüt yapısı ile ilgili değişimler söz konusu olduğunda ise sessiz kalmamaktadır.

Araştırma bulgularına bağlı olarak; üst yönetim, çalışanlarını düşüncelerini açıklama konusunda teşvik ederse, şeffaf, açık ve güvenilen bir ortam sağlarsa toplantılara yansıyan örgütsel sessizlik azaltacaktır. Bununla beraber toplantı katılımcılarının toplantı gündemi ile ilgili kişilerden oluşturulması da örgütsel sessizliğin kırılmasında etkili olacaktır. Çünkü toplantı katılımcıları doğru belirlenmediğinde çalışanların fikirlerinden yararlanılamamakta, bu durum etkin karar alma, verimlilik ve performans artışı gibi konularda engel oluşturmaktadır. Katılımcılar toplantı grubunun bir üyesi olduklarını ve bu grubun ortak bir amacı olduğunu hissettiklerinde toplantıya ve katılımcılara önemli derecede bağlılık hissedeceklerdir. Bu da katılımcıları daha çok işbirliği ve amaca yönelik çalışma konusunda motive edecektir. Belirtilen nedenlerle toplantı düzenlemelerinde katılımcıların doğru belirlenmesi sessizliğin kırılması, örgütün gelişimi ve çalışan performansının geliştirilmesi yönünden önem taşımaktadır. Kamu, özel kesim ve örgütsel bağlamda tüm yapılar içerisinde toplantılar yapıldığından, araştırma kapsamında evren ve örneklem kamu ve özel kesimi kapsayacak biçimde ele alınmıştır. Konuya yönelik yapılacak araştırmalar; nicel, nitel veya karma yöntemlerle daha da genişletilebilir.

Kaynakça

- Altınöz, M., Çakıroğlu, D., Çöp, S., Kahraman, E. (2017). Örgütsel Sessizliğin Örgütsel Sinizm Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 15. BÜROKON Özel Sayısı, 7(2), 73-79.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 5. Baskı, Sakarya Yayıncılık, İstanbul.
- Arıcı, E. (2011). İç Denetimde Toplantı ve Toplantı Yönetimi, *Denetim*, 7, 61-69.
- Bağ, D., Ekinci, C. E. (2018). Öğretim Elemanlarında Örgütsel Sessizlik Davranışı, Nedenleri ve Sonuçları, *Journal of Human Sciences*, 15(1), 567-580.
- Bildik, B. (2009). *Örgütsel Sessizlik İklimi ve İş Gören Sessizlik Davranışları Arasındaki Etkileşim: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Öğretim Elemanları Üzerinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, Kocaeli.
- Bowen, F., Blackmon K. (2003). Spirals of Silence: The Dynamic Effects of Diversity on Organizational Voice, *Journal of Management Studies*, 40(6), 1393-1417.
- Bozkurt, S. (2016). Örgütlerde Sessizliğe Yönelik Tutumlar ile Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Bir Araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 722-733.
- Creagan, E. (2003). How Not to Be My Patient, *Health Communications*.
- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 117-134.
- Çakıcı, A. (2010). *Örgütlerde İşgören Sessizliği-Neden Sessiz Kalmayı Tercih Ediyoruz?*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Çevik, H. H. (2004). Emniyet Teşkilatında Zaman ve Toplantı Yönetimi, *Polis Bilimleri Dergisi*, 6, 3-4.
- Dyne, L. V., Ang, S., Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice As Multidimensional Constructs, *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-6486.00384>
- Elsayed-Elkhouly, S. M., Lazarus, H., Forsythe, V. (1997). Why is a third of your time wasted in meetings, *Journal of Management Development*, 16(9), 672-676. <https://doi.org/10.1108/02621719710190185>
- Erenler, E. (2010). *Çalışanlarda Sessizlik Davranışının Bazı Kişisel ve Örgütsel Özelliklerle İlişkisi: Turizm Sektöründe Bir Alan Araştırması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eroğlu, A. H., Adıgüzel, O., Öztürk, U. C. (2011). Sessizlik Girdabı ve Bağlılık İkilemi: İşgören Sessizliği ile Örgütsel Bağlılık İlişkisi ve Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 97-124. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/sduiibfd/issue/20824/222935>
- Gürbüz, F., Özyirmidokuz E. K. (2018). Toplantı Tutanaklarının Analizi ile Bir Karar Destek Sistemi, *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 257-268.
- Gürpınar, B. (2013). Anonim Şirket Yönetim Kurulu Toplantılarının Şekli ve Elektronik Toplantı Sistemi, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 1101-1126.
- Henriksen, K., Dayton, E. (2006). Organizational silence and hidden threat to patient safety, *Health Services Research*, 41(4), 1539-1555. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1955340/>
- Kahveci, G., Demirtaş, Z. (2013). Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlik Algıları. *Eğitim ve Bilim*. 38(167), 50-64.
- Kalay, F., Oğrak, A., Nişancı, Z. N. (2014). Mobbing, Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Örnek Bir Uygulama, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 127-143. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/iibfdkastamonu/issue/29241/313320>
- Kılıçlar, A., Harbalıoğlu, M. (2014). Örgütsel Sessizlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Antalya'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 328-346.
- Kıranlı Güngör, S., Potuk, A. (2018). Öğretmenlerin Mobbing, Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Algıları ve Aralarındaki İlişki, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 723-742.
- Messmer, M. (2001). Conducting Effective Meeting. *Strategic Finance*, 81(12), 8-10. <https://brainmass.com/file/304405/out.pdf>
- Milliken, F. J., Morrison, E. W., Hewlin, P. F. (2003). An Exploratory Study of Employee Silence: Issues That Employees Don't Communicate Upward and Why, *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453-1475. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1467-6486.00387>

- Morrison, E. W., Milliken, F. J. (2000). Organisational Silence: A Barrier to Change and Development in Pluralistic World, *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/259200?origin=crossref&seq=1#metadata_info_tab_content
- Nartgün, Ş. S., Kartal, V. (2013). Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Sessizlik Hakkındaki Görüşleri, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 47 – 67.
- Ocak, M., Özden, E. A. (2017). Yönetim Kurulu Toplantı Sayısını Etkileyen Faktörler: Borsa İstanbul'a İlişkin Bulgular, *Business and Economics Research Journal*, 8(2), 217-230.
- Öktem, M. K., Özdemir, A. M. (2013). Toplantı Yönetimi: Kamu Yönetiminde Karar Almanın Dayanımlı Hafifliği, *Sosyo Ekonomi*, 9(19), 221-241.
- Park, C. W., Keil, M. (2009). Organizational Silence and Whistle-Blowing on IT Projects: An Integrated Model, *Decision Sciences*, 40(4), 901-918. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1540-5915.2009.00255.x>
- Pinder, C. C., Harlos, K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence As Responses to Perceived Injustice, *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369. Retrieved from <http://karenharlos.com/downloads/2017/06/pinder-harlos-2001-employee-silence.pdf>
- Rogelberg, S. G., Allen, J. A., Shanock, L., Scott, C., Shuffler, M. (2010). Employee Satisfaction With Meetings: A Contemporary Facet of Job Satisfaction, *Human Resource Management*, 49(2), 149-172.
- Şehitoğlu, Y. (2010). *Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Algılanan Çalışan Performansı İlişkisi*, Doktora Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Tengilimoğlu, D., Erkal Coşan, P. (2016). *Yönetici Asistanlığı*, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Tutar, H., Başpınar Öztürk, N., Altınöz, M. (2004). *Sekreterlik El Kitabı -Temel Sekreterlik ve Yönetici Asistanlığı-*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Üçok, D., Torun, A. (2015). Örgütsel Sessizliğin Nedenleri Üzerine Nitel Bir Araştırma, *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 27-37.
- Van Dyne, L., Ang, S., Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs, *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Vakola, M. ve Bouradas, D. (2005). Antecedents and Consequences of Organisational Silence: An Empirical Investigation. *Emerald Research*, 27(5), 441-458.
- Yeşilaydın, G., Bayın, G., Esatoğlu, A. E., Yılmaz, G. (2016). Örgütsel Sessizliğin Nedenleri: Kamu Hastaneleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 14-22.
- Yeşil, S. (2012). İşletmeler Açısından Etkin Bir İş Toplantısının DNA'ları, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 165-196.
- Yurtbaşı, F. (2014). Anonim Şirketler Genel Kurullarında Toplantı ve Karar Yeter Sayıları, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 203-232.

İdari ve Askeri Bilginin Teşkilatlanması: Enderun Mektebinde Yönetici Eğitimi

Tekin AVANER*

Cenay BABAÖĞLU**

Geliş Tarihi (Received): 02.04.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 13.08.2020

Öz

Türk kamu yönetimi eğitimi gündeme geldiğinde aslında eski Türk devletlerinden, özellikle Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarından bahsetmek gereklidir. Selçuklu İmparatorluğunda Nizamiye Medresesi adıyla anılan ve yöneticilerin eğitildiği okullar var olmuştur. Diğer bir örnek ise Osmanlı üst düzey yöneticilerinin eğitildiği, özel bir kamu yönetimi okulu olan ve Sarayın içerisinde yer alan Enderun'dur. Dünya tarihinde önemli yerler almış pek çok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış, çok-kültürlü bu toprakların bir ürünü olan Enderun, dünyanın sayılı yönetim okullarından birisidir. Enderun, Türk idare tarihi açısından yalnızca tarihi bir kurum değildir. Özellikle kamu yönetimi eğitimi açısından üzerinde titizlikle durulması gereken bir yapıdır. Kamu yönetimi eğitiminde model arayışları devam ederken Enderun okullarından çıkarılacak dersler vardır. Çalışmada bu kapsamda ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu kamu yönetimi eğitiminin tarihsel ve kurumsal gelişimi özetlenmiştir. Bu amaçla çalışmada Enderun okullarının iç işleyişi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Okulun yapısı, verilen eğitimin niteliği ve unsurları bu kapsamda incelenmiştir. Son olarak Enderun'un ve yönetici eğitiminin dönüşümü incelenerek, günümüze dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türk idare tarihi, yönetici eğitimi, yönetim okulu, bürokrat, kameralizm

Institutionalization of Administrative and Military Knowledge: Executive Education in Enderun School

Abstract

When Turkish public administration education is wanted to be explained, it is essential to mention the old Turkish states, especially the Seljuk and Ottoman Empires. There were public administration schools in Seljuks Empire, which was called Nizamiye madrasa and administrators were trained in that schools. Another example is the professional executive class in the Ottoman Empire, and they were educated in Enderun, a special public administration school in Sultan's Palace. Enderun, which is a product of these multicultural lands that has hosted many civilizations and states that have taken important places in the world history, was one of the world's leading administration schools in the world. Enderun is not only a historic institution in terms of Turkish administrative history. It is an important organization that needs to be meticulously emphasized, especially in terms of public administration education. There are lessons to be learned from Enderun schools while questioning models in public administration education continues. Within this framework, the article first aims to summarize the historical development of the public administration education in Ottoman Empire, together with institutional development. For this purpose, the internal functioning of Enderun schools has been tried to be revealed. The structure of the school, the nature and elements of the education provided are examined in this context. Finally, the transformation of Enderun and executive education has been examined and inferences have been made.

Keywords: Turkish administrative history, executive education, administration school, bureaucrat, cameralism

* Doç. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, GÜVBEN, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, tekinavaner@jandarma.gov.tr, tekinavaner@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4014-0131

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cenay.babaoglu@selcuk.edu.tr, cenaybabaoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2935-0579

Giriş

Bir saray eğitim kurumu olan Enderun-Osmanlı eğitim hayatında medreseden sonra gelen ikinci önemli mektep olarak kabul edilmektedir (İpşirli, 1995: 185-187). Hatta Uşaklıgil'e göre Enderun, zamanının ölçüsüne göre darülfünun (üniversite) ayarındadır. Mektebin oluşumu ve gelişimi tarihi bir birikim sürecinin sonucudur. Nitekim bu süreçte, Baykal'ın (1953) da ifade ettiği üzere, Selçuklu kurum ve uygulamaları üzerine Osman Gazi'den başlayarak rikabdarlık, cündilik ve kemankeşlik, silahdarlık, çuhadarlık ve çasnigirlik gibi yapıların ilavesiyle süreç devam ettirmiştir. Hatta Sultan II. Murat'ın saray dış ve iç hizmetleri için oluşturduğu teşkilatın, sistemin gerçek kurucusu Fatih Sultan Mehmet'e kadar olan bölümde yeri ve önemi tartışılmazdır. Ali Seydi Beyin (Ali Seydi Bey, ty: 132) ifadesiyle, tıpkı devletin diğer kurumlarında olduğu gibi Enderun'da da İstanbul'un fethi sonrası esaslı bir dönüşüm gerçekleşmiş, belirli usul ve esaslara sahip kapsamlı bir kurum oluşmuştur.-Diğer bir deyişle Fatih Sultan Mehmet, Enderun sisteminin yeniden teşkilatlanmasını sağlamıştır. Osmanlı yenileşme döneminde ihtiyaçlar ve yeni gelişmeler karşısında Enderun da farklı dönüşümler geçirmiş, Tanzimat dönemi ve sonrasında ise zamanın ruhuna yenik düşerek yerini yönetici adaylarına eğitim veren yeni kurumlara bırakmıştır.

Bu çalışmada İpşirli (1995: 185) tarafından, *'mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuş'*, ifadesiyle tanımlanan Enderun'un öncelikle ne olduğu ve ne olmadığı konusu üzerinden genel bilgiler verilmiş, ardından bir yönetim okulu olarak işlevleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Enderun mektebinde geçmiş dönemde verilen eğitimler, kazandırılan nitelikler, programlarda yer verilen dersler ve konu başlıkları incelenerek devletin yönetim kademesini oluşturacak öğrencilere ne tür yetkinlikler kazandırıldığı sorgulanmıştır. Son olarak Enderun okulundaki islahatlar ve dönüşümler tarihsel olarak ele alınarak yönetim okulları açısından yaşanan değişimler incelenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında, okulun tarihsel öneminden ziyade bürokrasi tarihi ve kamu yönetimi açısından öne çıkan nitelikleri ve olası araştırma konuları tartışılmıştır.

1. 'Enderun Mektebi'

Enderun mektebi anlatılırken farklı uçlarda gezen görüşlere rastlamak mümkündür. Bazı yazarlar Enderun'u bir tür 'yönetim akademisi' ya da 'üst düzey yönetici okulu' gibi görürken, (Öztaş, 2013: 886) bazı yazarların yazılarında sonuç ve süreç çıkarımlarının öne çıktığı ve olumsuz çıktılarının vurgulandığı dikkat çekmektedir. Öte yandan neden ya da amaç yönünden ele alındığında Sakaoğlu'nun tanımlamasının daha doğru bir yaklaşımı olduğu iddia edilebilir (Sakaoğlu, 2003: 39):

"... (K)amu hizmetleri için aydın ve işbilir eleman yetiştirmeyi değil; padişaha en iyi ve kusursuz hizmeti vermeyi hedefleyen bir kurumdu ve dar kadroluydu. Enderunlular, toplumdaki soyutlanmış, saray dışına ancak izinle çıkabilen gençler olarak daha da önemlisi Türk asıllı olmadıklarından, toplumu tanımayan, ulusal duygudan yoksun bir kesimdi. Buradan yetişerek vezirazamlık, vezirlik, beylerbeyliği gibi yüksek görevlere gelenler ise toplum için değil, padişah için canla başla çalışmakta[dırlar]."

Yukarıdaki alıntı dikkate alındığında bir tür olumsuzlama yerine, 'topluma değil, padişaha bağlılık' ifadesinde somutlaştırılan bir sadakat durumunun öne çıkarıldığı ifade edilebilir. Öte yandan Kılıç gibi bazı yazarların (Kılıç, 2016: 19, 34) "*soysuzlar mektebi*" gibi çok daha ileri uçlarda tanımlamalar yaptığı, Hafız Hızır İlyas Ağa (1987: 11) gibi bazı isimlerin ise kişisel gözlemleri üzerinden Enderun'dakilerin kişisel özelliklerine dönük çıkarımlara sahip olduğu görülmektedir:

"Büyük yaratığın küçük ve güçsüz kafasının bir köşesinde, yediden yetmiş üç kuşak boyu insanlar, Enderun ağaları, bilgisizliğin ve küçük, basit isteklerin durgunluğu içinde ömürlerini tüketirler. Duyguları, ihtirasları, sevinçleri ve acıları insan ruhunun en basit şeması içinde oluşup biter. Bu tekdüze yaşamı içinde insanın en doğal ve en gerekli ve güçlü dürtüsü, kadın/erkek ilişkisi de yoktur, yastır."

İlyas Ağa'nın ifadelerinin 19. yüzyılda konumlandığı göz önüne alındığında genele göz atan değerlendirmelerin daha sağlıklı olacağı iddia edilebilir. Kaldı ki, Uzunçarşılı'nın (2004: XVIII) da ikaz ettiği üzere;

"(A)ltı buçuk asırlık devamlı bir tarihi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, malî, iktisadî, askerî, ilmî, içtimaî vesaire gibi vaziyeti, hakiki menbalara dayanılarak tetkik edildiği zaman bu devletin bütün azametiyle çehresi meydana çıkar. Başka türlü, sathî, derme çatma malûmat ve basit tetkik ile haklı olarak bu hayret ve takdire şayan azamet ve kudretin anlaşılmasına imkân yoktur."

Bu durumda Enderun'a döndüğümüzde Enç'in (2004: 37) ifadesiyle, “*üstün beyin gücünün özel eğitimi için kurulan ve o zamanki dünya ülke örneklerinde bir benzeri olmayan okul*”, anlatımı sağlıklı çözümlemenin anahtarını oluşturmaktadır. Osman Nuri Ergin (1939: 1), Osmanlı kültür kurumlarını ikiye ayırarak incelemektedir: mektepler ve medreseler. Bunlardan mektepler; “*daha ziyade saray, hükümet ve askerlik işlerinde çalışacak memurlara*” özgü bir eğitim yapılanması iken, medreseler, “*dini ve hukuki bilgileri edinmek isteyen halk tabakasına*” özgü bulunmaktadır. Saray mektepleri ise üç ayrı başlıkta, *Şehzadegân, Enderun ve Meşkhane* olarak incelenebilir. Saray içinde açılan okulların temel amacı, “*saraydaki çocukları okutmak, Hünkârın hizmetinde bulunacak memurları, müstahdemleri yetiştirmek, saray halkını eğlendirecek ve güldürecek saz söz ehliyle oyuncularını talim ve terbiye etmek*”tir.

Enderun Sistemi olgunlaşmaya kadar bir dizi gelişmenin ve kültürel etkinin varlığından bahsedilebilir. Bunlar arasında medrese sistemi olduğu gibi, devşirme sistemi ve bir süre önce kurulmuş şehzade okulunun da katkısı bulunmaktadır (Enç, 2004: 46). Alan yazında bazılarınca ifade edilen “*devlete yüksek yönetici yetiştiren*” işlevinin yanında, daha çok “*padişahın özel hizmetlerini yapan*” niteliği olmak üzere Enderun'un iki farklı işlevinden bahsetmek gerekir (Hafız Hızır İlyas Ağa, 1987: 21). Ancak Akkutay'ın (1984: 123-151) da belirttiği üzere Enderun mektebindeki eğitimin temel amaçları arasında *kültürleştirme* (Türk-İslam geleneği), *disiplinleştirme* (mutlak otorite-ceza) ile *yetenekleri yöneltme ve desteklemenin* (yetenek avcılığı-keşif, ödül ve terfi-yükselme ve çıkma, ihtiyacı tespit sistemi gibi) varlığı açıktır.

Kuşkusuz bazı toplumlar kendi devlet görevlilerini yetiştirmek için kimi tedbirleri düşünmüşlerdir. Nitekim Enderun, bazı kaynaklarda *Sasani-gulam* ve *Abbasi-kölemen* örnekleri temelinde ele alınırken, *Nizamiye Medreseleri* ve *kulluk sistemi*yle benzerlikleri üzerinde durulmaktadır (Enç, 2004: 38, 43-44). Nizamettin Nazif (1943: 10) ise Enderun'u, İngiliz *Eton Koleji*'ne benzetmektedir. Elbette bunlar işlevsel benzerlik üzerinden yapılan değerlendirmelerdir. Okul'un özgün ve özel bir eğitim kurumu olduğu açıktır. Nizamettin Nazif'e göre, “*son derece mükemmel bir siyasi bilgiler okulu*” olan Enderun, “*sarayın çok sıkı kontrolü altında çalışan bir okuldur ve adeta Enderun'a saray, memlekete de Enderun hükmeder*” haldedir. Bu okulda “*coğrafya, siyasi tarih, ekonomi politik, şahsi terbiye, güzel konuşma ve yazma, hitabet, müzik, edebiyat, denizcilik ve askerlik öğretilir*” ve devletin siyasal ülküsü özenle seçtiği öğrencilere aşılanırdı. İstisna olarak hızla ama genel olarak

yavaş yavaş kariyer basamaklarında yükselirler ve devletin en tepe noktasına ulaşabilirlerdi (Nazif, 1943: 11).¹

Fatih Sultan Mehmet tarafından “*yüksek idari ve askeri kademeler*” için nitelikli eleman ki bunlar arasında Tavernier’in (2014: 72) anlatımıyla; “*paşalar, beyler, kapıcıbaşlar, hazinedarbaşlar ve diğer saray ricali*”, temini amacıyla kurulan Enderun sadece siyaset adamı değil, aynı zamanda sanatkâr yetiştiren de bir okul haline gelmiştir. Bilgili ve görgülü devlet adamı olarak yetişmelerini temin maksadıyla başlangıç aşamasından itibaren iyi bir eğitim görmeleri için çabalananmaktadır. Beden ve kafa eğitimi diyebileceğimiz iki aşamadan bahsedilebilir; beden eğitimi bağlamında, “*ok atmak, mızrak kullanmak, kılıç sallamak, cirit ve tomak (şişirilmiş öküz derisini top gibi kullanarak el ve ayakla oynanan oyun) oynamak, ata binmek*” gibi geleneksel sporlar söz konusuysen bağlı oldukları odalara göre “*iç hizmet ve sanat*” eğitiminden geçirilmişlerdir. Elbette üç ayda bir verilen (ulufe) maaşları, yiyecek ve giyecekleri saray tarafından karşılanan içoğlanlarının her biri için bir isim, künye bilgileri bulunmakta ve aldıkları yevmiyeleri gösterir defterler de tutulmaktadır (Binark, 1970: 6).

2. Enderun’da Teşkilat Ve Eğitim

Enderun-ı Hümayun; “*Osmanlı padişahlarının, sarayda harem dışında günlük hayatlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yer*”e verilen Farsça addır (Binark, 1970: 6-7, 31). 15. yüzyılın ortalarından 18. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde padişahların kendilerine bağlı askerleri ve devlet adamlarını yetiştirmek için oluşturdukları bu okulda, yönetici sınıf Türk-İslam eğitim sistemi ve kültürü içinde yetiştirilmektedir (Binark, 1970: 6-7). *Kapı ağası*, Enderun’a-günün belli saatlerinde görevli olan, hoca, hekim, sanat ve zanaat ustaları ile müftü ve sadrazamdan başka kimsenin girmesine müsaade etmezdi. Öte yandan müftü ve sadrazamının baki ayrıcalığı bulunmaktadır (Ali Ufki Bey, 2013: 17). Bu anlatımda da görüldüğü üzere Enderun’un kendine özgü teşkilatlanması, eğitim sistemi ve düzeni söz konusu olup günlük işleyiş dâhil olmak üzere her husus planlanmıştır.

Yedi daireden oluşan ve oda ya da koğuş olarak isimlendirilen ve aralarında derece (hiyerarşik) ve mahiyet farkı bulunan birimler sırasıyla şunlardır; 1. Has Oda, 2. Hazine Odası, 3. Kiler Odası, 4. Seferli Odası (Hane-i Seferli), 5. Doğancı Odası (Hane-i Bâzyân), 6. Büyük Oda (Hane-i Kebir), 7. Küçük Oda (Hane-i Sagir) (Binark, 1970: 6-7). Kılıç, son iki odayı “*tüm derslerin verilmesi ve branşlaşmanın olmaması*” bakımlarından “*destek eğitim odası*” olarak nitelerken, diğer odaları, “*öğrencilerin bireysel gelişimlerine göre*

düzenlenmesi ve eğitim programlarının oluşturulması sebebiyle bireysel yetenekleri fark etme ve geliştirme programı” olarak görmektedir. Çıkma aşaması ise artık bir nevi mezuniyet olup memuriyete geçme aşamasıdır ve eğitimin uygulama aşaması olarak kabul edilebilir (Kılıç, 2010: 49). Yedi oda içerisinde “*okur-yazar takımı*” olarak nitelendirilen büyük ve küçük oda genellikle birlikte ele alınırken, tamamı başlangıçta kurulmuş ve ancak kurumun sonuna kadar da kalmamışlardır. Son iki oda görevlilerine “*dolamalı (cübbeli)*” denilmesine bakıldığında hiyerarşideki yerlerinin en altta olduğu görülmektedir. Diğerleri ise, “*kaftanlı*” olarak isimlendirilmişlerdir. Giydikleri elbisenin özelliğinden dolayı verilen bu isimlere karşın tamamı “*Yenisaray İçoğlanları*” olarak adlandırılmaktadır (Binark, 1970: 6-7; Uzunçarşılı, 2014: 289).² Seferli Odası’nın IV. Murat döneminde kurulduğu ve diğer odaların işlev kaybı ile dönüştüğü ve ıslah girişimlerine konu olduğu görülmektedir. Nitekim Çuhadar İlyas Ağa (1812-1830) döneminde bu odaların sayısı dörde düşmüş olup bunlar da “*seferli, kiler, hazine ve has*” odalardır (Hafız Hızır İlyas Ağa, 1987: 22). Uşaklıgil ise bu odalardan ikisini öne çıkararak, Enderun’un iki önemli kısmı olduğunu ifade etmektedir. Bunlar, hazine ve seferli koğuşlarıdır. Özellikle seferli koğuşu hakkındaki vurgu ise dikkate değerdir; “*Önceleri Enderun halkının çamaşırlarını yıkama görevini yerine getiren bu koğuş, teşkilat genişleyince bir bilim ve sanat mektebi haline gelmiştir.*” (Uşaklıgil, 2012: 218, 374).

Yukarıda ifade edilen Enderun-ı Hümayun Teşkilatı hakkındaki detaylı bilgiler Tablo 1’de aktarılmıştır. Bu kapsamda Enderun’da yer olan odalar, bu odalardaki eğitimler, odadan çıkanların aldıkları görevler ve odadan çıkma durumlarına dair usüller gösterilmiştir.

Tablo 1

Osmanlı İmparatorluk Sarayının Enderun-ı Hümayun Teşkilatı

Enderun Odaları	Verilen Eğitim	Görevleri	Kariyer/Çıkma (Yedi senede bir ya da yeni cüluslarda-büyük çıkma)
1. Has Oda (Hane-i Has)		<p>Has oda efradının esas vazifesi Mukaddes Emanetlerin sarayda muhafaza edildiği “Hırka-i Saadet” dairesini temiz tutmak ve devamlı surette nöbetle burada Kur’an okumaktır. <i>Hasodabaşı</i> merasimlerde padişahın elbisesini giydirmek ve çıkarmakla görevlidir. Daima padişahın yanında bulunur. Padişahların birinci derecede yakınlarından olup “Sahib-i arz” yani padişaha doğrudan doğruya maruzatta bulunmak yetkisi olan erkândandı. Derecesi kapıağası ile eşit olsa da teşrifatta ondan önce gelir. Padişahın 4 mühründen biri olan “Mühr-i Hümayun” onda durur. <i>Silahdar</i>, merasimlerde, padişahın kılıcını omzunda taşır ve başında kırmızı kadifeli üsküfö ile padişahın sağ gerisinde yürür. Sarayda padişahın her türlü silahını muhafaza etmekle görevliydi. İtibarı Hasodabaşı’ndan daha yüksektir. Padişahın sırdaşı ve günlük arkadaşıdır.</p>	<p>Amiri Hasodabaşı’dır. Kıdem sırasıyla “silahdar, çuhadar, rikabdar, tülbent gulamı, miftah gulamı” olarak sıralanır. İlk 4’üne arz ağaları denir. Silahdar çıkmalarda vezir, beylerbeyi, yeniçeri ağası, kaptan paşa gibi yüksek mevkilere gelirler. 20 kadar sadrazam yetişmiştir. Çuhadar ve Rikabdar çıkmalarda beylerbeyi olur.</p>

		<p><i>Çuhadar</i>, padişahın at üstünde iken arkasından gider ve yağmurluğunu taşır. Padişahın kaftan ve kürklerine de bakar. Bayramlarda ve camiye giderken halka para serper ve silahdar olmadığında ona vekâlet eder. <i>Rikabdar</i>, padişahın gezintilerine refakat eder, silahdar olmadığında atın üzengisini tutar. (Not: Mavi olarak işaretlediğim yerler italik olmalıdır)</p>	
2. Hazine Odası		<p>Sarayın hazinesini muhafazada memurdur. Hazinedarbaşı seferde ve barışta padişahın yanından kesinlikle ayrılmazdı. Cuma günleri padişahın Cuma namazını kılmak için gideceği camiye ondan önce varmak ve “Mahfel-i Hümayun”da seccadeyi sermek de görevlerindendi.</p>	<p>Amiri “Ser Hazin-i Enderun”dur. Saraya iş yapan ve “ehl-i Hiref” denilen terzi, kürkçü, kuyumcu, nakkaş, kılıççı ve sorguççu gibi sanatkârlar Hazinedarbaşı’na bağlıdırlar. Koğuşun en kıdemlileri “Gügümbaşı” ve “Kürkçübaşı” olup, Gügümbaşı terfi ederse “Has Oda”ya geçer, dışarı çıkarsa “Müteferrika” (muhtelif hizmetlerde kullanılan kimselere verilen ad) olur. Her ikisi dâhil olmak üzere koğuşun en kıdemlilerinden 12’sine “Bıçaklı” denir. Bunlar koğuşun disiplin ve nizamını temin ederler.</p>
3. Kiler Odası		<p>Padişahın ve harem halkının ekmek, et, yemiş, tatlı, şerbet vs gibi yiyeceklerini hazırlamak, mumları tedarik etmek ve saklamak, revirde hasta içoğlanların</p>	<p>Amiri ‘kilercibaşı’ ya da ‘ser kilar-i hassa’dır. Koğuşun en kıdemlisi ve birinci zabiti olan “Peşkircibaşı Ağa”, kıdemde ondan sonra gelen “Mumbaşı”, “Peşkir şagirdi”, “Kiler Baş Kollukçusu”, “Tepsicibaşı”, “Su Kollukçusu”,</p>

		tedavisini yaptırmak başlıca görevleri arasında yer almaktadır.	“Turşucu”, “Yemişçi”, “Şehzadeler Şerbetçisi” ve revire nezaret eden “Pars Kethüdası”dır. En kıdemli içoğlanı terfi ederse ‘Has Oda’ya, diğerleri ise ‘Hazine Odası’na geçerler, çıkmalarda Kapıkulu Süvari Bölüklerine verilirler. Kilercibaşı’nın günde 37 akçe yevmiyeli bir Kethüdası da vardı. Kilercibaşı günde 50 akçe yevmiye almaktaydı. Huzura sunulacak yemeğin pişmesi, sofranın kurulması ve yemeğin padişaha takdimi Kilercibaşı’na aitti. Kilercibaşı terfi ederse Hazinerdarbaşı olur, taşraya çıkarsa kendisine Beylerbeyliği verilir.
4. Seferli Odası (Hane-i Seferli)	IV. Murat tarafından 1635’te kurulmuştur.	Çeşitli sanat ve maharetlerin öğretildiği bu koğuşta öğretim tetimme (idadi-yüksekokul benzeri) medreselerine denktir. Musikişinaslar, hanendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellaklar, çamaşırcılar, buradan yetişirler. Dilsiz ve cüceler ile soytarılar da bu koğuşa mensupturlar.	Amirleri ‘Saray Kethüdası’dır. Çıkmalarda eski ve yeniliklerine göre 20-30 akçe arasında bir yevmiye ile sipah bölüklerine verilirler.
5. Doğancı Odası (Hane-i Bâzyân)		Bunların amiri padişahın doğan kuşlarına bakar ve avda padişahla beraber bulunur.	

6. Büyük Oda (Hane-i Kebir)	Kur'an, tecvid ve din dersleri, hüsn-i hat (güzel yazı), Türkçe, Arapça, Farsça dersleri, çeşitli ata sporları	Bu oda halkı kapıağası maiyetinden olup, sarayın anahtar, peşkir ve şerbet hizmetlerinde kullanılırlardı.	Zamanı gelince Seferli Koğuşuna geçerler. Geçemeyenler maaş derecelerine göre 8 ile 20 akçe arasında bir yevmiye ile süvari ocaklarının sipah ve silahdar bölüklerine çıkarlar. Acemi oğlanlarının yeniçeri ocağına geçmesine Kapıya Çıkma, Ocağa Çıkma ya da Bedergâh denir. Seferli olmayı başaranlar dolamayı çıkarıp kaftan giymeye başlar.
7. Küçük Oda (Hane-i Sagir)	Kur'an, tecvid ve din dersleri, hüsn-i hat (güzel yazı), Türkçe, Arapça, Farsça dersleri, çeşitli ata sporları	Bu oda halkı kapıağası maiyetinden olup, sarayın anahtar, peşkir ve şerbet hizmetlerinde kullanılırlardı.	Zamanı gelince Seferli Koğuşuna geçerler. Geçemeyenler maaş derecelerine göre 8 ile 20 akçe arasında bir yevmiye ile süvari ocaklarının sipah ve silahdar bölüklerine çıkarlar. Acemi oğlanlarının yeniçeri ocağına geçmesine ise Kapıya Çıkma, Ocağa Çıkma ya da Bedergâh denir. Seferli olmayı başaranlar dolamayı çıkarıp kaftan giymeye başlar.

Kaynak: Binark, 1970: 6-7.

Yıllara göre değişmekle birlikte 1612 yılında saray okulunun -o sırada 'seferli' odası kurulmamıştı olduğundan- beş odasında "800-900" kadar içöğlanın bulunduğu ve her gün kentten saraya kırk kadar öğretim üyesinin gelerek görev yaptıkları bilinmektedir. Haftanın belli günlerinde ise eğitimin niteliği değişmektedir. Nitekim Enç'in (2004: 71) anlatımına göre, "meslek okulları ve has odanın en kıdemli ve yetenekli öğrencilerine yalnız salı günleri gelen 'müderris ve danışmentler' ders" vermiştir.

Şekil 1

Çıkma ya da Memuriyete Geçiş

ENDERUN	BİRÜN	EVALET
a) Ağalar	a) Ağalar	
Kapı Ağası	Yeniçeri Ağası	Beylerbeyi
Saray Ağası		Beylerbeyi
Ak Hadimlar		Beylerbeyi/Sancakbeyi
Has Oda Baş		Beylerbeyi/Sancakbeyi
Silahtar	Miralem	
Çuhadar	Kapıcıbaş	
	Mirahur	
	Çakırcıbaş	Sancakbeyi/Subaşı
Rikabdar	Çeşnigar	
Dülbendoğlan	Kapıkulu Siğahi Ağalar	
	Cavuşbaş	
	Mütefferikalar	Subaşı
b) Yukarı Odalar		
Has Oda / Hazine	Bostancıbaş	Sancakbeyi
	Kapıcılar Kethudası	
	Cebecibaş	Subaşı
Kiler	Topçubaş	
Seferli Oda	Arabacıbaş	
c) Asağı Odalar	b) Kapıkulu Ocakları	
	Sipahiler(altı bölük)	Subaşı/ Tımarlı Sipahiler
	Cebeciler	
Büyük Oda	Topcular	
Küçük Oda	Arabacılar	Tımarlı Sipahi
	Yeniçeriler	
	c) Saray Hizmetkarları	
	Kapıcılar	
	Has Ahır Hademesi	
d) Acemiler	Aşçılar	Tımarlı Sipahi
	Bostancılar	
	d) Acemioğlanları	
Tutsaklar/Devsirmeler	e) Türkoğlanları	

Kaynak: İnalçık, H. (2003). Akt. (Turan, 2018: 54)

Enderun'un insan kaynağı çoğunlukla devşirmeler arasından “*zekâ, usluluk, iyi ahlak, yüz ve bedence güzellik ve sağlamlık*” niteliklerine göre seçilmiştir. İstisna olarak, esir edilen soylu ailelerin çocukları yahut “*Boşnak ve Arnavut*” devşirmelerden de Enderun'a alınanlar bulunmaktadır. 18. Yüzyıldan itibaren devşirme sisteminin terk edilmesiyle birlikte Müslüman Türk çocuklarının saray işlerine verilmesi uygulamasına geçildiği görülmüştür (Binark, 1970: 6). Enderun üstün eğitimlerin verildiği bir okuldur. Bu üstünlük ve özelliklerin belli başlı olanlarını Enç (2004: 72-73), şu şekilde sıralamaktadır:

- ✓ Programda karakter ve kişilik eğitimine sürekli ve sistemli olarak yer verilmiştir.
- ✓ Batıda ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren fark edilen ve bilimsel incelemelere konu olmaya başlayan bireysel farklılıklar ve öğretimin bu farklılıkları karşılayacak biçimde düzenlenmesi, kuruluşundan bu yana Enderun'da uygulama olanağı bulmuştur.
- ✓ Hazırlık okullarından başlayarak bütün eğitim süresince programlarda “anlık, duygu ve beden” gelişimine dengeli bir şekilde yer verilmiştir.
- ✓ Kuran ve ulum-i diniye gibi konuların yanında “matematik, astronomi, tarih, yabancı dil ve edebiyat” gibi dünyevî bilimler de geniş ölçüde programda yerini bulmuştur. Enderun'un medrese öğretiminden en belirgin farklılığı da budur.
- ✓ Bütün program boyunca el becerilerine ve sanat öğrenimine verilen önem ve öncelik bugün bile üzerinde dikkatle durulması gereken bir niteliktir.

Enderun'da eğitim süresi genellikle 7-8 sene olup, küçük ve büyük odalar Baykal'ın (1953: 48-49) deyişiyle devrinin orta derece okullarını denk iken, kiler ve hazine odaları ise yüksek eğitim ayarında bulunmaktadır. Enderun ve medrese dini eğitim bakımından aynı olsalar da Enderun'un medreseden yüksek ve özellikli olduğunun kanıtını Ergin'in (1939: 10); “*burada her çeşit yazı ile Farsçanın bulunuşu tedrisatın medreselerden daha yüksek olduğunu gösterir. Buna bir de musikiyi ilave ederseniz Enderun mektebi o zaman medreselerden büsbütün ayrılmış olur*” saptamasıdır.

Enderun'un müfredat programına bakıldığında ise öğretim alanları üzerinden şu şekilde sınıflandırma yapmak mümkündür (Enç, 2004: 76-77);

- ✓ İslami bilimler: Kuran, din dersleri, Arapça, gramer ve sentaksi, tefsir, fıkıh

- ✓ Beşeri bilimler: Türkçe dil ve edebiyatı, Fars dili ve edebiyatı, tarih, matematik.
- ✓ Güzel sanatlar: Sesli, çalgılı müzik, tezhib, hüsnühat Ayrıca bu konuları yeteneğe göre derinleşilen meslek öğretimi arasında da düşünmek gerekir. Bütün kayıt ve yazışmaların el yazısı ile yapıldığı o devirde “güzel yazı” değeri üstün tutulan becerilerden birisidir. Bu konuda yetenek ve seçkinlik gösterenler hazine kâtipliklerine atanmışlardır.
- ✓ Beden Eğitimi ve Spor: Beden eğitimi işlevinin yanında askerlik becerilerini arttırmak için çelik-çomak, güreş, ağırlık kaldırmak, cirit, binicilik, kılıç, gürz, mızrak ve öteki savaş araçlarının kullanımı öğretilmiştir. Bütün öğretim süresi boyunca beden güç ve yetenekleri açısından elverişli durumda olmaya özel bir önem verilmiştir.
- ✓ Meslek öğretimi: Bu alanda öncelikle Seferli Odası çerçevesinde verilen “giyim, bakım ve hazırlığı, işlemecilik, deri işleri, inşaat” bunun yanında bugünkü tıp ve eczacılık karşılığı sayılabilecek “çeşitli ilaç ve merhemlerin, kuvvet macunlarının hazırlanması” ve gerektiği yerlerde kullanılması hususunda eğitimler verilmiştir. Ayrıca askeri ve sivil müzik de mehterhane ve meşkhane de öğretilmiştir. Yine tezhib ve kuyumculuk gibi öğretimleri de mesleki eğitim içerisinde değerlendirilebilir.

Tablo 3

Enderun’da Eğitimin Niteliği

Eğitim Parametreleri	Eğitimin Niteliği
<i>Eğitim Anlayışı</i>	Eğitim ve öğretim yapma Bilgi ve beceri kazandırma Yetenekleri geliştirme
<i>Eğitim Amaçları</i>	Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak Hıristiyan kökenlilerin gönlünü kazanmak Devletin yönetici ihtiyacını karşılamak
<i>Yönetim Süreçleri</i>	Planlama, Örgütleme, Düzen, Uyumlaştırma, Denetim
<i>Yönetici Özellikleri</i>	Lider Disiplin sağlayıcı, problem çözücü Değerlendirici
<i>Yönetici Seçiminde Liyakat (Yeterlilik)</i>	Yeteneklileri seçme İyi yetişme ve başarılı olma

	Kabiliyetleri yöneltme ve destekleme
<i>Terfi</i>	Kıdem ve liyakat esas alınmıştır. Yedi yılda bir veya her padişah değişikliğinde terfi yapılmıştır. Boş kadro olma zorunluluğu uygulanmıştır
<i>Öğrenci Seçiminde, Değerleme Merkezi</i>	Devşirme seçim heyeti
<i>Eğitime Başlama Yaşı</i>	Devşirme eğitime başlama yaş aralığı, 8-18 olarak uygulanmıştır.
<i>Verilen Dersler ve Sınıf Geçme</i>	Geçme sınavları Dini dersler (İlmihal, Kur'an, tecvit, Arapça) Sanatsal dersler (meşk, tezhip, hattatlık, resim) Kültürel dersler (Türkçe, Farsça, Tarih) Ahlak dersleri (nezaket kuralları) Bedeni dersler (askeri sporlar) Uygulamalı dersler (padişahın özel hizmetleri; sefer, kiler, hazine, has)
<i>Okula Giriş Sınavı, Mülakat ve Sağlık Kontrolü</i>	Mülakat, kişilik ve karakter tespiti Bedensel uygunluk
<i>Ceza Sistemi</i>	Rütbeye göre, tehdit, dayak, azarlama ve saraydan çıkarılma
<i>Mükâfat ve Ücretlendirme</i>	Üç ayda bir maaş Önemli günlerde ve durumlarda para, giysi vb. yardımlar Yeme, içme, barınma, üniforma ve çamaşırlar saraya ait

Kaynak: Türkyılmaz, 2009, s.285-311'den derlenmiştir.

Bilindiği üzere bir üniversite ya da eğitim kurumunun bir diğer olmazsa olmazı kütüphaneleridir. Enderun'un da değerli ve zengin bir kütüphanesi bulunmaktadır. Nitekim 1787 tarihli Toderini'nin verdiği listeye göre Enderun Kütüphanesinde genel olarak Kuran tefsirleri, hukuk, felsefe, mantık, astronomi, geometri, matematik ve aritmetik gibi alanlarda yazılmış eserler yer almaktadır (Enç, 2004: 79).

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama ve gerileme döneminde Enderun'un insan kaynağı unsurunun kesintiye uğraması, ardından eğitimin niteliğinde ve işleyişinde yenilenme ihtiyaçlarının hâsıl olması, devletin yapısı ve işleyişi üzerine yapılan ıslahat hareketlerinin Enderun'u da etkilemesinin sonucu olarak Enderun Mektebi'nde de değişiklikler ve ıslahat çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

3. Enderun Mektebi'nde Islahat Ve Okulun Sonu

Enderun, “devlette ileri hizmetler için kabiliyetli gençleri keşfetmek ve eğitmek” (Akkutay, 1984: 63) amacıyla kurulmasına rağmen, 16. yüzyılın sonlarından başlayarak devşirme sisteminin bozulmasına paralel olarak insan kaynağını edinmede güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu nedenle Müslüman ailelerin çocuklarına yönelişler başlamıştır. O dönemlerdeki devlet adamlarının akraba ve yakınlarının Enderun'a yönelik yoğun ‘ilgisi’ ve nihayet odalarda birikme ve odalar arasında geçişte sıkıntılar baş göstermesiyle ve Enderun’un iç işleyişindeki ve işlevlerindeki sorunlar nedeniyle Mektebe yönelik olumsuzluklar meydana gelmiştir. Koçi Bey (1972: 22) meşhur risalesinde Enderun’un IV. Murat dönemindeki ahvalini şöyle özetlemektedir:

“...Onlardan sonra gelen vezirler, mecburen iç halkına [Enderunlulara] uyup, havalara göre hareket edip, her ne isteseler red etmez oldular. Onlar [Enderun ahali] da pek çok işlere karışmağa başlayıp, kan bahasına nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup, kimini paşmaklık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirip, kendileri tamamen doyduktan sonra her biri adamlarına nice tumar ve zeâmetler verdirip, kılıç erbabının dirliklerini kestiler. Devlet hâzinesini ziyana uğratıp, âlemi bu hale getirdiler. Bundan sonra yine kanâat etmeyip, rüşvet kapısını açarak sancaklara, beylerbeyilere ve diğer pâdişâh mansıplarına karışmağa başladılar.”

Enderun ahalesinin bu olumsuz tutumları yanında, sistematik bazı sorunlar da baş göstermiştir. Eğitim ve öğretimin kendi içinde bir bütün oluşturduğu Enderun sistemi, birbirine sıkı bağlarla bağlanmış kademelerden oluştuğundan, alt sistemlerdeki eksik ve aksaklıklar diğer alt sistemleri ve nihayet bütün bir sistemi bozacak etkilerde bulunmuştur. Bu bakımdan aileye verme, hazırlık sarayları ve Enderun-u Hümayun, saray idarecilik eğitimi sisteminin alt bileşenlerini oluşturmaktadır. Ailede, hazırlık saraylarında ya da odalarda iyi yetişmeme ve odalardan bir diğerine geçişteki sorunlar pek tabidir ki sistemin zedeleyici unsurlar olmuştur. Sistemin seçim, yetiştirme, sınıflara ayırma ve sınıflar içinde yükselme olanakları bakımından işleyişinin optimizasyonu sağlanabildiği müddetçe sorun olmamıştır. Aksi halde doğal sistemlerin düzensizlik (entropi) eğilimi içkindir. Akkutay (1984: 69), süreci Kitab- Müstetâb'dan şu şekilde özetlemektedir;

“(E)hl-i marifet ve akl u basiret üzere olmak yükselmek, yeni odalarda yine uzun yıllar içinde terbiye, edep ve marifet hâsıl eylemek ve ilim iktidarı olan ve ehl-i basiret olanların kariyer basamaklarında en üst odaya geçmeleri ve buradan da liyakat, kabiliyet ve istihkaklarına göre veziriazam oluncaya değin ilerlemeleri olanaklıdır.”

Gerçekte devletin 17. ve 18. yüzyıllarda karşılaştığı genel olumsuzluklar doğal olarak sarayı ve onun okulu olan Enderun’u da olumsuz biçimde etkilemiştir. Başta Harbiye Mektebi olmak üzere diğer okulların peşi sıra açılması Enderun’un eğitim yöntemini geri plana düşürmüş, Tanzimat sonrasında yeni eğitim programları kısmen de olsa Enderun’da uygulanmaya konulmuşsa da okul eski durumuna bir daha hiç ulaşamamıştır (Ali Seydi Bey, ty: 132). Yavuzyiğit’in (1999: 5-6) tespitlerine göre yapılan son düzenlemelere göre mektebin son ders programı şu şekilde kurgulanmıştır.

Tablo 4
Islahat Sonrası Eğitim

	İPTİDAİ (İLKOKUL)	RÜŞDİYE (ORTAOKUL)
1.Sınıf	Ecza-i Şeriye (Kuran-ı Kerim’in kısımları), Talim-i Namaz, Hesab-ı Zihni (aritmetik), Hatt-ı Sülüs	Ulum-ı Diniyye, Arabi, Farsî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, İmla, Hatt-ı Sülüs, Hatt-ı Rika, Resim
2.Sınıf	Kur’an-ı Kerim, İlmihal, Kıraat-ı Türkiyye (Türkçe okuma), Hesap, imla (yazı)	Ulum-ı Diniyye, Arabi, Farsî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, İmla, Hatt-ı Sülüs, Hatt-ı Rika, Resim, Coğrafya
3.Sınıf	Kur’an-ı Kerim, İlmihal, Tecvid, Kıraat-ı Türkiyye (Türkçe okuma), Hesap, imla (yazı), Hatt-ı Sülüs	Ulum-ı Diniyye, İlm-i Ahlak, Arabi, Farsî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Coğrafya, İmla, Hatt-ı Sülüs, Hatt-ı Rika, Resim
4.Sınıf		Ulum-ı Diniyye, İlm-i Ahlak, Arabi, Farsî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Coğrafya, Hendese, İmla, Hatt-ı Sülüs, Hatt-ı Rika, Resim.

Kaynak: (Yavuzyiğit, 1999: 5-6).

Bu sınıflardan sonra ise “ihtisas sınıfı” diye adlandırılabilen ve 3 yıl eğitim veren “Sınıf-ı Mahsus” ilave edilmiştir. Buradaki dersler ise, Ulum-ı Diniyye, Edebiyat-ı Osmanîye, ilm-i Kelam, Tasvir-i Ahlak, Mantık, Tarih-i Umumi Coğrafya-i umumi, Riyaziye (cebir), Müsellesat (trigonometri), Ulum-i Tabiiye (biyoloji, fizik, kimya)’dir. Enç’e (2004: 43-49) göre okulun temel amacından ayrılarak yalnızca sarayın ihtiyaç duyduğu hizmetlileri yetiştiren bir kimliğe bürünmesi sonunun gelmesini sağlamıştır. Oysa Enderun başlangıçtan itibaren sivil ve askeri hizmetler için insan yetiştirmekte, en iyi olduğu dönemde kuramsal öğretim, beden eğitimi, müzik, uygulama ve el becerileri dersleri bir program dâhilinde verilebilmektedir.

Okuldaki en radikal değişiklik 19. Yüzyılda, Sultan II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılması 'Okul'un yönetiminde de değişikliği gerektirmiş ve dört yıl sonra Silahdarlık'ın kaldırılmasıyla birlikte yönetim Enderun-u Hümayun Nezaretine bırakılmıştır. Nezaret, bir yıl sonra da "Mabeyn-i Hümayun Müşiriyeti" adını almıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in hal'i ile birlikte sarayın yeni yöneticileri de göreve gelmeye başlamışlardır. Bunlardan başmabeyinci Lütfi Simavi'nin anlatımı sarayın iç yapısı ve memleketin ahvaline tanıklık bakımından önemlidir. Simavi'nin (2004: 10), 1924'te yazdığı anılarında Enderun pek olumlu görünüme sahip değildir; "Yani düpedüz Petersburg'un nerede ve sefaret müsteşarlığının ne olduğunu bilmeyen ve sakalı olmayan gençlerin "çocuk" sayılmayacağını düşünemeyen, baltacılıktan gelme bir başmabeyncinin (Hacı Ali Paşa) cahilliğine kurban olmuştum.". Simavi (2004: 300), nazırlar ve başmabeynciler arasındaki protokol ve ilişkileri resmederken de önceki dönemin bürokratik yönetiminin epeyce bozulduğuna kanidir:

"Aşağı tabakadan yetişme başmabeyncilerin, vaktiyle sadrazamları bahçe kapısında karşıladıkları işitilmiş hadiselerden olduğu gibi, diğer taraftan Sultan İkinci Abdülhamid zamanında başmabeyncilere yaranmak isteyen sadrazamlar da görülmüştür. O vakitler bazı nazırların saraydaki Esvapçıbaşı, Seccadecibaşı ve Kilercibaşı gibi ehemmiyetsiz vazifelilerden kendilerine hamiler edindikleri de acı bir hakikattir."

1909'da Başmabeyn başkâtipliği görevini üstlenen Halid Ziya Uşaklıgil'in (2012) anılarında da benzer bir anlatım söz konusudur ve okulun bozukluk derecesini gösterir niteliktedir. Burada Uşaklıgil, 1909'da Enderun'un epeyce kalabalıklaşmış olduğunun bilgisini vermekte ve Kutsal Emanetler bölümünde de görevli sayısının artmış olduğuna işaret etmektedir. Yazara göre, Abdülmecit ve Abdülaziz devirlerinden başlayarak bozulma ivme kazanmış ve Abdülhamit devrinde çığırından çıkmış bulunmaktadır. Burada anlatım nepotist ilişkiler üzerinden şu şekilde resmedilmektedir; "... (N)ihayet Abdülhamit Zamanında, her tatyib (memnun) edilmek istenen tüfekçinin, aşçının, kapıcının oğlu, yeğeni, daha bilir miyim nesi, buraya çırak edile edile artık eskiden kalan erkân ve adap ashabını bizar edecek (bezdirecek) derecede dolup taşmıştı." (Uşaklıgil, 2012: 219).

Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasıyla gerçekleşen taşınma ve sonrasında açılan Galatarasay Lisesi ve Mülkiye Mektebi gibi okullar da Enderun'un, Sultan Abdülmecit ve II. Abdülhamit dönemlerindeki vaziyetini gösterir diğer olumsuz gelişmelerdendir. Edirne Sarayından, Topkapı Sarayına geçiş Enderun'un yükselişini sağladığı 19 yüzyılın ikinci yarısında Topkapı sarayının terkedilmesi de çöküşünü ve gözden düşüşünü getirmiştir

(Simit, 2019: 338, 342). Nihayet II. Meşrutiyet Döneminde, 1 Temmuz 1909'da okul kapatılmıştır (Köktaş, 2000: 720).

Sonuç

Enderun Mektebi, devlet ve saray hizmetlerini görmek üzere kurulmuş ve teşkilatlandırılmış bir okuldur. Saray, bu mektebi kendisine hizmet edecek yetenekli kimseleri temin etmek için oluşturmuştur. Mektebin öğrencileri devşirme sistemi içerisinde temin edilmiş ve bunlar Enderun'a alınmadan diğer saraylarda eğitime alınmışlardır. Mektebin öğrencileri, hazırlık saraylarından gelen yetenekli devşirmeler arasından bir kez daha seçilmek suretiyle edinilmiştir. Yöntem, üstün ya da elit bir kadro oluşturmanın niyetini göstermektedir. Mektebin kurulma amaçlarından biri soya dayalı olmayan bir bürokrasi oluşturmaktır. Enderun'a dair yazılan yazıların bazıları mektebi bir çıraklık kurumu ya da saray hizmetkârları olarak görürken bazı kaynaklar ise saray okulu ya da saray üniversitesi olarak da görme eğilimindedir. Devlet okulu olduğu açık olan Enderun mektebi, geçmişte var olan özel okullara benzese de onlardan farklı yanı ile özgün bir hüviyete sahiptir. Amaç ve çıktıları itibarıyla merkezde ya da taşrada mülkün çeşitli katmanlarına dönük istihdam hedefi kuşkusuz özgün tarafını oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ehliyet ve liyakat odaklı gelişen Enderun Mektebi, devletin başarısında da söz sahibi olmuştur. Ancak 17. yüzyıl itibarıyla kayırmacılığın artması, usullerde yapılan istisnaların rutinleşmesi ile yapıda bozulmalar başlamış, ardından devletteki bozulma Enderun Mektebine de sirayet etmiştir. Enderun Mektebi'nin fiilen sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan boşluk Avrupa talimi görmüş üst düzey bürokrat ve mülki idare amiri yetiştirmek amacıyla kurulan Mülkiye Mektebi ile doldurulmak istenmiştir.

Dâhiliye Nezareti için çalışacak vali, kaymakam, mutasarrıf ve müdürlerin yetiştirilmesi amacıyla Padişah Abdülmecid'in emri üzerine 1859'da Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur (Kurban, 2016: 75). 1859'da öğretim hayatına başlayan okulun adı o tarihte yüksek idarecilik anlamına gelen "Mekteb-i Fünun-ı Mülkiyye'dir. II. Abdülhamit döneminde bu mektep yükseköğretim kurumu haline getirilmiş, 1915 yılında ise kapatılmıştır (Günay, 2004: 147-148). Talat Paşa tarafından da yetiştirdiği yöneticilerin faydalı hizmetleri takdir edilen Mekteb-i Mülkiye 1918 yılında tekrardan açılmıştır. Talat Paşa mekteple ilgili övgülerini şu şekilde dile getirmiştir (Serin, 1988: 9):

“Hertaraftı harabezar olan memleketin neresinde bir umran ve temeddün eseri gördümse bunu orada hizmet eden Mülkiyeli bir Kaymakamın, bir Mutasarrıfın, bir Valinin eser-i hizmeti ve gayreti olduğunu takdir ettim. Anladım ki, Mülkiye mezunları kadar bu memlekete hizmet eden, yurdun en uzak ve mahrum köşelerinde nur, hayat, medeniyet ve umran halkeden kimse yoktur.”

Enderun Mektebinden-miras yönetici yetiştirme işlevini devralan Mekteb-i Mülkiye 1935 yılında Ankara’ya taşınarak adı Siyasal Bilgiler Okulu olarak değiştirilmiştir (Serin, 1988: 9-10). Aynı amaçla 1952 yılında Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) kurulmuş, 2001 yılından sonra lisansüstü eğitimlere odaklanmışsa da kurum 2018 yılında kapatılmıştır (Günay, 2004: 164; 703 sayılı KHK). Ancak hem Mülkiye Mektebi hem de kapatılmasından kısa bir süre önce kendisine “modern Enderun” diyen Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Şerif Mardin’in deyiimiyle “geleneksel seçkin eğitiminin yeniden” kurulmasını bir diğer deyişle Enderun’un yerini almayı başaramamışlardır.

Günümüzde üst düzey yönetici eğitimi verecek kurumsal bir yapıya yönelik ihtiyaç yeniden gündemdedir. Üstelik Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte devlete bağlı ve milletin hizmetinde kalifiye ya da liyakat ehli kamu personelinin ne kadar hayati olduğu açıktır. Türk idare tarihi boyunca devlete nitelikli üst düzey yönetici temini için benzer yapıların oluşturulduğu görülmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde “Devlet İdarecilik Akademisi” şeklinde varlık kazanan ve devlet kurumlarına orta ve üst düzey yönetici yetiştiren bir eğitim kurumu kökleri Selçuklu mirasında aranan, Osmanlı İmparatorluğu yükseliş dönemine damgasını vuran, Cumhuriyet tarihi boyunca da alternatifleri aranan bir organizma olarak zaruri bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu yıkılış döneminde dahi yetiştirdiği kıymetli bürokratlar ve yöneticiler sayesinde devlette devamlılığı sağlayabilmiş önemli bir mirastır. Türkiye Cumhuriyeti devletin yeni bir dönüşüm yaşadığı ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle yeni bir yönetsel yapı ve işleyişe kavuştuğu günümüzde üst düzey yöneticilerin yetişmesi için yeni bir yapının oluşturulması fikri yeniden düşünülmelidir. Konusunda uzman ve deneyim sahibi personelin yetişmesinin ne kadar uzun zaman aldığı düşünüldüğünde bunun için ivedilikle adım atılmalıdır. Nitelikli personelin kariyer basamaklarında ilerlemesi ve hak ettiği yerlerde ülkesine sadakatle hizmet etmesinin sağlanması ancak Enderun gibi muazzam örneklerden ders alınarak kurgulanacak örneklerle

mümkün olabilecektir. Uluslararası örnekler incelenerek hem Osmanlı hem Cumhuriyet dönemi deneyimleri dikkate alınarak kurgulanacak yapıların, devletin nitelikli yönetici ihtiyacına yönelik önemli bir kaynak olacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkutay, Ü. (1984). *Enderûn Mektebi*. No: 38, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Ali Seydi Bey (t.y.). *Teşrifatımız ve Teşkilatımız*, (haz.) Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Ali Ufki Bey (Albertus Bobovius) (2013). *Saray-Enderun (Topkapı Sarayında Yaşam)*. (Çev. Türkis Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Baykal, İ. H. (1953). *Enderun Mektebi Tarihi (Kuran: Fatih Sultan Mehmed)*. 1. Cilt, Halk Basımevi, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Neşriyatı,
- Binark, İsmet (1970). Osmanlı İmparatorluk Sarayının Enderun-ı Hümayun Teşkilatı. *Önasya Dergisi*, 5 (53-54), ss. 1-30.
- Enç, M. (2004). Enderun. *Üstün Yetenekli Çocuklar Seçilmiş Makaleler Kitabı, 1*. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi, (Haz.) M. R. Şirin, İstanbul, ss. 37-84.
- Ergin, O. (1939). *Türkiye Maarif Tarihi*. (Cilt 1), İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Günay, Ö. F. (2004). Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Hafız Hızır İlyas Ağa (1987). *Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun (1812-1830)*. (Yay. Hz. Cahit Kayra), İstanbul: Güneş Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kurban, S. (2016). Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, ss. 71-81.
- Kılıç, C. (2010). Enderun Mektebi Örneğinde Günümüz Üstün Yetenekli Çocukların Eğitiminin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kılıç, M. (2016). *Soysuzlar Mektebi Enderun ve Türklerin Kaderi*. 4. Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık,
- Koçi Bey (1972) *Risaleler*. (Yay. Haz. Zuhuri Danışman). Devlet Kitapları, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Köktaş, A. (2000). Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı: Enderun Mektebi. *Yeni Türkiye Dergisi*, 32 (701) (Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum), ss. 717-721.
- Mardin, Ş. (1991). Geleneksel Seçkin Eğitiminin Yeniden Kurulamaması. *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, (1. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, s.278-284.
- Nazif, N. 1943). Enderun. *Yedigün Dergisi*, 27 Eylül, 22 (551), ss. 8-11.
- Öztaş, N. (2013). "Enderun: Osmanlı Yüksek İdare Mektebi", Der. Y. Bulut, V. Eren, S. Karakaya, A. Aydın, *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, (ss. 885-889). Ankara: Pegem.

- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. (1. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Serin, N. (1988). Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesine 125. Yıl. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43 (1-2), (ss. 9-17). <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/449/5048.pdf>, Erişim Tarihi: 12.08.2019.
- Simavi, L. (2004). *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*. (2. Baskı), [Çev. S. Kara, N. Uğurlu], İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Simit, M. E. (2019). Kapatılış Sürecinde Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), ss. 318-359.
- Tavernier, J. B. (2014). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı* (4. Baskı), [Çev. Teoman Tunçdoğan], İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Turan, Ş. (2018). Enderun Eğitim Sisteminin Türk Eğitim Sisteminde Uygulanabilirliği Üzerine. *Marmara Üniversitesi ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Yönetimi Ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Türkyılmaz, M. (2009). Osmanlı Klasik Döneminde, Enderun Mektebindeki Üst Düzey Yönetici Eğitimi İle Günümüzdeki Üst Düzey Yönetici Eğitiminin Karşılaştırılması. *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Uşaklıgil, H. Z. (2012). *Saray ve Ötesi* (2. Baskı). [Yay. Haz. Nur Özmel Akın], İstanbul: Özgür Yayınları,
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (4.baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yavuziğit, M. H. (1999). *Mülkiye Tarihi (1859-1999)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayını.
- 703 Sayı ve 9 Temmuz 2018 tarihli “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2019

¹ Yavuziğit (1999: 2) ise Enderun’u bugünkü Harp Okulu, Siyasal Bilgiler, Hukuk, Veteriner ve Edebiyat Fakülteleri ile Güzel Sanatlar Akademisi, Konservatuvar’ın bazı işlevlerini kapsayan ve bunların da ilk kaynağını oluşturan ancak 14 yıllık öğretim süresine sahip bir yükseköğretim sistemi olarak tanımlamaktadır.

² İçoğlan deyimi ise; “devşirme olarak alınıp sarayda uzun müddet hizmet ve terbiyeden sonra devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen çocuklar”ı tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Uşaklıgil (2012: 104, 314, 342, 370, 374-378, 424, 482, 578) bazen “Enderun hademesi”, veya “hademe-i hümayun efendileri” derken daha çok da “Enderun Efendisi” deyimi yeğ tutulmuştur

Sağlık Hizmeti Kullanıcılarının Yeşil Hastane Farkındalık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma

Fatma MANSUR*

Sezer KORKMAZ**

Geliş Tarihi (Received): 03.01.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 26.08.2020

Öz

İnsanların fizyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan tam bir iyilik halinde olmaları için faaliyet gösteren sağlık kuruluşları yapısal çevrenin insan sağlığı üzerindeki zararlarını en aza indirmek, tüketicilerin değişen taleplerini karşılamak ve gelecek nesillerin ihtiyaç duyacağı kıt kaynakları da verimli bir şekilde kullanmak durumundadır. Çevreye duyarlı hastaneler, tasarımlarını yeşil hastane olarak planlamakta ve kaynakları verimli bir şekilde kullanmayı amaçlamaktadır. Yeşil binalar doğaya saygılı, ekolojik, konforlu ve enerji tüketimini azaltan binalar olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde artan bir hızla gelişen teknolojiye bağlı olarak üretim miktarı artmış ancak bu doğal kaynakların azalmasına ve çevreye daha fazla zarar verilmesine neden olmuştur. Ancak gerek internet gerekse sosyal medya sayesinde tüketicilerde çevre bilinci artmış ve tüketiciler artık tercihlerini çevre dostu, sürdürülebilir ürünlerden yana kullanmaya başlamışlardır. Bu çalışmada sağlık hizmeti kullanıcılarının yeşil hastane farkındalık düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya dahil olan katılımcı sayısı 439'dur. Yeşil hastane farkındalık boyutları enerji verimliliği, su verimliliği, iç çevre kalitesi, materyal ve kaynaklar, sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi olarak ele alınmıştır. Araştırmanın sonucunda sağlık hizmeti kullanıcılarının hastanelerin iç çevre kalitesi, materyal-kaynaklar ve sürdürülebilir site planlaması-yönetimi konusunda farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Yeşil hastane, sürdürülebilirlik, sürdürülebilir tüketim davranışı, sağlık kurumları, yeşil bina

A Study on Determining Green Hospital Awareness Levels of Healthcare Users

Abstract

Health institutions operating to ensure physiological, psychological, and social well-being of individuals also need to minimize the adverse effects of structural environment on human health, answer consumers' changing needs, and use the scarce resources that will be of need to future generations in an effective way. Environmentally friendly hospitals focus on green hospitals in their designs, and aim to use their resources in an effective way. Green buildings are defined as environmentally friendly, ecological, comfortable, and as building that reduce energy consumption. Nowadays, the amount of production has increased due to the rapidly developing technology, but this has led to a decrease in natural resources and further damage to the environment. However, thanks to both internet and social media, environmental awareness has increased among consumers and consumers have begun to use their preferences for environment friendly, sustainable products. This study aims to determine the green hospital awareness levels of health service users, and has 439 participants. Green hospital awareness indicators are determined as energy efficiency, water efficiency, internal environment quality, materials and resources, and sustainable site planning and management. The results of the study show that health service users have a higher awareness level on internal environment quality, materials and resources, and sustainable site planning and management.

Keywords: Green hospital, sustainability, sustainable consumption behavior, health institutions, green building

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fatma.mansur@hbv.edu.tr

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, sezer.korkmaz@hbv.edu.tr

Giriş

Sayıları her geçen gün artan sağlık kuruluşlarının rekabetçi bir ortamda varlıklarını devam ettirebilmesi için hizmet kalitesini artırması gerekmektedir. Sağlık kuruluşları varlıklarını devam ettirmek, kar sağlamak ve topluma fayda sağlamak gibi genel amaçların yanında sosyal sorumluluklarını da yerine getirmek durumundadır. 21. yüzyılda hızla gelişen teknoloji ve üretim imkanlarının doğal kaynakları azaltması, çevreye verilen tahribatı artırması, insanlığın bu durumdan gittikçe zarar görür hale gelmesi ile birlikte tüketicileri sosyal konulara daha duyarlı hale getiren iletişim kanalları sayesinde çevre bilinci artmış ve tüketiciler tercihlerini, doğa ve insanlığa zarar vermeyen ürün ya da hizmetlere kaydırmaya başlamışlardır (Ergen, 2014, s. 8). Sağlık hizmeti kullanıcılarının, hastanelerin toplumsal sorumluluklarının bilincinde olmaları, toplumsal kaynakların en yararlı şekilde kullanılmasına özen göstermeleri ve olanakları ölçüsünde bazı sosyal girişimlere katılmaları ve desteklemeleri beklentisi içerisinde olmaları (Çetinkaya Bozkurt & Babacan, 2017, s. 59) hastanelerin yönetim anlayışlarında bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Hastane tasarımlarının geçmişi incelendiğinde, günümüz hastanelerine göre daha küçük, havalandırmanın doğal yollarla yapıldığı, pencerelerin daha büyük ve çok sayıda olduğu, çeşme sularının kullanılabilirdiği ve doğal çevresine uygun bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bugünün hastanelerine bakıldığında, gün ışığından yeteri kadar faydalanılamayan, her yıl tonlarca atık üreten, büyük miktarlarda su kullanılan ve enerji gerektiren, haftada 7 gün ve 24 saat hizmet veren ve yaklaşık 60.000 m²'lik alanlarda konumlanan yapılar olduğu görülmektedir (Terekli, Özkan & Bayın, 2013, s. 40).

Doğal kaynakların hızla tüketildiği ve kirletildiği günümüz koşullarında sağlık hizmeti sunan bu kuruluşların doğal kaynakları korumak ve onlardan etkili bir şekilde yararlanmak yani kurumsal sürdürülebilirlik gibi özel amaçları da bulunmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik, kurumların iç ve dış çevresini oluşturan grupların yani paydaşların mevcut ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verecek kaynaklara zarar vermemesi olarak tanımlanabilir (Dyllick & Hockert, 2002, s. 131). Ayyıldız ve Genç (2008) kurum ve kuruluşların ürün ve hizmetlerini pazarlarken yeşil odaklı olmalarını gerektiren bazı katalizör ve baskılardan söz etmektedir. Bu katalizör ve baskılar, medya, çevre için kamuoyu baskısı ve sosyal kaygı, sosyal güçler, yeşil politik güç, çevre hukuku, kurum felsefesi, tüketici davranışları ve yeşil satın alma; kurumsal baskılar, iş yaşamının yeşilleşmesi; rakiplerin yeşilleşmesi; çevrenin maliyetler üzerindeki etkisi olarak sıralanmıştır. Sağlık hizmetlerinin

sunumunda da tüketici davranışları ve kamuoyu yeşil uygulamaların artması için katalizör görevi görmektedir.

1. Yeşil Hastane Kavramı ve Yeşil Hastanelerin Özellikleri

Yeşil Hastane tanımına geçmeden önce yeşil bina kavramını tanımlamak gerekmektedir. Amerika Birleşik devletleri Çevre Koruma Ajansı tarafından genel bir kavram geliştirilerek, yeşil bina kavramı tanımlanmıştır. Bu tanıma göre yeşil bina, bir binanın yaşam döngüsü boyunca, çevresel olarak sorumlu ve kaynak açısından verimli olan planlamadan tasarıma, inşaata, işletmeye, bakıma, yenilemeye ve yıkıma kadar söz konusu olan süreçleri ve bu süreçlerin sürdürülebilirlik kapsamında uygulanması ve yönetimini ifade eder (Bandhauer vd., 2013). Yeşil binalar aynı zamanda sürdürülebilir ve yüksek performanslı bina olarak da bilinir.

Yeşil hastaneler ise, hastanenin bulunduğu çevrede su, enerji ve doğal kaynakları en verimli şekilde kullanarak, tüketimden ziyade üretkenliği artırarak, her türlü atık, israf ve kirliliği azaltarak, insan ve çevre sağlığını merkezine alan, insan sağlığını koruyucu ve geliştirici ortamlar hazırlayan yapılar olarak tasarlanmaktadır (Hoşgör, 2014).

Yeşil hastanelerde; en az enerjinin kullanılması, su tasarrufunun sağlanması, tıbbi ve evsel atıkların azaltılması, geri dönüşümün desteklenmesi, çevreye zararlı hiçbir ürünün alınmaması, yeşil ve doğa konusunun gerçekten savunulması, yaşam alanları ile ekonomik çerçevede yer alan istenilmeyen etkenlerden arındırılması, insanlarla olan iletişim ve ilişkilerin arttırılması, yürüme ve dinlenme alanlarının açılması, yerel ürünlerin üretim ve tüketiminin teşvik edilmesi gibi yeşilci politikalar izlenmesi gerektiği belirtilmektedir (Özyaral, 2013, s. 230).

Yeşil hastane kavramı daha çok kıt kaynakların etkin bir şekilde kullanımını ve çevreye duyarlılığı temel alan bir kavramdır. Bu kavram tehlikeli madde, atık, enerji ve su yönetimini kapsamakla birlikte, yenilikçi çevre tasarımlarının etkili bir şekilde uygulanmasını da içermektedir. Yeşil hastane uygulamaları, tesislerin kuruluş yeri seçimi ve binanın inşaatından itibaren hizmet sunum sürecinin her aşamasında çevre dostu olabilmeyi amaçlamaktadır.

Yeşil hastane konusundaki çalışmalar 1998 yılında ABD Yeşil Bina Konseyinin yayınladığı LEED (Leadership in Environmental and Energy Design/ Çevre ve Enerji Tasarımında Liderlik) sertifikalandırma standartlarının oluşturulmasıyla başlamıştır (Çilhoroz

& Işık, 2019, s. 162). Yeşil hastanelerin farklı alanlarda farklı kriterler açısından değerlendirilmesini sağlayan sertifika sistemleri sonra daha yaygın hale gelmiştir. En çok kullanılan hastane sertifika sistemleri; BREEAM (Building Research Establishment's Environmental Assessment Method/Yapı Araştırma Kurumu Çevresel Değerlendirme Yöntemi) for Healthcare, LEED for Healthcare, Australian Green Star'dır (Kim & Osmond, 2014).

Hastaneler için geliştirilen sertifika sistemleri hastaneleri farklı alanlarda değerlendirmektedir. Bu alanlar (Kılıç & Güdük, 2018, s. 168: Schwartz & Raslan, 2013):

- Su verimliliği
- Enerji verimliliği
- Materyaller ve kaynaklar
- İç alan çevre kalitesi
- Enerji verimliliği
- Konforlu, sağlıklı ve huzurlu bir ortam
- Üretimde ve diğer süreçlerde yenilik
- Sürdürülebilir alan kullanımı
- Sürdürülebilir malzeme seçimi
- Sürdürülebilir yönetim
- Kirliliğin önlenmesi
- Ulaşım imkanı
- Atıkların azaltılması vb.

Türkiye'de de Sağlık Bakanlığı İnşaat ve Onarım Dairesi Başkanlığı 2012 yılında yayınladığı "Mevcut ve Yeni Yapılacak Sağlık Tesislerinde Uyulması Gereken Asgari Teknik Standartlar" adlı genelgede, 200 yatak ve üzeri tüm hastanelerde inşaat aşaması sırasında yüklenici firma tarafından bu binalara LEED sertifikası alma zorunluluğu getirmiştir (Kılıç & Güdük, 2018, s.169).

Yeşil hastanelerde bulunması gereken pek çok özellik bulunmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında enerji verimliliği, su verimliliği, materyal ve kaynaklar, sürdürülebilir site yönetimi ve planlaması ile iç çevre kalitesi ele alınarak, incelenmiştir. Ancak, çalışmanın araştırma boyutunda değişken olarak değerlendirmeye alınmamasına karşın yeşil hastane kavramı

kapsamında önemli görüldüğü için karbon salımı ve ulaştırma maliyetlerinin düşürülmesi ile sağlıklı yiyecek temini başlıkları da kısaca açıklanmıştır.

Enerji verimliliği

Hastanelerde enerji tüketimi 7 gün 24 saat kesintisiz olarak devam etmektedir. Bu nedenle en fazla enerji tüketimi yapan sektörler arasında yer almaktadır. Enerji tüketimi hastanenin her bir alanına göre farklılık göstermektedir (ameliyathane, hasta odaları, sterilizasyon merkezleri vb.). Enerji verimliliği kıt kaynakların etkin kullanımını sağlamak için enerji tüketiminin en aza indirilmesi demektir. Yeşil hastanelerde enerji verimliliği sağlamak için farklı stratejiler kullanılmaktadır. Bu stratejiler (Sirer, 2014, ss. 20-21):

- Hasta odaları, ameliyathaneler, hemşire odaları vb. hacimler için uygun sıcaklık değerleri tespit edilerek hem kullanıcı konforu hem de enerji korunumu için optimum koşullar sağlanacak şekilde değerler sabit tutulmalı,
- Hastanelerde gün ışığı ve doğal aydınlatmadan yararlanılmalı,
- Yüksek frekanslı floresan ve LED aydınlatmalar kullanılmalı,
- Duvar yüzeyleri ve mobilyalar açık renklere olmalıdır,
- Bina duvarlarında ısı yalıtımı uygulaması yapılmalı,
- Uygun iklim koşullarının bulunduğu bölgelerde güneş ve rüzgar gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılmalıdır.

Su verimliliği

Türkiye’de kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı yıllık 1.650 m³’tür ve Türkiye uluslararası ölçütlere göre “su sıkıntısı çeken ülkeler” kategorisinde yer almaktadır. Türkiye’nin nüfusunun 2030 yılında 100 milyona çıkması durumunda Türkiye “su fakiri ülkeler” kategorisinde yer alacaktır (Yüksel, 2014, s. 110). Su problemlerinin yaşanmaya başladığı bu dönemde suyun yoğun bir şekilde kullanıldığı hastanelerde su arıtma tesislerinin kurularak suyun tekrar kullanımının sağlanması, yağmur suyunun depolarda toplanarak bahçe sulamasında kullanılması, sudan tasarruf etmek amacıyla armatürlerin fotoselli olanları ile değiştirilmesi, banyo, lavabo, ve mutfakta ısı ve debi ayarlı armatürler kullanılması durumunda yılda %67’lere varan oranlarda su tasarrufu sağlanabilmektedir (Geçer, Şentürk & Büyükgüngör, 2019, s. 335).

Materyal ve kaynaklar

Hastane atıklarının çoğunlukla klinik (tıbbi) atıklardan oluştuğuna dair bir yanılğı mevcuttur. Ancak hastaneler tarafından üretilen tıbbi atıkların yalnızca %15’i sağlığa zararlıdır.

Geriye kalan %85'lik kısım ise kağıtlar, plastik malzemeler, yiyecekler ve diğer materyallerden oluşan ve 3R stratejisi olarak bilinen “Reduce” (azaltım), “Reuse” (yeniden kullanım) ve “Recycle” (geri dönüşüm) türlerinden oluşmaktadır (Hoşgör, 2014, s. 81).

Hastanelerde 3R stratejisinin uygulanabilmesi için çevre dostu malzemelerin kullanılması, zehirli kimyasallarla temas eden malzemelerin arındırıldıktan sonra imha edilmesi ve tek kullanım yerine uzun ömürlü malzemelerin kullanılması gerekmektedir.

İç çevre kalitesi

Hastaneye gelen hastalar teşhis ve tedavi süresince hastane içerisinde bulunmaktadır. İç çevre kalitesi insanların iç mekanda kendini en rahat ve sağlıklı hissettiği şartların sağlanmasıdır. İç çevre kalitesinin amacı; bina içindeki kirletici etkiyi azaltmak, ısı konforu oluşturmak, temiz ve sağlıklı bir hava elde etmek ve bütün bunların sağlanması için kontrol sistemleri geliştirerek, bina içinde iç hava kalitesi dolayısıyla bireylerin sağlıklarını ve psikolojilerini maksimum seviyede tutmaktır (Orhan & Kaya, 2016, s. 22).

İç çevre kalitesinin insan sağlığı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır (Kutlu, 2018, s. 74):

- İç hava kalitesi, üst solunum yolu, cilt rahatsızlıkları gibi biyolojik sorunlar ve zihinsel yorgunluk, konsantrasyon eksikliği gibi psikolojik sorunlara yol açmaktadır.
- Akustik, işitme kayıpları, solunum sistemi sorunları, kan basıncının artması, refleks zayıflıkları ve hormonal dengenin bozulması gibi biyolojik, yorgunluk, gerginlik, dikkatin dağılması gibi psikolojik sorunlara neden olmaktadır.
- Aydınlatma-renk ve ışığın, dönemsel depresyonların kontrol edilmesi, beyin aktiviteleri ve melatonin hormonu salınımı, kişilerin çevresiyle iletişimi, davranışları üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi

Hastanelerin iç çevre kalitesi kadar, dış çevre planlamasının da iyi bir şekilde tasarlanmış olması gerekmektedir. Otopark, bahçe peyzajı, iç ve dış çevrenin hastaların aynı zamanda engelli bireylerin rahatça hareket etmelerine imkan verecek şekilde tasarlanması yeşil bina uygulamalarından bazılarıdır.

Hastanelerin yeşil bir alanda hizmet sunması, ağaçlandırma ve bahçe uygulamalarıyla hastaların daha temiz hava almalarına, rahatlamalarına ve hastalıkların yayılmasına engel olmaktadır. Doğa ve yeşil alanlar, fiziksel aktiviteleri geliştirmek için bir kaynak sunmakta ve

böylece tükenmişlik sendromu gibi doğrudan yaşam tarzıyla ilgili hastalıkları önleyici bir rol üstlenmektedir (Haluza, Schönbauer & Cervinka, 2014, s. 5446)

Yeşil hastanelerin tasarımı ve inşası maliyetli görünmesine rağmen uzun dönemde maliyetleri düşürmektedir. Artan enerji maliyetlerinin azaltılması, kullanılan tıbbi olan veya olmayan malzemelerin verimli bir şekilde kullanımının sağlanması, hizmet kalitesinin ve hasta memnuniyetinin artması,

Yeşil hastanelere olan talebi artırmaktadır. Sadece hastane işletenler değil aynı zamanda sağlık hizmeti kullanıcılarının da teknolojiye bağlı olarak hizmet alımında daha bilinçli hale geldikleri görülmektedir.

Sağlık hizmeti kullanıcılarının hastane seçimine etki eden pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler hastanenin bilinirliği, atmosferi, temizliği, daha önceki deneyimler, referanslar, hastanın evine yakınlığı, tedavinin kalitesi, ulaşım kolaylığı, güvenlik, kullanılan teknoloji düzeyi, sağlık kuruluşunun fiziki koşulları (bina yapısı, asansör, otopark vb.), hastanenin imajı, uzman kadro, doktora duyulan güven, kayıt işlemlerinin hızlı yapılması olarak sıralanabilir (Karahana vd., 2016).

Doğal kaynakların her geçen gün azalmasına bağlı olarak sürdürülebilirlik kavramı daha çok gündeme gelmektedir. Artan sürdürülebilir tüketici bilinci ile birlikte hastane tercih nedenlerinden birinin “yeşil hastane olması” beklenmektedir.

Karbon Salımının ve Ulaştırma Maliyetlerinin Düşürülmesi

Sağlık sektöründe yer alan hastalar ve sağlık hizmeti sunucuları randevularına, reçetelerinde yazılı olanları ve test sonuçlarını almaya giderken çok sayıda fosil yakıt tüketmektedirler (Holmner, Rocklöv, Nawi & Nilsson, 2012). Ulaştırma olgusunun sağlık üzerinde önemli etkileri vardır. Ulaştırma sektörü önemli bir karbon salımı kaynağıdır ve bu nedenle bu konu iklim değişikliğine meydan vermemek açısından son derece önemlidir. Sağlık kurumları toplu taşıma alt yapısının bulunduğu yerlere kurularak, alternatif yakıt tüketen araçlar kullanılarak, hastane personeli ve hastaları bisiklet, toplu ulaşım, ortak araç ve yakıt tasarrufuna yatkın ulaşım araçlarının kullanımını teşvik ederek karbon salımının azaltılması yönünde çaba sarf edebilirler. Özellikle e-sağlık uygulamaları seyahat ve taşıt kullanım zorunluluğunu azaltarak hava kirliliğini azaltma potansiyeline sahiptir.

Sağlıklı Yiyecek Temini

Doymuş yağlara, rafine karbonhidratlara ve işlenmiş gıdalara dayalı yiyecekler uzun süreli tedavi gerektiren bulaşıcı olmayan hastalık risklerini arttırmırlar. Bu da sağlık maliyetinin ve sağlık sektörünün çevresel ayak izinin artmasına neden olur (Dhillon & Kaur, 2015, s. 251).

Sağlık sektörü hastalara ve sağlık çalışanlarına taze, lezzetli ve yararlı yiyecek seçenekleri sunmak, yerel kaynakları kullanarak, çevre ve sağlığı koruyan gıda üretimini desteklemek zorundadır. Böylelikle sektör sağlıklı yiyecek teminine katkıda bulunmuş olacaktır. Örneğin Santa Cruz, Callifornia'daki Dominik Hastanesi hastaları iyileştirmek amacıyla yiyecek teminini kar amacı gütmeyen, toplum temelli organik çiftliklerde temin etmektedir (Dhillon & Kaur, 2015, s. 251).

2. Metodoloji

Bu bölümde araştırmanın amacı, yöntemi, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve veri toplama yöntemi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Günümüz küresel rekabet ortamında kurumlar kalite, maliyet, esneklik ve hız gibi rekabetçi stratejiler geliştirerek birbirleri ile yarışırken bu stratejilere diğer bir değişken olarak sürdürülebilir çevre bilinci de eklenmiştir.

Ülkemizde ve dünyada nüfus artışı ile birlikte sağlık hizmeti sunucularının sayısı ve sundukları sağlık hizmetlerinin çeşitliliği hem kamu sektöründe hem de özel sektörde sürekli artış göstermektedir. Türkiye'de 2002 yılında toplam sağlık kurumu sayısı 9,685 iken 2018 yılında 34.559'dir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020). Sağlık kurumları sayısındaki artış hastalar için seçeneklerin de artmasına sebep olmuştur. Önceden sağlıkla ilgili konularda daha az bilgiye sahip olunması, imkanların sınırlı olması hastaların seçim şansını zorlaştırırken, günümüz koşullarında hastalar karar verici konuma gelmişlerdir.

Nüfusun artması, kişi başına gelirin yükselmesi, eğitim seviyesinin artması, sağlık bilincinin gelişmesi, sosyal değer yargılarının değişmesi, şehirleşme, yaşam süresinin uzaması, pahalı tedavi yöntemleri gerektiren kronik ve dejeneratif hastalıkların yaygınlaşması, tıp alanında hızlı teknolojik gelişmeler gibi etmenler sağlık hizmeti kullanıcılarının beklentilerini

de değiştirmiş ve kaliteli bir yaşam sũresi için sağlık sektũrũnde sũrdũrũlebilir sağlık hizmetleri ve yeşil hastane kavramının ȳneminin artırmıştır.

Bu araştırmada, sağlık sektũrũnũn en ȳnemli bileşenlerinden biri olan sũrdũrũlebilir evre kavramından yola çıkılarak sağlık hizmeti kullanıcılarının yeşil hastane konusundaki farkındalık dũzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır.

2.2. Araştırmanın Yȳntemi

Sağlık hizmeti kullanıcılarının yeşil hastane farkındalık dũzeylerini belirlemek amacıyla betimsel araştırma yȳntemi kullanılmıştır.

Araştırma verileri katılımcılara online anket uygulanarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda değişkenlerin tũr ya da miktarını belirlemek amacıyla tekil tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkinin ve değişimin varlığını, yȳnũnũ ve şiddetini belirlemeye yȳnelik olarak da ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır (İslamoğlu & Alnıaçık, 2014, s. 97).

2.3. Evren ve ȳrneklem

Araştırmanın evrenini Ankara'daki sağlık hizmeti kullanıcıları oluşturmaktadır. TũİK verilerine gȳre Ankara'nın 2019 yılı nũfusu 5.639.076'dır. %95 gũven aralığında kabul edilebilir ȳrneklem bũyũklũęũ 385'tir. Araştırma sũrecinde veriler araştırmacıların network'ũnũ oluşturan katılımcılardan sosyal medya aracılığıyla online anketler uygulanarak elde edilmiştir (Facebook ve Instagram). Araştırmaya dahil olan katılımcı sayısı 439'dur.

2.4. Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerini elde etmek amacıyla Wood, Wang, Abdul-Rahman ve Abdul-Nasir (2016) tarafından geliştirilen "Yeşil Hastane Tasarım ȳleęi" Tũrke'ye çevrilerek, gũvenilirlik ve tek boyutluluk analizi yapılmıştır. ȳleęin genel gũvenilirlięi 0,94'tũr. ȳlekte yer alan beş boyuta ait her bir ifadenin faktȳr yũklerinin 0,50'nin ȳzerinde bulunması nedeniyle ȳleęin geçerliliği de kabul edilmiştir.

Anket iki bȳlũmden oluşmaktadır. Birinci bȳlũmde sağlık hizmeti kullanıcılarının yeşil hastane konusundaki farkındalıklarını belirleyen ifadeler yer almaktadır. Katılımcıların ifadelere katılım dũzeyleri 1-Hiçbir zaman, 2-Nadiren, 3-Bazen, 4-Sıklıkla, 5-Herzaman olarak derecelendirilmektedir. İkinci bȳlũmde ise katılımcıların demografik ȳzelliklerini belirleyen ifadeler yer almaktadır.

2.5. Hipotezler

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki paragraflarda belirtilmiştir.

H₁: Yeşil hastane farkındalık boyutları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Çevre duyarlılığı, sorumlu tüketim, tüketim bilinci, yeşil bina vb. kavramlarla açıklanmaya çalışılan tüketim bilincinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birçoğunda yaş ve cinsiyet anlamlı bir değişken olarak değerlendirilmiştir. Çalışmaların bulgularına kadınlarda çevre dostu davranış eğiliminin erkeklere oranla daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır (Erol & Gezer, 2006; Alnıaçık, 2010; Yaraş, Akın & Şakacı, 2011; Ahi & Özsoy, 2015). Jonkute (2015, s. 40) tarafından Litvanya’da yapılan araştırma sonucuna göre; Litvanya tüketicilerinin sürdürülebilir tüketim davranışlarının cinsiyet, eğitim, aile durumu, az sayıdaki çocuk sayısı, ikamet yeri ve gelirlerinden büyük ölçüde etkilendiği öne sürülmüştür (Karaca, 2018, s. 406). Erkeklerin kadınlara göre materyal kullanımında yeniden kullanılabilir ürünleri daha fazla tercih ettikleri (Karaca, 2018, s. 415) ve çevresel sorunlara yönelik farkındalıklarının daha yüksek olduğu (Mohammed, 2007) yönünde çalışmalar da bulunmaktadır.

H₂: Yeşil hastane farkındalık boyutları yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Yaşa göre sürdürülebilir tüketim davranışında farklılık olduğuna dair yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Karaca (2018) tarafından yapılan çalışmada tasarruf ve yeniden kullanım konusunda, Özsoy (2011) ise çevre dostu etkinliklerde ve satın alma davranışında yaş grubu daha genç olan katılımcıların ileri yaştaki katılımcılara göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmüştür. Benzer bir şekilde yapılan bir diğer çalışmada gençlerin ileri yaştaki kullanıcılara oranla daha az enerji tüketen teknolojileri tercih ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır (Carlsson-Kanyama & Eriksson, 2006). Farklı bir diğer araştırma bulgusu ise çevre bilinci konusunda genç yaş grubunun en düşük ortalama sahip olduğu, yaş ilerledikçe bu bilincin arttığı ve yüksek çevre bilincinin 50 yaş ve üzeri bireylerde olduğu yönündedir (Yaraş, Akın & Şakacı, 2011). Özdemir, Karaarslan ve Altuntaş (2010)’ın çalışmasında ise 30 yaş ve üzeri katılımcıların çevreye yönelik konulara daha duyarlı olduğu görülmüştür. Erol ve Gezer (2006) tarafından yapılan çalışmada da yine yaş ilerledikçe sürdürülebilirlik konusunda çevreye yönelik tutumların arttığı görülmüştür.

H₃: Yeşil hastane farkındalık boyutları eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Çalışanların sürdürülebilir tüketime yönelik tutumlarını belirlemeye yönelik çalışmada, demografik değişkenlerden eğitim ve gelirin sürdürülebilir tüketimi etkilediği ve lisansüstü eğitime sahip katılımcıların çevreye daha fazla değer verdikleri sonucuna varılmıştır (Aksu & Gelibolu,2015). Benzer bir bulgu da Aydemir Boylu ve Yertutan (2012) tarafından yapılan çalışmada enerji tasarrufu konusunda eğitim durumunun tasarrufu artırdığı yönündedir. Tüketicilerin çevreye duyarlı tüketim niyetinin demografik özelliklerine göre değişip değişmediğini belirlemeye yönelik yapılan bir diğer çalışmada eğitim seviyesi yükseldikçe çevreye duyarlı tüketim niyetinin, materyal ve kaynak kullanımında çevreye zararlı ürünleri kullanmamanın arttığı görülmüştür (Özdemir, Karaarslan &Altuntaş, 2010; Yaraş, Akın & Şakacı, 2011; Paylan, 2013).

H4: Yeşil hastane farkındalık boyutları gelir durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Gelir durumu arttıkça, sorumlu tüketim bilincinin arttığına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır (Yaraş, Akın & Şakacı, 2011; Paylan, 2013; Aksu & Gelibolu, 2015). Bu çalışmalara göre öğrenim seviyesindeki artış çevre bilinci ve tüketim davranışındaki artış ile paralellik göstermektedir. Bu konuda ki bir diğer çalışmada gelir durumuna göre yeşil hastane boyutlarından materyal ve kaynak kullanımı boyutu ve geri dönüşüm konusunda farklılık bulunduğu belirtilmiştir (Karaca, 2018). Buna göre gelir durumu daha az olan katılımcıların bu konudaki farkındalıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür

H5: Yeşil hastane farkındalık boyutları hastane seçimine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Yeşil pazarlama uygulamalarının tüketicilerin davranışları üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Hong Kong’da genç kadın ve erkeklerden oluşan toplam 6.010 kişiye yönelik yapılan bir araştırmada, çevresel tutum, kaygı, sorunların algılanma düzeyi, algılanan çevresel sorumluluk, çevresel davranışın algılanan etkinliği, sosyal etki ve çevre korumada kendi imajı ile ilgili endişe duyması değişkenleri bazında yeşil satın alma davranışları incelenmiş ve sosyal etkinin Hong Kong’lu gençlerin satın alma davranışlarının önemli belirleyicisi olduğu saptanmıştır (Kaman, 2008, s. 573). Ayrıca araştırma sonucu, çevresel kaygı, çevreyi korumada katılımcının kendi imajı ile ilgili endişe duyması ve algılanan çevresel sorumluluğun yeşil tüketici davranışlarını etkilediği belirlenmiştir.

Sağlık kuruluşlarında yeşil alanların ve doğanın hastalara iyi geldiği bilinen bir gerçek olduğu için yeşil alan uygulamaları ve çevre dostu yeşil hastanelerin inşası konusu en çok

tartışılan konuların başında gelmektedir. Tayvan’da yapılan bir araştırmada, hastane içi peyzaj özelliklerinin ve yeşil alanların hastaların, hastane seçimleri üzerinde ki etkisi belirlenmiştir. Kesikli seçim modellemesi kullanılarak söz konusu ampirik araştırmada, fiziksel aktiviteleri kolaylaştıran peyzaj özelliklerinin hastaların hastane seçimini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Ayrıca yeşil alanların yalnızca hastalar için değil hizmet sunucusu konumunda ki sağlık personeli ve refakatçılar içinde önemli olduğu tespit edilmiştir (Chang & Chien, 2017, s. 2).

3. Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda katılımcıların demografik özellikleri ve yeşil hastane farkındalık düzeyleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tablo 1

Katılımcıların demografik özellikleri

		N	%
Cinsiyet	Kadın	301	68,6
	Erkek	138	31,4
	Toplam	439	100,0
Yaş	28 ve altı	89	20,3
	29-39 arası	150	34,2
	40-50 arası	129	29,4
	51 ve üzeri	71	16,2
	Toplam	439	100,0
Eğitim durumu	Lise	42	9,6
	Önlisans	40	9,1
	Lisans	158	36,0
	Lisansüstü	199	45,3
	Toplam	439	100,0
Gelir durumu	2200 ve altı	70	15,9
	2201-4400 arası	168	38,3
	4401-6600 arası	128	29,2
	6601-8800 arası	25	5,7
	8801 ve üzeri	48	10,9
	Toplam	439	100,0

Tercih edilen hastane	Kamu hastanesi	187	42,6
	Özel hastane	128	29,2
	Üniversite hastanesi	124	28,2
	Toplam	439	100,0

Tablo 1’de katılımcıların demografik özellikleri ve tercih ettikleri hastanelere yönelik verilerin analizi yer almaktadır. Bu verilere göre katılımcıların %68,6’sı kadın, %34,2’si 29-39 yaş aralığında, %45,3’ü lisansüstü eğitim almış, %38,3’ünün gelir durumu ise 2201-4400 TL aralığındadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%42,6) kamu hastanesini tercih ettiklerini belirtmiştir.

Sağlık hizmeti kullanıcılarının yeşil hastane farkındalıklarını belirlemek üzere kullanılan ölçek 5 boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar, enerji verimliliği, iç çevre kalitesi, sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi, materyal ve kaynaklar ile su verimliliğidir. Boyutlara ilişkin ifadelerin güvenilirliğini belirlemek üzere yapılan analiz sonucu bulguları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2

Yeşil Hastane Farkındalık Boyutlarına İlişkin Güvenilirlik Katsayıları

Boyutlar	Cronbach’ Alpha	İfade sayısı
Enerji verimliliği	0,73	4
İç çevre kalitesi	0,75	6
Sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi	0,79	5
Materyal ve kaynaklar	0,94	6
Su verimliliği	0,80	3
Genel	0,94	24

Boyutlara ilişkin Cronbah’ Alpha katsayıları 0,70 ve üzerindedir. Ölçeğin genel güvenilirliği 0,94 olduğundan güvenilir olarak kabul edilmiştir.

Tablo 3

Ölçeğe İlişkin Tek Boyutluluk Analiz Sonuçları

Boyut	Faktör yükü
<i>Enerji verimliliği</i>	
İfade-1	,733
İfade-2	,808
İfade-3	,672
İfade-4	,723
KMO: 0,70	
<i>İç çevre kalitesi</i>	
İfade-5	,720
İfade-6	,684
İfade-7	,698
İfade-8	,780
İfade-9	,531
İfade-10	,695
KMO: 0,78	
<i>Sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi</i>	
İfade-11	,760
İfade-12	,671
İfade-13	,814
İfade-14	,704
İfade-15	,730
KMO: 0,77	
<i>Materyal ve kaynaklar</i>	
İfade-16	,852
İfade-17	,875
İfade-18	,873
İfade-19	,911
İfade-20	,899
İfade-21	,869
KMO: 0,92	
<i>Su verimliliği</i>	
İfade-22	,780
İfade-23	,851
İfade-24	,897
KMO: 0,66	

Tablo 3 incelendiğinde ölçekte yer alan her bir boyuta ait ifadelerin faktör yüklerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu nedenle ifadelerin her birinin ait olduğu boyutu belirlemeye yönelik amaca uygun hizmet ettiği kabul edilmiş ve ölçekten herhangi bir ifade çıkarılmamıştır.

Tablo 4
Yeşil Hastane Farkındalık İfadelerine İlişkin Frekanslar

No	İfadeler	Hiçbir zaman		Nadiren		Bazen		Sıklıkla		Her zaman		\bar{X}	s.s.
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
1	Hastanede yenilenebilir enerji kullanılıp kullanılmadığına dikkat ederim.	138	31,4	100	22,8	108	24,6	49	11,2	44	10,0	2,46	1,306
2	Hastanede havalandırma sistemi olup olmadığına dikkat ederim.	22	5,0	24	5,5	51	11,6	148	33,7	194	44,2	4,07	1,107
3	Hastanede bina içi yönlendirmelerin (resim/işaretler) yeterli ve uygun olup olmadığına dikkat ederim.	8	1,8	11	2,5	39	8,9	162	36,9	219	49,9	4,31	,872
4	Hastanede doğal ışığın maksimum kullanılmasına yönelik düzenlemelerin yapıp yapılmadığına dikkat ederim.	53	12,1	65	14,8	116	26,4	123	28,0	82	18,7	3,26	1,262
5	Hastanenin iç atmosferinin çekici ve rahatlatıcı olup olmadığına dikkat ederim.	3	,7	5	1,1	28	6,4	174	39,6	229	52,2	4,41	,722
6	Hastanenin sağlayacağı rahatlık ve konfora dikkat ederim.	1	,2	5	1,1	15	3,4	173	39,4	245	55,8	4,49	,644
7	Hastanenin ısı yalıtımına gereken önemi vermesine dikkat ederim.	52	11,8	68	15,5	95	21,6	112	25,5	112	25,5	3,37	1,330
8	Hastanenin hasta, hasta yakınları ve çalışanlar için güvenlik koşullarını sağlamış olmasına dikkat ederim.	7	1,6	18	4,1	49	11,2	159	36,2	206	46,9	4,23	,916
9	Hastanenin dış görünümünün çekici olup olmadığına dikkat ederim.	23	5,2	61	13,9	129	29,4	146	33,3	80	18,2	3,45	1,099
10	Hastanenin acil durumlara (deprem, yangın vb.) yönelik güvenlik önlemlerinin bulunup bulunmadığına dikkat ederim.	31	7,1	57	13,0	108	24,6	120	27,3	123	28,0	3,56	1,222
11	Hastanenin çevre planlamasının iyi olup olmadığına dikkat ederim.	19	4,3	40	9,1	100	22,8	162	36,9	118	26,9	3,73	1,086
12	Hastane otoparkının ihtiyaca cevap verecek şekilde planlanmış olmasına dikkat ederim.	9	2,1	20	4,6	45	10,3	142	32,3	223	50,8	4,25	,957
13	Hastane binasının hem hastane içinde hem de dışında hasta ve hasta yakınlarının rahatça hareket etmelerine uygun olarak planlanmış olmasına dikkat ederim.	7	1,6	18	4,1	42	9,6	208	47,4	164	37,4	4,15	,870

14	Hastanenin iç ve dış çevresinin engelli hastaları da dikkate alacak şekilde düzenlenmiş olmasına dikkat ederim.	13	3,0	27	6,2	72	16,4	171	39,0	156	35,5	3,98	1,017
15	Hastanenin bahçe peyzajının iyi tasarlanmış ve rahatlatıcı olmasına dikkat ederim.	15	3,4	41	9,3	121	27,6	160	36,4	102	23,2	3,67	1,040
16	Hastanenin zehirli kimyasallardan üretilmemiş malzemeler kullanıyor olmasına dikkat ederim.	76	17,3	89	20,3	84	19,1	95	21,6	95	21,6	3,10	1,404
17	Hastanede geri dönüşümlü malzemelerin kullanılıp kullanılmadığına dikkat ederim.	63	14,4	85	19,4	109	24,8	99	22,6	83	18,9	3,12	1,318
18	Hastanede malzeme güvenliğinin sağlandığı uzun ömürlü malzemelerin kullanılıp kullanılmadığına dikkat ederim.	81	18,5	75	17,1	104	23,7	102	23,2	77	17,5	3,04	1,358
19	Hastanede kullanılan malzemelerin çevre dostu bir yöntemle yok ediliyor olmasına dikkat ederim.	74	16,9	80	18,2	98	22,3	116	26,4	71	16,2	3,07	1,329
20	Hastanede kullanılan malzemelerin çevre dostu bir yöntemle paketlenmiş olmasına dikkat ederim.	74	16,9	68	15,5	113	25,7	111	25,3	73	16,6	3,09	1,320
21	Hastanede atıkların yok edilmesi sürecinde çevreye zarar verilip verilmediğine dikkat ederim.	64	14,6	54	12,3	94	21,4	124	28,2	103	23,5	3,34	1,348
22	Hastanede suyun verimli kullanılıp kullanılmadığına dikkat ederim.	45	10,3	63	14,4	90	20,5	119	27,1	122	27,8	3,48	1,308
23	Hastanede yağmur sularının havuzda (depoda) toplanarak değerlendirilip değerlendirilmediğine dikkat ederim	237	54,0	79	18,0	65	14,8	37	8,4	21	4,8	1,92	1,205
24	Hastanelerin sel baskınlarına karşı dayanıklı olarak inşa edilip edilmediğine dikkat ederim.	149	33,9	85	19,4	83	18,9	67	15,3	55	12,5	2,53	1,410

Tablo 4’te yeşil hastane farkındalık ifadelerine katılımcıların vermiş oldukları yanıtlara ilişkin frekanslar ve ortalamalar yer almaktadır. Verilen yanıtlara göre en düşük ortalamaya sahip ifadeler sırasıyla, Hastanede yağmur sularının havuzda (depoda) toplanarak değerlendirilip değerlendirilmediğine dikkat ederim ($\bar{X} = 1,92$), Hastanede yenilenebilir enerji kullanılıp kullanılmadığına dikkat ederim ($\bar{X} = 2,46$), Hastanelerin sel baskınlarına karşı dayanıklı olarak inşa edilip edilmediğine dikkat ederim ($\bar{X} = 2,53$), Hastanede malzeme güvenliğinin sağlandığı uzun ömürlü malzemelerin kullanılıp kullanılmadığına dikkat ederim ($\bar{X} = 3,04$), Hastanede kullanılan malzemelerin çevre dostu bir yöntemle yok ediliyor olmasına dikkat ederim ($\bar{X} = 3,07$)’dir. Su verimliliği, malzeme ve kaynakların kullanımı konusunda katılımcıların farkındalık düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir.

En yüksek ortalamaya sahip cevaplar ise: Hastanenin sağlayacağı rahatlık ve konfora dikkat ederim ($\bar{X} = 4,49$), Hastanenin iç atmosferinin çekici ve rahatlatıcı olup olmadığına dikkat ederim ($\bar{X} = 4,41$), Hastanede bina içi yönlendirmelerin (resim/işaretler) yeterli ve uygun olup olmadığına dikkat ederim ($\bar{X} = 4,31$), Hastane otoparkının ihtiyaca cevap verecek şekilde planlanmış olmasına dikkat ederim ($\bar{X} = 4,25$), Hastanenin hasta, hasta yakınları ve çalışanlar için güvenlik koşullarını sağlamış olmasına dikkat ederim ($\bar{X} = 4,23$), Hastane binasının hem hastane içinde hem de dışında hasta ve hasta yakınlarının rahatça hareket etmelerine uygun olarak planlanmış olmasına dikkat ederim ($\bar{X} = 4,15$)’dir.

Katılımcıların yeşil hastane konusunda daha çok iç çevre kalitesi ve sürdürülebilir site planlaması-yönetimi konusunda farkındalıklarının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5

Yeşil Hastane Farkındalık Boyutlarına İlişkin Ortalamalar

Boyutlar	\bar{X}	s.s
Enerji verimliliği	3,52	,85628
İç çevre kalitesi	3,92	,68206
Sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi	3,96	,73068
Materyal ve kaynaklar	3,12	1,18422
Su verimliliği	2,64	1,10426

Yeşil hastane boyutlarına ilişkin ortalamaların bulunduğu Tablo 5’te de görüldüğü üzere sağlık hizmeti kullanıcılarının hastanelerin iç çevre kalitesi ve sürdürülebilir site planlaması-yönetimi konusunda farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6

Yeşil Hastane Farkındalık Boyutlarının Cinsiyete Göre Farklılıkları

Boyutlar	Cinsiyet	n	\bar{X}	s.s.	t	P
İç çevre kalitesi	Kadın	301	3,9734	,68653	2,390	0,01
	Erkek	138	3,8068	,66032	2,424	
Materyal ve kaynaklar	Kadın	301	3,2082	1,18518	2,115	0,03
	Erkek	138	2,9517	1,16714	2,127	

Tablo 6 incelendiğinde, yeşil hastane farkındalık boyutlarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemeye yönelik yapılan analiz sonucunda iç çevre kalitesi ile materyal ve kaynaklar boyutlarında farklılık görülmüştür ($p < 0,05$). Her iki boyutta da kadın katılımcıların farkındalık düzeylerinin erkek katılımcılara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 7

Yeşil Hastane Farkındalık Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Farklılıkları

Boyutlar	Eğitim durumu	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Farklılık
Sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi	Lise	42	4,1381	,69069	4,698	,00	Lise ve önlisans
	Önlisans	40	3,6100	,82019			Ön lisans ve lise-lisans-
	Lisans	158	3,9114	,78212			lisansüstü
	Lisansüstü	199	4,0211	,65394			Lisans-önlisans Lisansüstü-önlisans

Eğitim durumuna göre farkındalık boyutlarında farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan analiz sonucunda sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi boyutunda eğitim durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir ($p < 0,05$). Farklılığın hangi

gruplardan kaynaklandığı belirlemek için Post-Hoc testlerinden LSD testi uygulanmıştır. Farklılığın önlisans eğitimi almış katılımcılar ile diğer tüm gruplar arasında olduğu görülmektedir. Lise, lisans ve lisanüstü eğitim alan katılımcıların sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi konusundaki farkındalık düzeyleri önlisans mezunlarına göre daha yüksektir.

Tablo 8

Yeşil Hastane Farkındalık Boyutlarının Gelir Durumuna Göre Farklılıkları

Boyutlar	Gelir	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Farklılık
İç çevre kalitesi	2200 ve altı	70	4,05	,70008	3,353	,010	2200 ve altı ile 4401-6600 arası-6601-8800 arası
	2201-4400 arası	168	3,99	,68815			
	4401-6600 arası	128	3,83	,64243			
	6601-8800 arası	25	3,58	,72348			
	8801 ve üzeri	48	3,85	,64868			
Materyal ve kaynaklar	2200 ve altı	70	3,13	1,18599	3,067	,016	2201-4400 arası ile 4401-6600 arası 6601-8800 arası
	2201-4400 arası	168	3,34	1,15755			
	4401-6600 arası	128	2,97	1,17903			
	6601-8800 arası	25	2,65	1,22467			
	8801 ve üzeri	48	3,02	1,16691			

Tablo 8’de katılımcıların gelir durumuna göre yeşil hastane farkındalık boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek üzere yapılan analiz sonucunda farklılığın iç çevre kalitesi ile materyal ve kaynaklar boyutunda olduğu görülmektedir.

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan LSD testi sonucunda iç çevre kalitesi boyutunda geliri 2200 ve altında ($\bar{X} = 4,05$) bulunan katılımcıların farkındalık düzeylerinin 4401-6600 TL ($\bar{X} = 3,83$) ve 6601-8800 TL ($\bar{X} = 3,58$) arasında aylık geliri bulunan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca geliri 2201-4400 TL

($\bar{X} = 3,99$) arasında bulunan katılımcıların da farkındalık düzeyleri aylık geliri 4401-6600 TL($\bar{X}= 3,83$) ve 6601-8800 TL($\bar{X}=3,58$) arasında olan katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Materyal ve kaynaklar boyutundaki farklılık ise aylık geliri 2201-4400 TL ($\bar{X} =3,34$) olanlar ile 4401-6600 TL ($\bar{X} =2,97$) ve 6601-8800 TL ($\bar{X} =2,65$) arası geliri bulunan katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Ortalamalar incelendiğinde gelir durumu daha düşük olan katılımcıların kullanılan materyal ve kaynakların insan sağlığına etkileri konusundaki farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 9

Yeşil Hastane Farkındalık Boyutlarının Hastane Seçimine Göre Farklılıkları

Boyutlar	Gelir	n	\bar{X}	s.s.	F	p	Farklılık
Enerji verimliliği	Kamu hastanesi	187	3,65	,85759	4,874	,008	Kamu-Özel
	Özel hastane	128	3,34	,87633			
	Üniversite hastanesi	124	3,51	,80547			
Sürdürülebilir site planlaması -yönetimi	Kamu hastanesi	187	4,02	,66735	3,413	,034	Kamu-Özel
	Özel hastane	128	3,81	,89182			
	Üniversite hastanesi	124	3,99	,61416			
Materyal ve kaynaklar	Kamu hastanesi	187	3,33	1,15759	8,888	,000	Kamu-Özel
	Özel hastane	128	2,77	1,18146			
	Üniversite hastanesi	124	3,16	1,15353			
Su verimliliği	Kamu hastanesi	187	2,84	1,10460	10,438	,000	Kamu-Özel Üniversite- Özel
	Özel hastane	128	2,28	1,06789			
	Üniversite hastanesi	124	2,70	1,05887			

Katılımcıların tercih etmiş oldukları hastane türüne göre boyutlarda farklılık bulunup bulunmadığını belirlemek üzere yapılan analiz sonucunda iç çevre kalitesi dışındaki tüm boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir ($p<0,05$). Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan LST testi sonucunda enerji verimliliği, sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi, materyal ve kaynaklar boyutlarındaki farklılık kamu ve özel hastane tercih edenler arasındadır. Ortalamalar incelendiğinde her üç boyutta da kamu hastanelerini tercih eden katılımcıların farkındalık düzeyleri özel hastaneyi tercih

edenlerinkinden fazladır. Su verimliliği boyutundaki farklılık ise kamu hastanelerini tercih edenler ile özel hastaneyi tercih edenler ve üniversite hastanesine tercih edenler ile özel hastaneyi tercih edenler arasındadır. Özel hastaneyi tercih edenlerin su verimliliği ortalamaları diğer iki hastaneyi seçenlerinkinden daha düşüktür.

4- Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda sağlık hizmeti kullanıcılarının iç çevre kalitesi, materyal ve kaynaklar ile sürdürülebilir site planlaması ve yönetimi konusunda farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Doğal kaynakların kullanımı konusunda sağlık hizmeti kullanıcılarının daha bilinçli hale gelmesi ve taleplerindeki değişiklikler sağlık hizmeti sunucularını bu talepleri karşılama yönünde harekete geçiren önemli bir faktördür. Sayıları her geçen gün artan sağlık kuruluşlarının da rekabetin yoğun yaşandığı sağlık sektöründe müşteri memnuniyetini ve sadakatini sağlamak, daha iyi çıktılar elde etmek ve kaliteyi sağlamak için yenilikçi yaklaşımları hayata geçirmelidir.

Ülkemizde yeşil hastane yeni ve yaygınlaşmaya başlayan bir kavramdır. Türkiye’de hizmet sunan hastanelerin ve sağlık merkezlerinin yapısı çevre dostu, yeşil bina olarak tasarlanmamıştır. Sağlık Bakanlığı bu konuda girişimlerde bulunarak, yatak kapasitesi büyük olan sağlık kuruluşlarına LEED sertifikası alma zorunluluğu getirmiştir. Yeşil hastanelerin yaygınlaşması, enerji, su tüketiminin azaltılması, depreme ve sele dayanıklı hale getirilmesi, inşaat aşamasından itibaren çevreye zarar vermeyecek malzemelerin kullanılması, kullanılan sarf malzemelerinin tekrar kullanıma uygun olanlardan seçilmesi, tıbbi atıkların uygun arıtma yöntemleriyle arıtıldıktan sonra imha edilmesi, tıbbi olmayan atıklar için geri dönüşümün sağlanması konusunda politikaların geliştirilmesi ve denetimlerinin sıkı bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Doğal kaynakların israfını ve çevreye verilen zararı önlemeye yönelik tüketim araştırmalarındaki ortak inanç tüketici/kullanıcıların satın alma tercihleri yoluyla kurum ve kuruluşları çevreye, topluma, çalışan haklarına, hukuk kurallarına karşı daha sorumlu davranmaya yönlendirilebileceğidir.

Yeniliklerin kabulü bireylerin bu yenilikleri benimsemesi, faydasını algılaması ile mümkündür. Bu nedenle yeşil hastanelerin Türkiye’de yaygınlaştırılması için, bu hastanelerden

faýdalanacak potansiyel kullanıcıların sürdürülebilirlik, çevreye duyarlılık, israfın önlenmesi, sağlıklı yaşama hakkı konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Sağlık hizmeti kullanıcılarının bilinçli tercihler yapmaları, doğal kaynakların korunması ve çevreye verilen zararın azaltılmasını sağlayabilirler. Bu nedenle sorumlu tüketim bilinci konusunda kamuoyunu aydınlatmaya yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Bu çalışmanın yeşil hastane konusunda yapılacak yeni çalışmalara bir giridi oluşturacağı düşünülmekle birlikte çalışmanın en büyük sınırlılığının, örneklemin araştırmacıların network'u ile sınırlı kalmasıdır. Sonuçların genellenebilirliği açısından sonraki çalışmalarda örneklem büyüklüğünün artırılarak, farklı bölgelerden (coğrafi bölge, il, ilçe vb.) katılımın sağlanması önerilebilir.

Kaynakça

- Ahi, B. ve Özsoy, S. (2015). İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin çevreye yönelik tutumları: cinsiyet ve mesleki kıdem faktörü, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 31-56
- Aksu, C. K., ve Gelibolu, L. (2015). Üniversite çalışanlarının sürdürülebilir tüketim açısından tutumlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 235-248.
- Almaçık, Ü. (2010). Çevreci yönelim, çevre dostu davranış ve demografik özellikler: üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(20), 507-532.
- Aydiner Boylu, A. ve Yertutan, C. (2012). Erkeklerin evde enerji ve su tasarrufu alışkanlık ve satın alma odaklı davranışlarının incelenmesi, *Sosyoekonomi*, 1, 157-172
- Ayyıldız, H. ve Genç, K.Y. (2008), Çevreye duyarlı pazarlama: üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı pazarlama uygulamaları ile ilgili tutum ve davranışları üzerine bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 505-527.
- Chang, K., G. ve Chien, H., (2017), The influence of landscape features on visitation of hospital green spaces- a choice experiment approach, *Environmental Research and Public Health*, 14 (7), 2-15
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. ve Babacan, M. (2017), *İlkeler ve işlevlerle işletme*, Ankara:Detay Yayıncılık.
- Çilhoroz, Y. ve Işık, O. (2019). Yeşil hastane sertifika sistemleri, *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 6(1), 161-169.
- Dhillon, V., S. ve Kaur, D., (2015), Green hospital and climate change: their interrelationship and the way forward, *Journal Of Clinical and Diagnostic Research*, 9(12), 1-5
- Dursun, İ. ve Gündüz, S. (2016). Türkiye’de sorumlu tüketim davranışı üzerine araştırmalar: ulusal makaleler ve lisansüstü tezler üzerine bir derleme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1365-1391
- Dyllick, T. ve Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130-141.
- Ergen, A. (2014). *Maddi değerler, gönüllü sade yaşam biçimi, çevre bilgisi: sürdürülebilir tüketim davranışı açısından bir araştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İstanbul.
- Erol, G. H. ve Gezer, K. (2006). Prospective elementary school teachers’ attitudes toward environment and environmental problems. *International Journal of Environmental and Science Education*, 1(1), 65-77
- Geçer, E., Şentürk, İ. ve Büyükgüngör, H. (2019). Yeşil bina tasarımında su ve enerji yönetimi üzerine uygulama örneği, *GÜFBED/GUSTIJ*, 9 (2), 332-343

- Haluza, D., Schönbauer, R. ve Cervinka R. (2014), Green perspectives for public health: a narrative review on the physiological effects of experiencing outdoor nature, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 11 (5), 5445-5461
- Holmner A, Rocklöv J, Nawı, Ng., ve Nilsson M. (2012, June), Climate change and e-Health: a promising strategy for health sector mitigation and adaptation. *Global Health Action*, 5, 1-9
- Hoşgör, H. (2014). Yeşil hastane konsepti ve Türkiye deneyimi, *HSP*, 1(2), 75-84.
- Karahan, A., Yorgancıoğlu Tarcan, G., Terekli Yeşilaydın, G. ve Tarcan, M. (2016). Hastane tercihlerini etkileyen faktörler: öğrenci bakış açısıyla bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(9), 298-313.
- Karaca, Ş. (2018). Yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 403-425.
- Kılıç, C.H. ve Güdük, Ö. (2013). Yeşil hastane kavramı ve Türkiye’deki son kullanıcıların beklentileri üzerine bir hastane örneği, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 164-174.
- Kim S. ve Osmond P. (2014). Analyzing green building rating tools for healthcare buildings from the building user’s perspective. *Indoor and Built Environment*, 23(5), 757-766.
- Kutlu, R. (2018). Çevresel faktörlerin mekan kalitesi ve insan sağlığına etkisi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 8(1), 67-78.
- Lee, K., (2008, September), Opportunities for green marketing: young consumers, *Marketing Intelligence & Planning*, 26(6), 573-586.
- Lincoln, C.W., Wang, C., Abdul-Rahman, H. ve Abdul-Nasir, N.S.J. (2016). Green hospital design: integrating quality function deployment and end-user demands. *Journal of Cleaner Production*. 112(1), 903-913.
- Mohamed, M.M. (2007), Gender differences in egyptian consumers’ green purchase behaviour: the effects of environmental knowledge, concern and attitude, *International Journal of Consumer Studies*, 31, 220-229.
- Orhan, İ.H. ve Kaya, L.G.(2016). LEED belgeli yeşil binalar ve iç mekan kalitesinin incelenmesi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı*, 1, 18-28.
- Özdemir, H.Ö., Karaarslan, M.H. ve Altuntaş, B. (2010). Tüketicilerin çevreci işletmelere ve ürünlere karşı tutumları: Ankara, İstanbul ve Kırşehir illerinde bir uygulama, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 353-366.
- Özyaral, O. (2013). *Yeşil Hastane*. Nobel Tıp Kitabevleri: İstanbul, 219-235
- Paylan, M. E. (2013). *Çevreye duyarlı satın alma davranışını belirleyen etkenler üzerine karşılaştırmalı bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Schwartz Y., ve Raslan R. (2013). Variations in result of building energy simulation tolls, and their impact on breeam and leed ratings: a case study. *Energy and Buildings*. 62, 350-359.
- Sirer, M., (2014). Hastanelerde enerji yönetimi, verimli kaynak kullanımı ve çevre duyarlılığında önemli bir adım, *GAPGREEN Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Büyüme Dergisi*, (1), 19-21.
- Terekli, G., Özkan, O. ve Bayın, G., (2013), Çevre dostu hastaneler: hastaneden yeşil hastaneye, *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 12(2), 37-54
- Türkiye İstatistik Kurumu (2020), 15 Nisan 2020 <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod> =temelist
- Yaraş, E., Akın, E. ve Şakacı, B.K. (2011). Tüketicilerin çevre bilinci düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 9(35), 117-126
- Yüksel, A. (2014). Su ve sürdürülebilirlik. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 108-111
- Wood, L.C., Wang, C., Abdul-Rahman, H. ve Abdul-Nasir, N.S.J, (2016). Green hospital design: integrating quality function deployment and end-user demands, *Journal of Cleaner Production*, 112(1), 903-913.

Kamu Yönetimi ve Kurumsal Algı Yönetimi

Ömer ÇAMUR*

Geliş Tarihi (Received): 28.04.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 15.06.2020

Öz

Kurumsal algı yönetimi, tüm örgütlerin hedef kitlesini daha iyi tanımlarıyla başlayan ve onları anlama çabalarıyla devam eden bir süreci ifade etmektedir. Kurumsal algı yönetimi, insanların kuruluş hakkındaki algılarını etkilemek için oluşturulan ve yürütülen işlemlerin tümünü kapsamaktadır. Kurumsal algı yönetimi kamu yönetimini de yakından ilgilendiren bir konudur. Kamu yönetimi toplumsal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla kamu yönetiminin etkili ve verimli bir şekilde hizmet sunması vatandaşlar tarafından oldukça önemlidir. Ancak günümüzde kamu yönetiminin etkin ve verimli hizmetlerinin yanı sıra, sunmuş olduğu hizmetlerin vatandaşlar tarafından doğru bir şekilde anlaşılması ayrıca önem taşımaktadır. Bu durum hem vatandaşların kamu yönetimini nasıl algıladıklarını hem de kamu yönetiminin vatandaşlar üzerindeki itibar ve imaj algısını etkilemektedir. Bu bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada, öncelikle algı, algı yönetimi ve kurumsal algı yönetimi ile kamu yönetimi kavramları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışmanın devamında ise kamu yönetiminde kurumsal algı yönetimine ve önemine değinilerek, başarılı bir kurumsal algı yönetiminin gerçekleştirilmesi hususunda yapılması gerekenler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Algı, Algı Yönetimi, Kurumsal Algı Yönetimi

Public Administration and Organizational Perception Management

Abstract

Organizational Perception Management represents a process that begins with all organizations recognizing their target audience and continues with their efforts to understand them. Organizational Perception Management involves all processes created and carried out with the aim of influencing the public perception of an organization. It is also a subject that is of particular concern to public administration. Public administration operates with the aim of fulfilling social needs. Therefore, the effective and efficient provision of services by public administration is of great importance for the public. However, in addition to the effective and efficient services provided by public administration, it is of additional importance today that the said services are understood correctly by citizens. This situation influences both the public's perception of public administration and the reputation and image of public administration in the eyes of citizens. At the beginning of the present study, which has been conducted in light of this information, the concepts of perception, perception management and organizational perception management were explained in detail. Afterwards, organizational perception management and its importance in public administration were discussed and it was attempted to reveal the actions necessary to successfully carry out organizational perception management.

Keywords: Public Administration, Perception, Perception Management, Organizational Perception Management

* Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ocamur@bingol.edu.tr

Giriş

Algı, en genel haliyle duyu organları tarafından elde edilen bilgilerin zihinde oluşturduğu tasarıdır. Algı insanların dünyayı anlamlandırma süreci olarak zihnin dış dünyaya açılan kapısıdır. Birey algı sayesinde çevresinde olup biteni anlamlandırmaktadır. Algılar, neyi gördüğümüzü, neye inandığımızı, herhangi bir şeyi nasıl yorumladığımızı ve nasıl davrandığımızı göstermektedir. Algı zihnimizde değer yaratan oldukça önemli bir olgudur.

Günümüzde oldukça popüler bir hale gelen ve sistematik bir şekilde uygulanarak insanları yönlendirmek ve istenilen düşünceye getirmek için kullanılan algı yönetimi, dış dünyadan duyu organları aracılığıyla zihnimize gelen veri alımının kontrol edilmesi sürecini ifade etmektedir. Algı yönetimi insanların edindikleri bilgilerin insanlara nasıl algılatılması gerektiğinin kontrolüdür. Algı yönetimi ile insanların herhangi bir şey hakkındaki düşünceleri yönlendirilmekte ve insanların düşünsel anlamda bir yerden başka bir yere gelmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Kurumsal algı yönetimi ise insanları daha iyi tanımakla başlayan ve onların anlaşılması ile devam eden bir süreci ifade etmektedir. Kurumsal algı yönetimi, organizasyonların gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri hedef kitleye en doğru ve etkili şekilde anlatabilmeleri için en etkili mesajların oluşturulması ve insanlara en güçlü kanallarla iletilmesi sürecidir. Kurumsal algı yönetimi tüm kurumların itibarını ve imajını korumak veya geliştirmek amacıyla başvurduğu iletişim yöntemidir. Kurumsal algı yönetimi, insanların kurumla ilgili belirli bir algıya yönlendirilmesi için oluşturulan tüm stratejileri kapsayan geniş bir kavramdır.

Kamu yönetimi, devlet adına vatandaşların ihtiyaç duyduğu hizmetlerin sunulması için faaliyet gösteren tüm kurum ve kuruluşları ifade etmektedir. Kamu yönetimi, devlet ve hükümetin yapısı ve işleyişi ile ilgili geniş bir alanı kapsamaktadır. Kamu yönetimi, bir anlamıyla devletin kesintisiz bir şekilde hizmet sunmasının devam ettirilmesine yöneliktir. Çünkü devletin halka kesintisiz bir şekilde hizmet sunabilmesi kamu yönetimin sürekliliği ve devamına bağlıdır. Bu açıdan kamu yönetimi hem devletin varlığının hem de toplumsal ihtiyaçlara yönelik hizmetlerin sunulmasının temel gerekliliğidir.

Algı yönetimi düşünceleri ve davranışları şekillendirerek bireyden topluma ve nihayetinde küresel çapta etkili olan önemli bir olgudur. Algının başarılı bir şekilde yönetilmesi kurumsal açıdan olumlu bir itibar ve imajın oluşturulmasından toplumsal birliğin ve bütünlüğün

sağlanmasına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu durum devletlerin ve onun hizmet sunan kurumlarını ifade eden kamu yönetiminin kurumsal olarak algıyı yönetmelerini zorunlu hale getirmektedir. Bu bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada öncelikle algı, algı yönetimi ve kurumsal algı yönetimi ile kamu yönetimi kavramları detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Çalışmanın devamında ise kamu yönetimi açısından kurumsal algı yönetiminin neyi ifade ettiği detaylı bir şekilde incelenecek ve kamu yönetiminde kurumsal algı yönetiminin günümüz dünyasında önemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise kamu yönetiminde kurumsal algı yönetiminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için nelerin yapılması gerektiği tartışılacaktır.

1. Algı

Algı, dışarıdaki dünyanın duyuşsal deneyimlenmesidir. Algı ile çevresel uyarıları tanımlar ve bunlara yanıt veririz. Algı sayesinde içinde yaşadığımız ortamın özellikleri hakkında bilgi sahibi oluruz (Otara, 2011, s. 22). İnsanlar çevreden edindikleri bilgileri uyarıcıları aracılığıyla zihinsel işlemlerden geçirerek yorumlar ve değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirme sonucunda bir takım rasyonel ve irrasyonel davranışlar sergiler. Algı bu süreçte insanların uygun davranışlar geliştirmelerinde ve yaşamlarını devam ettirmelerinde önemli bir rol oynar (Top, 2020, s. 214).

Algının bir anlamı vardır ve algının alanı oldukça geniştir. Bu nedenle algı daima ortaya koyacağımız tanımlardan daha fazla bilgi içermektedir (Huhtinen & Rantapelkonen, 2002, s. 244). Bu durum algı kavramının sınırlarını belirlemenin oldukça zor olduğunu ifade etmektedir.

İnsan yaşamı için oldukça önemli olan algı ile ilgili birçok tanıma ulaşmak mümkündür. Türk Dil Kurumunu algıyı, “bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak” şeklinde tanımlanmıştır. Bu ifade herhangi bir şeyi anlama veya anlamlandırmayı algı olarak açıklamaktadır.

Algı ile ilgili farklı tanımlarda bulunmak mümkündür. Algı, zihinsel canlandırmanın duyuşsal gözlemle olan ilişkisini içermektedir (Erdem, 2015, s. 27). Algı, nesnelere ve nesnelere arasında ortaya çıkan bilinçli deneyimlerdir (Bakan & Kefe, 2012, s. 21). Algı duyu organlarımızla elde ettiğimiz bilgileri anlamlandırma sürecidir (Teryima & Anna, 2016, s. 164). Algı, insanların çevreden gelen uyarılarla olayları yorumlaması sürecidir (Göksu, 2016, s. 250).

Verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere algı, insan beyninin dış dünya ile duyu istemleri olan işitme, dokunma, görme, koku ve tat vasıtasıyla bağlanmasıdır. Bu işlem bir süreci ifade etmektedir. Algı uyarılarıyla ile dış dünyadan elde edilen veriler beyne taşınmakta, beyin bu verileri işlemekte, yorumlamakta ve bir karara varmaktadır (Malkoç, 2018, s. 100). İnsanlar dış dünyadan duyu organları ile binlerce uyarı almaktadır. Bu uyarılardan bir kısmını hiç dikkate almazken diğer bir kısmını zihninde sınıflanmakta, daha önceki bilgi ve tecrübelerle ilişki kurulmakta ve bunlara değişen oranda önem vermektedirler (Özer, 2012, s. 154). Bu durum algı sürecini meydana getirmektedir.

Algılar, ne gördüğümüzü, neye inandığımızı, nasıl yorumladığımızı ve davrandığımızı bizlere göstermektedir. Algılarımız zihninizde değerler yaratmakta, problemler oluşturmakta ve oluşturduğu problemleri de çözmektedir. Algı, dış dünyayı duyu yoluyla öznel bilince aktarmakta ve bir yönüyle bizi gerçekliğe götürmektedir. Bu kadar güçlü özelliklere sahip olan algılarımız birçok psikolog tarafından gerçek olarak nitelendirilmektedir. Bu durum insanların algılara inanması sonucunu doğurmaktadır (Bakan & Kefe, 2012, s. 21; Özer, 2012, s. 148).

Çevreden duyu organları ile elde edilen bilgiler algı için bir altyapıyı oluşturmaktadır. Algı bu yönü ile çevreden bilgi alma ve depolama sürecini de kapsamaktadır. Bu süreç durumdan duruma, bireyden bireye farklılık göstermektedir. İnsanların çevreden gelen aynı uyarılara farklı tepkiler vermesinin nedeni de aralarındaki farklılıktır. Farklı tepkiler insanların algılama biçimlerine, özelliklerine, deneyimlerine ve bilgilerine bağlı olarak değişmektedir (Top, 2020, s. 216-217).

Algılar, kendimizi, diğer insanları ve çevremizi ne şekilde kodladığımız, nasıl yorumladığımız, onlarla ilgili nelere inandığımız ve onlara karşı nasıl davrandığımız koşullarının çıkış noktasıdır. Dolayısıyla ifade etmek gerekir ki, gerçek yaşamda da asıl dünya algılanan dünyadır. Bireyler neyin gerçek olduğunu algıladıkları şekilde davranışlarına yansıtılmaktadırlar. Algılar her ne kadar bir belirti olarak kişisel olsalar bile gerçeklerdir ve sahip olduğumuz güç algılarımızdan kaynaklanmaktadır. Çünkü algılar eylemleri yönlendirmek hususunda oldukça önemlidir (Top, 2020, s. 218-219; Özer, 2012, s. 148; Walle & Bouckaert, s. 2007, s. 1132).

Algı, önemi itibarıyla üzerinde durulması gereken önemli unsurlardan biridir. Çünkü insanın dış dünyayı yorumlaması algı ile başlamaktadır (Eroğlu, 2019, s. 8). Algı davranışları şekillendirmekte ve insanı neyi nasıl yapması gerektiği konusunda yönlendirmektedir. Yani algı

ile tutum ve davranışlar meydana gelmektedir. İnceoğlu'ya (2010, s. 69) göre algının davranışa dönüşebilmesi onun psikolojik ve sosyal bir olgu olmasını ve dolayısıyla dış müdahalelere açık hale gelmesini, kontrol edilebilmesini ve yönetilebilmesini beraberinde getirmektedir. Bu anlayış algının yönetilebilir olmasını beraberinde getirmekle birlikte önemini daha da arttırmaktadır. Çalışmanın bir sonraki başlığında algı yönetimi ve kurumsal algı yönetiminin ne olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Algı Yönetimi ve Kurumsal Algı Yönetimi

Algı yönetimi tarihin her döneminde var olan ve kullanılan bir kavramdır. Her ne kadar ABD Savunma Bakanlığı tarafından yakın zamanda dilimize kazandırılmış bir kavram olsa da, tarih boyunca hedef kitleleri etkilemek için kullanılan oldukça önemli bir yöntemdir (Öksüz, 2013, s. 12).

Son yıllarda algı yönetiminin önemi ciddi oranda artmıştır. Bu durum algı yönetimi ile ilgili çalışmaların sayısını arttırmıştır ve farklı disiplinler tarafından incelenmesini beraberinde getirmiştir. Algı yönetimi artık imaj yönetimi, itibar yönetimi ve kimlik yönetimi gibi farklı konularla birlikte incelenen disiplinler arası bir nitelik arz etmektedir. Algı yönetimini içeren çalışmalar incelendiğinde, algı yönetimi kavramının manüplasyon, propaganda, kamu diplomasisi, yumuşak güç, örtülü operasyon, propaganda gibi kavramlarla birlikte kullanıldığı görülmektedir (Tunç & Atılğan, 2017, s. 232). Bu durum kavramın yapı itibarıyla genişlemesini ve dolayısıyla bir temele oturtulmasının zorlaşmasını beraberinde getirmektedir.

Algı yönetimi geniş bir kavram olarak, dış dünyadan veri alımının kontrol edilmesini ve böylelikle dış dünyadan daha düşük belirsizlik ile daha fazla ve faydalı içeriğin elde edilmesini kapsamaktadır (Johansson & Xiong, 2003, s. 233). Bu kapsamda algı yönetimi bilgilerin ve gerçeklerin nasıl algılatılması veya nasıl algılanması gerektiğinin kontrolüdür (Payam, 2018, s. 20).

Bir başka tanıma göre algı yönetimi, “yabancı ülkelerdeki hedef kitlenin görüşlerini etkilemek için yapılan aktivitelerin tamamını içermektedir. Çeşitli yolları kullanarak gerçekleri saptırma, gerçeği gizleme ve çarpıtma gibi unsurların bileşkesinden oluşur” (Saydam, 2015, s. 80).

Algı yönetiminin ne olduğu bireye, devlete ve örgütlere göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla algı yönetimini bazı kesimler hedef kitlenin çıkarlar doğrultusunda kandırılması,

bazıları amaç doğrultusunda kullanılan bir iletişim aracı ve diğer bazıları ise satış ve pazarlama konusunda ikna etme yöntemi olarak değerlendirmektedirler. Algı yönetimine insanlar tarafından her ne kadar farklı anlamlara gelse de bireylerin niyetlerini etkileyebilen önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Tunç & Atılğan, 2017, s. 229; Top, 2020, s. 231).

Siegel'e (2005, s. 118) göre algı yönetiminin üç önemli amacı vardır. Algı yönetiminin birinci amacı yerel halkın tutum ve davranışlarının kontrol etmektir. İkincisi muhalifleri sergiledikleri davranışlar sonucunda kendilerine neler olabileceğine inandırmaktır. Üçüncüsü ise ulusal ve uluslararası alanda kamuoyu oluşturarak meşruiyet kazanmak ve sürdürmektir.

Algı yönetimi temelde iki farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki bir şeyin doğru olmadığına yönelik yapılan kandırma ve aldatmadır. İkincisi ise, bilginin doğrulanmasıdır. Bu anlayışta doğru ve kesin bilgiler karşısında yanlış ve muhalif düşünceler yayılır (Özer, 2012, s. 158). Her iki yöntemde gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda algının yönetilebilmesi için kullanılmaktadır.

Algı yönetimini etkileyen faktörler üç grupta toplanabilir. Bunlar; algılayan bireyin özellikleri, algılanan nesnenin özellikleri ve algılama ortamıdır. Algı sürecinde öncelikle algılayan bireyin kişiliği, geçmişte yaşadığı tecrübeleri ve kişisel özellikleri algı sürecinin başlangıcını etkilemektedir. Bireyin algılamış olduğu nesnenin özellikleri, muhatap olunan nesnenin bir kişi ya da olay olması algılama sürecini etkileyebildiği gibi, algılama sürecinin gerçekleştiği fiziksel ortam, örgütsel veya sosyal çevre de algılama sürecini etkileyebilmektedir (Bakan & Kefe, 2012, s. 23-24).

Algı yönetimi, bireyleri ikna ederek kendi rızaları ile harekete geçme esasına dayanmaktadır. Baskın bir dayatma olmadan, hedef kitlenin kendi iradesini kullanarak karar vermesine inandırma sürecidir. Sonuç itibarıyla farklı ikna araçlarıyla etkilenen hedef kitle, yönlendirmenin etkisiyle istenilen sonuca ulaştığında algı yönetimi gerçekleşmiş kabul edilmektedir (Hamzaçebi & Yozgat, 2019, s. 54).

Kurumsal algı yönetimi ise, kurum içerisindeki veya dışındaki insanları tanımakla başlayan ve yorumlamak ve anlamakla, yani algılamakla devam eden bir süreçtir. Algı yönetiminin kurumlara önemli katkıları bulunmaktadır. Algı yönetimi toplumdaki tüm bakış açılarının önemsenmesini, yanlış bilgilerin yerine doğru bilgilerin konmasını, insanların onayının gerekliliğinin vurgulanarak yönetimin gelişmesini, uyumun uyumsuzlukla yer değiştirmesini sağlamaktadır. Örgütün hem iç hem de dış hedef kitle için hazırladığı

etkinliklerin isabet derecesin artması ve bu etkinliklerde istenilen sonuca ulaşılması için yararlanılması gereken yöntem algı yönetimidir (Uğurlu, 2008, s. 162).

Kurumsal algı yönetimi, hedef kitlenin kuruluş hakkındaki algılarını etkilemek için tasarlanan ve yürütülen işlemlerin tümünü ifade etmektedir (Elsbach, 2006, s. 12). Kurumsal algı yönetimi ile ilgili işlemler bir süreci ifade etmektedir. Kurumsal algı yönetimi “örgütlerin belirlemiş oldukları politikaların, stratejilerin, programların ve modellerin bireyler üzerinde nasıl bir algı yarattığının anlaşılması, yaratılan algının denetlenmesi, belirlenmiş hedefler doğrultusunda hedef kitlenin algılarının biçimlendirilmesi, yönlendirilmesi ve yaratılan algının sürdürülmesi gibi adımları” içermektedir (Çalış, 2018, s. 34).

Algı yönetimi düşünceleri ve davranışları şekillendirerek bireyden topluma ve nihayetinde küresel çapta etkili olan önemli olgudur. Algının başarılı bir şekilde yönetilmesi kurumsal açıdan olumlu bir imajın oluşturulmasından toplumsal birliğin ve bütünlüğün sağlanmasına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu durum devletlerin ve onun hizmet sunan kurumlarını ifade eden kamu yönetiminin algıyı yönetmelerini zorunlu hale getirmektedir. Bu bilgiler ışığında konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmanın bir sonraki başlığında kamu yönetiminin ne olduğu incelenecektir.

3. Kamu Yönetimi

Devlet, hem insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, hem de bu ilişkilerin normlara uygun bir şekilde yürütülmesini sağlayan, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan, kamusal nitelikteki mal ve hizmetleri üreten veya sunumunu sağlayan en üst egemen gücü temsil etmektedir. Ancak günümüzde devlet yeni bir görünüm kazanmıştır ve önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede farklılık göstermektedir. Özellikle teknolojinin de artması ile birlikte insanlar devletten daha fazla hizmetin sunmasını talep etmektedirler. Devlette yaşanan bu değişim kamu yönetiminin örgütsel anlamda büyümesine ve yeni kamusal birimlerin kurularak faaliyete geçmesine neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında kamusal hizmetlerin sunumunu sağlayan kamu yönetiminin siyasal sistemlerin ortaya çıkmasından bu yana var olduğunu göstermektedir (Eryılmaz, 2015, s. 1-2; Aydın & Çamur, 2018, s. 21)

Kamu yönetiminin bir bilim olarak ortaya çıkması ise oldukça yenidir. Temelleri Eski Yuna dönemine dayanan kamu yönetiminin bir bilim halini alması 19. yüzyılın son çeyreğine denk gelmektedir. Bu dönemde yönetimin siyaset biliminden ayrı bir şekilde ele alınması

gerekliliği doğrultusunda ortaya çıkan çalışmalar kamu yönetiminin ayrı bir bilim olarak incelenmesini sağlamıştır.

Kamu yönetimi birey, toplum ve devlet ilişkilerine göre şekillenmektedir. Bu durum kamu yönetimine yönelik beklentileri ve yaklaşımları da şekillendirmekte ve çeşitlendirmektedir (Kesgin, 2017, s. 232). Böyle si bir anlayış kamu yönetiminin ne olduğu ile ilgili düşüncelerin içeriği ile ilgili bilgileri yansıtma kla birlikte kavramın tanım olarak zorlaşmasını da beraberinde getirmektedir.

Kamu yönetimi, hem pratik hem de teorik bir alan olarak toplum, devlet ve hükümetin yapısı ve işleyişi ile ilgili olan oldukça geniş bir alandır (Aydın, 2016, s. 33). İş birliğine dayanan insan çabasının büyük lde usallık gerektiren bir türü olan kamu yönetimi, kamusal politikaların yürütülmesi amacıyla bireysel ve grupsal çabaların bir araya getirilmesi olarak tanımlanabilir (zer vd., 2015, s. 14).

Kamu yönetimi fonksiyonel ve yapısal olarak ele alınabilir. Fonksiyonel bir kavram olarak kamu yönetimi, genel kuralların, politikaların ve yasaların uygulanma sürecini ifade etmektedir. Yapısal bir kavram olarak kamu yönetimi ise, devletin örgütsel görünümünü yansıtma ktadır (Aydın, 2015, s. 25).

Kamu yönetimi devlet tarafından üretilmesi gereken mal ve hizmetleri sunan örgütlerdir (şahin, 2015, s. 297). Yine kamu yönetimi, devlete bağlı kuruluşlarda çalışan kişilerin davranışlarıyla ilgili alan, devletin amaçlarına ulaşması için örgütlenmiş insan gücü ve siyasal organlara teknik destek sağlayan ve siyasarı uygulayan örgütler bütünüdür (Tortop vd., 2017, s. 267).

Kamu yönetimi devletin sonsuz bir şekilde işlemesinin devam ettirilmesine yöneliktir. Diğer bir ifade ile devletin kesintisiz bir şekilde işlemesi kamu yönetiminin sürekliliği ve devamlılığı ile mümkündür. Kamu yönetiminin işlememesi devletin de hizmet sunmaması anlamına gelmektedir (Kesgin, 2017, s. 233). Bu durum kamu yönetiminin devlet açısından ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Kamu yönetimi sosyal bir ihtiyaçtır. İnsanlarla birlikte vardır ve onlarla birlikte gelişmektedir. Toplumsal hayatın değişen şartları ve insanların sahip olduğu özellikler kamu yönetimini şekillendirmekte ve kamu yönetiminin bulunduğu çağın rengini almasını sağlamaktadır. Son dönemlerde insanların hayatlarında oldukça önemli bir yer edinen algı

yönetimi kamu yönetimini de etkilemiş durumdadır. Geline seviye kamu yönetiminin algı yönetimini gerçekleştirmesini ve algı yönetimlerine karşı kendisini var kılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bilgiler ışında çalışmanın bir sonraki başlığında kamu yönetimi açısından kurumsal algı yönetimi incelenecek ve devamında ise kamu yönetiminde başarılı bir algı yönetiminin gerçekleştirmesi ve kamu yönetimine karşı var olan olumsuz algıların giderebilmesi için yapılması gerekenler incelenecektir.

4. Kamu Yönetiminde Kurumsal Algı Yönetimi

Kamu yönetiminin temel amacı vatandaşların beklediği kamusal nitelikteki hizmetlerin sunulabilmesi için eldeki tüm kaynakların kamu görevlileri tarafından en verimli şekilde kullanılmasının sağlanmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için kamu yönetiminin çok çeşitli ve kapsamlı görev ve hizmetleri yerine getirmesi gerekmektedir. Kamu yönetiminin kapsamını oluşturan faaliyetler ve hizmetler toplumsal, bilimsel, teknolojik ve elektronik gelişmelere paralel olarak her geçen gün nitelik olarak gelişmekte ve nicelik olarak artmaktadır. Özellikle günümüzde küreselleşme olgusu ve elektronik ve bilişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler kamu yönetimi ve hizmetinde değişim ve dönüşümü tetiklemekte, yeni değişim eğilimleri, yeni yaklaşımlar ve anlayışlar gelişmekte ve bu değişim ve dönüşüme ayak uydurabilmek amacıyla da reform çalışmaları neredeyse durmaksızın devam etmektedir (Aydın, 2013, s. 95-96). Geline seviye günümüz dünyasında oldukça önemli bir yere sahip ve modern bir yönetim tekniği olan kurumsal algı yönetiminin kamu yönetimi tarafından dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Tüm örgütler varlıklarını sürdürebilmek için etkin ve verimli bir şekilde çalışmak zorundadırlar. Bu zorunluluk insanın en iyi şekilde anlaşılmasını ve tanınmasını gerektirmektedir (Top, 2020, s. 234). Kurumsal algı yönetimi bu açıdan tüm örgütler için vazgeçilmez bir hal almıştır. Çünkü insanın en iyi şekilde anlaşılabilmesi ve oluşturulan mesajların insanlara en doğru kanallarla ulaştırılabilmesi, algı yönetiminin kurumsal açıdan gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Algı yönetimi organizasyonlar açısından hedef kitlenin daha iyi bir şekilde tanınması ve sunulan hizmetlerin kamuoyuna daha etkili bir şekilde iletilmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu durum kamu yönetimini için de geçerlidir. Kamu yönetiminin algı yönetimi yöntem ve tekniklerinden faydalanmasının temel amacı sunulan hizmetlerle ilgili gerçek bilgilerin vatandaşların daha iyi anlayacakları bir şekilde hazırlanması ve vatandaşlara daha etkili iletişim

kanallarıyla iletilmesi sürecini kapsamaktadır. Simon Anhalt'a göre bir ülkenin itibarı ve algısı kendi ritminde ilerleyemez ve eğer bir ülke kendi itibarını ve algısını yönetemezse başkaları tarafından yönetilir hale gelmektedir (Sanberk & Altınay, 2008). Dolayısıyla devlet yönetiminde ve onun vatandaşlara hizmet sunmakla görevli bulunan alanını oluşturan kamu yönetiminde algı yönetiminin kullanılması günümüz çağında kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinin vatandaşlara kendisi tarafından etkili bir şekilde benimsetmesini günümüzde kurumsal algı yönetimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmeyi gerektirmektedir.

Kamu yönetimi kurumsal itibarını ve imajını korumak ve geliştirmek zorundadır. Bu durum kamu yönetiminin sunmuş olduğu hizmetlerin toplum tarafından kabul görmesi açısından oldukça önemlidir. Kurumsal açıdan itibar ve imaj, kurumun iç ve dış çevresinin ürünüdür. Bu ürün kurumun hedef kitle tarafından nasıl algılandığı ile şekillenmektedir. İnsanların yönetim hakkında ne düşündükleri itibar ve imajın temelini oluşturmaktadır. İtibar ve imajın yönetilmesi kurumlar açısından stratejik bir önem taşımaktadır. İtibar ve imajın yönetilmesi analiz yeteneğini, stratejik bilgiyi ve konjektürel gelişmeleri yakından takip etmekle mümkündür. Örgütlerde itibar ve imajın yönetilmesinde algı yönetiminden mutlaka faydalanmak gerekmektedir. İnsanları kurumla ilgili belirli bir algıya yönlendirmek için geliştirilen iletişim stratejileri etkin bir şekilde kullanılmalı, kurum ile ilgili olumsuz algılar ortadan kaldırılmalı ve olumlu algılar pekiştirilmelidir (Özkan, 2009, s. 76-83).

Kamu yönetimi vatandaşların ihtiyaç duyduğu hizmetlerin üretilmesinde çeşitli politikalar üretmekte ve uygulanmasını sağlamaktadır. Özkan'a (2009, s. 201) göre insanlar oluşturulan politikaların etkilerini ve sonuçlarını zihinlerinde yorumlarken çeşitli bilgilere veya verilere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu aşamada vatandaşlara sunulacak politikalar hakkında bilgi verilmesi üretilen verilerin kontrol edilmesi, denetlenmesi ve hatta yönlendirilmesi zihinlerde oluşacak düşünceleri ve yorumları şekillendirmekte etkili olacaktır. Bu durum ise algı yönetimi yöntem ve tekniklerinden faydalanılmayı zorunlu kılmaktadır.

Kamu yönetiminde algı yönetiminin bir yönetim tekniği olarak kullanılmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Vatandaşların kamu yönetimine karşı algılarını etkileyen unsurların varlığı aslında kamu yönetiminde kurumsal algı yönetiminin gerçekleştirmesinin de nedenleri arasındadır. Günümüz dünyasında vatandaşların algılarını etkileyen etmenlerin başında küreselleşme, bilgi teknolojilerinde gelişme ve kitle iletişim araçlarında yaşanan değişim

gelmektedir. Bu unsurların toplumsal hayatta algının yönetimi hususunda nasıl etkili olduklarının değerlendirilmesi konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Bilişim teknolojilerinin gelişmesinin de etkisiyle siyasetten ekonomiye, sosyal yaşamdan kamu yönetimine kadar birey ve toplum hayatını etki altına almış olan küreselleşme, coğrafi sınırların ortadan kalkmasıyla devletin küçülmesini ifade eden bir kavramdır (Taş & Aydın, 2010, s. 3). Küreselleşme, devletlerin karşılıklı ilişkilerinin oldukça gelişmesini ve birbirlerine bağımlı hale gelmelerini sağlamıştır. Bu karşılıklı bağ yeni bir düzeni beraberinde getirmiştir. Bu yeni düzende insanların da kamu yönetimine bakışı ve beklentileri köklü değişimler yaşamıştır. Önceleri tek yönlü ilişkilere sahip bulunan vatandaşlar ve kamu yönetimi artık çok boyutlu bir halde iletişim kurabilmektedirler (Canpolat, 2010, s. 11). Bu durum devlet başta olmak üzere tüm kamu yönetimini önemli ölçüde etkilemiştir. Çünkü küreselleşme ile yerel, ulusal ve uluslararası birçok aktör siyasa yapmada ve siyasaları yürütmeye devlet otoritesinin elinde tuttuğu tekele meydan okumuş, kamu yönetimi siyasası sürecinde daha geniş bir etki alanı talep etmiştir (Kurt, 2010, s. 89). Böylelikle başta vatandaşlar olmak üzere birçok yapı veya devlet kamu yönetimini etkileme düşüncesi ile çeşitli faaliyetler yürütmeye başlamıştır.

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kamu yönetiminde farklı bir hizmet sunma anlayışını zorunlu kılmıştır. Artık kamu yönetiminin eskisi gibi aşırı kuralcı ve katı bürokratik yapısı günümüz dünyasında etkili olamamaktadır. Bilgi teknolojilerindeki gelişim kamu yönetiminin ileri teknoloji ile donatılmasını, esnek bir yapıda olmasını ve bilgi toplumunun taleplerine daha hızlı bir şekilde cevap verilmesini gerektirmektedir (Aydın, 2013, s. 103). Böylesi bir düşünceye ayak uyduramayan kamu yönetimine karşı vatandaşların algı ve tutumları olumsuz olmakta ve kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinden memnun olmaması sonucunu doğurmaktadır.

Kitle iletişim araçlarındaki dönüşüm algı yönetimini önemli kılmaktadır (Arğın, 2019, s. 317). Günümüzde kitle iletişim araçları izleyicilere, okuyuculara ve dinleyicilere belli değerlerin ve tutumların aktarılmasında ve benimsetilmesinde oldukça etkilidir. Bu nedenle algının yönetimi bilginin çok hızlı bir şekilde aktarılabilmesi sayesinde yeni bir görünüm kazanmıştır. Bilgiye erişim artık belli bir gruba ait bir ayrıcalık olmaktan çıkmış ve toplumun tüm kesimlerinin erişebileceği bir hal almıştır (Ceng, 2018, s. 665).

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması insanların kitleler halinde çok kolay bir şekilde manipüle edilmesini ve toplumsal değişim ve dönüşümün rahatlıkla gerçekleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. İnsanların medyadan edindikleri bilgileri doğru olarak kabul edip inanma eğilimi yüksektir. Ulaşılmak istenen amaç açısından bakıldığında en uygun ortam medya aracılığıyla kolaylıkla sağlanmaktadır (Yılmaz, 2013, s. 33).

Günümüz dünyasında medya denince akla sosyal medya gelmektedir. Çünkü sosyal medya artık kitle iletişim araçları arasında en yaygın kullanılan tür halini almıştır. Öyle ki sosyal medya, teknolojik açıdan bakıldığında internetin kendisinden sonra gelen en büyük devrim olarak kayıtlara geçmiş durumdadır. Sosyal medyanın sağladığı sanal dünyada yaşanan zamanın, bulunulan yerin ve en önemlisi de kim olduğunuzun hiçbir anlamı kalmamakta ve bu durum yapılacakların sınırlarını da olabildiğince genişletmektedir. Sosyal medyada artık habere ulaşmaya çalışan her insan aynı zamanda bir haber kaynağı halini almış durumdadır (Öksüz, 2013, s. 14).

Sosyal medyayı diğer kitle iletişim araçlarından ayıran en temel unsurlar; insanların çok geniş kitlelere anlık ve doğrudan bilgi aktarabilmeleri, kendi şahsi fikirlerine yaptıkları paylaşımlarda yer verebilmeleri veya sahip oldukları bilgileri şahsi fikirlerine göre paylaşabilmeleri ve hatta gerçekte olmayan bilgileri bile üretilebilmeleri ve paylaşılabilmesi konusunda özgün bir alana sahip olmasıdır (Yıldız, 2013, s. 56). Bu özelliklerinden dolayı sosyal medya algı oluşturulması ve yönetilmesi konusunda oldukça önemli bir mecra halini almıştır. Kendi menfaatleri için algı oluşturmak isteyen bireyler kurguladıkları bilgilerin sosyal medyada sürekli dolaşmasını ve tekrarlanmasını sağlamakta ve bu durum sosyal medyada dolaşan diğer insanların algılarını yönlendirmekte ve zihinlerini ve düşüncelerini şekillendirmektedir. En önemlisi ise bu durum karşısında aksi düşünceye sahip olan bireylerin zaman içerisinde kendilerini yalnızlaşmış ve dışlanmış hissederek çoğunluğun sesine katılma ihtiyacı hissetmeleri ve kitlelerin düşüncelerini benimsemeleridir (Öksüz, 2013, s. 24).

Özetle ifade etmek gerekirse, gerek küreselleşme, gerek yeni iletişim teknolojileri ve gerekse kitle iletişim araçları ve o araçların en önemlisi olan sosyal medya, vatandaşların kamu yönetiminin eylem ve işlemlerini çeşitli yollarla öğrenme imkanı sağlamıştır. Bu durum kamu yönetimi ile ilgili bilgilerin farklı mekanizmalarla ve yollarla öğrenilmesi imkanını doğurmuştur. Çoğu zaman birçok bilgi kamu yönetiminin denetiminden geçmeden vatandaşlarla paylaşılmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlar kamu yönetimi hakkında her an bilgi sahibi olabilmektedirler. Vatandaşlara aktarılan bilgilerin aktarış şekli, zamanı ve yeri bu

bilgilerin insanlar tarafından algılanmalarını etkilemekte ve vatandaşların kamu yönetimine karşı tutumlarını belirlemektedir.

Algı yönetimi geçmişten geleceğe perspektif vermektedir. Algı yönetiminde algıları zenginleştirmek de ayrı bir gelişme kaynağıdır. Algı yönetimi doğru referanslar ile zenginleştirildiğinde toplumsal hayatta bir sinerji kaynağına dönüşebilir. Değişim enerjisi toplumun dinamizmini de oluşturur. Büyük devlet olmak, refah seviyesinin yükselmesi ve demokrasinin gelişmesi bu sayede gerçekleşebilir (Kınacı, 2011, s. 28).

Daha önce ifade edildiği üzere yeni bir yönetim tekniği olarak tasvir edilen kurumsal algı yönetimi dış dünyadan gelen veri akışının kontrol edilmesi ve geliştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Kurumsal anlamda algı yönetimi, dış çevreden duyumlar aracılığıyla gelen olgu ve varlık imgesinin bilinçte gerçekleşen tasarımı olarak belirtilmektedir. Yönetim anlayışında yönetim kavramının bilim insanları tarafından uzlaşma sağladığı hususlardan biri, işin insanlar aracılığıyla yaptırılması sürecidir. İşin insanlar tarafından yaptırılması ise tüm yöneticilerin önce insanı doğru anlamalarını ön görmektedir. İnsanı doğru anlamak ise davranışları etkileyen varsayım, faktör ve yaklaşımları bilmeyi gerektirmektedir. İnsanların davranışlarını etkileyen uyarıcılar farklı ve değişik olabilir. İnsanların sergilemiş olduğu basit davranışlarda bile yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış süreçler bulunabilir (Top, 2020, s. 231-232). İnsan davranışlarını doğru anlamak kamu yönetimi ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerin başarılı bir şekilde yönetilmesini sağlayabilir. Bu durum kamu yönetiminin insanların algılarını yönlendirmesi konusunda yönetime kazandıracakları faydaların örneklerinden biridir.

Callamari & Reveron'a (2003, s. 2) göre algı yönetiminin temel amaçlarından biri tartışmaların bitirilmesidir. Kamu yönetiminin eylem ve işlemleri toplum tarafından her an takip edilebilmektedir ve çeşitli değerlendirmelere konu olmaktadır. Bu durumun kamu yönetimine karşı olan bireyler tarafından kullanılması ise daha vahim sonuçların yaşanmasını beraberinde getirmektedir. Çünkü Ceng'e göre algıların yönetilmesi tarih boyunca öncelikle siyasi aktörler üzere birçok grup tarafından kullanılmıştır. Algıları yönetenler, diğer insanları daha zahmetsiz ve kolay bir şekilde yönetebileceklerinin bilincindedirler. Günümüzde teknolojinin de etkisiyle algı yönetimi daha kolay bir şekilde yapılmaktadır (2018, s. 665). Yapılan algı yönetimleri sadece devletlere karşı değil onun kurumlarını da içermek suretiyle yapılmaktadır. Hatta bazen doğrudan kamu yönetimi algı yönetimine konu olabilmektedir. Bu durum kamu yönetiminin imajını zedelenmektedir ve toplum üzerindeki itibarını zayıflamaktadır. Elsbach'a (2006, s. 2) göre, örgütlerin imajlarını, kimliklerini ve itibarlarını

koruma çabaları algı yönetiminin önemini arttırmaktadır. Kamu yönetimi de imajını koruyabilmek, hatta daha iyi bir seviyeye çekebilmek ve toplumda kamu yönetiminin konu edildiği tartışmaları bitirebilmek için gerekli önlemleri almalıdır.

Kamu yönetimi vatandaşlar tarafından günümüzde daha önce hiç olmadığı kadar konuşulmaktadır ve değerlendirmelere konu olmaktadır. Kamu yönetimine karşı yapılan algı yönetimleri ise gün geçtikçe artmaktadır. Kamu yönetiminin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri vatandaşlara etkili bir şekilde anlatamaması algı yönetimlerinin tırmanmasına neden olmaktadır. Kamu yönetiminin kendisine karşı yürütülen algı operasyonları başarılı bir şekilde savabilmesi ve bu durumu lehine çevirebilmesi bir yerde onun da algı yönetimini etkili bir şekilde gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu durum kurumsal algı yönetiminin kamu yönetimi açısından önemini göstermektedir.

Gerek kamu yönetiminin algı yönetimleri karşısında ayakta kalabilmesi ve gerekse kendisini vatandaşlara anlatarak vatandaşlarda kendisine karşı olumlu tutumların sergilenmesini sağlayabilmesi için kullanılması gereken birçok yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemlerin sırasıyla açıklanması kamu yönetiminde başarılı bir kurumsal algı yönetiminin nasıl sağlanacağına anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

4.1. Kamu Yönetiminde Kurumsal Algı Yönetiminin Başarılı Bir Şekilde Gerçekleştirilebilmesine Yönelik Çözüm Önerileri

Kamu yönetimi eylem ve işlemleriyle bir bütündür. Kamu yönetiminin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler toplumu yakından ilgilendiren bir niteliktedir. Kamu yönetiminin kitleler tarafından olumlu algılanması onun hem çalışmalarında başarılı olduğunu hem de vatandaş desteğini aldığını göstermektedir. Bazen kamu yönetimi ne kadar başarılı hizmet sunarsa sunsun toplum tarafından gerekli takdiri görememektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri günümüzde kamu yönetiminin muhalif düşüncelere sahip kişi veya gruplar tarafından algı yönetimine maruz kalması veya kamu yönetiminin eylem ve işlemlerini vatandaşlara gerektiği şekliyle aktaramamasıdır. Her iki durum da kamu yönetiminin kurumsal algı yönetimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kamu yönetiminin kurumsal algı yönetimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi ve vatandaşların algılarını yönetebilmesi için gerekli yöntemlerin sırasıyla açıklanması gerekmektedir.

4.1.1. Açıklık ve şeffaflık

Bütün ülkelerde kamu yönetimlerinin vatandaşlara karşı çok önemli bazı sorumlulukları bulunmaktadır. Halkın kamu yönetiminden beklentileri ve kamu kurumları karşısındaki hakları giderek artmıştır. Bu nedenle açıklık ve şeffaflık gibi önemli yönetsel ilkeler günümüzde daha da önem kazanmıştır (Eryılmaz, 2008, s. 2).

Açıklık ve şeffaflık ilkeleri Yeni Kamu Yönetimi anlayışı ve bu anlayışla önem kazanan yönetişim ile birlikte kamu yönetimindeki yerini almıştır. Günümüzde kamu yönetimi için vazgeçilmez temel yönetsel ilkeler olan açıklık ve şeffaflık, demokrasinin bir gereği olarak kamu yönetiminde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken temel ilkelere dir. Demokratik bir kamu yönetiminde sunulan hizmetler ve yapılan işler büyük oranda göz önünde yapılmakta ve kötü bir yönetim de ise işlemler açıklığın ve şeffaflığın zıddı olan gizlilik ve dışa kapalılık doğrultusunda yerine getirilmektedir (İmren Şimşek & Güven, 2007, s. 262).

Kavram olarak şeffaflık, kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinden vatandaşların bilgilendirilmesini ifade etmektedir (Şengül, 2005, s. 215). Açıklık ise kamuya ait belge ve bilgi dokümanların açıklanmasını ifade etmektedir (Turan, 2016, s. 170). Her ne kadar farklı anlamlara gelseler de kamu yönetiminde açıklık ve şeffaflığı çoğu zaman birbirinden ayırmak mümkün olamamaktadır. Kamu yönetiminde genellikle şeffaflık ilkesinin uygulama alanı bulunduğu durumlarda açıklık kuralı da işlemektedir (Aydın, 2016, s. 230-231).

“Kamu” kelimesi, gizlilik ve kapalılığın tam zıddını ve halka ait olmayı ifade eden bir kavram olmasına rağmen, dışarıdan bakıldığında vatandaşlara açık bir izlenimden çok içine girilmesi zor olan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Azer, 2010, s. 16). Bu durum kamu yönetiminin vatandaşlar tarafından bilinmesini oldukça zorlaştırmaktadır.

Kamu yönetiminde açıklık ve şeffaflık, kamu yönetiminin gerçekleştirmiş olduğu tüm eylem ve işlemlerin vatandaşlar tarafından görülebilir olmasını ifade etmektedir. Gizlilik ve dışa kapalılığı benimseyen bir kamu yönetiminde başta vatandaşların devlete olan güveni olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca gizlilik ve kapalılığın hakim olduğu bir kamu yönetiminde tek yönlü bir iletişim söz konusudur. Tek yönlü bir iletişim kamu yönetiminin halkın istek ve taleplerini dikkate almasına engel olmaktadır. Bu durum aynı zamanda demokratik bir denetim olarak ifade edilen halkın kamu yönetimi üzerindeki denetimini de engellemektedir. Kamu yönetiminde açıklık ve şeffaflığın ihlali özellikle yönetimin yozlaşmasını beraberinde

getirmektedir ve kamu yönetiminin amacı dışında faaliyetler sergilemesine neden olmaktadır (Eken, 1994, s. 36-38; Doğan, 2013, s. 175).

Açıklık ve şeffaflığın kamu yönetiminde uygulanmaması bahsedilen sorunlarla birlikte daha birçok sorunun kamu yönetiminde görülmesine neden olmaktadır. Bu durum vatandaşların kamu yönetimine karşı algılarını ciddi oranda etkilemektedir. Eylem ve işlemlerinin gizlilik ve dışa kapalılık altında yürütüldüğü kamu yönetimine karşı vatandaşların olumlu bir algıya sahip olması oldukça zordur. Dolayısıyla kamu yönetiminde kurumsal algı yönetiminin gerçekleştirilmesi ve vatandaşlar üzerinde olumlu bir izlenim bırakılmasının ilk adımı açıklık ve şeffaflığın en iyi şekilde uygulanmasıdır.

Gizlilik, kamu yönetiminin hem dışarıya hem de yönetimin kendi iç yapısına karşı izlenen bir politikayı ifade ederken, kapalılık, kamu yönetiminin hizmet sunduğu vatandaşa karşı duyarsızlığını ifade etmektedir (Sezer & Kargın, 2002). Böyle bir durumda insanlar kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinden haberdar olmadıkları için çeşitli yorumlarda bulunmak ve bu doğrultuda kamu yönetimini değerlendirmektedirler. Özellikle devlete veya kamu yönetimine karşı muhalif olan kitleler bu durumu kendi amaçları için kullanabilmekte ve insanları kendi düşünceleri etrafında toplayabilmektedirler. Bu durum kamu yönetiminin toplum nezdinde imajına ciddi zararlar verebilmektedir.

Açıklık ve şeffaflık 'gün ışığında yönetim' olarak değerlendirilmektedir (Eken, 1994, s. 39). Bu anlayış kamu yönetiminin 'camdan bir ev' gibi her şeyiyle ortada olmasını ve tüm faaliyetlerinin herkes tarafından görülebilmesini ifade etmektedir. Böyle bir kamu yönetimine karşı farklı unsurların eline algıyı yönetmek amacıyla kullanabilecekleri materyaller geçmeyeceği için kamu yönetimine karşı olumsuz algı oluşturma çabaları da boşa çıkacaktır. Açıklık ve şeffaflık ilkeleri bir yandan kamu yönetiminin algı yönetimlerine karşı korunması, diğer yandan da vatandaş algısını olumlu hale dönüştürmesi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla açıklık ve şeffaflık ilkelerinin kamu yönetiminde tam anlamıyla uygulanması gerekmektedir.

4.1.2. Adalet

İnsan hayatının her aşamasını kuşatan adalet, toplumun mutluluğunu ve huzurunu olumlu ya da olumsuz etkileyen oldukça olumlu bir olgudur. Bu öneminden dolayı adalet, tarih boyunca neredeyse tüm kültürlerde en yüksek değer olarak kabul edilmiş ve toplumsal düzen açısından antik çağlardan bugüne kadar önemli bir kavram olarak varlığını korumuştur. İlkel

kabilelerden günümüz modern toplumlara kadar, neredeyse her yerde haksızlığa karşı çıkma, gerekirse bu uğurda ölümü dahi göze alma anlayışı vardır. Bazen başkaldırı halini alan bu mücadeleler aslında hak ve adaletin tecellisi gibi yüce bir amacı içermektedir (Kozak, 2014, s. 99; Yıldırım, 2010, s. 73; Karacelil, 2013, s. 254).

Tarihselliğinden ve öneminden dolayı adalet ile ilgili birçok tanıma ulaşmak mümkündür. Türk Dil Kurumuna göre ise adalet, “yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme” anlamındadır. Topçu’ya (2015, s. 98) göre adalet, “herkese layık olduğunu vermektir, herkesin hakkına saygı göstermektir”. Cevizci’ye (1999, s. 11) ise göre adalet, “bir toplumda, değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin, cisimleştirilmiş, somutlaştırılmış, hayata geçirilmiş olması durumudur. Herkesin hak ettiği ödül ya da cezayla karşılaşması durumudur”.

Ne kadar farklı disiplinler tarafından kullanılırsa kullanılsın, yapılan tanımlar incelendiğinde adaletin, davranış ve hüküm vermede doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, adil olmak, eşit davranmak, düzen ve denge halinde bulunmak, doğru olan yolu izlemek, dürüst olmak, her şeyi sahip bulunduğu yerde bırakmak anlamlarını içermektedir (Saruhan, 2015, s. 2).

Tüm yönetim sistemlerinin etkin ve verimli bir şekilde işlemesi, o sistemin adalet ile yönetilmesi ile yakından ilişkilidir. Düzenin ve huzurun temeli olan adalet sadece toplumsal yaşamda insanların birbirleriyle ilişkilerinde değil, toplumun oluşturduğu kurumlarda da var olmak zorundadır. Tarihsel süreç içerisinde her dönemde ele alınan adalet kavramı hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda yetkinliğe ulaşmada temel ilke olarak benimsenmiş ve dolayısıyla tüm yönetsel sistemlerde varlığı zorunlu kılınmış bir kavramdır. Adalet kavramının bulunmadığı sistemlerde düzen sağlanamamış ve yönetimlerde birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu durum günümüz devlet yönetimlerinde de geçerliliğini korumaktadır.

Adalet, toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda devletin en önemli organı olan kamu yönetiminin kendisinde beklenen hizmetleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi, toplum tarafından meşru kabul edilmesi ve vatandaşların kamu yönetimine duydukları güvenin tesis edilebilmesi için bir gerekliliktir (Çamur, 2020, s. 609). Çünkü adalet Aristoteles (2017, s. 92) için erdemlerin tümünü kendi içerisinde barındıran bir kavramdır. Dolayısıyla adalet oldukça önemli yönetsel değerler olan tarafsızlık, liyakat ve eşitlik gibi kavramları barındırmakta ve bu kavramların kamu yönetiminde uygulama alanı bulmasını sağlamaktadır.

Günümüzde adaleti talep edenlerin sayısı gittikçe artmaktadır (Kuçuradi, 2013, s. 39). Bu durum kamu yönetimi için de geçerlidir. İnsanların adaletin gözetilmediği bir yönetime karşı algıları ve tutumları büyük oranda olumsuzdur. Zira Çeçen'e göre adalete öncelik vermeyen bir devlet düzeni ne yaparsa yapsın, insanlar nezdinde yeterince saygınlık kazanamamakta ve insanlar, meşru görmedikleri ve saygı duymadıkları bir devletin kendi haklarını korumalarına güven duymamaktadırlar (Bayraklı, 2016, s. 67; Çeçen, 2000, s. 46). Dolayısıyla adaletin dikkate alınmadığı durumlar kamu yönetiminin faaliyetlerinin insanlar üzerinde olumsuz bir intiba bırakmasına neden olmaktadır.

Kamu yönetiminin olumlu bir imaja sahip olabilmesi ve insanların algılarını kendisine karşı olumlu kılabilmesi için adaletli davranması bir zorunluluktur. Kamu yönetiminin adaleti yeterince gözetmemesi insanların kamu yönetimine karşı olumsuz algılara sahip olmasını ve olumsuz tutumlar geliştirmesini beraberinde getirecektir. Çünkü adaletsiz bir yönetimde öncelikle temel etik ilkeler ihlal edilir veya kamu yönetimi belirli bir grubun, kitlenin veya siyasi grupların güdümünde faaliyet gösterir. Dinçer'e (1997, s. 1112) göre kamusal nitelikteki örgütler toplumsal içerikli hizmetlerin rasyonel bir şekilde yürütüldüğü yönetim birimleridir. Bürokrasi olarak tanımlayabileceğimiz bu yönetim birimi, değişen siyasal iktidarlar aracılığıyla veya diğer çıkar gruplarının etkisi dışında rasyonel bir şekilde hizmet üretmektedirler. Adalet kamu yönetiminin amacı doğrultusunda eylem ve işlemde bulunmayı ve herhangi bir grubun güdümünde faaliyet göstermemesini ifade eden temel bir değerdir. Bütün vatandaşlar adına faaliyet gösteren kamu yönetiminin toplum tarafından meşru, saygın ve olumlu algılanması adaletin temel bir ilke olarak kusursuz bir şekilde uygulanmasına bağlıdır.

4.1.3. Halka karşı hesap verebilirlik

Hesap verebilirlik kavramı kamu yönetimi üzerindeki bir kontrol sürecini anlatmaktadır. Kamusal yetki ve kaynakları kullanan herkesin bu yetki ve kaynakları kullanmaları nedeniyle hukuki, idari, mali, performans ve etik gibi konularda ilgili makamlara hesap vermeleri gerekmektedir (Eryılmaz, 2015, s. 371). Bu durum kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinden dolayı hesap verebilmesi gerektiğini göstermektedir.

Hesap verebilirlik çeşitli disiplinler tarafından incelenmiş geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu durum kavramın net bir şekilde tanımlanmasını engellemekle birlikte ortak bir tanımın yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Kamu yönetimi yaptığı görev ve kullandığı yetkilerin sonucunda dolaylı olarak sorumludur ve bu sorumluluk kısaca "hesap verebilirlik" olarak ifade

edilebilir. Hesap verme sorumluluğu, bir kişinin kendisine verilen görev ve yetkilerin gerektirdiklerini yapması yükümlüğü ve yapmaması halinde ise hesap sorulması demektir. Yani hesap verebilirlik, kamu görevlilerinin hem yetkilerini kullanmalarından hem de yaptıkları faaliyetlerden sorumlu tutulmalarını ifade eden bir kavramdır (Aydın, 2016, s. 116; Gül, 2008, s. 73). Esasen yönetsel bir kavram olan hesap verebilirlik, yaptırım yetkisi bulunan bir otoriteye karşı davranışların sunulması ve haklı bulunması ihtiyacıdır. Yani hesap verebilirlik ile kamu yönetimi birbirlerinden ayrı ele alınamayacak kadar yakın bir ilişki içerisindeyler. Dolayısıyla hesap verebilirliğin bulunmadığı bir yönetim, günümüz kamu yönetimi anlayışından uzak bir yönetimdir (Buckley vd., 2001, s. 16; Gül, 2008, s. 73; Demiroğlu, 2014, s. 68).

Halka karşı hesap verebilirlik ise, hem yasama organının hem de devletin bütünüyle vatandaşa karşı sorumlu olmasını ifade etmektedir (Polat, 2003, s. 71). Daha geniş bir ifade ile halka karşı hesap verebilirlik, kamu yönetiminin vatandaşların haklarını ve çıkarlarını ilgilendiren konular ile ilgili kararlar alırken, ilgili kararları neden aldıkları ve uyguladıkları politikalar hususunda kamuoyuna açıklama yapmaları gerektiğini ifade etmektedir (Gül, 2008, s. 79).

Günümüzde kamu hizmetinden faydalanan vatandaşlar değişen yönetim felsefesi ile birlikte müşteri olarak algılanmakta ve sunulan hizmetler müşteri memnuniyeti çerçevesinde sunulmaktadır. Bu durum kamu yönetimi ile vatandaşlar arasında zorunlu bir ilişkinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Demirkıran vd., 2011, s. 173). Bu ilişkiye dayanarak vatandaşlar artık kendi hayatlarını doğrudan etkileyen konular üzerinde kontrol sahibi olmak istemektedirler. Kamu yönetiminin, vatandaşlardan gerekli desteği sağlayabilmesi veya vatandaşlarla işbirliği yapabilmesi, vatandaştan gelen talepleri gerçekleştirdiği ölçüde olmaktadır. Vatandaşların yönetim üzerindeki kontrolü ve kamusal hizmetlere dahil edilebilmeleri aynı zamanda yönetimin meşrulaştırılmasında da temel unsurdur. Bu nedenle kamu yönetiminin performansından sorumlu en üst makam olan parlamentoya karşı hesap verebilirlik yeterli olmamakta ve kamu yönetiminin performansı konusunda vatandaşları da doğrudan hesaba katması gerekmektedir (Cendon, 1999, s. 42-43).

Özellikle siyasal alan ile ilgili vatandaşların güveninin azalması sonucunda kamu kurumları ile vatandaşlar arasında doğrudan hesap verebilirliğe ilişkin kamusal talepler artmaktadır. Halka karşı hesap verebilirlik temelde bireyin kamu yönetimi faaliyetlerinde pasif bir durumdan aktif bir duruma geçmesini ve kamu yönetimi ile vatandaşlar arasında doğrudan bir hesap verebilirliğin olmasını ifade etmektedir (Özel, 2016, s. 397). Halkın yönetime karşı

hesap sorabilmesi için aktif bir rol alması vatandaşların kamusal hizmetlere katılımı gerektiğini de içermektedir. Halkın yönetime katılım süreci incelendiğinde, kamu yönetiminin eylem ve işlemleri ile ilgili kararlarının vatandaşlar tarafından incelenme imkanının olmasını, vatandaşların gerekli bilgilere güvenilir ve açık bir şekilde ulaşabilmesini ve yönetim tarafından alınan kararların sonuçları ile ilgili olarak denetim raporlarının halk ile paylaşılmasını ifade etmektedir (Kesim, 2005, s. 273).

Halka karşı hesap verebilirliğin sağlanması vatandaşların kamu yönetimine karşı sahip oldukları düşünceleri ve sergiledikleri davranışları doğrudan etkilemektedir. Vatandaşlar adına hizmet sunan kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinin vatandaşlar tarafından kontrol edilememesi, diğer bir ifade ile vatandaşların kamu yönetiminin faaliyetleri üzerinde söz sahibi olamaması beraberinde çeşitli sorunları getirmektedir. Bu sorunlar öncelikle vatandaşlar ile kamu yönetimi arasında güvenin yitirilmesi, kamu yönetimi ile vatandaşlar arasındaki iletişimin kopması, vatandaşların kamu yönetiminin eylem ve işlemlerine karşı duyarsızlaşması ve kamu yönetiminin halktan kopuk bir yönetsel otorite halini alması gibi olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu olumsuzluklar vatandaşların kamu yönetimi üzerindeki algılarını doğrudan etkilemektedir. Vatandaşların hesap sormadığı bir kamu yönetimine karşı olumlu bir algıya sahip olmaları mümkün değildir.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki kamu yönetiminde halka karşı hesap verebilirlik alanında ortaya çıkabilecek sorunlar, kamu yönetimini kendisine muhalif düşüncede bulunanların algı yönetimleri ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum kamu yönetimine karşı olumsuz algıların toplumda taraf bulması için çalışan bireylerin elinde önemli bir koz halini almaktadır. Kamu yönetiminin hem vatandaşlar üzerinde olumlu bir izlenim bırakabilmesi ve hem de kendisine karşı olumsuz algılar yürütebilecek tarafların etkisinden kurtulabilmesi için halka karşı hesap verebilirliği en iyi şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir.

4.1.4. İnsan haklarına saygı

İnsan hakları kavramı, içinde bulunduğumuz çağın en önemli ve en çok tartışılan konularından biridir. Yirminci yüzyıl için çok önemli ve büyük değişimler gündeme getirmiş olan bu kavram, yirmi birinci yüzyılda da etkisini sürdürmektedir. Zira insan hakları, hiç kimsenin karşı çıkamadığı ve sonuna kadar desteklediği üst düzey hukuksal değerlerden birisidir (Çeçen, 2013, s. 208). İnsan hakları, sahip olduğu bu değerinden dolayı günümüzde ne olduğu ve ne olması gerektiği ile ilgili sürekli bir tartışma konusudur. Bu nedenle insan hakları,

sınırları ülkeleri aşan ve küresel anlamda devletlerin hedeflerini zorlayan boyutlara ulaşmış bulunmaktadır (Kaplan, 1998, s. 178).

En genel anlamıyla her insan için, kendi yaşamının tüm zamanlarında aktüel olan haklara insan hakları denir. Yani insan hakları bireylerin sadece insan oldukları için elde ettikleri ve herkesin sahip olduğu haklardır (Höffe, 2004, s. 151; Torun, 2012, s. 11). Bir insan muayyen bir rolü icra etmesi, belirli bir işi yapması veya belirli görevleri yerine getirmesi nedeniyle bu hakları kazanamaz. Bu haklar insanın sadece insan olmasından ötürü kazandığı haklardır. İnsan hakları, insanın doğumla birlikte, hatta sahip olduğu haklardan bazıları daha cenin iken kazandığı haklar olup, kişilerin insan olarak varlığını, saygınlığını ve insanca yaşam koşullarını oluşturması için gerekli olan haklardır. Bu nedenle insan hakları, insan olmanın en temel koşulu olarak kabul edilmektedir ve bu haklara sahip olmayan bir kişi, insan olma niteliği bakımından eksiktir (Cranston, 1999, s. 314; Turan, 2013, s. 358; Gökpinar, 2015, s. 17).

Kamu yönetiminin insan haklarına uygun davranması konusunda, kamu yönetiminin veya kamu görevlilerinin vatandaşa insanlık dışı cezalar uygulamaması, hukuken uygulanan yaptırımlar dışında kimsenin özgürlüğünü kısıtlamaması, yargısız infazda bulunmaması, özel hayatın gizliliğine aykırı uygulamada bulunmaması, eylem ve işlemlerinde dil, din, ırk vb. ayrımcılık yapmaması beklenmekle birlikte genellikle bu konularda aksaklıklar yaşanmaktadır (Aydın, 2006, s. 162). Bu durum kamu yönetiminde insan hakları ihlallerinin çeşitli şekillerde ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İnsan haklarının korunması hususunda temel etken devlettir. İnsan hakları bağışlanamaz veya satın alınamaz ve belirli bir yasal çerçeve içerisinde reddedilemez. Bu haklar herkese eşit ve aynı şekilde uygulanır. Bu nedenle insan hakkı hangi etnik, mesleki veya dini topluluğa ait olursa olsun her türlü dış müdahalelere karşı korunması gereken en üstün ahlaki taleplerdir. İnsan haklarının korunması hususunda ortaya çıkan görevler, temelde bireylere değil, devletlere veya onların kamu makamlarına aittir (Erençin, 2002, s. 108; Erdoğan, 2013, s. 148). Bu durum kamu yönetiminin insan haklarının koruması konusunda yetkili olmasını ve bu alanda gerekli faaliyetleri yürütmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Küreselleşen günümüz dünyasında insan hakları oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü herhangi bir ülkede yaşanan hak ihlalleri günümüzde artık o ülke ile sınırlı kalmamaktadır. Kültürel, sosyal ve siyasal bağlantıları bulunan diğer ülkelere de yayılmaktadır (Çetin, 2013, s. 45). Nitekim algı yönetimiyle kamusal ve özel yayıncılık tarafından düzenlenen

haberler gündem haline getirilmekte ve belirli bir ideoloji çerçevesinde istenilen biçimde ve düzeyde kitlelere ulaştırılmaktadır (Aksu, 2019, s. 493).

Hak ihlali toplum tarafından oldukça önemli görmekte ve çokça taraftar toplamaktadır. Bu elbette ki yerinde bir tepkidir. Çünkü Çözelî'ye (2016, s. 123) göre insan haklarının ihlali bir kimsenin insanlığının ihlalidir. İnsan hakları ihlalinin toplum tarafından yakından takip edilmesi ihlale konu olan olayın çok kısa süre içerisinde ülke sınırlarını aşacağı anlamına gelmektedir. Bu durum başta devlet olmak üzere ihlali gerçekleştiren kamu kurumunun kısa süre içerisinde prestij kaybını beraberinde getirecektir.

İnsan hakları konusu suiistimale en açık olan alanlardan biridir. Hak ihlalleri kamu yönetimine karşı algı yönetiminin belki de en önemli nedenleri arasındadır. Çünkü hak ihlali konusunda kamu yönetimi ciddi kara propagandalara konu olabilmekte ve karalanmaya çalışılmaktadır. Konunun hak ihlali olması toplumsal duyarlılıktan dolayı yapılan propagandalara destek verilmesini beraberinde getirmekte ve kamu yönetimi bazen ciddi yaralar alabilmektedir. Fidan & Yetiş'e (2018, s. 165) göre algı yönetimi, tutum ve davranışı etkileyen her türlü etkenin ortaya çıktığı ilk anda başlar. Bu durum kamu yönetiminin insan hakkı ihlallerine karşı ne kadar dikkatli olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yapılan açıklamalardan hareketle ifade edilebilir ki, kamu yönetimi, hem insan hakları ile ilgili temel düzenlemelerin uygulanmasını sağlamak hem de yönetim kademelerinde ortaya çıkabilecek insan hakları ihlallerini engellemek zorundadır. Bu durum kamu yönetiminin insanlar üzerindeki algısının da iyi olmasını beraberinde getirecektir. İnsanların kamu yönetiminin insan haklarına karşı duyarlı olduğunu bilmeleri, kamu yönetimine güvenilmesini beraberinde getirmektedir ve kamu yönetiminin insanlar tarafından takdir görmesini sağlamaktadır.

4.1.5. Vatandaş odaklılık

Vatandaş odaklı yönetim anlayışı kamu yönetimi açısından oldukça yeni olan bir ilkedir. 1970'lerin sonunda ortaya çıkan Yeni Kamu Yönetimi anlayışının bir sonucu olarak kamu yönetimi alanında incelenen vatandaş odaklılık, temelde vatandaşların istekleri doğrultusunda faaliyet göstermenin kamu yönetimini daha verimli ve etkin kılacağı varsayımına dayanmaktadır.

Vatandaş odaklılık, kamu yönetiminin gerçekleştireceği tüm faaliyetlerde halkın hangi hizmeti nasıl istediğinin dikkate alınmasını ifade etmektedir. Vatandaş odaklı yönetim anlayışında vatandaş, kamu yönetiminin merkezine konulmaktadır (Aydın, 2016, s. 330). Bu anlayış, kamu yönetiminin vatandaşların arzu ve istekleri doğrultusunda faaliyette bulunmasını gerektirmektedir (Tarım, 2010, s. 106).

Vatandaş odaklı anlayışta temel hedef, kamusal hizmetlerde etkinliğin, kalitenin ve verimliliğin sağlanması, kamusal hizmetlerin vatandaşların ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun bir şekilde hızlı ve esnek sunulması önceliğinin sağlanmasıdır (Uysal Şahin, 2014a, s. 28). Dolayısıyla vatandaş odaklı yönetimde vatandaşa sunulacak hizmet öncelikli hale gelmekte, vatandaş anlaşılma ve yönetime dahil edilmeye çalışılmakta, ihtiyaçların doğrudan giderilmesi üzerinde durulmakta ve vatandaşların kamu yönetiminin sunacağı hizmetlere erişimi kolaylaşmaktadır (Karataş, 2007, s. 84-89).

Günümüzde insanlar kamu yönetiminden artık daha kaliteli hizmet beklemekte, daha etkin ve verimli bir yönetim sisteminin oluşturulmasını talep etmekte ve alınan kararlara katılmayı daha çok istemektedirler. Dolayısıyla insanlar kamu yönetiminden daha iyisini ve fazlasını kendisinin de dahil olduğu bir sistem içerisinde talep ederken, kamu yönetimi de insanların beklentilerini ve isteklerini dikkate almak durumunda kalmaktadır (Uysal Şahin, 2014b, s. 37).

Kamu yönetiminde algı toplumsal yapıdan beslenir. Bu algı mutlak değil konjektürelidir. Kamu yönetiminde iyi bir algının oluşması yılları bulurken yok olması bir anda gerçekleşmektedir. Algı kendiliğinden gerçekleşmesi beklenen değil, yönetilmesi gereken bir olgudur (Şentürk & Çarıkçı, 2016, s. 640). Vatandaş odaklı yönetim anlayışı bunu sağlamanın en önemli yollarından biridir. Çünkü vatandaş odaklı bir yönetim anlayışında vatandaşların beklentileri hizmete dönüştürülmektedir. Diğer bir ifade ile vatandaş odaklılığı temel ilke olarak benimseyen kamu yönetimi vatandaşların yönetim ile ilgili düşüncelerine önem vermekte, vatandaşların düşünceleri doğrultusunda kendisini şekillendirmekte ve bu anlayışı hizmetlerine yansıtmaktadır. Bu durum vatandaşlarda kamu yönetimini yönlendirebilme duygusunun oluşmasını sağlamak ve kamu yönetimine karşı olumlu düşünceler beslemesini beraberinde getirmektedir.

Esasen kamu yönetiminde kurumsal algı yönetiminin önem kazanmasının en önemli nedenlerinden biri vatandaş odaklı hizmet anlayışıdır. Çünkü insanlar kendi talepleri

doğrultusunda şekillenmiş bir kamu yönetimine karşı daha olumlu yaklaşmakta ve onu sahiplenmektedir. Son dönemlerde özellikle yerel yönetimler tarafından anket vb. yöntemlerle sunulacak hizmetler vatandaşın onayına sunulmaktadır ve ortaya çıkan sonuç doğrultusunda kararlar alınmaktadır. Böylece sunulan hizmetlerin kendi kararlarına göre hazırlandığı algısı vatandaşlarda oluşmakta ve kamu yönetiminin hizmetleri daha kolay benimsenmektedir (Yiğit, 2016, s. 109). Aksi bir durumda vatandaşların kamusal hizmetleri kabullenmesi zorlaşmakta ve kamu yönetimine karşı duyduğu algıları da olumsuz olmaktadır.

4.1.6. Etkili iletişim kanallarının oluşturulması

Kamu yönetiminde kurumsal algı yönetiminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinde açıklık ve şeffaflık, adalet, halka karşı hesap verebilirlik, insan haklarına saygı ve vatandaş odaklılık oldukça önemli yönetsel değerlerdir. Ancak bunlara ek olarak etkili iletişim kanallarının hazırlanması gerekmektedir. Çünkü kamu yönetiminde bahsedilen ilkelerin vatandaşlara aktarılabilmesi dahi etkili bir iletişimi gerektirmektedir.

İletişim insanlar için vazgeçilmez olan temel faaliyetlerden biridir. Çünkü insan sosyal bir varlık olarak hayatının her aşamasında diğer insanlarla iletişime geçmek durumunda kalmaktadır. Türk Dil Kurumuna göre iletişim “duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon” anlamlarına gelmektedir.

İletişim ile ilgili tanımları arttırmak mümkündür. İletişim, “iki birim arasında birbirine ilişkin mesaj alışverişidir” (Cüceloğlu, 1987, s. 246). İletişim “belli yer ve zamanda, belli koşullarda, belli tarihi ve geçmişi olan insan etkinliğinin yapılmasının zorunlu koşuludur” (Erdoğan, 2005, s. 42). Yine iletişim, “bireylerin görüş, bilgi, haber, tutum, duygu, istek ve becerilerini çeşitli kanallarla bir başkasına aktarma ve paylaşma süreci” olarak ifade edilmektedir (Özgüven, 2010, s. 18).

İletişim kaynak, mesaj, kodlama, kanal, alıcı ve geri bildirim gibi birçok aşamadan oluşan bir süreçtir. İletişim, bu aşamalar dikkate alınarak bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde insanların bilgi, duygu ve düşüncelerini karşılıklı olarak birbirlerine ileterek, birbirlerinin algılarını etkiledikleri bir süreçtir. Bu süreçte bireylerin veya grupların diğer bireyleri veya grupların davranışlarını etkilemek için karşı tarafa uyarıcı bir ögenin ulaştırılması sağlanır. Bu durum kaynağın hedefi üzerinde belli bir etki oluşturabilmesi için ileti üretmesi anlamına

gelmektedir. Gönderici durumunda bulunan kaynak veriyi, olayı veya durumu kodlayıp belirli bir araç veya kanal aracılığıyla hedef kişi veya gruplara iletmektedir (Özer, 2014, s. 170-171).

Algıyı yönetmek aslında iletişimi yönetmektir (Öksüz, 2013, s. 15). İletişimin başarılı bir şekilde yönetilmesi beraberinde başarılı bir algı yönetimini de getirmektedir. Etkili bir iletişimde dikkat edilmesi gereken oldukça önemli unsur bulunmaktadır. Kamu yönetimi açısından kurumsal algı yönetiminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için iletişimle ilgili bazı hususların açıklanması önem arz etmektedir.

Öncelikle iletişim sürecini başlatan kaynağın güvenilir, uzman ve tepe yöneticiden olması gerekmektedir. Bir kişi hakkında edindiğimiz olumlu ya da olumsuz izlenimler, o kişi ile ilgili gelecek beklentilerimizi ve çıkarımlarımızı etkilemektedir. Bu durum etkili bir algı yönetimi için kaynağın güvenilir olmasını gerektirmektedir. Kaynağın alanında uzman olması ayrıca önemlidir. Çünkü alanında uzman kişiler daha kolay algı ve tutum değişikliği sağlayabilirler. Kaynağın konumuna gelince, kaynak tepe yöneticiden oluşmalıdır. Zira sosyal etki kaynağının, yani sosyal uyma davranışına sebep olan kişi veya grubun, algılanan konumu ne kadar yüksekse bireylerde meydana getirdiği uyma davranışı da o kadar fazla olmaktadır. Dolayısıyla kaynak kamu yönetiminde tepe yöneticilerden biri olmalıdır (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2014, s. 109; Cüceloğlu, 2006, s. 522).

Algı yönetiminde mesajı, Callamari & Reveron'a (2003, s.3) göre, hedef kitlenin özellikleri doğrultusunda onların dikkatini çekecek şekilde hazırlamak gerekmektedir. Mesaj konunun amaçlanan şekilde algılanmasını sağlamalıdır. Kurumlar, oluşturdukları kurumsal mesajları iletişim alanındaki ortak mesaj stratejileriyle algı yönetimine göre tasarlamakta ve bu mesajları hedef kitlesi ile paylaşarak kurumun itibarını ve algısını benimsetmeye çalışmaktadırlar (Ayhan & Çakmak, 2018, s. 16; Koçak, 2016, s. 228). Bu nedenle mesajın etkili bir şekilde hazırlanması oldukça önemlidir.

Kodlama kanal seçimine göre yapılmalıdır. Kanal, kodlanan mesajın hedef kitleye ulaştırılmasında kullanılan araçtır. Kanal seçiminde dikkat edilmesi gereken en önemli husus mesajın hangi araçlarla veya kanallarla hedef kitleye iletileceğidir. Kanal, algı yönetimi için kullanılacak mecradır. Kanal hedef kitleye göre belirlenmelidir. Hedef kitle hangi kanal ile iletişime geçmeyi gerektiriyorsa o kanal kullanılmalıdır (Bakan & Kefe, 2012, s. 30). Kodlama da kullanılacak kanal doğrultusunda gerçekleştirilmelidir.

Alıcı, algı yönetimine konu olan hedef kitledir. Alıcı birey olabileceği gibi bir grup, kurum veya devlet olabilir. Alıcının özellikleri algı yönetimi sürecinin tamamında etkili olmaktadır. Callamari & Reveron'a (2003, s. 2) göre, başarılı bir algı yönetimi için algı yönetimine konu olan taraflar öncelikle araştırılmalı ve bilinmelidir. İlgililerin kim oldukları, inançları ve kültürleri hakkında net ve doğru bilgiye sahip olunmalıdır. Farklı konulardaki algıları yönetmek için farklı stratejiler belirlenmelidir. Bu hususların hepsi başarılı bir algı yönetimi için alıcının çok iyi tanınmasını gerektirmektedir.

İletişimin son aşaması olan geri bildirim ise kurumsal algı yönetiminde başarılı olup olunmadığının belirlenmesidir. Bu aşamada alıcının algı ve tutumlarındaki değişiklik ölçülmeye çalışılır ve yeni duruma göre yeni stratejiler belirlenir. Russel'a (2001, s. 2) göre algı yönetimi soru sormayı ve başkalarından geribildirim almayı gerektirir. Ancak, etkili geri bildirim, nasıl yaptığınızı bilmenizi sağlayan bilgiler sağlar.

Tüm bu süreçler kurumsal algı yönetimi için gerçekleştirilen iletişimde oldukça önemlidir. Bu süreçlerde elde edilen başarı algı yönetiminin de başarısını göstermektedir. Kamu yönetiminde hedef kitle ile başarılı bir iletişimin sağlanabilmesi için her türlü teknik ve unsurlardan faydalanmak gerekmektedir (Özer, 2012, s. 159). Zira kuruluşun faaliyet gösterdiği sosyal ve kurumsal ortamlar, örgütsel algı yönetimi eylemlerinin süreçlerinde ve sonuçlarında kritik roller oynamaktadır (Elsbach, 2006, s. 4).

Günümüzde insanların kullanmış oldukları iletişim kanalları artmış ve çeşitlenmiş durumdadır. Kamu yönetiminin insanların algılarını yönetebilmesi vatandaşların kullandığı iletişim kanalları üzerinden vatandaşlarla iletişime geçmesini gerektirmektedir. Yapılan çalışmaların vatandaşlara aktarılması konusunda hedef kitle analizinin yapılması ve analiz sonucu doğrultusunda hedef kitlenin yoğun bir şekilde kullandığı iletişim kanalının kamu yönetimi tarafından tercih edilmesi kurumsal algı yönetiminde başarıyı arttırmak için önemli bir yöntemdir. Kurumsal algı yönetiminde başarı çağın gerekliliklerine uygun iletişim kanallarının kullanılması ve insanlarla onların kullandıkları iletişim kanalları üzerinden irtibata geçilmesini gerektirmektedir.

4.1.7. Değişime açık olma

Değişim, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Günümüz dünyasının en belirgin özelliklerinden biri değişimin hem hızlanmış olması hem de çok boyutlu bir hale gelmesidir. Teknolojik, siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda ortaya çıkan etkileşimli ve hızlı

bir değişim süreci yaşanmaktadır. Bu değişim insanları etkilediği kadar devletleri ve kamu yönetimini de ciddi oranda etkilemektedir (Dinçer & Yılmaz, 2003, s. 20).

Değişimin ne olduğu ile ilgili çok şey söylenebilir. Değişim Aydın'a (2015, s. 171) göre zamanın ve koşulların gereği olarak düşünce ve eylem düzeyinde bir ayarlama yapma ve ayak uydurmadır. Güçlü & Şehitoğlu'na (2006, s. 241) göre ise değişim, mevcut durumun irtibat halinde bulunulan çevre koşulları karşısında yeninden düzenlenerek, bireysel veya kurumsal anlamda yeni fikirlerin üretilebilmesi ve uygulanmasıdır.

Değişim bireysel, toplumsal ve yönetsel amaçlı bir gelişmeyi ve iyileşmeyi ifade etmektedir. Bir yerde geçmişin değişmeyen değerleriyle günün değişen durumlarını birleştirmektedir. Ayrıca değişim sürekli yaşanan bir olgudur ve dolayısıyla kaçınılmazdır. Değişimin yaşanabilmesi için teknik ve yönetsel desteğe ihtiyaç vardır. Değişimin gerçekleşmesi ani değil belirli bir süreç dahilinde olur (Aydın, 2015, s. 171).

Kamu yönetiminin değişmesini kaçınılmaz kılan birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar, bilgi toplumuna geçiş, küreselleşme, devleti yönetme anlayışının değişmesi, Weberyen bürokrasi modelinin günümüz dünyasında yetersiz kalması, verimliliğin sağlanabilmesi için farklı yönetsel anlayışların gelişmesi şeklinde sıralanabilir (Eşki, 2009, s. 492). Sayılan nedenlerle birlikte günümüzde kamu yönetiminin değişimi açısından en önemli unsurun bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı dönüşüm olduğu söylenebilir. Artık bilgi ve iletişim çağında yaşamaktayız ve kamu yönetiminin de hizmet sunma yöntemleri bu doğrultuda değişime uğramaktadır. İletişim yoluyla bir yandan kamuoyu tarafından kamu yönetimi üzerindeki baskı ve denetim artarken, diğer yandan kamu yönetiminin vatandaşları bilgilendirmesi ve sunulan hizmetlere katılımın sağlanması açısından yeni fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler karşısında kamu yönetiminin sunduğu hizmetler vatandaşların kullanmış oldukları bilgisayarlara ve cep telefonlarına sığacak hale gelmiştir (Canpolat & Cangir, 2010, s. 36). Bu durum kamusal hizmetlerin sunulmasını kolaylaştırmakta ve hizmetlerin daha verimli hale gelmesini sağlamaktadır. Şöyle ki, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, kamu hizmetlerinin sunulma sürecini basitleştirmekte, hizmet maliyetlerini düşürmekte, vatandaşlardan gelen talepleri daha hızlı bir şekilde sonuçlandırmakta ve vatandaşların birçok hizmete her yerden ulaşmasını sağlamaktadır (Şengül & Çetinkaya, 2012, s. 53).

Vatandaşlar ile kamu yönetimi arasındaki ilişkiler değişim sürecinin odak noktasını oluşturmaktadır. Toplumsal hayattaki dönüşüm yönetim anlayışı ve tekniklerinin güncellenmesini ve vatandaşlar ile kamu yönetimi arasındaki ilişkinin interaktif hale gelmesini gerektirmektedir (Şengül & Çetinkaya, 2012, s. 58). Bu durum karşısında farklı yöntemlerle farklı şekillere bürünen değişim, yeni bir kamu yönetimi anlayışının doğmasına neden olmaktadır (Eşki, 2009, s. 494).

Kamu yönetiminin değişime açık olması, onun toplumsal hayatta ve dünyada meydana gelen değişimleri takip edebilmesini ve değişim hususunda gerekli düzenlemeleri yapabilmesini ifade etmektedir. Dinçer & Yılmaz'a (2003, s. 20) göre değişim kendi içerisinde birçok fırsat ve tehlike barındırmaktadır. Özellikle doğru bir şekilde ve zamanında algılayamayan ve kendisini yeni koşullar doğrultusunda yenilemeyen bireyler veya kurumlar değişimin kurbanı olmakta ve durumları olağan durumdan daha kötüye gitmektedir. Buna karşılık değişimi doğru anlayarak zamanında gerçekleştirenler değişim sürecinden kazançlı bir şekilde çıkmaktadırlar. Dolayısıyla kamu yönetiminin oldukça hızlı bir şekilde değişen koşullar karşısında varlığını sürdürebilmesi için yaşanan gelişmelere ayak uydurması ve değişimi yönetebilmesi gerekmektedir.

Kurumsal algı yönetiminde toplumsal değişimi takip etmek oldukça önemlidir. Kamu yönetimi vatandaşlar adına faaliyet göstermekte ve yine vatandaşlar için hizmet üretmektedir. Toplumsal öncelikler zamana göre değişiklik göstermektedir. Kamu yönetiminin bu değişimi yakalayabilmesi ve bu doğrultuda öncelikli hizmetleri belirleyip sunması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile kamu yönetimi kendisini toplumsal gelişmelere göre şekillendirmek zorundadır. Özer'e (2012, s. 160) göre algı yönetiminde değişen şartlara ve taleplere uyum sağlanabilmesi başarı ile doğrudan ilişkilidir.

Aslında kamu yönetimindeki değişim toplumun yakından takip edilmesinin çok daha ötesinde olmalıdır. Kamu yönetiminin toplumsal değişimleri takip edip kendisini ona göre şekillendirmesi kamu yönetimine mutlaka başarı getirecek ve toplumsal algı da bu doğrultuda olumlu olarak değişecektir. Ancak daha da önemlisi kamu yönetiminin toplumsal değişimin her zaman birkaç adım önünde bulunması ve toplumsal değişime yön vermesidir. Kurumsal algı yönetimindeki bütüncül başarı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira Kağıtçıbaşı & Cemalcılar'a (2014, s. 110) göre, eğer insanların neden belirli bir şekilde davrandıklarını açıklayabilir ve nasıl davranacaklarını öngörebilerseniz, bu sizin, dünyayı daha tutarlı ve kontrol edilebilir

olarak algılanmaya neden olur. Eğer kamu yönetiminde bu anlayış sağlanabilirse vatandaşların kamu yönetimine karşı algıları da daha başarılı bir şekilde yönetilebilmiş olur.

4.1.8. Halka ilişkiler çalışmalarında dönüşüm

Halkla ilişkiler son dönemlere özgü bir uygulamadır. Her ne kadar halkla ilişkiler ile ilgili uygulamalar eski çağlara dayansa da halkla ilişkilere ait uygulamaların düzenli, planlı ve en önemlisi de bir amaca yönelik gerçekleştirilmesi çok yenidir. Halkla ilişkiler uygulamalarının yönetimde önem kazanmasının en önemli nedenlerini halkın yönetimde ağırlıklı olarak varlığını hissettirmesi, demokrasinin gelişmesi, vatandaşların kamu yönetimini denetleme isteği ve kamu yönetiminin çevresiyle düzenli ilişki kurmaya zorlanması şeklinde sıralamak mümkündür (Kazancı, 2009, s. 1).

Halkla ilişkilerin geniş bir uygulama alanı bulması, sosyal bilimlerin farklı dalları ile işbirliği halinde olması ve esasen insan ilişkilerinin bulunduğu neredeyse tüm alanlarda uygulama ihtiyacının olması kavramın tanımlanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. En genel haliyle halkla ilişkiler, bir örgütün tanıtılması amacını güden çift yönlü bir iletişim çabasıdır (Kocabaş vd., 2000, s. 45; Aydoğan, 2018, s. 394). Halkla ilişkiler, kamuoyuna doğru bilgilerin sunulması, meşruluk anlayışından ayrılmadan insanların zihinlerinde kişi ya da kurum hakkında olumlu bir imajın oluşturulmaya çalışılması çabalarının tümüdür. Diğer bir tanıma göre halkla ilişkiler toplumla bütünleşmek için gerekli tüm çabaları içine alan ve hedef kitleyi etkileme amacı taşıyan tüm çalışmalardan oluşmaktadır (Taş & Kestellioğlu, 2011, s. 75; Ustakara, 2011, s. 171).

Halkla ilişkilerin temel amacı halkı aydınlatma yoluyla kamu yönetiminin izlediği politikaları vatandaşlara benimsetmek ve vatandaşlarda yönetime karşı daha olumlu tavırlar oluşmasını sağlamaktır (Taş & Kestellioğlu, 2011, s. 76). Bu amaç günümüzde oldukça önemli bir yönetsel teknik olan algı yönetiminin de temel amaçlarından biridir. Aslında halkla ilişkiler Özer'e (2012, s. 170) göre, farklı yöntem ve teknikleriyle algı yönetimini tamamen kapsayan uygulamalı bir alandır. Bu durum halkla ilişkiler çalışmalarının algı yönetimini de kapsayıcı bir nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.

Kamu yönetimi toplumsal dönüşüm ile birlikte sürekli bir değişim yaşamaktadır. Gelineen seviyede vatandaşlar ile yönetim arasında iyi ilişkilerin kurulması, yöneticiler ile yönetilenler arasında insancıl davranışların gelişmesini, kurumun iç ve dış çevresinin yönetime katılmasının sağlanması ve kamu hizmetlerinden faydalananların hizmetlerin sunumu üzerinde

söz sahibi olmasını gerektirmektedir. Bu durum kamu yönetiminde halkla ilişkileri de etkilemekte ve halkla ilişkilerin ideolojik bir kavram olarak yeni söylemler geliştirmesini, yönetim açısından da yeni kamusal eylem ve işlem taleplerini karşılama gerektirmektedir (Arslan, 2017, s. 121).

Halkla ilişkilerin temel anlamı ve fonksiyonları yıllar içinde değişiklik göstermiş ve günümüzde daha farklı bir hal almıştır (Yıldırım & Akbulut, 2017, s. 203). Halkla ilişkiler disiplinin gelişiminde önemli katkıları bulunan manipülasyon, propaganda, sosyal sınıf gibi kavramlar görevsel anlamda kötü anlam yüklemelerine neden olduğu için zaman içerisinde kullanılmamaya başlanmıştır. Son yıllarda benzer şekilde halkla ilişkiler kavramının da yıllar boyu yayılan ve genişleyen negatif çağrışımlardan dolayı yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı görülmektedir (Özer, 2012, s. 170). Bu durum bir kavramın evrimini göstermekle birlikte çağa uygun yöntem ve tekniklerin kavram içerisine dahil edilmesini ve yeri geldiğinde farklı isimlerle anılabilmesini ifade etmektedir. Günümüz dünyasında halkla ilişkiler kavramı yavaş yavaş yerini kurumsal algı yönetimine bırakmaktadır. Buna örnek olarak saygın ve eski bir halkla ilişkiler danışmanlık şirketi olan Burston-Marsteller verilebilir. İlgili şirket, halkla ilişkiler olan adını algı yönetim ajansı olarak değiştirmiştir. Bu durum algı yönetiminin halkla ilişkiler için önemini ortaya koymaktadır.

Halkla ilişkiler ile algı yönetiminin hedeflere ulaşma hususunda benzer noktalarda örtüşmesi, halkla ilişkiler alanında yapılan faaliyetlerin merkezine algı yönetiminin konmasını gerektirmektedir. Halkla ilişkiler tarafından gerçekleştirilen faaliyetler kurumun hedef kitlesi ile kurduğu ilişkinin yönünü belirlemede, bu yönün bulunma işlemini ise algı yönetimi gerçekleştirilmektedir (Uğurlu, 2008, s. 163).

Günümüzde halkla ilişkiler çalışmaları algı yönetiminden daha da etkin bir şekilde faydalanmak zorunda kalmaktadır. Çünkü değişen teknolojinin anlaşılabilirliği, sunduğu imkanların kullanılabilirliği, mesajların daha anlamlı kodlanabilirliği ve doğru iletişim kanallarıyla vatandaşlara ulaşabilmesi oldukça önemli bir hal almıştır. Algı yönetimi tüm bu aşamalarda halkla ilişkiler çalışmalarına yardım eden en önemli olgudur. Hatta ifade edilebilir ki algı yönetiminin etkin bir şekilde kullanılmadığı her türlü halkla ilişkiler faaliyeti eksik olacaktır (Özkan, 2009, s. 105).

Kamu yönetimi toplumsal gelişmeleri takip etmede ve vatandaşların istekleri doğrultusunda hizmet sunma anlayışında ciddi ilerlemeler göstermiş durumdadır. Teknolojinin

gelişmesi ile birlikte birçok hizmet internet üzerinden online olarak sunulmakta ve vatandaş desteği ve memnuniyeti sağlanmaya çalışılmaktadır. Hizmeti sunmak önemli olduğu kadar onun tanıtımını yapmak da önemlidir. Çünkü Karkın & Öztepe'ye (2017, s. 123) göre bir kamu hizmetinin üretilmesinden daha önemli olan şey, sunulan hizmetin vatandaşlar tarafından nasıl algılandığıdır. Bu amaçla halkın bilgilendirilmesi konusunda da birçok farklı kanal kullanılmakta ve toplumsal destek sağlanmaya çalışılmaktadır. Lakin günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişim sayesinde insanların bilgi edinme yolları kamu yönetiminin bilgilendirme yollarından daha fazladır ve kamu yönetiminin bilgilendirme çalışmaları bazen yetersiz kalabilmektedir. Bunun engellenebilmesi için toplumun analiz edilmesi ve yapılan çalışmaların duyurulmasında vatandaşların kullandığı iletişim kanallarının tercih edilmesi gerekmektedir. Halkla ilişkiler çalışmalarında yapılacak yenilenme ve dönüşüm programları ile vatandaşlara yapılacak tanıtım yollarının artırılması ve kamu yönetiminin kullanımına sokulması gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi vatandaşlar ile kamu yönetimi arasındaki iletişimin güçlenmesini ve kurumsal algı yönetiminin daha başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesini beraberinde getirecektir.

Algı yönetiminin temelinde, kurum içindeki veya dışındaki hedef kitlenin tanınması, yorumlanması ve anlamlandırılması süreci bulunmaktadır (Uğurlu, 2008, s. 149). Bu durum kamu yönetiminde gerçekleştirilen algıya dayalı halkla ilişkiler çalışmalarında her iki hedef kitlenin ayrı düşünülmesi ve duruma uygun çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir. İç hedef kitlenin tavır ve davranışları algı yönetiminin başarısını oranını önemli bir şekilde etkilemektedir. Çünkü kurum içindeki her çalışan aynı zamanda o kurumu temsil etmektedir (Yiğit, 2016, s. 110). Dış çevre üzerinde algı yönetimi ise kurumun hayatını sürdürebilmesi için bir zorunluluktur. Çünkü dış çevre üzerinde olumlu bir imaja sahip olabilme ve dış çevrenin desteğini kazanabilme kurumun varlığını devam ettirmesinin temel gerekliliklerinden biridir. Halkla ilişkiler çalışmalarında kurumsal algı yönetiminin başarısı hem iç hem de dış çevrenin etkin bir şekilde bilgilendirilmesine bağlıdır.

Yapılan açıklamalardan hareketle ifade edilebilir ki, algı yönetimi halkla ilişkiler çalışmasının temelini oluşturmaktadır. Öyle ki eğer halkla ilişkiler faaliyetlerinde algı yönetimine yer verilmiyorsa o çalışmalarda doğru bilgiler, doğru kanallarla doğru hedefe yönelmiyor demektir (Uğurlu, 2008, s. 163). Artık dünyada geleneksel halkla ilişkiler yöntemleri (gazete, dergi, broşür, afiş, ilan, radyo, televizyon vs.) etkinliğini yitirmiş durumdadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanların bilgi edinme yolları değişmiş ve çeşitlenmiştir. İnsanlar günümüzde her an her türlü bilgiye ulaşabilir durumdadır. Bu durum

halkla ilişkiler çalışmalarının da toplumsal gelişmeye ayak uydurarak farklı şekillerde gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bunun en önemli yollarından biri algı yönetimi yöntem ve tekniklerinin halkla ilişkiler çalışmalarında daha etkin bir şekilde kullanılmasıdır.

5. Sonuç ve Öneriler

Kamu yönetimi devletin halka yansıyan yüzü olarak toplumun ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlamakla yükümlüdür. Kamu yönetiminin faaliyetlerinde kamu yararını gözetmesi ve gerçekleştirdiği eylem ve işlemlerde verimli olması onun temel amacını oluşturmaktadır. Kamu yönetimi bu amaç doğrultusunda her türlü eylem ve işlemi devlet adına yürütmekle yükümlüdür.

Günümüzde başta teknolojik gelişmeler olmak üzere birçok unsur toplumsal ihtiyaçların artmasını ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu durum kamu yönetiminin faaliyet alanını genişletmiştir. Kamu yönetimi artık halkın istekleri doğrultusunda birçok görevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

Kamu yönetiminin hizmet sunma dışında farklı misyonları da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi kamu yönetiminin sunmuş olduğu hizmetlerin vatandaşlar tarafından bilinmesi için faaliyet göstermesidir. Bu görevin icrası günümüz dünyasında bilgi vermenin de ötesinde vatandaşların algılarının yönetilmesini kapsamaktadır.

Kurumlar vatandaşların algılarını yönlendirmeleri amacıyla birçok faaliyet yürütmektedirler. Tüm bu faaliyetler günümüzde halkla ilişkilerin de ötesinde bir kavram olan kurumsal algı yönetimi olarak adlandırılmaktadır. Kurumsal algı yönetimi kurumların gerçekleştirmiş olduğu eylem ve işlemlerin hedef kitleye en etkili şekilde ulaştırılmasını, insanların kuruma karşı olan algılarının iyileştirilmesini ve kurumsal itibarın ve imajın en üst seviyeye çıkartılmasını içeren geniş bir kavramdır.

Kurumsal algı yönetimi kamu yönetimi açısından vatandaşların yönetim hakkındaki düşüncelerini etkilemek için tasarlanan ve yürütülen işlemlerin tümünü kapsamaktadır. Algı yönetiminin kamu yönetiminde kullanılmasında küreselleşme, bilgi teknolojilerindeki gelişme ve özellikle iletişim alanında yaşanan hızlı dönüşüm etkili olmuştur. Sayılan nedenler insanların bilgiye ulaşmasını kolaylaştırmıştır. İnsanlar özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişimden dolayı artık her türlü bilgiye oturdukları yerden ulaşabilmektedirler. Bu durum

insanların kamu yönetimi hakkında daha fazla bilgiye ulaşmasını beraberinde getirmektedir. İnsanların edindikleri bilgilerin sadece resmi makamlarca açıklanan bilgiler olmaması kamu yönetimini çoğu zaman oldukça zora sokabilmektedir. Özellikle bazen sosyal medya gibi modern iletişim kanallarında anlık bilgi paylaşımları ile kamu yönetimi hakkında çeşitli bilgiler üretilebilmekte ve bu bilgiler gerçekmiş gibi topluma servis edilmektedir. Bu durum kamu yönetiminin ciddi imaj kaybı yaşamasına ve insanların yönetime karşı olumsuz algılar beslemesine neden olmaktadır.

Kamu yönetiminin hem kendisini çeşitli kesimler tarafından yapılan propagandalara karşı koruması hem de insanlar üzerinde olumlu bir izlenim bırakması için kurumsal algı yönetimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kamu yönetimi vatandaşların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla faaliyet göstermektedir. Gerçekleştirmiş olduğu eylem ve işlemlerin insanlara duyurulması ve vatandaş desteğinin sağlanması günümüzde kamu yönetiminin varlığını devam ettirmesi için bir gerekliliktir. Bu durum kamu yönetiminin kurumsal algı yönetimi konusunda gerekli adımları atması gerektiğini göstermektedir.

Kamu yönetimine karşı yürütülen propagandaların boşa çıkarılması, algının yönetilebilmesi ve vatandaşların yönetime karşı olumlu tutumlara sahip olabilmesi için yapılması gereken birçok düzenleme bulunmaktadır. Çalışma içerisinde geniş bir şekilde açıklanan bilgiler ışığında kamu yönetiminde başarılı bir kurumsal algı yönetiminin gerçekleştirilebilmesi için; vatandaşların kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinden haberdar olması için açıklık ve şeffaflığın kamu yönetimine hakim kılınması, kamu yönetimine karşı olumsuz algıların engellenebilmesi için adaletin tüm yönleriyle kamu yönetiminin her kademesinde ve gerçekleştirdiği her eylem ve işlemde uygulanması, vatandaşların kontrol edebildiği bir kamu yönetiminin inşası sonucu kamu yönetimine karşı olumlu düşüncelerin oluşturulması için halka karşı hesap verebilirlik ilkesinin hayata geçirilmesi, vatandaşların ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla faaliyet gösteren kamu yönetiminin aldığı kararlarda ve gerçekleştirdiği işlemlerde vatandaş odaklılığı temel ile olarak benimsemesi, vatandaşlar ile kamu yönetimi arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için etkili iletişim kanallarının oluşturulması, kamu yönetiminin toplumun dönüşümünü takip edebilmesi ve hizmetlerini toplumsal dönüşüm doğrultusunda yenileyebilmesi için değişime açık olması ve kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinin vatandaşlara duyurulması ve vatandaşlarda yönetime karşı olumlu bir imajın sağlanması amacıyla faaliyet gösteren halkla ilişkiler çalışmalarında çağın gereklilikleri doğrultusunda yenilik yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksu, Z. (2019). İnsani müdahalelerde medyanın rolü: Libya ve Bahreyn karşılaştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 489-506.
- Arğın, E. (2019). An assessment of perception management with regard to Turkish public administration in the virtual public field. A. Atik (Ed.). *Research and reviews in social, human and administrative sciences* (ss. 309-322). Ankara: Gece Akademi Yayını.
- Aristoteles (2017). *Nikomakhos'a Etik*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Arslan, Ş. A. (2017). Kamu yönetimi halkla ilişkiler anlayışı: Neo liberal politikalar açısından bir değerlendirme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 10 (1), 120-133.
- Aydın, A. H. ve Çamur, Ö. (2018). Adalet ve sorumluluk ilişkisi temelinde kamu görevinin sunulmasında kamu yönetimi ve yöneticilerinin rolü. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 11-32.
- Aydın, A. H. (2006). *Kamu yönetimi ve polis*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayını.
- Aydın, A. H. (2013). Kamu yönetimi ve hizmetinde değişim eğilimleri. E. G. İsbir (Ed.), *Kamu yönetiminde değişim ve güncel sorunlar* (ss. 95-122). Ankara: TODAİE Yayınları.
- Aydın, A. H. (2015). *Yönetim bilim*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aydın, A. H. (2016). *Kamu yönetimine giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydoğan, D. (2018). Halkla ilişkiler. Ş. Esen ve A. Aytekin (Ed.), *İşletme bilimine giriş* (s. 393-420). İstanbul: Beta Yayınları.
- Ayhan, A. ve Çakmak, F. (2016). Türkiye'ye yönelik algı operasyonlarının dijital medyaya yansımaları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 11-35.
- Azer, C. (2010). *Bilgi edinme hakkı (Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bakan, İ. ve Kefe, İ. (2012). Kurumsal açıdan algı ve algı yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 19-34.
- Bayraklı, B. (2016). *Farabi'de devlet felsefesi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Buckley, M. R., Beu, D. S., Frink, D. D., Howard, J. L., Berkson, H., Mobbs, T. A. ve Ferris, G. R. (2001). Ethical issues in human resources systems. *Human Resource Management Review*, (11), 11-29.
- Callamari, P. ve Reveron, D. (2003). China's use of perception management. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, (16), 1-15.
- Canpolat, H. ve Cangir, M. (2010). Değişen dünyada kamu yönetiminin geleceği ve Türkiye'nin reform gündemi: Devletin daha fazla demokratikleşmesi. *Türk İdare Dergisi*, (466), 25-45.

- Canpolat, H. (2010). Türk kamu yönetiminde değişim: son dönem kamu yönetimi reformlarının küreselleşme ve yeni kamu yönetimi açısından değerlendirilmesi. A. H. Aydın, İ. E. Taş, M. Kılıç ve Z. Gül (Haz.). *Küreselleşme karşısında kamu yönetimi ve hizmeti (KAYFOR VII bildiriler kitabı)* (ss. 11-20). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını.
- Cendon, A. B. (1999). Accountability and public administration: concepts, dimensions, developments. M. Kelly (Ed.). *Openness and Transparency in Governance: Challenges and Opportunities* (ss. 22-61). Maastricht: European Institute of Public Administration.
- Ceng, E. (2018). Algı yönetimi aracı olarak Twitter kullanımına ilişkin siyasal bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (4), 663-689.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cranston, M. (1999). İnsan hakları nelerdir?. A. Yayla (Ed.). *Sosyal ve siyasal teori* (ss. 311-316). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (1987). *İnsan insana*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çalış, A. (2018). *Bir kamuoyu oluşturma ve manipülasyon aracı olarak algı yönetimi: Kurtlar Vadisi örneği (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çamur, Ö. (2020). Kamu yönetiminde kamu yararının gerçekleştirilmesinde adaletin önemi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (1), 605-614.
- Çeçen, A. (2000). *İnsan hakları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Çeçen, A. (2013). İnsan hakları ve insancıl hukuk. *Journal of Yaşar University*, 8 (Özal Sayı), 809-830.
- Çetin, M. (2013). İnsan hakları belgeleri ve mevcut çelişkiler. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 1 (1), 41-48.
- Çözeli, Y. (2016). Karşılaştırmalı olarak ulusalüstü insan hakları hukuku belgelerinde toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Dergisi*, (2), 121-172.
- Demirkıran, Ö., Eser, H. B. ve Keklik, B. (2011). Demokrasinin tabana yayılması, yönetimde şeffaflık ve hesap verebilirlik bağlamında bilgi edinme hakkı kanunu. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 169-192.
- Demiroğlu, D. (2014). Doğrudan hesap verebilirlik aracı olarak sosyal hesap verebilirlik: Nepal ve Türkiye örnekleri üzerinden bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, (92), 65-91.
- Diñer, Ö. ve Yılmaz, C. (2003). *Değişimin yönetimi için yönetimde değişim*. T. C. Başbakanlık Yayını.

- Dinçer, Ö. (1997). Kamu yönetiminde davranışların siyasallaşması ve yolsuzluk. *Yeni Türkiye Dergisi*, (14), 1112-1118.
- Doğan, M. (2013). Yerel yönetimlerde açıklık politikaları. *Öneri Dergisi*, 10 (40), 173-183.
- Eken, M. (1994). Kamu yönetiminde gizlilik geleneği ve açıklık ihtiyacı. *Amme İdaresi Dergisi*, 17 (2), 25-54.
- Elsbach, K. D. (2006). *Organizational perception management*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Erdem, Ö. (2015). *Televizyon ve sinemada gizli reklam ve subliminal mesaj (Yüksek Lisan Tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (2005). *İletişimi anlamak*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Erdoğan, M. (2013). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erençin, A. (2002). Kamu yönetiminde insan hakları ve din ve vicdan hürriyeti. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (5), 108-116.
- Eroğlu, E. (2019). Etkili iletişim ve doğru anlamak. E. Eroğlu ve A. H. Yüksel (Ed.), *Etkili iletişim teknikleri* (ss. 2-19). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2008). Etik kültürü geliştirmek. *Türk İdare Dergisi*, (459), 1-12.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eşki, H. (2009). Kamu yönetiminde değişim ve yeni yönetim modelleri. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), 491-500.
- Fidan, M. ve Yetiş, A. (2018). Sağlık iletişiminde algı: Kamu spotları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 11 (2), 159-178.
- Gökpınar, M. (2015). Bir kavram olarak insan hakları ve çeşitli açılardan sınıflandırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (120), 11-71.
- Göksu, O. (2016). Algı yönetimi ve reklam. S. Çakar Mengü (Ed.), *Reklamı anlamlandırmak* (ss. 205-232). İstanbul: Der'in Yayınları.
- Güçlü, N. ve Şehitoğlu, E. T. (2006). Örgütsel değişim yönetimi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 240-254.
- Gül, S. K. (2008). Kamu yönetiminde ve güvenlik hizmetlerinde hesap verebilirlik. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10 (4), 71-94.
- Hamzaçebi, A. B. ve Yozgat, U. (2019). Turizm sektöründe algı yönetiminin rolü. *International Journal of Management and Administration*, 3 (5), 51-65.
- Höffe, O. (2004). Kültürlerarası tartışmada insan hakları. İ. Kuçuradi ve B. Peker (Ed.), *Eller yıllık deneyimlerin ışığında Türkiye'de ve dünyada insan hakları* (ss. 126-155). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.

- Huhtinen, A. -M. ve Rantapelkonen, J. (2002). Perception management in the art of war. *Tiede Ja Ase, 60 (60)*, 243-255.
- İmren Şimşek, E. ve Güven, A. (2007). Demokratik ve şeffaf yönetimi anlamlandıran bir hak: 'Bilgi edinme hakkı'. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, (1)*, 257-272.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, algı, iletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayını.
- Johansson, L. R. M. ve Xiong, N. (2003). Perception management: An emerging concept for information fusion. *Information Fusion, 4 (3)*, 231-234.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). *Sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kaplan, Y. (1998). İnsan haklarının mahiyeti ve geleceği. *İslami Araştırmalar Dergisi, 11 (3-4)*, 178-185.
- Karacelil, S. (2013). Ailede adalet eğitimi. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6 (8)*, 253-278.
- Karataş, H. (2007). Kamu yönetiminde yeni bir anlayış: Vatandaş odaklı yönetim. *Bütçe Dünyası Dergisi, 24*, 83-94.
- Karkın, N. ve Öztepe, M. C. (2017). Değerler üzerinden Türk kamu yönetiminde değişim algısı: 2002-2015 dönemi hükümet programları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (1)*, 113-142.
- Kazancı, M. (2009). *Kamuda ve özel kesimde halkla ilişkiler*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Kesgin, B. (2017). *Siyaset bilimi ve kamu yönetimi*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Kesim, E. (2005). Bir etik davranış ilkesi olarak hesap verebilirlik (hesap verme sorumluluğu). *2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu (ss. 269-281)*. Sakarya.
- Kınacı, S. (2011). *Türkiye'de polis algısı ve algılama yönetimi: Bir alan araştırması (Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kocabaş F., Elden, M. ve Yurdakul, N. (2000). *Reklam ve halkla ilişkilerde hedef kitle*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, S. (2016). Sosyal medyada kullanılan mesajların halkla ilişkiler çalışmalarındaki önemi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 6 (2)*, 220-229.
- Kozak, İ. E. (2014). *Hukuk felsefesi*. Konya: Palet Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2013). Adalet kavramı. A. Güriz (Ed.), *Adalet kavramı (ss. 39-57)*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.
- Kurt, Ö. (2010). Küreselleşme sürecinde kamu siyaseti sürecine katılım: Ağ yönetişimi yaklaşımı. A. H. Aydın, İ. E. Taş, M. Kılıç ve Z. Gül (Haz.). *Küreselleşme karşısında kamu*

- yönetimi ve hizmeti (KAYFOR VII bildiriler kitabı) (ss. 89-101). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını.
- Malkoç, G. (2018). Bilişsel psikoloji. Z. Cemalcılar (Ed.), *Psikoloji* (ss. 96-131). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Otara, A. (2011). Perception: A guide for managers and leaders. *Journal of Management and Strategy*, 2 (3), 21-24.
- Öksüz, H. (2013). Algı yönetimi ve sosyal medya. *İdarecinin Sesi Dergisi*, (156), 12-15.
- Özel, M. (2016). Halka hesap verebilirliğin sağlanması bakımından Türkiye’de ombudsmanlık kurumunun değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 338-407.
- Özer, M. A., Akçakaya, M., Yaylı, H. ve Batmaz, N. Y. (2015). *Kamu yönetimi klasik*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Özer, M. A. (2014). Siyasal iletişimin etkinliğinde algılama yönetiminin rolü. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3 (3), 166-197.
- Özer, M. A. (2012). Bir modern yönetim tekniği olarak algılama yönetimi ve iç güvenlik hizmetleri. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (33), 147-180.
- Özgüven, İ, E. (2010). *Ailede iletişim ve yaşam*. Ankara: PDREM Yayınları.
- Özkan, A. (2009). *Halkla ilişkiler yönetimi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- Payam, M. M. (2018). Güvenlik bağlamında güç kullanımı ve algı(lama) yönetimi. *Mecmua Dergisi*, 3 (5), 15-25.
- Polat, N. (2003). Saydamlık, hesap verme sorumluluğu ve denetimin etkinliği. *Sayıştay Dergisi*, (49), 65-80.
- Russel, J. S. (2001). Are you managing perception?. *Leadership and Management in Engineering*, 1 (2), 2.
- Sanberk, Ö. ve Altınay, H. (2008). Kamu diplomasisi ve yumuşak güç. <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/01/08/haber,A9BC3A84BEF146B2BF13D4F0ED804C08.html>
- Saruhan, M. S. (2015). Erdemlerin erdemi: Adalet. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 1-12.
- Saydam, A. (2015). *Algılama yönetimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sezer, Y. ve Kargın, N. (2002). Kamu yönetiminin modernleşmesinde şeffaflaşma sorunu. *Türk İdare Dergisi*, (436), 209-225.
- Siegel, P. C. (2005). Perception management: Io’s stepchild. *Low Intensity Conflict and Law Enforcement*, 13 (2), 117-134.
- Şahin, Y. (2015). *Yönetim bilimi ve Türk kamu yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınları.

- Şengül, R. ve Çetinkaya, N. I. (2012). Kamu yönetiminin değişim sürecinde yönetsel demokrasi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 51-60.
- Şengül, R. (2005). Bilgi edinme hakkı kanunu Türk kamu yönetimini “camdan eve” dönüştürür mü?. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60 (3), 215-234.
- Şentürk, A. ve Çarıkçı, B. (2016). Yerel yönetimlerde mükemmellik yolculuğunda performans yönetimi: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi uygulaması. *PressAcademia Procedia*, 2 (1), 640-647.
- Tarım, S. (2010). *Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanma stratejileri (stratejik yönetim-performans-müşteri odaklılık) (Yüksek Lisans Tezi)*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Taş, İ. E. ve Aydın, A. H. (2010). Küreselleşme, kamu hizmeti ve kamu yönetimi. A. H. Aydın, İ. E. Taş, M. Kılıç ve Z. Gül (Haz.). *Küreselleşme karşısında kamu yönetimi ve hizmeti (KAYFOR VII bildiriler kitabı) (ss. 3-8)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını.
- Taş, İ. E. ve Kestelliöğlü, G. (2011). Halkla İlişkilerde internetin yeri ve önemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 73-92.
- Teryima, J. ve Anna, U. V. (2016). Perception management: A strategy for effective decision making and productive managerial performance in business organizations: A survey of selected manufacturing firms in Nigeria. *Journal of Business and Economics*, 7 (1), 163-181.
- Top, S. (2020). Algı ve algı yönetimi. S. Güney (Ed.), *Sosyal psikoloji (ss. 212-240)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Topçu, N. (2015). *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2017). *Yönetim bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Torun, Y. (2012). *Hukuk felsefesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Tunç, A. ve Atılğan, A. (2017). Algı üzerine kurulu yönetsel bir anlayış: Algı'nın yönetimi. *International Journal of Disciplines Economics and Administrative Sciences Studies*, 3 (3), 228-238.
- Turan, A. (2013). İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 357-378.
- Turan, E. (2016). *Kamu yönetimi-temel kavramlar*. Konya: Palet Yayınları.
- Uğurlu, Ö. (2008). Halkla ilişkilere ‘algı’ çerçevesinden bakış. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (32), 145-164.

- Ustakara, F. (2011). Halka ilişkiler ve psikolojisi ilişkisi üzerine. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, (1), 170-185.
- Uysal Şahin, Ö. (2014a). *Kamu ekonomisi perspektifinden vatandaş odaklı kamu hizmeti yaklaşımı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uysal Şahin, Ö. (2014b). Vatandaş odaklı yönetim için vatandaş odaklı denetim. *Sayıştay Dergisi*, (92), 35-63.
- Van de Walle, S. ve Bouckaert, G. (2007). Perceptions of productivity and performance in europe and The United States. *International Journal of Public Administration*, 30 (11), 1123-1140.
- Yıldırım, G. ve Akbulut, D. (2017). Halkla ilişkiler ve tanıtım programlarında öğrenim gören öğrencilerin yakınlarının halkla ilişkiler mesleği konusunda tutum ve algıları üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 199-223.
- Yıldırım, H. M. (2010). Yavaş işletmecilik yaklaşımında adalet anlayışının sosyal yaşama ve iş yaşamına yansımaları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 73-78.
- Yıldız, M. (2013). Sosyal medya, toplumsal algı ve devlet. *İdarecinin Sesi Dergisi*, (156), 56-57.
- Yılmaz, B. (2013). Yeni dünya düzeninde medya kitle psikolojisi ve algı yönetimi. *İdarecinin Sesi Dergisi*, (156), 30-36.
- Yiğit, M. (2016). *Vatandaşın sosyal yardım hizmet algısı ve yönetimi: Diyarbakır örneği (Doktora Tezi)*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

BRICS-T Ülkelerinde Yolsuzluğun Ticari ve Finansal Küreselleşmeye Etkisinin İncelenmesi

Semanur SOYYIĞIT*

Seda BAYRAKDAR**

Geliş Tarihi (Received): 08.05.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 25.06.2020

Öz

Ülkelerin küreselleşme süreçleri birçok iktisadi değişken bağlamında incelenmesine rağmen, bu iktisadi değişkenleri etkileyen kurumsal yapı son yıllarda daha sık vurgulanır olmuştur. Bu kurumsal yapının önemli unsurlarından biri de kuşkusuz yolsuzluktur. Yolsuzluk, artan ekonomik küreselleşmeyle beraber ülkelerin diğer ülkelerle olan ticari ve finansal ilişkilerini önemli biçimde etkilemektedir. Bu önemi dikkate alarak, çalışmada küreselleşme ve yolsuzluk arasındaki ilişki, geleceğe yön verme potansiyeline sahip ekonomiler olarak vurgu yapılan BRICS-T ülkeleri kapsamında incelenmiştir. 1996-2017 dönemini kapsayan, Westerlund eşbütünleşme analizinin uygulandığı çalışma bulguları, ticari küreselleşme ve yolsuzluğun kontrolü arasında bir uzun dönem ilişkisi ortaya koymamıştır. Buna karşılık, Rusya ve Brezilya için finansal küreselleşme ve yolsuzluğun kontrolü arasında pozitif ve anlamlı bir uzun dönem ilişkisi ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle, adı geçen ülkelere, yolsuzluğun kontrolü arttıkça, finansal küreselleşme artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Kurumsal Kalite, Ticari Küreselleşme, Finansal Küreselleşme

JEL Kodları: E02, F6, F65

Investigation of Effects of Corruption on Trade and Financial Globalization in BRICS-T Countries

Abstract

Although the globalization processes of countries have been examined in the context of many economic variables, institutional structure affecting these economic variables has been emphasized more frequently in recent years. Undoubtedly, one of the important elements of this institutional structure is corruption. Corruption, together with increasing economic globalization, significantly affects the commercial and financial relations of countries with the other countries. In the present study, taking this importance into consideration, the relationship between globalization and corruption has been analyzed within the scope of BRICS-T countries, which are emphasized as economies with the potential to shape the future. The findings of Westerlund cointegration analysis, which covers the period 1996-2017, have not revealed long-term relationship between trade globalization and corruption. However, the findings for Russia and Brazil have revealed positive long-term relationship between financial globalization and corruption. In other words, the more control of corruption, the more financial globalization within these countries.

Keywords: *Corruption, Institutional Quality, Trade Globalization, Financial Globalization*

JEL Codes: E02, F6, F65

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, semanur.soyyigit@erincan.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sedabayrakdar@kku.edu.tr.

Giriş

Değer zinciri, geniş bir coğrafyaya yayılmış durumda olan firmaların ve işgücünün, bir mal ya da hizmeti fikirsel aşamadan nihai kullanıcıya ulaştırma faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Burada coğrafya vurgusu önemlidir; zira üretim lokal, ulusal, bölgesel ya da küresel olmak üzere farklı ölçeklerde gerçekleşebilmektedir. Günümüzde birçok ürünün üretimi coğrafi anlamda yayılmış durumdadır; doğal kaynaklar belli bir bölgede çıkarılmakta ya da üretilmektedir, başka bir bölgede işlenmektedir, diğer girdiler ile birleştirilerek başka bir bölgede mamul ya da yarı mamul mallara dönüştürülmektedir (Brunner, 2014). Dolayısıyla bu küresel üretim ve ticaret yapısı içerisinde pay sahibi olabilmek özellikle gelişen ülkeler açısından kalkınma süreçlerinde önemli bir faktör durumuna gelmiştir. Öte taraftan, bu süreçte küreselleşen yalnızca üretim ve ticaret değil, aynı zamanda bu üretim ve ticareti besleme özelliğine de sahip olan finansal faaliyetlerdir. Bu bağlamda, ticari küreselleşme ve finansal küreselleşme gelişen ülkeler açısından önemle değerlendirilmesi gereken hususlardır.

Öte taraftan, gelişen ülkelerin küreselleşen dünyaya entegre olabilme kabiliyetleri büyük ölçüde kurumsal nitelikleri tarafından belirlenmektedir. Kurumsal faktörleri göz ardı eden ana akım iktisadın eksikliklerini giderme noktasında kurumsal iktisat, bazı temel kurumsal özelliklerin ekonomik performans üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu kurumsal yapı özelliklerinden biri kuşkusuz yolsuzluktur.

Bu çalışmada, ‘yolsuzluk acaba küreselleşmenin önünde bir engel midir’ ve ‘yolsuzlukla mücadele küreselleşmeyi olumlu etkilemekte midir’ sorularından yola çıkılarak, BRICS-T* ülkeleri için küreselleşme-yolsuzluk ilişkisi incelenmektedir. BRIC terimi 2001 yılında Goldman Sachs tarafından, Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi dört büyük gelişmekte olan ülkeyi tanımlamak için kullanılmıştır. Bu ülkelerin G6’yı (ABD, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya) 2050 yılına kadar GSYİH (ABD doları cinsinden) cinsinden geçeceği tahmin edilmektedir (Bell, 2011, s.1). BRIC ülkeleri için sistematik problemler ise The Global Competitiveness Report (2010-2011)**’ta şu şekilde yer almaktadır. Brezilya: vergi düzenlemeleri, vergi oranları, yetersiz altyapı tedariki, emek piyasasında kısıtlayıcı düzenlemeler, verimsiz devlet bürokrasisi; Çin: Finansmana erişim, politik istikrarsızlık, yolsuzluk, verimsiz devlet bürokrasisi, enflasyon; Hindistan: yetersiz altyapı tedariki, yolsuzluk, emek piyasasında kısıtlayıcı düzenlemeler, finansa erişim; Rusya:

* BRICS-T: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye.

** Çalışmada ele alınan dönemin ortasına tekabül etmektedir.

Yolsuzluk, finansa erişim, vergi düzenlemeleri, suç ve hırsızlık, enflasyon. 2011 yılında, bu ülkelere Güney Afrika eklenmiştir. Görüldüğü üzere, bu ülkelerin küresel ekonomiyi yönlendirme anlamında güçlü bir potansiyelleri olmakla birlikte, aynı zamanda bu potansiyeli harekete geçirmeye engel olabilecek kurumsal zayıflıkları da mevcuttur. Dolayısıyla, bu ülkeler üzerinde yapılacak olan analizler dünya ekonomisinin geleceğini anlayabilmek açısından da önem arz etmektedir.

Çalışmanın konusu söz konusu ülkeler bağlamında yolsuzluk ve küreselleşme ile sınırlandırılmıştır. Yolsuzluk küreselleşme ilişkisini araştıran çalışmaların tek ve kesin sonuçlarının bulunmadığı görülmektedir. Çalışmanın önemi ve amacı, ülkelerin kurumsal yapılarının ön plana çıkarılarak bu iki önemli değişken arasındaki ilişkinin yolsuzluktan küreselleşmeye doğru kurgulanmasıdır. Yani söz konusu ülkelerin yolsuzluk seviyelerinin ticari ve finansal küreselleşme üzerindeki etkisi incelenecektir. Çalışmanın ilk kısmında küreselleşme ve yolsuzluk kavramsal ve kuramsal olarak açıklanmakta; ikinci kısımda literatür taramasına yer verilerek daha önce konu hakkında yapılan önemli ampirik çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde ampirik çalışmada kullanılan veri ve izlenen metodoloji anlatılmakta, dördüncü bölümde ise çalışmanın sonuçlarına yer verilerek bulunan istatistiksel değerler yorumlanmaktadır.

1. Küreselleşme ve Yolsuzluk: Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım

Küreselleşme için genel olarak kabul edilmiş bir tanımlama bulunmamaktadır. Bunun sebebi küreselleşmenin birçok boyutunun olmasıdır. Küreselleşme, farklı ulusların insanları, şirketleri ve hükümetleri arasında bir etkileşim ve entegrasyon sürecidir. Uluslararası ticaret ve yatırımların yönlendirdiği ve bilgi teknolojisinin desteklediği bir süreçtir. Bu çalışmada küreselleşmenin iki boyutu olan ticari ve finansal küreselleşme dikkate alınmaktadır. Zira küreselleşmenin bu iki ayağı, ülkelerin küresel değer zincirine entegre olması açısından önem taşımaktadır.

Yolsuzluk ise yeni bir kavram değildir. Yolsuzluk insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber devletlerin kurulmasıyla birlikte daha görünür hale gelmiştir. Tıpkı küreselleşme gibi yolsuzluğun da birçok boyutu bulunmaktadır. Yolsuzluğun birçok boyutunun bulunması, kavramın farklı şekillerde tanımlanmasına yol açmaktadır. Dünya Bankasına göre yolsuzluk, hukukun rolünü bozarak ekonomik büyümenin dayandığı kurumsal temelleri zayıflatarak kalkınmayı baltalamaktadır ve ekonomik ve sosyal kalkınmanın önündeki en büyük engeldir

(Wei, 1999). Uluslararası Şeffaflık Örgütü yolsuzluğu çağdaş dünyanın en büyük zorluklarından biri olarak kabul etmektedir. Temelde kamu politikalarını bozar, kaynak tahsisinde yanlış seçimlere yol açar, özel sektöre ve özel sektör gelişimine zarar vermektedir. Yolsuzluk emanet edilen gücün kişisel çıkarlar için kötüye kullanılmasıdır (www.transparency.org). Kesin bir tanımlama kabul etmek güç olsa da yolsuzluk, kamu idaresinin gücünün kişisel kazançlar için kurallara aykırı bir şekilde kullanılmasıdır (Jain, 2001:73).

Dünya çapında yolsuzluk ve yolsuzluğun ölçülmesinde kullanılan göstergelerden biri “Corruption Perception Indeks”tir (CPI). Bu indeks kamu sektöründe yolsuzluğa odaklanmaktadır. Özel kazançlar için emanet edilen gücün kötüye kullanılması olarak ifade edilebilen yolsuzluk, kaybedilen para miktarına ve ortaya çıkan sektöre bağlı olarak büyük, küçük ve politik olarak sınıflandırılabilir. Büyük yolsuzluk devletlerin politikaları veya merkezi işleyişi bozan ve liderlerin kamu yararı pahasına kendileri için yarar sağladıkları hükümette işlenen eylemlerden oluşmaktadır. Küçük yolsuzluk, genellikle temel mal ve hizmetlere ulaşmaya çalışan vatandaşlarla düşük ve orta seviyedeki kamu görevlileri arasında, bu görevlilere emanet edilen gücün günlük olarak kötüye kullanılmasıdır. Siyasi yolsuzluk ise iktidarlarını, statülerini ve servetlerini sürdürme pozisyonlarını kötüye kullanan siyasi karar vericiler tarafından kaynakların tahsisi ve finansmanında politikaların, kurumların ve prosedür kurallarının manipülasyonudur (Poullin, 2016-2017, s. 13). Çalışmada ise yolsuzluğu ölçerken sıklıkla başvurulan indekslerden birisi olan Yolsuzluğun Kontrolü İndeksi (Control of Corruption Index) kullanılmıştır. Bu indeks -2.5 ile 2.5 arasında yer alan bir indekstir. Değerin küçülmesi kötü yönetişime, yükselmesi iyi yönetişime işaret etmektedir (Dünya Bankası, 2020a).

Küreselleşme ve yolsuzluk ilişkisi uzun bir süredir yerli ve yabancı yazında araştırılmaktadır. Küreselleşme ve yolsuzluk konularında hem ilişkinin yönü hem de etkisi açısından farklı sonuçlara ulaşıldığı bilinmektedir. Yolsuzluk ve küreselleşme arasındaki ilişkinin yönü ve etkisi konusunda mutlak bir doğru yoktur. Ülkelerde küreselleşmenin artması nedeniyle yolsuzluğun azalacağına ilişkin çalışmalar bulunmaktadır (Shabbir ve Anwar 2007; Sung ve Chu, 2003; Ades ve Tella, 1997; Asongu, 2014, Gatti, 2004). Ayrıca küreselleşmenin farklı seviyelerinin yolsuzluk üzerindeki etkisinin de farklı olacağı söylenmektedir (Das ve Dirienzo, 2009). Bunlara rağmen, küreselleşmenin yolsuzluğu artıracığına yönelik ampirik çalışmalar da vardır (Lalountas vd., 2011). Bu farklılıkların sebebi ele alınan ülke örnekleri, uygulanan yöntem ve ülkelerin iktisadi yapılarıdır. Dolayısıyla her bir ülkenin kendi

dinamikleri nedeniyle analiz sonucu farklı çıkabilmektedir. Daha da önemlisi ülkelerin sahip oldukları kurumsal yapılardır. Farklı kurumsal yapılar farklı ekonomik performanslara yol açmaktadır. Küreselleşme ve yolsuzluk ilişkisinde kurumların ekonomik performans için önemli olduğu fikri birçok çalışmaya konu olmuştur (Acemoğlu ve Robinson, 2008; Acemoğlu, Fukuyama, North ve Rodrik, 2008; Anderson ve Marcouiller, 2002; Lavallée, 2005; Alvarez et.al. 2018; Singh, 2019; Raza, Shah ve Arif, 2019; Hall ve Jones,1999)

Çalışmada ele alınan küreselleşme ve yolsuzluk ilişkisinin kuramsal temeli ve ampirik uygulaması, Acemoğlu ve Robinson (2008) ile Acemoğlu, Fukuyama, North ve Rodrik (2008) uyarınca kurumların ekonomik performans için önemli olduğu fikri bağlamında oluşturulmuştur. Kurumlar “yatırım ve teknolojinin benimsenmesi, işletmelerinin yatırım yapması için teşvikler yaratması ve işçileri için insan sermayesi biriktirme fırsatı yaratması nedeniyle ekonomik büyüme yaratmaktadır, politikacılar büyümeyi artırıcı bir ortam yaratmaya yönelik çalışmaları teşvik edebilirler ya da rant arama faaliyetleri ve yolsuzluk ve kişisel kazancın peşinden gidilmesini teşvik edebilirler (Acemoğlu vd., 2008, s. 2). Kurumların, ekonomik performans ve dolayısıyla ticaret için neden önemli olduğu çok iyi açıklanmaktadır: iyi kurumlar, belirsizlikleri azaltılmış güvenli bir ekonomik ortam yaratarak (mülkiyet haklarını koruyarak, sözleşmeleri uygulayarak, yolsuzlukla veya rantla mücadele ederek) işletmelerin yatırım yapması için teşvikler oluşturabilirler. Zayıf kurumlar rant arayışını, yolsuzluğu, bekletmeyi teşvik edebilirken ekonomik ajanların yatırım yapma veya sözleşmeye girme teşviklerini azaltabilir. Genel olarak çıkarılabilecek sonuç, siyasi gücün dağılımını etkileyen kurumlardaki değişim, fiili siyasi gücün kullanımındaki azalma (rüşvet, yolsuzluk v.s.) ülkelerin performanslarını da etkileyecektir (Acemoğlu ve Robinson, 2008, ss. 19-20). Aşağıda küreselleşme ve yolsuzluk arasındaki ilişkiye ait literatür özeti sunulmaktadır.

2. Literatür Özeti

Ades ve Tella (1997) çalışmalarında küreselleşmenin yolsuzluk seviyesi üzerinde önemli ve negatif olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedirler. Ancak belirgin olarak bu iki değişken arasındaki etkileşim kurumların henüz tam olarak gelişmediği ekonomilerde ekonominin dış ticaret açıklığının yolsuzlukla ilgili pozitif bir katkı yapacağı; yargı sisteminin nispeten bağımsız olduğu bir ülkede ise yolsuzluğun azaltılmasında rekabetin etkinliğinin daha fazla, yargı sisteminin ortalamanın altında bağımsızlığa sahip olduğu ekonomilerde ise daha az olduğuna da dikkat çekmektedirler. Hall ve Jones (1999), kurumların ve hükümet politikalarının uzun vadede sermaye birikimi ve üretkenlik üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna

varmıştır. Bonaglia vd. (2001) küreselleşme ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi açıklarken ilk olarak ithalatta niceliksel kısıtlamaların neden olduğu rant arama faaliyetlerine odaklanmaktadır. Tarifelerin aksine kotalar ve diğer resmi izinler ithalatta önemli rantlar yaratmaktadır. Bu rantlar tekelleri güç nedeniyle resmi ithalatçılara verilmektedir. Bu durum, yasadışı rant arama faaliyetlerine, rüşvet ve kaçakçılığa yol açmaktadır. Anderson ve Marcouiller (2002) güçlü kurumların uluslararası ticaretteki önemini ortaya koymaktadır. Oluşturulan yapısal modeller güvensizliğin (güvensizliğin kaçırma, yolsuzluk ve eksik sözleşme uygulaması anlamına geldiğini iddia etmektedirler), ticareti yapılan malların fiyatını yükselterek ticareti kısıtladığını göstermektedir. Golden (2002), küreselleşme ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi çeşitli ülkelerdeki siyasal rejimler, yönetimdeki hükümetler üzerinden değerlendirerek bu iki değişken arasında güçlü bir bağ olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sung ve Chu (2003) küreselleşme ve yolsuzluk arasında güçlü bir negatif ilişki bulmuştur. Bununla beraber küreselleşmenin OECD üyesi olmayan orta büyüklükte GSYH'si olan veya daha az nüfuslu ülkelerde yolsuzlukta büyük bir düşüşe neden olurken; OECD üyesi olan, küçük boyutlu ya da yüksek nüfuslu ülkelerde yolsuzluk üzerindeki etkisi son derece zayıftır. Çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre küreselleşmenin ulusal yolsuzluk seviyeleri üzerindeki etkisi gerçekleştiği yapısal ve kurumsal şartlar tarafından önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Gatti (2004) ampirik kanıtlar aracılığıyla "açıklık kısıtlamaları" (ticaret-sermaye) ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Uluslararası ticaretteki yüksek işlem duvarları özel sektörü kayırmacılık karşılığında rüşvet vermeye teşvik edecektir. Buna ek olarak, yerli ve yabancı firmalar arasındaki rekabeti azaltmak rant arama ve yolsuzluk faaliyetlerini artıracaktır, demektir. Lavallée (2005) çalışmasında ana amaç olarak zayıf ulusal kurumların ve özellikle yolsuzluğun, zengin ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle ticaret yapmasını engelleyip engellenmediğinin test edilmesi olarak ifade etmişlerdir. Çalışmada sonuç olarak, yolsuzluğun uluslararası ticarete yol açtığı sonuçlar incelendiğinde yolsuzluğun hem faydası hem de zararı olabileceği görülmüştür. Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan uluslararası ticaret ilişkilerinin kamu görevlileri ve işletmeler açısından yolsuzluğu besleyen bir süreç şeklinde ortaya çıktığı, küreselleşmenin de yolsuzluğun tespitini zorlaştırdığını iddia eden çalışmalar bulunmaktadır. Das ve Dirienzo, (2009), Yolsuzluk Algısı İndeksi (CPI) ve (KOF) Küreselleşme İndeksini kullanarak yolsuzluk ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Küreselleşmenin yolsuzluk üzerindeki etkisinin küreselleşme seviyesine göre değiştiği ifade edilmektedir. Yolsuzlukla ilgili yaptıkları çalışmada yolsuzluğu bağımlı değişken olarak ele alıp, küreselleşme, demokrasi, ekonomik özgürlük, etnik çeşitlilik, dil çeşitliliği, din çeşitliliği ve ekonomik gelişme gibi değişkenlerle arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Küreselleşmenin

düzeşinin yolsuzluk üzerindeki etkilerinin de farklı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. En yüksek yolsuzluk seviyelerinin küreselleşmeye geçiş veya küreselleşmenin orta seviyelerinde meydana geldiği ifade edilmektedir. Teorik olarak küreselleşme seviyesinin azlığı yolsuzluk uygulamalarıyla ilgili daha az fırsat yaratırken, ülkeler küreselleşmeye başladıkça daha yeni kurulan ticaret ilişkileri yolsuzluk için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Çin ve Rusya gibi ekonomilerde küresel arenaya yetişme ve rekabet etme güdüsü yasadışı işlemleri teşvik edebilmektedir. Bununla beraber ülkeler dünyaya entegre olmaya başladıkça yolsuzlukla mücadele politikaları artmaya ve yolsuzluk seviyeleri düşmeye başlar. Lalountas vd. (2011) küreselleşme ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi doğrusal bir model varsayımı altında değerlendirdiklerinde yolsuzluk ve küreselleşme arasında pozitif bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Doğrusallık seviyesi düştüğünde ise küreselleşmenin yolsuzluk üzerinde önemli bir etkisi olmadığı görülmektedir. Ayrıca, küreselleşmenin orta ve yüksek gelir grubundaki ülkeler açısından yolsuzlukla mücadelede önemli bir araç olabileceği sonucuna ulaşılmış ancak, düşük gelir grubuna sahip ülkeler açısından küreselleşmenin yolsuzluk üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Jadhav (2012) BRICS ülkelerinde doğrudan yabancı yatırım çekmede ekonomik ve kurumsal - politik faktörlerin rolü incelenmiştir. Ekonomik Faktörler, piyasa büyüklüğu, ticari açıklık, doğal kaynaklar; enflasyon oranı, politik istikrar, kamu etkinliği regüasyonların kalitesi, yolsuzluk, hesap verilebilirlik ve hukukun üstünlüğu kurumsal- politik faktörler olarak dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlara söz konusu ülkeler için ekonomik faktörler politik- kurumsal faktörlere göre daha önemlidir.

Asongu (2014) küreselleşme ve yolsuzluk arasındaki ilişkide küreselleşmenin yoksullukla mücadelede güçlü bir araç olduğunu söylemektedir. Orta ve yüksek gelirli ülkelerde ise küreselleşme, kısmen yolsuzlukla mücadelede bir araç olabilir. Düşük gelirli ülkelerde küreselleşmenin yolsuzluk üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Alvarez et.al. (2018) kurumsal kalitenin dünya ülkelerinin çoğunda ikili ticareti ne ölçüde etkilediğini incelemişlerdir. Ayrıca, ticaret kurumlarının rolünün son yirmi yıl boyunca durumunun ne olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Analiz sonuçlarına göre kurumsal kalitenin ticareti etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle ithalatçı ülkedeki kurumsal kalite ikili ticareti kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, daha iyi kurumlara sahip olan ortaklarla ticaret yapmanın daha kolay olduğu hipotezi doğrulanmaktadır. Singh (2019) kamunun rolünün (kurumsal yapının) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada uzun dönemde kurumsal yapı ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa vadede kurumsal yapıdan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ayrıca, kurumsal yapı (kurumsal yapının göstergelerinden biri olan yolsuzluk göstergesi hariç) ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Kısa vadede kamunun etkinliği ve hesap verilebilirlik önemli ölçüde büyümeye neden olurken, diğer tüm yönetim göstergelerinin kısa vadede istatistiksel olarak önemsiz olduğu görülmüştür. Çalışmanın başlıca bulguları büyüme ve yönetişimin birbirini tamamlayıcı olduğunu göstermektedir. Uzun vadede yönetişim, yüksek gelirli büyümeyi teşvik eder ve sürdürürken, kısa vadede, kurumların daha iyi işlemesi için asgari ekonomik gelişme gerekmektedir. Raza, Shah ve Arif (2019), çalışmalarında, daha yüksek kurumsal kaliteye sahip ülkelerin daha iyi ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişlerine sahip olduklarını göstermektedirler. Bitterhout ve Simo-Kengne (2020) BRICS ülkeleri için yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın ana sonucunda heterojenlik-sabit etki dikkate alındığında bu ülkeler için yolsuzluk ve çıktı artışı arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Yolsuzluk katsayısı negatif ve anlamlıdır. Yolsuzluk indeksindeki bir birimlik artış, yani yolsuzluğun kötüleşmesi, kişi başına reel GSYİH büyüme oranını 0,09 puan düşürmektedir, ayrıca yatırımlarla yolsuzluk arasındaki ilişkide ortaya çıkan sonuç yatırım katsayısının yanlış işarete ve önemsiz olduğu ifade edilmiştir. Bu modelin eksikliklerini gidermek için kullanılan Arellano-Bond dinamik panel modelinde ise (GMM-heterojenlik ve endojenite dikkate alındığında) yolsuzluk indeksi ekonomik büyüme arasında olumlu ve anlamlı bir etki göstermektedir. Yolsuzluk indeksinde bir birim artış, yani yolsuzluğun kötüleşmesi, 7 indeks noktasının altındaki yolsuzluk seviyelerinde kişi başına reel GSYİH büyüme oranını 0,12 puan artırmaktadır. Dolayısıyla yolsuzluk seviyesine bağlı olarak etkilerin değişebileceği düşünülmektedir. Bu modele göre yatırım katsayısı ise pozitif olmakla beraber anlamsızdır.

3. Veri ve Metodoloji

3.1. Veri

Kuramsal kısımda yapılan açıklamalardan ve literatür araştırmasında görüldüğü üzere konuya ilişkin artan ilgiden hareketle, bu çalışmada BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinde yolsuzluk ile mücadelenin küreselleşmenin ticari ve finansal yansımaları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Analiz dönemi 1996-2017 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada yıllık veriler kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlere ilişkin detaylı bilgi Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Değişkenin açıklaması	Veri Kaynağı
TK	Ticari küreselleşme indeksinin (de facto) logaritması	KOF İsveç Ekonomi Enstitüsü
FK	Finansal küreselleşme indeksinin (de facto) logaritması	KOF İsveç Ekonomi Enstitüsü
YK	Yolsuzluğun kontrolü indeksi	Dünya Bankası

Ticari küreselleşme indeksi hesaplanırken mal ticareti, hizmet ticareti ve ticaret ortağı çeşitliliği göstergeleri kullanılmaktadır. Ticaret ortağı çeşitliliğini hesaplamada, mal ticareti çerçevesinde Herfindahl-Hirschman yoğunlaşma indeksi kullanılmaktadır. Finansal küreselleşme indeksinin hesaplanmasında kullanılan göstergeler ise doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, uluslararası borç, uluslararası rezervler ve uluslararası gelir ödemeleridir (ETH Zürich). Yolsuzluğun kontrolü indeksi ise -2.5 ile 2.5 arasında yer alan bir indekstir. Değerin küçülmesi kötü yönetişime, yükselmesi iyi yönetişime işaret etmektedir (Dünya Bankası, 2020a).

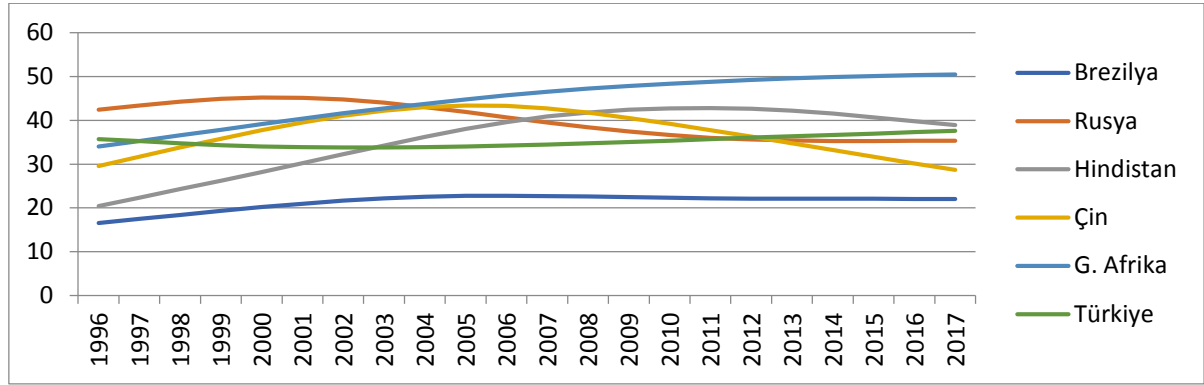
Tablo 1’de yer alan değişkenler ile iki ilişki incelenmek istenmektedir: (i) BRICS-T ülkelerinde yolsuzlukla mücadelenin ticari küreselleşme üzerindeki etkisi, (ii) BRICS-T ülkelerinde yolsuzlukla mücadelenin finansal küreselleşme üzerindeki etkisi. Bu amaçla şu iki model üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir:

$$TK = f(YK)$$

$$FK = f(YK)$$

Metodolojiyi açıklamadan önce, ülkelerin bu değişkenler açısından dönem boyu sergiledikleri değişimi görmek, elde edilen bulguların değerlendirilmesi aşamasında da fikir sağlayacaktır.

Şekil 1. Ticari Küreselleşme Endeksi

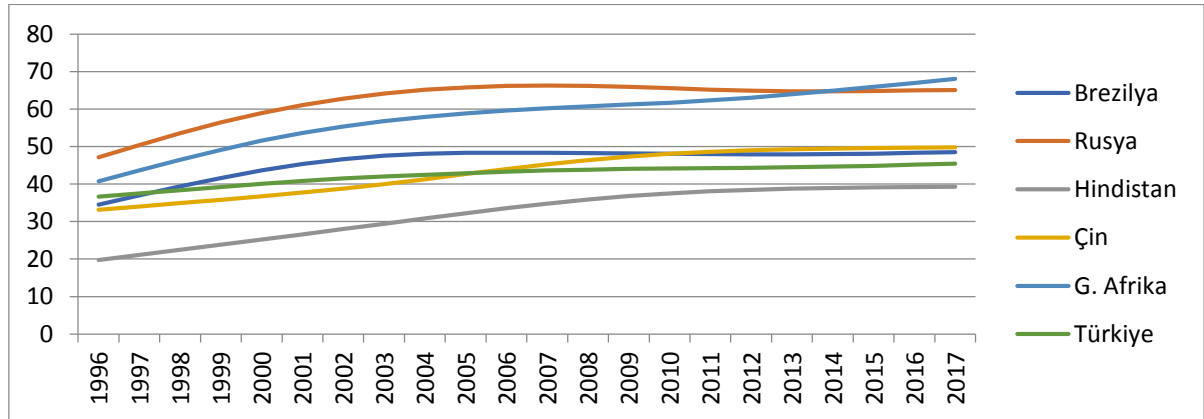

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (30.04.2020).

Not: Değişkene ait serilerin trendleri, Hodrick – Prescott yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Bu çerçevede, ilk olarak Şekil 1’de yer alan ticari küreselleşme indeksi incelendiğinde, Güney Afrika, Hindistan, Türkiye ve Brezilya’da sürekli bir yükseliş trendi olduğu görülmektedir. Çin’in ticari küreselleşmesinde önce bir yükseliş, sonra azalış trendi görülürken; Rusya’da ise 2000’ler sonrası sürekli bir azalış trendi olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 2. Finansal Küreselleşme Endeksi

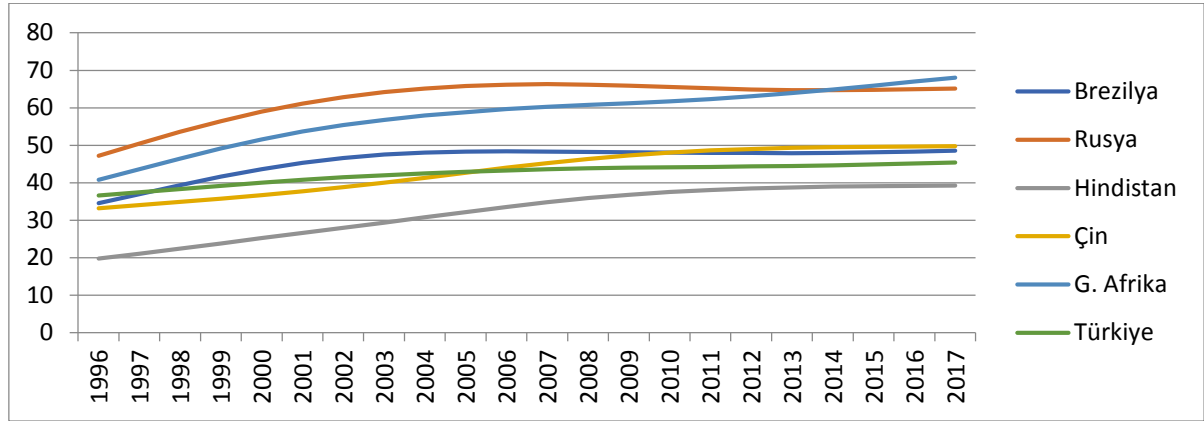

Kaynak: KOF Swiss Economic Institute, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (30.04.2020).

Not: Değişkene ait serilerin trendleri, Hodrick – Prescott yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Buna karşılık, BRICS-T ülkelerinin tümünde finansal küreselleşme indeksi yükselmektedir. En güçlü yükseliş trendi Güney Afrika’da gözlenmektedir. Güney Afrika’ya yakın finansal küreselleşme indeksine sahip olan ülke Rusya’dır. En düşük finansal küreselleşme indeksine sahip olan ülke ise Hindistan’dır.

Şekil 3. Yolsuzluğun Kontrolü Endeksi

Kaynak: Dünya Bankası (2020b), <https://info.worldbank.org/governance/wgi/> (30.04.2020)

Not: Değişkene ait serilerin trendleri, Hodrick – Prescott yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Şekil 3'te yer alan yolsuzluğun kontrolü endeksi incelendiğinde ise ülkelerin birbirlerinden oldukça farklı süreçler geçirdikleri görülmektedir. İlk olarak Brezilya ve Güney Afrika'da genel bir azalış eğilimi olduğu belirtilebilir. Ancak bu eğilim Brezilya'da öncesinde gerçekleşen bir kısmi yükselişi takip ederken, Güney Afrika'da dramatik bir azalış biçiminde kendini göstermektedir. Çin ve Hindistan'da incelenen dönem boyunca yolsuzluğun kontrolünde önce bir düşüş, sonra ise bir azalış görülmektedir. Ancak dönem başı ve sonu arasındaki değişime bakıldığında, önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Türkiye'de 2010 yılına kadar artış sergileyen indeks, bu yıldan sonra azalış göstermektedir. Rusya'da ise dönem içerisinde dalgalanmalar olmakla birlikte, genel olarak dönem boyunca bir artış trendi gözlenmektedir. İndeks değeri bakımından ise bir geçiş ekonomisi olan Rusya'nın diğer ülkelerden belirgin biçimde ayrıştığı görülmektedir.

3.2. Metodoloji

Ekonometrik analiz yapılırken durağan olmayan seriler kullanıldığında, sahte regresyon (spurious regression) ile karşılaşılabilir. Bu sebeple, analize geçilmeden önce serilerin durağan olup olmadıklarını incelemek gerekmektedir. Panel veri analizinde durağanlığın tespit edilmesi amacıyla kullanılan birim kök testleri, serilerde yatay kesit bağımlılık olup olmamasına dayalı olarak birinci kuşak birim kök testleri ve ikinci kuşak birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci kuşak birim kök testleri seride yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) olmaması durumunda kullanılırken; ikinci kuşak birim kök testleri ise yatay kesit bağımlılığı (birimler arası korelasyon) olması durumunda kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2013, s. 199). Dolayısıyla serilerin durağanlığını test etmeden evvel, kullanılacak birim kök testini belirlemek amacıyla yatay kesit bağımlılığı testi uygulanması

gerekmektedir. Panel veri analizinde, serilerdeki yatay kesit bağımlılığı incelemek üzere geliştirilen çeşitli testler bulunmaktadır. Breusch ve Pagan tarafından geliştirilen Lagrange çarpanı (Lagrange Multiplier – LM) testi, $T > N$ olması durumunda kullanılmaktadır. LM testine ait test istatistiği ($CDLM_1$), Eşitlik (1)'deki gibidir (Pesaran, 2004, s. 4):

$$CDLM_1 = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

Eşitlik (1)'deki $\hat{\rho}_{ij}^2$, kalıntıların ikili korelasyonunun tahminidir. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı sıfır hipotezi altında, Breusch ve Pagan $CDLM_1$ test istatistiğinin asimptotik olarak χ^2 dağıldığını göstermişlerdir. Ancak bu testin uygulanabilirliği $N \rightarrow \infty$ olduğu durumlarda azalmaktadır. Pesaran, N ve T 'nin büyük değerleri için de kullanılabilir yeni bir test geliştirmiştir. Bu teste ait ve $CDLM_1$ 'in ölçeklenmiş versiyonu olan test istatistiği ($CDLM_2$), Eşitlik (2)'deki gibidir (Pesaran, 2004: 5):

$$CDLM_2 = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

Daha sonra Pesaran vd. tarafından geliştirilen ve LM testinin değişik bir versiyonu olan teste ait sapması düzeltilmiş LM test istatistiği (LM_{adj}) ise Eşitlik (3)'teki gibidir (Pan vd., 2015, s. 449):

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2T}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (3)$$

Eşitlik (3)'teki μ_{Tij} ve v_{Tij}^2 sırayla, $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ teriminin ortalamasını ve varyansını ifade etmektedir.

Analiz sonuçları kısmında detaylı olarak açıklandığı gibi, bu çalışmada serilerde yatay kesit bağımlılık tespit edildiği için, serilerin durağanlığını test etmede ikinci kuşak birim kök testlerinden Yatay Kesitsel Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF – Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi kullanılmıştır. Bu test gerek $N > T$ gerekse $T > N$ durumlarında kullanılabilir (Pesaran, 2007). Monte Carlo simülasyonu sonuçları, CADF panel birim kök testi sonuçlarının küçük N ve T değerleri için bile güçlü sonuçlar verdiğini göstermiştir (Pesaran, 2007).

y_{it} 'nin basit dinamik doğrusal heterojen panel veri modeline göre oluşturulduğu varsayımına dayanarak Eşitlik (4)'teki modelden hareket edilmektedir (Pesaran, 2007):

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T \quad (4)$$

Başlangıç değeri y_{i0} sonlu ortalama ve varyansa sahip bir yoğunluk fonksiyonuna sahiptir. Hata terimi u_{it} ise tek faktörlü bir yapıya sahiptir:

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Eşitlik (5)'te f_t gözlenmemiş ortak etki, ε_{it} ise birime özgü hata terimidir. Eşitlik (4) ve Eşitlik (5) birlikte yazıldığında, Eşitlik (6) elde edilmektedir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Eşitlik (6)'da $\alpha_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$ olmak üzere; CADF birim kök testine ait hipotezler aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$H_0: \beta_i = 0$ (bütün i 'ler için seri birim köklüdür)

$H_1: \beta_i < 0$ (seri durağandır)

CADF testi sonucunda hem birimler için hem de panelin geneli için birim kök test istatistiği hesaplanmaktadır. Panelin geneli için test istatistiği (CIPS), birimler için test istatistiklerinin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (Pesaran, 2007).

Eşbütünleşme analizi, düzeyde durağan olmayıp, aynı mertebede durağan hale gelen serilerin doğrusal kombinasyonunun durağan olabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu çalışmada da serilerin tümünün birinci mertebede durağan olmaları, eşbütünleşme ilişkisinin olabileceği düşüncesini ortaya koymuştur. Panel veri analizinde de sıklıkla uygulanmakla birlikte, yapılan çalışmalarda teori tarafından desteklenen sonuçlara ulaşılamaması ve bu ilişkilerin eşbütünleşme testi ile ortaya konulamaması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Westerlund (2007), yapısal dinamiklere dayalı olan ve ortak faktör kısıtlaması dayatmayan dört panel eşbütünleşme test istatistiği geliştirmiştir. Bu test istatistiklerinin ikisi panel istatistiği, ikisi ise grup istatistiğidir. Grup istatistikleri ile test edilen sıfır hipotezi eşbütünleşmenin olmadığı, alternatif hipotez ise en az birinin eşbütünleşik olduğu şeklindedir. Panel istatistikleri ise eşbütünleşmenin olmadığı sıfır hipotezi, panelin genelinde eşbütünleşme olduğu alternatif hipotezine karşı test edilmektedir (Persyn ve Westerlund, 2008, ss. 232-233).

Westerlund (2007), Eşitlik (7)'de yer alan denklemden hareket etmektedir (Westerlund, 2007, s. 715):

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i(y_{it-1} - \beta'_i x_{it-1}) + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta x_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{it-j} + e_{it} \quad (7)$$

Eşitlik (7)'deki denklem, aşağıdaki gibi de yazılabilir:

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + \alpha_i y_{it-1} + \lambda'_i x_{it-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij} \Delta x_{it-j} + \sum_{j=0}^{p_i} \gamma_{ij} \Delta x_{it-j} + e_{it} \quad (8)$$

Grup istatistiklerinin hesaplanmasında ilk olarak, Eşitlik (8) her yatay kesit birimi için ayrı ayrı en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir. Gecikme uzunluğu p 'nin birimden birime değişmesine izin verilmektedir. İkinci adımda, $\alpha_i(1) = 1 - \sum_{j=1}^{p_i} \alpha_{ij}$ değerlerinin tahmin edilmektedir. Bunun en doğal yolu parametrik yaklaşım kullanımı olmakla birlikte, bu yöntem özellikle p_i büyük olduğunda küçük örnekleme otoregresif parametrenin tahmininden kaynaklanan belirsizlik nedeniyle küçük örneklem performansı açısından sorun oluşturmaktadır. Alternatif olarak, Westerlund (2007), Kernel tahmincisini kullanarak $\hat{\alpha}_i(1)$ tahminini elde etmiştir. Üçüncü adımda ise grup istatistikleri $G_\tau = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\alpha}_i}{SE(\hat{\alpha}_i)}$ ve $G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T\hat{\alpha}_i}{\hat{\alpha}_i(1)}$ tahmin edilmektedir. Burada $SE(\hat{\alpha}_i)$, $\hat{\alpha}_i$ 'nin standart hatasıdır (Westerlund, 2007: 716-717). Westerlund panel istatistiklerinin hesaplanmasını da üç aşamalı bir yöntem olarak belirtmiştir. Bu yöntemin ilk aşaması, grup istatistiklerinin tahminindeki ile aynıdır. İkinci aşama, $\Delta \tilde{y}_{it}$ ve \tilde{y}_{it-1} tahminlerini kullanarak, hata düzeltme parametresi α 'yı ve onun standart hatasını tahmin etmek; üçüncü aşama ise bu tahminler kullanılarak panel istatistikleri olan $P_\tau = \frac{\hat{\alpha}}{SE(\hat{\alpha})}$ ve $P_\alpha = T\hat{\alpha}$ değerlerinin tahmin edilmesidir (Westerlund, 2007, s. 718).

Eşbütünleşme ilişkisini temsil eden modelde, eğitim parametrelerinin yatay kesitler için homojen mi yoksa heterojen mi olduğu belirlenmesi gereken bir diğer önemli husustur. Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirdikleri delta testi ile bu sınama gerçekleştirilebilmektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) büyük örneklemler için ($\hat{\Delta}$) ve küçük örneklemler için ($\hat{\Delta}_{adj}$) geçerli olan iki delta test istatistiği geliştirmiştir. Bu testte, sıfır hipotez katsayıların homojen olduğunu, alternatif hipotez ise heterojen olduğunu ifade etmektedir (Topal ve Ünver, 2016, s.

65). Bu testin önemi, eşbütünleşme ilişkisinin varlığı durumunda, uzun dönem katsayıların tahmin edilmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır.

Eşbütünleşme denkleminde ait kalıntılarda yatay kesit bağımlılık olması durumunda uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi için ilk olarak Pesaran tarafından CCE (Ortak İlişkili Etkiler) yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemde uzun dönem katsayıları hesaplanırken, önce her bir birim için uzun dönem katsayıları tahmin edilip, daha sonra bu bireysel katsayıların aritmetik ortalaması alınmaktadır. Bununla birlikte, panelde yer alan birimlerin panelin geneli üzerindeki etkilerinin farklı olması nedeniyle, bireysel katsayıların ağırlıklandırılması yoluyla hesaplamaların yapıldığı bir yöntem geliştirilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ve AMG (Genişletilmiş Ortalama Grup) adı verilen bu yöntem, Eberhardt ve Bond tarafından geliştirilmiştir. Aritmetik ortalama yerine ağırlıklandırmayı kullandığı için AMG yöntemi, CEE yönteminden daha güvenilir bulunmaktadır. Bu yöntem aynı zamanda serilerdeki ortak dinamik etkileri ve ortak faktörleri de dikkate almakta, hata terimi ile ilgili içsellik problemi olması durumunda da kullanılabilir (Göçer, 2013, s. 233).

4. Analiz Sonuçları

İlk olarak, Tablo 2’de analizde kullanılan değişkenlere ait serilere uygulanan yatay kesit bağımlılık testi sonuçları sunulmaktadır. Her üç test için elde edilen sonuçlar incelendiğinde, olasılık değerinin 0,05’ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla serilerde yatay kesit bağımlılık olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani bütün serilerde yatay kesit bağımlılık söz konusudur.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişkenler	CDLM1		CDLM2		LMadj	
	Test istatistiği	p değeri	Test istatistiği	p değeri	Test istatistiği	p değeri
TK	78.92064*	0.000	10.57481*	0.000	10.43196*	0.000
FK	161.1523*	0.000	25.5882*	0.000	25.44534*	0.000
YK	39.44042*	0.001	3.366744*	0.001	3.223887*	0.001

*, 0.01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Serilerde yatay kesit bağımlılık olması sebebiyle, durağanlık sınaması yapılırken yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci kuşak birim kök testlerinin seçilmesi gerektiğinden metodoloji kısmında bahsedilmiştir. Bu amaçla serilere ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF testi uygulanmıştır.

Tablo 3. CADF Birim Kök Testi

Değişkenler	CIPS istatistiği	
	Sabit	Sabit - Trend
TK	-1.517	-2.016
FK	-2.358**	-2.177
YK	-1.028	-1.281
D(TK)	-3.885*	-4.013*
D(FK)	-3.688*	-3.668*
D(YK)	-3.367*	-3.486*
Kritik değerler	Sabit	Sabit - Trend
1%	-2.51	-3.3
5%	-2.25	-2.94
10%	-2.12	-2.76

*,** sırayla 0.01 ve 0.05 anlam düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo3'te yer alan CADF testi sonuçlarına bakıldığında, TK ve YK serilerinin düzeyde hem sabitli hem sabitli-trendli modelde birim kök içerdiği; buna karşılık birinci farkı alındığında her iki modelde de durağan oldukları görülmektedir. FK serisi ise düzeyde sabitli modelde 0.05 anlam düzeyinde durağan olmakla birlikte, daha güçlü sonuç veren sabitli-trendli modelde birim köklüdür. Birinci farkı alındığında ise hem sabitli hem sabitli-trendli modelde durağan olmaktadır. Tablo 3'teki bu sonuçlara dayanarak, bütün serilerin birinci farkında durağan hale geldikleri, yani bütünleşme mertebelerinin I(1) olduğu ifade edilebilir. Bütün serilerin birinci farkı alındığında durağan hale gelmeleri, söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olabileceği fikrini ortaya koymaktadır. Ancak panel veri analizinde eşbütünleşme analizi uygulanmadan evvel, eşbütünleşme denkleminde ait kalıntıların yatay kesit bağımlılığın incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla uygulanan yatay kesit bağımlılık testi sonucu Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Model Kalıntıları İçin Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Modeller	CDLM1		LMadj	
	Test istatistiği	p değeri	Test istatistiği	p değeri
TK=f(YK)	55.8*	0.000	17.24*	0.000
FK=f(YK)	70.64*	0.000	23.84*	0.000

*0.01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan sonuç, çalışmada incelenen her iki modelin kalıntılarında da yatay kesit bağımlılık olduğunu göstermektedir. Zira olasılık değeri 0.05'ten küçüktür ve yatay kesit bağımlılık olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Model kalıntılarında yatay kesit bağımlılık olması sebebiyle, ikinci kuşak eşbütünleşme testi kullanılması gerekmektedir.

Bu amaçla, eşbütünleşme ilişkisinin sınanmasında ikinci kuşak eşbütünleşme testlerinden Westerlund eşbütünleşme testi kullanılmıştır.

Tablo 5. Westerlund Eşbütünleşme Testi

Modeller	Test istatistikleri			
	Gt	Ga	Pt	Pa
TK=f(YK)	-2.613 (0.178)	-10.645 (0.175)	-5.558 (0.215)	-6.323 (0.398)
FK=f(YK)	-4.037* (0.000)	-14.469** (0.012)	-7.393** (0.017)	-10.275** (0.026)

*,** sırayla 0.01 ve 0.05 anlam düzeylerini ifade etmektedir.

Çalışmada incelenen iki modele ilişkin Westerlund eşbütünleşme testi sonuçlarının Tablo 5'teki sonuçları incelendiğinde, yolsuzlukla mücadelenin bağımlı ve ticari küreselleşmenin bağımlı değişken olduğu modelde iki değişken arasında anlamlı bir uzun dönem ilişkisi söz konusu değildir. Buna karşılık, yolsuzlukla mücadelenin bağımsız ve finansal küreselleşmenin bağımlı olduğu modelde, hem grup istatistikleri hem panel istatistikleri anlamlıdır. Olasılık değerleri 0.05'ten küçüktür ve eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Özetle, finansal küreselleşme ve yolsuzlukla mücadele arasında uzun dönem ilişkisi söz konusudur.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Ülkeler	FK=f(YK)	
	Katsayı	p değeri
Brezilya	0.103**	0.021
Rusya	0.136***	0.081
Hindistan	-0.066	0.489
Çin	0.009	0.89
Güney Afrika	0.03	0.331
Türkiye	-0.025	0.547

** ve *** sırayla 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlendikten sonra, bu eşbütünleşme ilişkisini temsil eden uzun dönem katsayıları AMG yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tablo 6'da yer alan sonuçlar incelendiğinde, Brezilya ve Rusya'da iki değişken arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye için ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Sonuçlar

Yolsuzlukla küreselleşme arasında doğrudan bir ilişki olduğu gibi dolaylı bir ilişki de söz konusudur. Küreselleşmenin yolsuzluğu etkilediği varsayımı altında ortaya çıkan sonuçlar net olmasa da uluslararası işlemlerin önündeki engeller, özel sektördeki kimselerin devlet yetkililerine rüşvet vermesi yoluyla işlemlerini gerçekleştirmek istemelerine sebep olabilir. Küreselleşme, yapısal kurum ve reformlar oluşturulmuşsa genellikle uluslararası ticaretin önündeki engelleri azaltmaktadır. Piyasanın serbestleşmesi rekabet ve açıklığın artırılmasından kamu sektöründeki hizmet kalitesinin artırılmasına kadar birçok alanda yolsuzlukla mücadelede uyumlu politikalar ortaya çıkarmaktadır. Yolsuzluk ve küreselleşme arasındaki ilişki bir başka bakış açısıyla incelenecek olursa, kurumların kalitesi ya da zayıflığının küreselleşme seviyesini belirlediği söylenebilir: iyi kurumlar, belirsizlikleri azaltılmış güvenli bir ekonomik ortam yaratmaları nedeniyle süreci destekleyebilirler ya da tam tersi durumda zayıf bir kurumsal yapı rant arayışını, yolsuzluğu, bekletmeyi teşvik edebilirken ekonomik ajanların yatırım yapma veya sözleşmeye girme teşviklerini azaltabilir. Genel olarak çıkarılabilecek sonuç, siyasi gücün dağılımını etkileyen kurumlardaki değişim, fiili siyasi gücün kullanımındaki azalma (rüşvet, yolsuzluk v.s.) ülkelerin performanslarını da etkileyebileceği yönündedir.

Bir kurumsal yapı özelliği olan yolsuzluk ile mücadelenin küreselleşme üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, 2000'lerin başında geleceğe yön verecek ekonomiler olarak tanımlanan ve tanımı giderek genişleyen BRICS-T ülkelerinde, yolsuzluğun kontrolünün finansal ve ticari küreselleşme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. 1996-2017 dönemini kapsayan analiz sonucunda, adı geçen ülkelerde yolsuzluğun kontrolü ile ticari küreselleşme arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, söz konusu dönemde Rusya ve Brezilya'da yolsuzluğun kontrolü ile finansal küreselleşme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye için ise iki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Yolsuzluğun başarısız olmuş bir hesap verebilirlik anlamına geldiğine, bunun da başarısız bir demokrasi göstergesi olduğuna inanılmaktadır (Aranha, t.y, s. 4). Bu ifade tersten yorumlandığında, yolsuzlukla mücadelenin iyi işleyen bir demokrasiye eşlik ettiği belirtilebilir. Bu bağlamda, Power ve Taylor (2011, s.5) Brezilya'da 1980'lerde demokratikleşme yolunda atılan adımların ve 1990'larda hükümetin doğrudan ekonomik rolünün azalmasının yolsuzluğu gerektiği kadar azaltmadığını, ancak yolsuzluğun oluşumuna ortam sunan koşulları dramatik biçimde değiştirdiğini belirtmektedirler. Brezilya'da yolsuzluğun kontrolü incelendiğinde

(Şekil 3), önce artış, sonra ise azalış olduğu görülmektedir. Yani analiz edilen dönemde Brezilya yolsuzlukla mücadelede önce iyi bir performans sergilemiş, ancak bu iyileşme zamanla ortadan kalkmıştır. Yine Brezilya’da finansal küreselleşme indeksi incelendiğinde (Şekil 2), 2006 yılına kadar yükselen indeks değerinin, bu yıldan sonra azalış eğilimi sergilediği görülmektedir. Bu sonuç, iki değişken arasındaki pozitif uzun dönem ilişkisini görsel manada desteklemektedir. Rusya’da da ilginç bir durum söz konusudur. Zira analiz edilen dönem Rusya açısından, SSCB’nin dağılmasından sonra girilen bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Şekil 3’te de görüldüğü gibi, yolsuzluğun kontrolü indeksi açısından Rusya en düşük indeks değerine sahip olan ülkedir. Bununla birlikte, yolsuzlukla mücadele konusunda genel olarak iyi bir performans sergilediği belirtilebilir. Finansal küreselleşme indeksi açısından da incelenen dönem boyunca bir artış eğilimi sergilemektedir (Şekil 2). Bu ilişki de iki değişken arasında Rusya için elde edilen uzun dönemli pozitif yönlü ilişkinin görsel bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Acemoğlu ve Robinson’un da belirttiği gibi, kurumsal faktörler ülkelerin gelişmişlik düzeyleri üzerinde oldukça belirleyicidir. Kurumsal faktör denildiğinde ise hiç kuşkusuz akla gelen en önemli unsurlardan biri yolsuzluk ve bununla mücadeledir. Bu çalışmada, gelecek dönemde dünya ekonomisinde söz sahibi olmaya aday olan gelişen ülkelerin yolsuzlukla mücadele serüvenlerinin, bu ülkelerin dünya ekonomisi ile entegrasyonu üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu incelenmiş; ülke temelinde farklı sonuçlar elde edilmekte birlikte, genel manada yolsuzlukla mücadelenin küresel ekonomiye entegrasyonu olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle, gelişen ekonomilerin küresel ekonominin önemli bir parçası haline gelmelerinde yolsuzlukla mücadele politikalarının önemi vurgulanabilir (Acemoğlu ve Robinson, 2008; Acemoğlu, Fukuyama, North ve Rodrik, 2008; Anderson ve Marcouiller, 2002; Lavallée, E., 2005; Alvarez vd. 2018; Singh, 2019; Raza, Shah ve Arif, 2019; Hall ve Jones,1999)

Kaynakça

Acemoglu, D., North, D., Fukuyama, F. ve Rodrik, D. (2008). *Governance, Growth, and Development*. Washington D.C.: The World Bank.

Acemoglu, D., ve Robinson, J. (2008). *The Role of Institutions in Growth and Development*. Washington, D.C.: The World Bank.

Ades, A. ve Di Tella, R. (1997). The New Economics of Corruption: A Survey and Some New Results, *Political Studies*, XLV, 496-515.

Anderson, J.E. ve van Wincoop, E. (2003). Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle, *American Economic Review*, 93(1), 170–92.

Álvarez, Inmaculada C., Barbero, J., Rodríguez-Pose, A. ve Zofio, J. L. (2018). Does Institutional Quality Matter for Trade? Institutional conditions in a sectoral trade framework, *World Development*, 103, 72-87. ISSN 0305-750X

Aranha, A.L. (t.y.). The Web of Accountability Institutions and Corruption Control in Brazil, 2018 OECD Global Anti-Corruption & Integrity Forum.

Asongu, S. (2014). Globalization (fighting), Corruption and Development How are These Phenomena Linearly and Nonlinearly Related in Wealth Effects?, *Journal of Economic Studies*, 41(3), 346-369.

Bell, H. A. (2011). Status of the 'BRICs': An Analysis of Growth Factors, *International Research Journal of Finance and Economics*, (69), 19-25.

Bitterhout, S. ve Simo-Kengne, B. D. (2020). The Effect of Corruption on Economic Growth in the BRICS Countries. A Panel Data Analysis, *EDWRG Working Paper* , No. 03-2020.

Brunner, H. P. W. ve Prasad, K. (2014). Regional Cooperation and Integration (RCI) and Trade-Driven Competitiveness - Is There a Relation to Inclusive Growth? - Overview of Economic Literature, *Robert H. Smith School Research Paper*, No: RHS 2500702. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2500702>

Das, J., ve DiRienzo. (2009). The Nonlinear Impact of Globalization on Corruption, *International Journal of Business and Finance Research*, 3(2).

Dünya Bankası (2020a), Erişim Tarihi: 30.04.2020, <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents>

Dünya Bankası (2020b), Erişim Tarihi: 30.04.2020, <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>

ETH Zürich, Erişim Tarihi: 30.04.2020, https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/Variables_2018.pdf

Golden, M. A. (2002). Does Globalization Reduce Corruption? Some Political Consequences of Economic Integration, Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://www.semanticscholar.org/paper/Does-Globalization-Reduce-Corruption-Some-Political-Golden/199929e9d75e071424ea01aa5343887390e79855>

Göçer, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki etkileri, *Maliye Dergisi*, 165, 215-240.

Hall, R. E. ve Jones, C. I. (1999). Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others. *Quarterly Journal of Economics*, 114(1), 83–116.

Jadhav P. (2012). Determinants of Foreign Direct Investment in BRICS Economies: Analysis of Economic, Institutional and Political Factor, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 37, 5 – 14

Jain Arvind K. (2001), Corruption: A Review, *Journal Of Economic Surveys*, 15(1), 71-121.

KOF Swiss Economic Institute (2018). The KOF Globalisation Index – Revisited, *KOF Working Papers*, No. 439.

KOF Swiss Economic Institute, Erişim Tarihi: 30.04.2020, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>

Lalountas, D.A., Manolas, G.A. ve Vavouras, I.S. (2011). Corruption, Globalization and Development: How are These Three Phenomena Related?, *Journal of Policy Modeling*, 33(4), 636-648.

Lavallée, E. (2005). Governance, Corruption, and Trade: A North-South Approach. EURISCO, Université Paris Dauphine.

Pan, C., Chang, T. ve Wolde-Rufael, Y. (2015). Military Spending and Economic Growth in the Middle East Countries: Bootstrap Panel Causality Test, *Defence and Peace Economics*, 26 (24), 443-456.

Persyn, D. ve Westerlund, J. (2008). Error-correction-based Cointegration Tests for Panel Data. *The Stata Journal*, 8 (8), 232-241.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *CWPE*, 0435.

Pesaran, M. H., (2007) A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics* 22, 265-312.

Poullin, M. (2016-2017). Does Governance Matter for International Trade?. Master 2 Evaluation Economique Du Developpement Durable. Erişim Tarihi: 22.04.2020.

https://www.academia.edu/35109194/Poullin_Matthieu_2017_.Does_governance_matter_for_international_trade

Power, T. J. ve Taylor, M. M. (2011). Accountability Institutions and Political Corruption in Brazil, in *Corruption and Democracy in Brazil*, ed. by Power, Timothy J. & Taylor, Matthew M., University of Notre Dame.

Quah, J. S. T. (1982). Bureaucratic Corruption in the ASEAN Countries: A Comparative Analysis of Their Anti-Corruption Strategies. *Journal of Southeast Asian Studies*, 13(1), 153–77.

Raza, S., Shah, N. ve Arif, I. (2019). Relationship Between FDI and Economic Growth in the Presence of Good Governance System: Evidence from OECD Countries. *Global Business Review*. doi:10.1177/0972150919833484.

Roberta Gatti, 2004. Explaining Corruption: Are Open Countries Less Corrupt?, *Journal of International Development*, 16(6), 851-861.

Shabbir, G. ve Anwar, M. (2007). Determinants of Corruption in Developing Countries. *Hamburg Institute of International Economics*, (HWWI) Paper.

Shang-Jin Wei. (1999). Corruption in Economic Development - Beneficial Grease, Minor Annoyance, or Major Obstacle?. *Policy Research Working Paper*, No. WPS 2048. Washington, DC: World Bank.

Singh B. P.(2019). Does Governance Matter? Evidence from BRICS, *Global Business Review*, 1–18, DOI: 10.1177/0972150919861222

Sung, H-E, ve Chu, D. (2003). Does Participation in the Global Economy Reduce Political Corruption? *International Journal of Comparative Criminology*, 3(2), 94 – 118.

Topal, M.H., Ünver, M. (2016). Yolsuzluğun Belirleyicileri: Kırılgan Ekonomiler İçin Panel Eş-bütünleşme Analizi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 02(02), 58-68.

Transparency International, Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://www.transparency.org/what-is-corruption>.

Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69 (6), 709-748.

Wlei S.-J. (1999). Corruption in Economic Development, The World Bank Development Research Group Public Economics.

World Bank, Erişim Tarihi:08.05.2020, <https://datacatalog.worldbank.org/control-corruption-estimate-0>

World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2010-2011, 106- 287.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta.

Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment Nexus in Turkey: Crowding out or Crowding in?

Zühal KURUL*

Geliş Tarihi (Received): 02.06.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 12.08.2020

Abstract

The last decade has witnessed a remarkable surge in outward foreign direct investment (OFDI) from developing countries. The growth of multinationals in a number of developing economies has renewed the importance of OFDI from developing countries for global investment patterns and increased the concerns about the effects of OFDI on the domestic investment in these countries. Over the last few years, the considerable rise in OFDI flows from Turkey as a newly emerged investor country has encouraged us to examine the role of OFDI on domestic investment. This paper investigates whether outward foreign direct investment (OFDI) crowds out or crowds in domestic investment in Turkey for the period of 1970-2018 by using linear and nonlinear ARDL approaches. The results provide evidence of a symmetric and negative long run relationship between OFDI and domestic investment suggesting that OFDI robustly crowds out domestic investment. Our paper highlights the need for consideration of crowding out effect in formulating policies centered upon promoting domestic capital formation.

Keywords: Outward foreign direct investment, domestic investment, linear and nonlinear ARDL approaches

Türkiye’de Yurtdışına Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yurtiçi Yatırımlar İlişkisi: Dışlama mı, çekme mi?

Öz

Son on yılda gelişmekte olan ülkelerin yurtdışına doğrudan yabancı yatırımları dikkat çekici bir biçimde artmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ve büyümesi, yurtdışına doğrudan yabancı yatırımların küresel yatırım düzenindeki önemini yeniden gündeme getirmekte ve bu ülkelerde yurtdışına doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi yatırımlar üzerindeki etkilerine olan ilginin artmasına neden olmaktadır. Son birkaç yıldır, yeni bir küresel yatırımcı olarak Türkiye’nin yurtdışına doğrudan yatırımlarının önemli ölçüde artması, bizi yurtdışına doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi yatırımlar üzerindeki rolünü incelemeye teşvik etmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de yurtdışına doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi yatırımları dışlayıp dışlamadığı ya da çekip çekmediği doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL yaklaşımları kullanarak 1970-2018 dönemi için incelenmektedir. Çalışmanın sonuçları, yurtdışına doğrudan yabancı yatırımlar ile yurtiçi yatırımlar arasında simetrik ve negatif yönlü bir uzun dönem ilişki olduğunu ve yurtdışına doğrudan yabancı yatırımların yurtiçi yatırımları güçlü bir şekilde dışladığını göstermektedir. Bu çalışma, yurtiçi sermaye oluşumunu merkeze alan politikalar oluşturulurken dışlama etkisinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

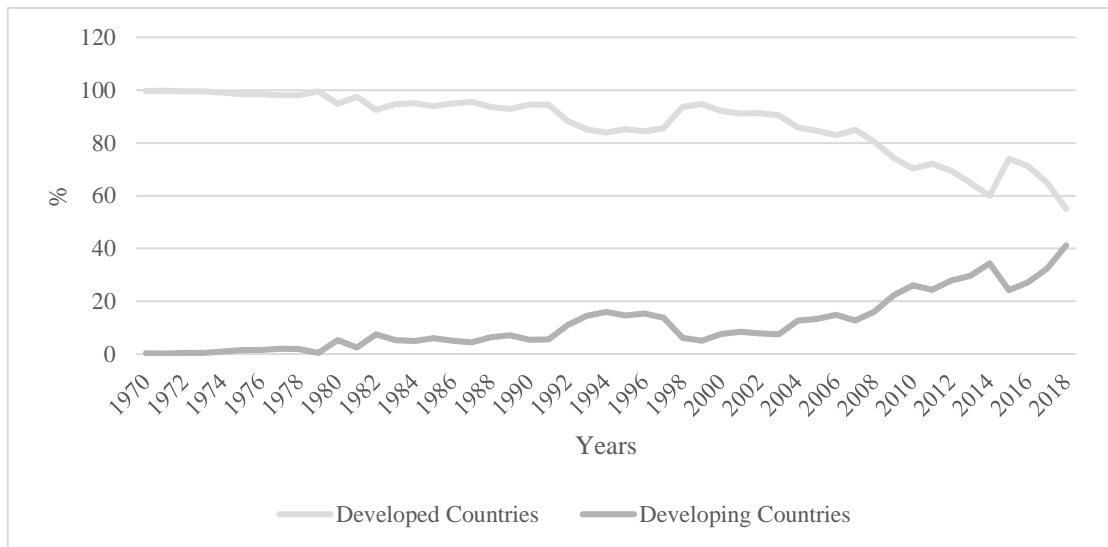
Anahtar Kelimeler: Yurtdışına doğrudan yabancı yatırım, yurtiçi yatırım, doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL yaklaşımları

* Assist. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, zkurul@hacettepe.edu.tr

Introduction

Over the past decades, researchers have always considered OFDI as a type of investment that originates from developed economies and flows to developing countries and thus, have paid very little attention to the OFDI from developing countries. However, the last decade has witnessed a remarkable increase in OFDI from developing countries. The growth of multinationals in a number of developing economies has renewed the importance of OFDI from developing countries for global investment patterns. Most of these developing countries have become important global investors and changed the landscape of global foreign direct investment flows (Knoerich, 2017). Figure 1 presents the shares of developed and developing countries in world total OFDI flows. In 2018, the share of developing countries in world OFDI flows has increased to 41% in parallel with a remarkable decline in the share of developed countries from 73 % to its historical low of 55 % in past few years (UNCTAD, 2019).

Figure 1: OFDI Flows in Developed and Developing Countries as a Share of World OFDI Flows

Source: UNCTAD FDI Database, 2020.

UNCTAD (2019) also reports that the total amount of OFDI from developing countries surged to US\$ 418 billion. Much of this continued expansion of OFDI from developing countries is driven by developing Asian countries. Although China and Singapore are the biggest source countries of OFDI among developing world, the enterprises of Saudi Arabia, United Arab Emirates and Turkey have newly emerged as latecomers from Western Asia. As noted in UNCTAD (2019), OFDI from Western Asia reached a historic high of US\$ 49 billion in 2018. It seems that the profound expansion of OFDI flows from developing countries have altered the global foreign direct investment trends.

In the light of recent events in OFDI from developing countries, there is now considerable concern about the effects of OFDI on the domestic capital formation in these countries. Since the domestic investment in the view of capital formation is an important driver of economic development, the role of OFDI on domestic investment is even more crucial. As argued in Li (2007) and Knoerich (2017), countries that undertake OFDI may attain competitive advantages through linkage, leverage and learning as well as lower factor prices, asset returns and creation of new markets. These advantages seem to encourage capital formation in domestic economy. Despite the expected benefits on capital formation, OFDI may harm domestic investment through dividing production process and shifting some parts of production abroad that leads to misallocation of scarce resources and rise in the cost of external financing. All of these implications of OFDI naturally arise an important question of that whether OFDI crowds in or crowds out domestic investment. If OFDI crowds in domestic investment, OFDI and domestic investment are complements, otherwise they are substitutes.

As far as we know, the role of OFDI on domestic investment has investigated for mostly developed countries.[†] Despite this interest to developed economies, little attention has given to implications of OFDI originated from developing economies on their capital formation. Academic research still needs to provide empirical evidence of the possible effects of OFDI on developing economies' domestic investment.

The purpose of this study is to investigate the relationship between OFDI and domestic investment by considering the case of Turkey. Because Turkey has experienced a significant rise in the amount of OFDI flows in recent years, focusing on the question of whether OFDI crowds in or crowds out domestic investment in Turkey is critical as in many developing countries. To the best of knowledge, no one has analyzed the possible implications of OFDI on domestic investment in Turkey. To fill this gap, we examine the association between OFDI and domestic investment by employing recent time series techniques. In our empirical analysis, we apply ARDL framework to identify the long run relationship between OFDI and domestic investment. To find out possible asymmetric effects of OFDI on domestic investment, we also use nonlinear ARDL techniques in addition to linear specifications. Our empirical results indicate that there is a symmetric and negative long run relationship between OFDI and domestic investment suggesting that OFDI crowds out domestic investment in Turkey.

This paper is organized as follows. Section 1 review the previous literature, Section 2 looks at the developments of OFDI and domestic investment in Turkey. Section 3 describes

[†] See Stevens and Lipsey (1992), Feldstein (1995) and Desai et al. (2005).

methods and data issues. Section 4 presents the empirical results of our work. Section 5 includes robustness analysis and Conclusion section interprets the overall results and discusses policy implications.

1. Literature Review

Early models that associate OFDI and domestic investment are constructed along two theoretical lines. Both of these theoretical underpinnings are actually based on capital investment decisions of firms in different locations. The first theoretical argument is based on a neoclassical approach to multinationals that firms decide on investment in different locations abroad by comparing the marginal rate of return of outward capital investment projects and the cost of capital. Given the factors such as factor costs, transportation costs, trade restrictions, tax schemes, proximity and market size that motivate outward investment, firms first take expected profitability into consideration and then decide on the location of investment (Belderbos, 1992). The second theoretical argument states that multinationals prefer internally generated funds and have some capital constraints over these scarce funds. Thus, investment projects at home and abroad compete with each other indicating that firms have to allocate capital in most profitable markets. Herring and Willet (1973) and Noorzoy (1980) are the leading studies investigating the effect of OFDI on domestic investment for US multinationals under these theoretical lines. Herring and Willet (1973) and Noorzoy (1980) find that there is a positive relationship between OFDI and domestic investment. Stevens and Lipsey (1992) augment the existing theoretical explanations by classifying them as production side link and finance side link respectively and confirm the dominance of finance side arguments.

Although these studies find significant evidence of the association between domestic and foreign investment, they all suffer from short time dimension and data limitations. Feldstein (1995) shed interesting light on this relationship by using aggregated data for OECD countries to overcome the main shortfalls of earlier studies. His approach is based on a macroeconomic general equilibrium model underlying the net impact of OFDI depends on the extent to which that OFDI changes the aggregate net outflow of capital from the source country. Feldstein (1995) reaches the conclusion that domestic and foreign investment are full substitutes. On the contrary, Desai et al. (2005) point out that foreign and domestic investments are complements by applying Feldstein (1995)'s aggregate approach to a larger set of countries. Desai et al. (2005) support the view that firms generally decide to combine home production with foreign production to attain a final output. By doing this, multinationals take the opportunity of reducing costs and become more motivated to invest at home. As also argued in Desai et al. (2005), firms are disposed to be integrated with their foreign affiliates in order to import and export

intermediate goods in a cost effective way. Substitutability and complementarity channels proposed by Feldstein (1995) and Desai et al. (2005) seem to be well-founded however, there is no theoretical consensus on the overall impact of OFDI on domestic investment across countries.

There are also several empirical studies investigating whether OFDI and domestic investment are complements or substitutes in source countries and the available empirical evidence of these studies is again ambiguous. A complementarity is found by Herring and Willett (1973), Noorzoy (1980), Desai et al. (2005), Herzer and Schrooten (2008), Braunerhjelm et al. (2005), Arndt et al. (2010). Substitutability is supported by the studies of Belderbos (1992), Stevens and Lipsey (1992), Feldstein (1995). Unlike the confirmation of complementarity and substitutability Hejazi and Pauly (2003) find evidence of no relationship. All of these studies attempt to examine the effects of OFDI on the domestic investment of leading developed countries such as United States, European countries and Canada and offer limited insight for developing countries due to their special focus on just a few advanced source countries that have similar production structure (Hsu et al., 2015, Ali and Wang, 2018). However, as argued in Herzer and Schrooten (2008), each country is different in production structure, technology, economic indicators, government initiatives and policies, institutional framework and financial systems. Therefore, the potential implications of OFDI on domestic investment may differ in developing countries that are newly emerged as global investors. For this purpose, a limited number of studies have recently qualified the impact of OFDI on major developing countries' domestic investment (Al-sadig, 2013; Hsu et al. 2015; You and Solomon, 2015; Tan et al., 2016; Ameer et al., 2017; Ali and Wang, 2018).

Aforementioned studies that concentrate on developing countries are encouraging for us to investigate the impact of OFDI on Turkish domestic investment. Previous works about outward investment only focus on the determinants of OFDI in Turkey (Erdilek, 2003; Kayam and Hisarciklilar, 2009; Armutlulu et al., 2011 and Aybar, 2016) and the patterns in internationalization of Turkish multinationals (Yildirim, 2017). Unfortunately, there is no explicit discussion about the OFDI and domestic investment nexus. To fill this gap in the literature, we seek to quantify the impacts of OFDI on domestic investment in Turkey offering new insights into much debated issue of recent years.

2. Overview of OFDI and Domestic Investment in Turkey

Turkey's rapid integration into global markets since 2001 has been impressive, leading to increased capital flows and making Turkey a promising recipient of FDI inflows and also a source of OFDI. Although Turkey is a net recipient of foreign direct investment, there has been

a noteworthy increasing trend in OFDI over a decade. Over the past few years, increasing economic vulnerabilities and slowdown in growth have slightly reduced FDI inflows whereas OFDI has continued to its upward trend.

Table 1: OFDI Flows of Turkey in between 1985-2018 (current million US\$)

	1985- 1989	1990- 1994	1995- 1999	2000- 2004	2005- 2009	2010- 2014	2015- 2018
OFDI Flows	1.808	27.8	297.2	554	1639.2	3625.4	3486.25

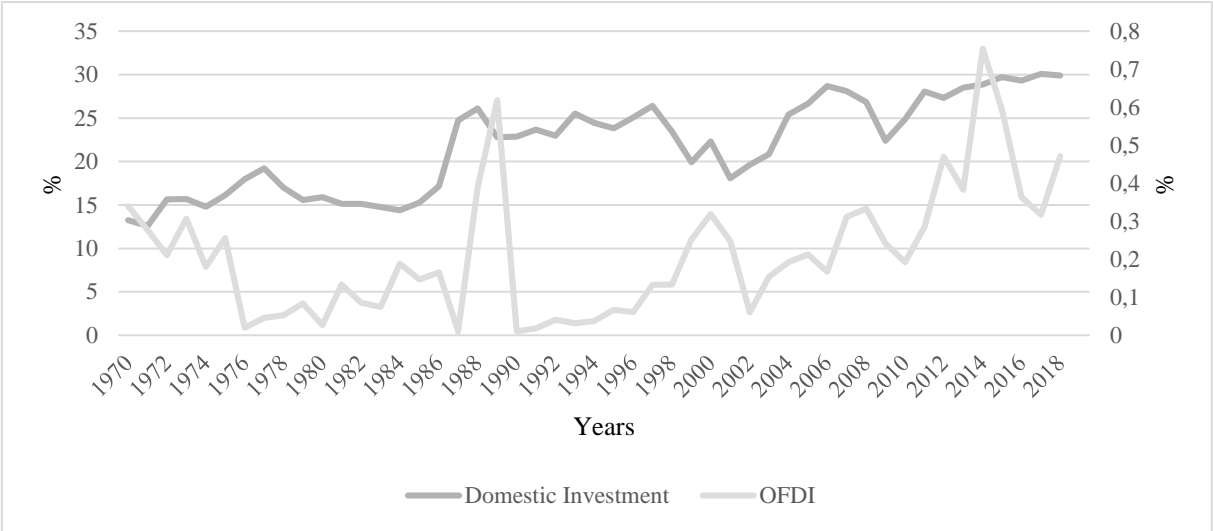
Source, UNCTAD FDI Database, 2020.

Table 1 shows the average total values of OFDI flows between 1985-2018 with five-year intervals. OFDI flows are very low prior to 1990s. After the liberalization of capital account in 1989, Turkey begins to attract foreign direct investments and also invest abroad. Thus, OFDI positively responds to the financial liberalization: the average value of OFDI flows from Turkey increases from US\$1.808 million to US\$ 27.8 million in between 1990-1994. Although vulnerabilities in economy deepen in mid-1990s, OFDI carries on its acceleration indicating that macroeconomic instability behaves as a push factor (Yildirim, 2017). In between 1995-1999, Turkey also explores new investment locations. As reported in Yildirim (2017), Turkish firms begin to invest in former Soviet Union countries, especially in Turkic countries in Central Asia. Besides the historical and cultural relations between Turkey and Turkic countries, firms invest in these countries in order to benefit from resource and market advantages. Even though in 2000 and 2001 Turkish economy experiences two successive liquidity crises, OFDI continues to expand in these years.

Aftermath of the 2000 and 2001 crises, Turkish economy is restructured by new rules and regulations through structural reform packages. International activities in foreign markets are positively affected from strong institutional transformation, strengthening of macroeconomic indicators and creation of more predictable business environment. Stable macroeconomic environment and decline in uncertainties make Turkish firms more self-confident and thus, given the increased trade openness, firms integrate more into global value chains and increase their internationalization. The period between 2005 and 2014 reflects the substantial amount of efforts to search for new markets and investment locations for Turkish firms. In addition to traditional European markets and former Soviet Union countries, firms begin to invest in Middle East and North African countries during this period. In particular, in between 2008-2010, government supports firms to invest in new locations more in order to rehabilitate the negative impacts of the external shock in 2008. During 2015-2018, Turkey’s

OFDI flows grow steadily and the last four-year average of OFDI flows reach to US\$3486.25 million. As reported in UNCTAD (2019), since 2000, Turkey has constituted government partnership zones and engaged in the construction of free trade zones in different regions with other economies. Specifically, in 2015, Turkey signed various agreements to create Special Economic Zones where Turkish firms would invest to manufacture and exports goods to East Africa and other regions. UNCTAD (2019) also states that Turkey is the most active country about signing International Investment Agreements in 2018. In summary, the recent surge of OFDI from Turkey represents its considerable efforts to integrate into world economy.

Figure 2: OFDI and Domestic Investment as a Share of GDP

Source: World Bank World Development Indicators Dataset, 2020.

Figure 2 shows the evolution of OFDI and domestic investment as a share of GDP in Turkey between 1970 and 2018. In years between 1970-1980, domestic investment reflects the outcomes of inward oriented policies that capital formation process is designed by development plans. However, steadily increasing levels of domestic investment suddenly declines because of the balance of payment crisis in 1978-1979. This decline continues until 1986 due to ongoing uncertainties that arise after the new economic program launched in 1980. In early years of transformation of economy towards market oriented policies, the reforms targeting the liberalization of trade and capital account become an encouraging factor for the recovery of domestic investment. After 1989, the upward trend in the share of domestic investment in GDP continues until 1997 and reaches 26% for the first time after the introduction of outward policies. In 1998, domestic investment sharply decreases due to possible negative effects of financial crisis in Asian developing economies. This downward trend continues in parallel with deterioration of macroeconomic fundamentals in between 1998-2001. The sharp contraction of economy by 9.4% aftermath of the 2000 and 2001 crises leads domestic investment to fall by

4% in 2001. However, domestic investment begins to increase once again with the new economic program that includes structural reforms in overall economy, especially the reform packages for financial sector and banking system launched in 2002. With the improvements in macroeconomic environment in between 2002-2007, domestic investment reaches its new peak of 28% in 2007. This upward trend is interrupted once again by 2008 Global Financial Crisis. Domestic investment suffers from the significant decline in GDP and its share in GDP falls to 22 %. Starting with 2010, domestic investment recovers and reaches its new high of 30 % in 2018. It seems that domestic investment adopts itself to main policy changes and deteriorations in Turkish economy by fluctuating around 25% of GDP over the period between 1970 and 2018.

3. Methods and Data Issues

In this study, linear and nonlinear ARDL approaches are utilized to analyze the impact of OFDI on domestic investment in Turkey. Since we are interested in analyzing OFDI and domestic investment nexus, we first rely on linear ARDL approach of Pesaran et al. (2001) that is designed to estimate cointegration relationship between variables. Compared to error-correction type cointegration procedures, the linear ARDL approach has many advantages. The most important is that it relaxes the assumption that regressors should be integrated to same order and it allows for different orders of integration. However, The ARDL model presumes that the relationship is symmetric and thus, ignore the potential asymmetric impacts. In order to avoid such an assumption, we revisit the relationship between OFDI and domestic investment by employing nonlinear ARDL (NARDL) approach developed by Shin et al. (2014). The NARDL is essentially based on linear ARDL, but it can decompose total impact of independent variable into positive and negative changes indicating that positive and negative changes in independent variable may have different impacts on dependent variable (Shin et al. 2014).

First, we use Pesaran et al. (2001)'s general representation of a linear ARDL (p, q) approach as follows:

$$\Delta y_t = \alpha + \delta y_{t-1} + \theta x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \rho_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Where Δ is first difference operator and $\alpha, \delta, \theta, \varphi_i, \rho_i$ shows parameters that are estimated. In Equation (1), if $\delta = \theta = 0$, there is no cointegration between y_t and x_t . In order to test whether y_t and x_t are cointegrated or not in the long run, we need a test statistic. Pesaran et al. (2001) develop a F-statistic (F_{PSS}) and present asymptotic critical value bounds in the form of upper critical values and lower critical values. If the F-statistic exceeds the upper critical value, the null hypothesis of no cointegration is rejected. For robustness, Banerjee et al. (1998)

also develop a t-statistic (t_{BDM}). In this test, the null hypothesis is defined as $\delta = 0$ and alternative hypothesis is defined as $\delta < 0$.

To transform linear ARDL representation into a nonlinear form, Shin et al. (2014) decompose independent variable x_t into two components as follows:

$$x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^- \quad (2)$$

In Equation (2), x_t^+ and x_t^- are partial sums of positive and negative changes in x_t :

$$x_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta x_j, 0) \quad (3)$$

$$x_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta x_j, 0) \quad (4)$$

Combining (3) and (4), the nonlinear asymmetric long run equilibrium is obtained as follows:

$$y_t = \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- + u_t \quad (5)$$

Shin et al. (2014) finally incorporate Equation (1) and Equation (5) and present NARDL (p, q) framework as:

$$\Delta y_t = \alpha + \delta y_{t-1} + \theta^+ x_{t-1}^+ + \theta^- x_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} (\rho_i^+ \Delta x_{t-i}^+ + \rho_i^- \Delta x_{t-i}^-) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Where θ^+ ve θ^- are asymmetric distributed lag parameters. These parameters can be calculated through dividing asymmetric distributed lag parameters to δ :

$$\beta^+ = -\frac{\theta^+}{\delta} \quad (7)$$

$$\beta^- = -\frac{\theta^-}{\delta} \quad (8)$$

In this paper, we use annual data between the period of 1970-2018. Outward foreign direct investment (OFDI) is measured by net outflows of outward foreign investment as a percentage of GDP. Domestic investment (DI) is measured by gross fixed capital formation as a percentage of GDP. We also include some several control variables that may be influential on domestic investment. These variables are GDP growth rate (GDPGRW), trade openness (TRADE) and financial development (FD). GDP growth rate is measured by annual percentage growth rate of GDP at constant 2010 US dollars. We use proxies for TRADE and FD such as total trade on goods and services as a percentage of GDP and domestic credit to private sector from financial institutions as percentage of GDP, respectively. All data is obtained from World Bank World Development Indicators Database.[‡]

[‡] Data descriptions, descriptive statistics and correlations between variables are reported in Appendix Section in the form of Appendix Table 1, Appendix Table 2 and Appendix Table 3, respectively.

4. Empirical Results

Our empirical methodology is composed of four steps. In the first step, we test the stationarity of all variables.[§] Second, we employ linear ARDL approach to explore whether there is a long run cointegration relationship between OFDI and DI. Third, we extend our investigation about the impact of OFDI on DI by applying NARDL framework. In the fourth step, we obtain asymmetric responses of domestic investment to OFDI changes and test the presence of short run and long run asymmetries by using Wald test.

Table 2 summarizes stationarity properties of variables obtained from Augmented Dickey-Fuller (ADF), Elliot, Rothenberg and Stock (ERS) and Phillips-Perron (PP) unit root tests. It is seen in Table 2 that for all tests, the null hypothesis of unit root is rejected for OFDI and GDPGRW for their level series indicating that OFDI and GDPGRW are stationary in their levels. Although test results for DI, TRADE and FD in their levels are inconclusive, after taking the first difference they all reflect a stationary process. All in all, unit root tests show that no variable is integrated at second degree and more and thus, the computed F-statistics are valid in ARDL bounds test.

Table 2: Unit Root Tests

Variable	Test	Levels	First differences		
OFDI		Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and Trend
	ADF	-3.3113**	-4.1765***		
	ERS	-3.0508***	-3.7370**		
	PP	-3.2966**	-4.0901**		
DI					
	ADF	-1.5021	-3.4148**	-6.4566***	-6.3869***
	ERS	-0.7124	-3.4467**	-6.2409***	-6.4492***
	PP	-1.4845	-3.1104	-6.7699***	-6.6629***
GDPGRW					
	ADF	-6.7526***	-6.6921***		
	ERS	-6.6176***	-6.8134***		
	PP	-6.7503***	-6.6878***		
TRADE					
	ADF	-1.0777	-3.4364*	-6.1092***	-6.0282***
	ERS	-0.0079	-3.4873**	-5.8234***	-6.0914***

[§] In order to confirm that variables are not integrated at second or more degrees, we control for stationarity properties.

	PP	-0.7999	-3.0078	-6.9249***	-6.7099***
<hr/>					
FD					
	ADF	0.4085	-0.7652	-4.4261***	-4.7700***
	ERS	-1.4456	-2.0140	-3.9347***	-4.8347***
	PP	1.1799	-0.4675	-4.3861***	-4.7701***

Notes: The optimal lags are selected by Akaike lag selection criteria. *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

After confirming that OFDI, DI, GDPGRW, TRADE and FD are all I (0) or I (1), we continue with testing long run cointegration relationship between OFDI and DI using linear ARDL (p, q) model:

$$\Delta DI_t = \alpha + DI_{t-1} + \theta OFDI_{t-1} + \omega X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_i \Delta DI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \rho_i \Delta OFDI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} \tau_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Where DI and OFDI represent domestic investment and outward foreign direct investment, respectively. X is defined as a vector of control variables that involves GDPGRW, TRADE and FD. To estimate Equation (9), first we determine the appropriate ARDL model by using Akaike Information Criteria (AIC) and conclude that the optimal lag specification is ARDL (3, 1, 4, 3, 0). The estimation results of this model reported in Table 3. Diagnostic tests in Table 3 confirms that there are no serial correlation and heteroscedasticity problems and residuals are normally distributed. We verify parameter stability by using CUSUM tests. ** Then, we continue with the ARDL bounds test approach in order to investigate whether OFDI and DI are cointegrated in the long run.

Table 3: Estimation of ARDL (3, 1, 4, 3, 0) Model

Dependent variable:	Coefficients	t-statistics	p-values
DI			
DI_{t-1}	0.855***	5.53	0.000
DI_{t-2}	0.217	1.02	0.317
DI_{t-3}	-0.446	-2.67	0.012
OFDI	-4.490**	-2.56	0.016
$OFDI_{t-1}$	-2.729*	-1.70	0.100
GDPGRW	0.323***	6.17	0.000
$GDPGRW_{t-1}$	0.060	0.85	0.403

** Plots of CUSUM tests are given in Appendix Figure A4.

<i>GDPGRW</i> _{<i>t</i>-2}	-0.138*	-1.80	0.083
<i>GDPGRW</i> _{<i>t</i>-3}	0.029	0.53	0.600
<i>GDPGRW</i> _{<i>t</i>-4}	0.140**	2.31	0.028
<i>TRADE</i>	0.054	1.00	0.324
<i>TRADE</i> _{<i>t</i>-1}	-0.080	-1.06	0.299
<i>TRADE</i> _{<i>t</i>-2}	-0.029	-0.40	0.695
<i>TRADE</i> _{<i>t</i>-3}	0.170	2.87	0.008
<i>DC</i>	0.050**	2.40	0.023
Constant	2.524*	2.00	0.055
Jarjue-Berra normality test	1.87	-	0.3929
Breusch-Godfrey serial correlation LM test	0.198	-	0.6565
Breusch-Pagan Heteroscedasticity test	18.14	-	0.2552

Note: *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

The results of ARDL bounds test approach are summarized in Table 4. The calculated F-statistic (F_{PSS}) exceeds the upper bound and is statistically significant at 1% level indicating that null hypothesis of no cointegration is rejected. Therefore, there is a cointegration relationship between variables.

Table 4: The ARDL Bounds Test Results

Test statistics	Value	Significance level	I(0)	I(1)
F_{PSS}	5.317***			
		1 %	3.74	5.06
		5 %	2.86	4.01
		10 %	2.45	3.52

Note: *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

After concluding that there is a cointegration among variables, we estimate the error correction form of ARDL (3, 1, 4, 3, 0) model and obtain short run and long run coefficients. We report long run coefficients in Table 5. The long run model of domestic investment suggests that OFDI has a statistically negative impact on domestic investment. The coefficient on OFDI

is -19.307 implying that 1% increase in OFDI leads to 19% decline in domestic capital formation. The strong negative response of domestic investment to the changes in OFDI indicates that OFDI crowds out domestic investment. When control variables are considered, it is observed that GDP growth, trade openness and financial development have statistically positive impacts on domestic investment as expected. Having found that OFDI crowds out domestic investment, we conclude that OFDI and domestic investments are substitutes.

Table 5: Estimated Long Run Coefficients

Variables	Coefficients	t-statistics	p-values
OFDI	-19.307***	-3.32	0.002
GDPGRW	1.110**	2.21	0.035
TRADE	0.309***	6.76	0.000
FD	0.134***	2.95	0.006

Note: *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

Table 6 reports short run responses of variables. It is seen that apart from lag differences of GDPGRW and TRADE, most of the coefficients in error correction model are insignificant. As expected, the lagged error correction term carries a statistically negative sign supporting our findings about cointegration between variables and also implying the presence of convergence to equilibrium.

Table 6: Estimated Short Run Coefficients

Variables	Coefficients	t-statistics	p-values
Constant	2.524*	2.00	0.055
ΔDI_{t-1}	0.229	1.46	0.155
ΔDI_{t-2}	0.446**	2.67	0.012
$\Delta OFDI_{t-1}$	2.7290*	1.70	0.100
$\Delta GDPGRW_t$	-0.092	-0.68	0.502
$\Delta GDPGRW_{t-1}$	-0.031	-0.27	0.792
$\Delta GDPGRW_{t-2}$	-0.169*	-1.87	0.071
$\Delta GDPGRW_{t-3}$	-0.140**	-2.31	0.028
$\Delta TRADE_t$	-0.061	-1.03	0.312
$\Delta TRADE_{t-1}$	-0.141***	-2.89	0.007
$\Delta TRADE_{t-2}$	-0.170***	-2.87	0.008
EC_{t-1}	-0.373***	-3.91	0.002

Note: *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

While ARDL approach of Pesaran et al. (2001) allows us to examine the impact of OFDI on domestic investment, it implicitly assume that this impact is symmetric. To avoid such an assumption, we apply the nonlinear model of Shin et al. (2014) and decompose changes in OFDI into partial sums of positive and negative changes. Then, we estimate nonlinear version of ARDL (p, q) approach in the following form:

$$\Delta DI_t = \alpha + \delta DI_{t-1} + \theta^+ OFDI_{t-1}^+ + \theta^- OFDI_{t-1}^- + \omega X_t + \sum_{i=1}^{p-1} \varphi_i \Delta DI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-1} (\rho_i^+ \Delta OFDI_{t-i}^+ + \rho_i^- \Delta OFDI_{t-i}^-) + \varepsilon_t \quad (10)$$

In Equation (10), we specify vector of control variables as deterministic variables in order to identify the unique nonlinear effect of OFDI on domestic investment. The results of nonlinear ARDL framework is presented in Table 7.†† Table 7 shows that the F_{PSS} and t_{BDM} test statistics are both lower than upper and lower critical bounds suggesting the absence of the nonlinear cointegration relationship. Also, the implemented Wald tests do not reject the null hypothesis of symmetry. Consequently, it is evident that the response of domestic investment to OFDI changes is symmetric and identical whether there is an increase or decrease in OFDI flows.

Table 7: Estimation Results of Nonlinear ARDL

Cointegration test statistics	$F_{PSS}=1.768$ $t_{BDM}=-2.156$		
Long run asymmetric coefficients	$LR_{OFDI}^+=-9.790$ $LR_{OFDI}^-=15.061$		
Long and short run asymmetry test statistics	$W_{LR,OFDI}=1.522$ $W_{SR,OFDI}= 0.626$		
Dependent variable: ΔDI	Coefficients	t-statistics	p-values
Constant	1.343	0.64	0.527
DI_{t-1}	-0.259**	-2.16	0.038
$OFDI_{t-1}^+$	-2.543	-0.69	0.497
$OFDI_{t-1}^-$	-3.912	-0.98	0.335
ΔDI_{t-1}	0.199	1.54	0.132
$\Delta OFDI_t^+$	-0.656	-0.22	0.830

†† CUSUM parameter stability tests of nonlinear ARDL estimation are given in Appendix Figure A5.

$\Delta OFDI_{t-1}^+$	1.533	0.37	0.716
$\Delta OFDI_t^-$	-2.751	-0.74	0.467
$\Delta OFDI_{t-1}^-$	-2.637	-1.11	0.275
$GDPGRW_t$	0.344	5.52	0.000
$TRADE_t$	0.009	0.21	0.834
FD_t	0.014	0.51	0.613
Portmanteau test	20.2	-	(0.508)
Breusch-Pagan heteroscedasticity test	3.179	-	(0.074)
Ramsey RESET test	0.984	-	(0.412)
Jarjue-Bera normality test	16.75	-	(0.0002)

Note: *, **, *** indicate the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

5. Robustness Analysis

Above results reveal that the long run relationship between OFDI and DI is symmetric and the response of DI to OFDI is strongly negative. In this section, to assess the robustness of our findings, we test our baseline regressions by adding an additional control variable such as FDI inflows and time dummies representing liquidity and banking crisis in 2000 and Global Financial Crisis in 2008. We also proxy financial development variable by M2 to GDP ratio that is previously utilized by Al-sadig (2013) instead of domestic credit to private sector. All unit roots tests are applied to the FDI inflows and M2 to GDP ratio and it is evident that these two variable are not I (2) or more. Then, we modify our previous analysis with adding these variables. Table 8 reports the results of new specifications for the relationship between domestic investment and OFDI with three different models. In Model I, we only add FDI inflows and interpret the effect of FDI inflows to Turkey as a driver of domestic investment. Model II includes the dummy variable for liquidity and banking crisis in 2000 and Model III involves dummy variable for Global Financial Crisis in 2008. It is seen in Table 8 that for all three models, cointegration test statistics (F-test) indicate the presence of a long run cointegration relationship among variables as in previous section.^{‡‡} The long run coefficients of OFDI in all three models

^{‡‡}For models II and III, it is important to note that having dummy variables can necessitate the control of the validity of the results regarding the asymptotic theory of bounds testing approach. As argued in Pesaran et al. (2001, footnote 17, p. 307), when a dummy variable is included in the error-correction model, asymptotic theory and associated critical values hold only if the fraction of periods in which the dummy variables are non-zero tends

are still statistically negative suggesting that there is a substitutability link between OFDI and domestic investment or OFDI crowds out domestic investment. When additional variables are considered, the impacts of FDI inflows and dummy variables are on domestic investment is statistically insignificant. Therefore, additional variables and different proxies do not change the main results of our baseline model.

Although we find that the relationship between OFDI and domestic investment is linear, to complete our robustness analysis, we estimate a NARDL model that involves our additional control variables. Further analysis that are presented in Table 9 validates the absence of nonlinearity as we argued in baseline results. Consequently, the results reported in Table 8 and Table 9 indicate that the negative impact of OFDI on Turkey's domestic investment remains unchanged throughout all the alternative models.

to zero with the sample size T . In our analysis, the time dummies are set at one for the years 2000 and 2001 in Model II and for the year 2008 in Model III. In such a case, the fractions of non-zero values in dummy variables are only 4.1% and 2% respectively. Like in the application of Pesaran et al. (2001), since the fractions of the observations where dummy variables are non-zero do not violate the validity of the asymptotic theory, there is no need to modify the associated critical values.

Table 8: Estimation Results of Alternative ARDL Specifications

Cointegration Test	Model 1			Model 2			Model 3		
Statistics	DI(OFDI, GDPGRW, TRADE, DC, FDI)			DI(OFDI, GDPGRW, TRADE, DC, FDI, DUM_2000)			DI(OFDI, GDPGRW, TRADE, DC, FDI, DUM_2008)		
F- test	4.33***			3.74**			3.882**		
Error Correction	ARDL (3,1,4,3,1,0)			ARDL (3,1,4,3,0,0)			ARDL (3,1,4,3,0,0)		
Long run	Coefficients	t-statistics	P values	Coefficients	t-statistics	P values	Coefficients	t-statistics	P values
OFDI	-19.435***	-3.35	0.002	-20.016***	-2.98	0.005	-19.494***	-3.23	0.003
GDPGRW	1.186**	2.27	0.031	1.210**	2.18	0.038	1.193**	2.17	0.038
TRADE	0.356***	5.96	0.000	0.343***	5.38	0.000	0.347***	7.71	0.000
DC	0.131***	2.85	0.008	0.145*	2.59	0.015	0.142	2.97	0.006
FDI	-1.386	-1.41	0.168	-0.895	-0.97	0.339	-1.04	-1.13	0.268
DUM_2000				1.155	0.20	0.840			
DUM_2008							1.551	0.44	0.662
Short run									
Constant	5.62**	2.10	0.044	5.525*	1.95	0.060	5.591*	1.99	0.055
ΔDI_{t-1}	0.246*	1.92	0.064	0.281**	2.11	0.043	0.239*	1.84	0.076
ΔDI_{t-2}	0.497***	4.34	0.000	0.448***	3.84	0.000	0.455***	3.93	0.000
$\Delta OFDI_t$	-4.929***	-3.76	0.000	-4.990***	-3.74	0.000	-4.779***	-3.62	0.001
$\Delta GDPGRW_t$	0.296	7.46	0.000	0.300***	7.16	0.000	0.311***	7.76	0.000
$\Delta GDPGRW_{t-1}$	-0.050	-0.59	0.554	-0.042	-0.49	0.621	-0.039	-0.45	0.694
$\Delta GDPGRW_{t-2}$	-0.193**	-2.57	0.015	-0.184**	-2.46	0.020	-0.177**	-2.38	0.024

$\Delta GDPGRW_{t-3}$	-0.140**	-2.64	0.013	-0.148	-2.74***	0.010	-0.138**	-2.57	0.015
$\Delta TRADE_t$	0.065	1.44	0.161	0.060	1.30	0.203	0.054	1.14	0.263
$\Delta TRADE_{t-1}$	0.134***	-3.33	0.002	-0.130***	-3.14	0.004	-0.135***	-3.29	0.002
$\Delta TRADE_{t-2}$	-0.202***	-4.01	0.000	-0.153**	-2.69	0.011	-0.196***	-3.85	0.000
ΔDC_t	0.132**	2.47	0.020	0.091*	1.72	0.095	0.095	1.79	0.084
ΔFDI_t	-0.594*	-1.71	0.098	-0.365	-0.99	0.330	-0.483	-1.36	0.183
EC_{t-1}	-0.369***	-6.14	0.000	-0.346***	-5.72	0.000	-0.361***	-6.02	0.000
Jarjue-Berra	0.555	-	0.757	0.142	-	0.931	0.134	-	0.935
normality test									
Breusch-Godfrey	0.233	-	0.793	0.096	-	0.908	0.120	-	0.886
serial correlation									
LM test									
Breusch-Pagan	1.554	-	0.148	1.564	-	0.145	1.299	-	0.264
Heteroscedasticity									
test									

Note: *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

Table 9: Estimation Results of Alternative NARDL Specification

Cointegration test	$F_{PSS}=1.629$		
statistics	$t_{BDM}=-2.12$		
Long run asymmetric coefficients	$LR_{OFDI}^+=-11.824$ $LR_{OFDI}^- =16.701$		
Long and short run asymmetry test	$W_{LR,OFDI}=1.268$ $W_{SR,OFDI}= 0.719$		
statistics			
Dependent variable:	Coefficients	t-statistics	p-values
ΔDI			
Constant	1.343	0.63	0.532
DI_{t-1}	-0.273**	-2.13	0.041
$OFDI_{t-1}^+$	-3.228	-0.75	0.456
$OFDI_{t-1}^-$	-4.560	-1.01	0.318
ΔDI_{t-1}	0.189	1.41	0.168
$\Delta OFDI_t^+$	-0.442	-0.14	0.889
$\Delta OFDI_{t-1}^+$	2.030	0.45	0.654
$\Delta OFDI_t^-$	-3.269	-0.80	0.430
$\Delta OFDI_{t-1}^-$	-2.696	-1.12	0.272
$GDPGRW_t$	0.340	5.25	0.000
$TRADE_t$	0.009	0.21	0.836
DC_t	0.017	0.58	0.564
FDI_t	0.143	0.33	0.741
Portmanteau test	19.52	-	(0.551)
Breusch/Pagan heteroscedasticity test	3.433	-	(0.063)
Ramsey RESET test	0.753	-	(0.528)
Jarjue-Bera test normality test	18.06	-	(0.001)

Note: *, **, *** show the rejection of null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively.

Conclusion

Over the last decade, developing countries have increased their share in global outward foreign direct investments. The emergence of developing economies as new global investors has encouraged researchers to identify the effects of outward foreign direct investments on the domestic investment in developing areas. Among developing economies, Turkey has also increased the level of outward foreign direct investment flows to different regions and has become an active economy in outbound investment activities. Although previous research has found evidence of positive and negative impacts on domestic investment activities in developing countries, no research has been devoted to the case of Turkey. In this study, we seek to provide evidence of the effects of Turkish outward direct investment on its domestic investment by adopting a linear and nonlinear ARDL framework for the period between 1970-2018. We find strong evidence that there is a symmetric and negative long run relationship between OFDI and domestic investment suggesting a substitutability. Our evidence of negative association between OFDI and domestic investment is also robust to alternative specifications confirming the crowding out effect of OFDI on domestic investment. This estimated substitutability relationship may be the evidence of the contractionary effect of OFDI that arises from investing scarce resources and increasing cost of external financing.

Consequently, the results of this study enhance our understanding of how OFDI flows related with domestic investment in Turkey and it is the first step for formulating policies in order to increase capital formation under consideration of outward investment activities. We believe that as any other developing countries, Turkey strives for maximizing the benefits of OFDI and increasing domestic investment activities simultaneously for its development goals. However, as long as there is a negative long run relationship between OFDI and domestic investment, efforts to increase domestic investment will require special emphasis. Therefore, policy makers should design new policies that help to avoid the crowding out effect of OFDI on domestic investment. The initial step may be the determination of what mechanisms and conditions lead to crowding out. If policy makers clarify the particular mechanisms, it is possible to produce strategies to maximize the returns of OFDI on capital formation. A more precise understanding of how OFDI crowds out might enable policy makers to implement distinctive policies to solve difficulties in channeling benefits of OFDI to the national economy. This is an important issue for future work.

Appendix

Appendix Table A1: Data Descriptions

Variable	Description	Source
DI	Gross fixed capital formation as a percentage of GDP	World Development Indicator Database
OFDI	Net outflows of outward foreign investment as a percentage of GDP	World Development Indicator Database
GDGRW	Annual percentage growth rate of GDP at constant 2010 US dollars	World Development Indicator Database
TRADE	Total trade (total sum of exports and imports) on goods and services as a percentage of GDP	World Development Indicator Database
FD	Domestic credit to private sector from financial institutions as percentage of GDP	World Development Indicator Database

Appendix Table A2: Descriptive Statistics

Variable	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
DI	21.898	5.373	12.577	30.079
OFDI	0.213	0.170	0.009	0.754
GDPGRW	4.592	4.060	-5.962	11.113
TRADE	35.962	14.454	9.099	60.402
FD	26.881	17.256	13.588	70.854

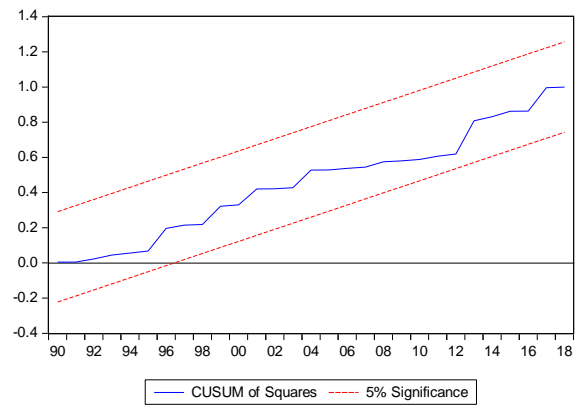
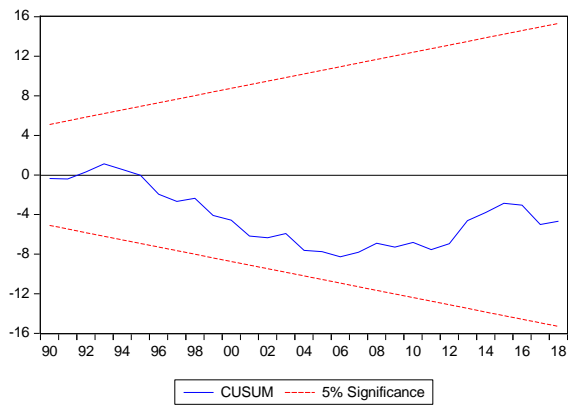
Source: Author's calculations.

Appendix Table A3: Correlation Matrix

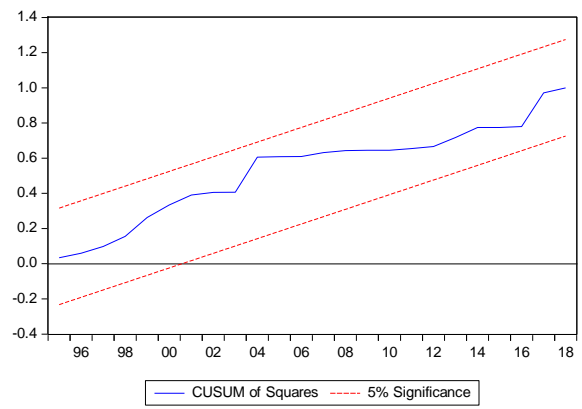
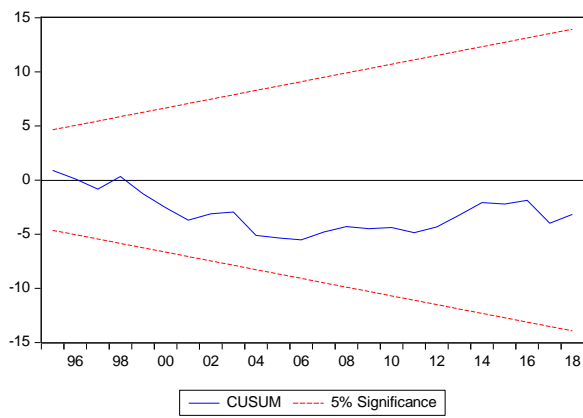
Variable	DI	OFDI	GDPGRW	TRADE	FD
DI	1.000				
OFDI	0.388	1.000			
GDGRW	0.201	-0.063	1.000		
TRADE	0.815	0.375	0.106	1.000	
FD	0.664	0.630	0.162	0.570	1.000

Source: Author's calculations.

Appendix Figure A4: CUSUM tests for ARDL (3, 1, 4, 3, 0) Model

Appendix Figure A5: CUSUM tests for Nonlinear ARDL Model

References

- Ali, U., & Wang, J. J. (2018). Does Outbound Foreign Direct Investment Crowd Out Domestic Investment in China? Evidence From Time Series Analysis. *Global Economic Review*, 47(4), 419-433.
- Al-sadiq, M. A. J. (2013). *Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment: The Case of Developing countries* (No. 13-52). International Monetary Fund.
- Ameer, W., Xu, H., & Alotaish, M. S. M. (2017). Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment: Evidence from China. *Economic Research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 777-788.
- Armutlulu, I., Canel, C., & Porterfield, R. (2011). The Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investment. *Modern Economy*, 2(05), 717.
- Arndt, C., Buch, C. M., & Schnitzer, M. E. (2010). FDI and Domestic Investment: An Industry-level View. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 10(1).
- Aybar, S. (2016). Determinants of Turkish Outward Foreign Direct Investment. *Transnational Corporations Review*, 8(1), 79-92.
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single equation Framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Belderbos, R. A. (1992). Large Multinational Enterprises Based in a Small Economy: Effects on Domestic Investment. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 128(3), 543-557.
- Braunerhjelm, P., Oxelheim, L., & Thulin, P. (2005). The Relationship between Domestic and Outward Foreign direct investment: The Role of Industry-specific Effects. *International Business Review*, 14(6), 677-694.
- Desai, M. A., Foley, C. F., & Hines Jr, J. R. (2005). Foreign Direct Investment and the Domestic Capital Stock. *American Economic Review*, 95(2), 33-38.
- Erdilek, A. (2003). A Comparative Analysis of Inward and Outward FDI in Turkey. *Transnational Corporations*, 12(3), 79-106.
- Feldstein, M. S. (1995). The Effects of Outbound Foreign Direct Investment on the Domestic Capital Stock. In *The effects of Taxation on Multinational Corporations* (pp. 43-66). University of Chicago Press.
- Hejazi, W., & Pauly, P. (2003). Motivations for FDI and Domestic Capital Formation. *Journal of International Business Studies*, 34(3), 282-289.

Herring, R., & Willett, T. D. (1973). Relationship Between US Direct Investment at Home and Abroad. *Rivista Internazionale Di Scienze Economiche E Commerciali*, 20(1), 72-82.

Herzer, D., & Schrooten, M. (2008). Outward FDI and Domestic Investment in Two Industrialized Countries. *Economics letters*, 99(1), 139-143.

Hsu, W. C., Wang, C., & Clegg, J. (2015). The Effects of Outward Foreign Direct investment on Fixed-Capital Formation at Home: The Roles of Host Location and Industry Characteristics. *Global Economic Review*, 44(3), 353-368.

Kayam, S., & Hisarciklilar, M. (2009). Determinants of Turkish FDI Abroad. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 11.

Knoerich, J. (2017). How Does Outward Foreign Direct Investment Contribute to Economic Development in Less Advanced Home Countries?. *Oxford Development Studies*, 45(4), 443-459.

Li, P. P. (2007). Toward an Integrated Theory of Multinational Evolution: The evidence of Chinese Multinational Enterprises as Latecomers. *Journal of International Management*, 13(3), 296-318.

Noorzoy, M. S. (1980). Flows of Direct Investment and Their Effects on US Domestic Investment. *Economics Letters*, 5(4), 311-317.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Shin, Y., Yu, B., & Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer, New York, NY.

Stevens, G. V., & Lipsey, R. E. (1992). Interactions between Domestic and Foreign Investment. *Journal of International Money and Finance*, 11(1), 40-62.

Tan, B. W., Goh, S. K., & Wong, K. N. (2016). The Effects of Inward and Outward FDI on Domestic Investment: Evidence Using Panel Data of ASEAN-8 Countries. *Journal of Business Economics and Management*, 17(5), 717-733.

UNCTAD (2019). *World Investment Report 2019: Special Economic Zones*. New York, NY: United Nations.

Yildirim, C. (2017). Turkey's Outward Foreign Direct Investment: Trends and Patterns of Mergers and Acquisitions. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(3), 276-293.

You, K., & Solomon, O. H. (2015). China's Outward Foreign Direct Investment and Domestic Investment: An Industrial Level Analysis. *China Economic Review*, 34, 249-260.

Cyber Ostracism In The Context Of Its Organizational Precursors And Outcomes

Suudan Gökçe GÖK*

Geliş Tarihi (Received): 20.07.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 04.09.2020

Abstract

Employees play a major role in efficiency and sustainability of organizations in this ever-competitive market upon the advent of digitalization in today's globalized world. The effective use of labor force affects attitudes and behaviors of employees and relationships between organizations and employees. The phenomenon of ostracism refers to social interactions in which one or more group members are ignored and excluded. The phenomenon of exclusion observed among all living things living in a community and in social relationships with each other is also common in working life, which is a part of social life. Exclusion can cause mental, physical, and organizational negativities on individuals. These negative outcomes increase the importance of exclusion that is common in organizations. From this perspective, the aim of the study is to discuss cyber ostracism in the context of organizational precursors and outcomes, and address how they affect organizations and their employees along with some solutions. A qualitative method was adopted for this study, and thus a document review was performed as a means of data collection.

Keywords: Ostracism, organizational ostracism, cyber ostracism

Örgütsel Öncülleri ve Sonuçları Bağlamında Siber Dışlanma

Öz

Globalleşen Günümüz dünyasında dijitalleşmeyle beraber artan rekabet ortamında örgütlerin verimliliklerini ve devamlılıklarını sağlayabilmeleri için çalışanların rolü büyük önem arz etmektedir. İş gücünün etkin kullanımı örgüt çalışanlarının gerek tutum ve davranışlarını gerekse örgüt ve çalışan ilişkilerini etkilemektedir. Dışlanma olgusu, bir veya daha fazla grup üyesinin görmezden gelindiği ve dışlandığı sosyal etkileşimleri ifade etmektedir. Topluluk halinde yaşayan ve birbirleri ile sosyal ilişkiler içinde bulunan bütün canlılar arasında gözlemlenen dışlanma olgusu, sosyal yaşamın bir parçası olan çalışma hayatında da yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışlanma kişiler üzerinde zihinsel, fiziksel ve örgütsel olumsuzluklara sebep olabilmektedir. Bu olumsuz çıktılar, örgütlerde yaygın olarak karşımıza çıkan dışlanmanın önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma ile örgütsel öncülleri ve sonuçları bağlamında siber dışlanmaya değinilerek, örgütleri ve çalışanları nasıl etkilediği, çözüm önerileri ile ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve bu doğrultuda veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dışlanma, sosyal dışlanma, siber dışlanma

* Academician Doctor, Ankara Hacı Bayram Veli University PSMYO, Accounting and Tax Applications Department, suudan.gok@hbv.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3822-2605>

1. Introduction

The widespread use of information technologies and internet brings various problems along with the benefits. A different form of ostracism has emerged with the increasing use of information technologies and the Internet in the workplaces. Along with Internet access, the use of social media is also increasing paving the way for different forms of ostracism in organizations. Employees working in harmony within the organization is something expected but it is difficult to realize such situation. Conflicts among employees in organizations, problems arising from individual and organizational reasons can lead to undesirable negative behaviors. These behaviors may affect the individual, other employees and the organization negatively. Since the different types of exhibited behavior threaten the outputs of the organization, organizations take certain precautions and implement different practices to prevent these unexpected behaviors.

Social psychologists argue that people have strong urges to create and sustain reliable and positive social group memberships, and this results from the basic need of belonging (Baumeister and Tice, 1990; Strauss and Corbin, 1990). The fact that this need arguably and usually represents group membership is explained from the perspective of protection and reproduction opportunities based on the principles of evolutionary psychology, and that is why it is considered to develop in not only people but also other social species by means of natural selection (Gruter and Masters, 1986; Williams, 2001, 2007). On the contrary, the fear of being ostracized from major social groups and relations tends to profoundly take root in people, and it generates a tendency of anxiety and causing pain in such a form of ostracism (Eisenberger et al., 2003).

The phenomenon of ostracism stands for social interactions in which one or more than one group members are ignored and excluded, and researchers take more and more interest in this phenomenon (Williams, 2007). There have been scores of experimental studies over ostracism and its effects in recent years (Stroud et al., 2000; Eisenberger et al., 2003). The analyses, most of which are qualitative, inferred that ostracism is both rampant and harmful (Williams et al., 2000; Zadro et al., 2004; Zadro and Williams, 2006; Eisenberger et al., 2003; Williams, 2007; Gunnar et al., 2003).

In this context, cyber ostracism has become an important problem of today's organizations. Such behaviors which have been understood in recent years are frequently discussed in the literature. These are one of the undesired behaviors in organizational ostracism and discussed in the context of social, psychological exclusion and social rejection in the

literature. In this context, this study will focus on cyber ostracism in the context of its organizational precursors and outcomes, and how it affects organizations and employees, and solutions will be recommended. There are studies on psychological, social and organizational ostracism in Turkish literature, however, there are no studies on cyber ostracism (Coşkun, 2018; Çelik and Koşar, 2014; Halis and Demirel, 2016; Şahin and Coşkun, 2009; Yıldırım and Akın, 2018) . In this context, the effects of macro economic variables on ostracism types will be discussed in the present study to contribute to the Turkish literature. Furthermore, the research topic will be investigated in the context of Turkey, and the aim of the study is to conceptualize cyber ostracism.

2. Conceptual Framework

In today's globalizing world, employees have a crucial role for organizations to ensure their efficiency and continuity in an increasingly competitive environment in parallel with digitalization. Effective use of the workforce affects both the attitudes and behaviors of employees and the relationship between the organization and employees. One such behavior is organizational ostracism.

Ostracism, feeling invisible, abstraction and rejection from the social interactions of those around you, and being treated as if you do not exist is a common phenomenon that occurs in a wide range of social environments (Williams, 2001). Such experiences are often collected under the term of ostracism (Williams, 1997, 2007), but are also expressed in many different words. In everyday language, terms such as "shy", "avoidance," "anger", "exile", "expulsion", "ignoring", "neglect", and "silent treatment" are examples of behavior and experiences that may reflect different manifestations of the ostracism phenomenon (Williams, 1997, 2001). Furthermore, this diversity is also clearly seen in the scientific literature. For example, *feuding* means "deliberate and systematic exclusion of an individual who was once included in the group" (Anderson, 2009). Ostracism, observed among all living things living in a community and in social relations with each other, is also common in working life, which is a part of social life (Hales et al., 2016; Zhao et al., 2013; Robinson, et al., 2013; Ferris et al., 2008; Hitlan et al., 2006; Fox and Stallworth, 2005). Ostracism is a ubiquitous phenomenon, it occurs in various social environments and creates negative effects on individuals (Ramsey & Jones, 2016). It is a part of individuals' lives and is a phenomenon they can encounter throughout their lives. Every individual can be exposed to ostracism throughout his/her life and can potentially be the source of ostracism (Williams, Cheung and Choi, 2000). Ostracism can have negative mental and physical effects on individuals and cause organizational problems as well

(Lustenberger & Jagacinski, 2010; Yang, 2012; Robinson et al., 2013; Williams, 2007a; Zhao & Xia, 2017). These negative outcomes increase the importance of ostracism that we commonly encounter in organizations.

2.1. Types of Ostracism

While the types of ostracism in organizations are classified in different ways, they are primarily divided into physical, social and cyber/virtual ostracism (Harvey et al., 2018: 3). Physical ostracism involves distancing or removing yourself or others from a social situation. Other forms of physical ostracism include expulsion, exile, and lonesome privacy (Harvey et al., 2018: 3). Social ostracism is considered as a comprehensive phenomenon that indicates being left alone in any type of relationship and not being included social communication (Williams, 2007). Social exclusion is sometimes defined as direct declaration of dislike, a humiliation statement, or simply being left alone or isolated which may occur without the previous behaviors (Twenge et al., 2001).

2.1. 1. Social Ostracism

Social ostracism, interpersonal rejection, maltreatment and exclusion have been the focus of organizational studies (Balliet and Ferris, 2013; Zhao et al., 2013). It leads to a great deal of adverse consequences both in organizational and individual level as it causes social pain (Chung, 2008). Ostracism is described as "the extent of one's perception of being ignored or ostracized by others in a workplace" (Ferris et al., 2008). It threatens the fundamental requirements of self-esteem, the need for belonging, control and meaningful existence. Organizational ostracism studies report that it can be caused by any organizational member including auditors, in-group or out-of-group coworker or customer. However, the perception of being ostracized is subjective. The ostracized individual at a workplace could behave in a police and behavioral way to his/her colleagues (Ferris, 2015; Zhao et al., 2013). Such adverse outcomes affect one's ability to sustain life, health, job satisfaction and organizational citizenship behavior (Wu et al., 2013). However, many studies concentrated on this aspect and reported its effects on interpersonal behaviors, civil conduct and organizational performance (Balliet and Ferris, 2013; Zhao, 2017; Wu et al., 2013). Researchers have recently paid more attention to the overall effect on organizational progress (Zhao, 2017). These studies have promoted the importance of social ties in organizations (Wesselmann et al., 2013).

Social ostracism is considered to be an overarching phenomenon that points to being left alone in any context and lack of social interaction with one (Williams, 2007). There is a

relation or interaction between ostracized and ostracizing individuals or groups that goes on for a while over the course of social ostracism. At some point of that relation or interaction, the group or the individual explicitly tells the ostracized person that he/she is not liked or wanted, and ends relations with him/her or starts to keep him/her out of the group (Twenge et al., 2001).

When it comes to psychological ostracism described as a state of being ignored or disregarded, ostracized people think their current state would not improve under the circumstances or they could not develop new relations. As a result, they may have a feeling that they fail to build social relations. Therefore, psychologically-ostracized individuals feel pain as they cannot clearly get a positive feedback from their relations with other individuals or groups (Molden et al., 2009).

The prevalence of imposing ostracism is categorized in two groups: Fully and partially. In case of full ostracism, an individual is both ignored by all members, and excluded from all group activities (Williams, Sommer, 1997). In case of partial ostracism, an individual is ignored by some members of the group and partially excluded from group activities (Chen & Williams, 2007; Jones et al., 2009). Williams (1997) reports that this form of ostracism can manifest itself in a physical or social manner. Physical ostracism is described as desolation (seclusion), exile or time-out in a separate room. Social ostracism is being ostracized with the presence of others (Williams & Sommer, 1997). This form of ostracism blocks meeting four basic needs of people and leads to negative feelings in them (Williams, 2009). The needs that are blocked are:

- Need for self-esteem,
- Need for belonging,
- Need for control
- Need for meaningful existence (Williams, 2007).

2.2.2. Cyber Ostracism

Cyber ostracism is defined as observed or perceived ostracism in non-face to face forms of communication. These include not responding to e-mails, social media, Whatsapp groups, or phone calls, or being neglected over the Internet. Cyber ostracism can be more or less annoying than social or physical ostracism. It is also more ambiguous (for example, ostracism may be intentional or may be due to a technological problem) and lacks the ease of explaining such situations in face-to-face communication (Williams et al., 2000: 750).

Cyber ostracism can occur in organizations as follows:

- Ignoring social media connection requests.
- Not responding to e-mails.

- Colleagues' antipathetic behavior for comments.
- Being removed from a friends list.
- Not being included into groups.
- Regular reset or deletion of passwords within the management.
- Not being included in new software applications (Harvey et al., 2018: 45)

In his model, Williams (2009) stated that business units and virtual communication may be associated with both increased cyber ostracism and feelings of exclusion and decreased sense of belonging. In addition, certain aspects of organizational culture, such as competitiveness, can lead to ostracism. Employees who focus on their own results in competitive organizations can ostracize others intentionally or unintentionally in order to obtain valuable resources. Moreover, ignoring colleagues can be normative and even approved as part of organizational culture. That is, it can be tolerated or modeled by managers when others are excluded and then copied by subordinates (Gamian et al., 2018: 14-14).

When organizational outcomes are examined around these classifications; ostracism behaviors are considered as potential determinants of both organizational and personal factors (Gamian et al., 2018: 14). People who are in any way different from the group norms are in danger of being ignored or rejected. It has been stated that some personal characteristics such as low self-esteem, high neuroticism, low compatibility, and low expression are associated with organizational ostracism (Gamian et al., 2018: 14). In this context, it has been determined in the literature that the personality traits of both employers and employees have an effect on ostracism status (Wang, 2014: 7). Gender is considered an important personal factor that leads to differences in organizational ostracism. However, it is not possible to make a clear generalization based on gender (McCarty, 2015: 2). Another personal factor that leads to organizational ostracism is age. It is stated that adults are more affected by ostracism than compared to young children and adolescents. This is attributed to the continued development of social cognition in the brain during adolescence (Tutar et al., 2018: 182).

Further research should also focus not just on targeted employees but on sources of ostracism and observers as well, in addition to the negative effects of ostracism on the whole organization. As the literature on workplace bullying suggests, negative activities cause severe damage to the whole organization in the form of increased absenteeism, lowered job performance and higher employee turnover (Hoel, Sheehan, Cooper, & Einarsen, 2011). It is possible that silent treatment and exclusion at the workplace can also damage an organization's image and generate real monetary costs.

The causes of cyber ostracism are analyzed in organizations in two aspects in: Purposeful/intentional and non-purposeful/unintentional

2.2.2.1. Unintentional ostracism

Researchers argue that ostracized individuals are not aware of the fact that they exhibit ostracizing behaviors in some cases. An ostracizing person/persons may be distracted, confused or preoccupied and forget about someone else without even realizing it. For instance, a group of people who go on a lunch may forget inviting one of their friends as this person may work somewhere else or be new in the workplace. In this case, nobody has any harmful intention or any intention at all. This is one of the intentional causes (Gök, 2020).

2.2.2.2. Intentional ostracism

It is reported that ostracism is intentionally imposed in organizations. If the work commitment of an ostracized person is poor, the cognitive cost of ostracism tends to be far less. This is because social relations of such people in a workplace are poor. Therefore, being indifferent to them or exhibiting other ostracizing behaviors do not affect them much. On the other hand, intentional ostracism serve to change/remove conflict solutions and response to conflicts or behaviors considered to be abnormal (Robinson, O'Reilly and Wang, 2013).

3. Effect of Cyber Ostracism on Organizational Ostracism

Organizational ostracism, which is the breach of social norms that must be adopted in a workplace, manifests itself in the form of keeping quiet, refraining from talking and avoiding eye contact, distantiation and keeping essential information back (Williams, 2001; Li and Tian, 2016; Mlika et al., 2017). Organizational ostracism is a phenomenon that causes "social pain" that people may experience at least once in their career and on a regular basis in some cases (Eisenberger, Lieberman and Williams, 2003; MacDonald and Leary, 2005; Ferris et al., 2008; Nezlek, Wesselmann, Wheeler and Williams 2015). Social pain is characterized by isolation that one keeps to himself/herself, refrains from sharing with others and in time ends up having the urge to protect himself/herself.

Ostracism, rejection or ignorance of a person (or a group) by another person (or another group) is described as blocking one's interpersonal relations, success in career or positive self-esteem (Hitlan et al., 2006: 217). Therefore, organizational ostracism includes behaviors that disconnect one from valuable interpersonal relations in a workplace, from coworkers for instance, superiors or social friendship in general and that yet qualify for the active and official

breach of labor contract. In addition, it blocks the completion of tasks and efficient cooperation at work, and thus adversely affects individual and organizational efficiency, too (Hitland et al., 2006).

3.1. Macro-Organizational Variables That Affect Cyber Ostracism

Several organizational factors are related to workplace ostracism. Taking macroorganizational features into consideration, Robinson and Schabram (2017) highlighted organizational structure, organizational culture and organizational diversity in relation to ostracism. It is necessary to gather empirical data to determine the risks of these various factors for promoting ostracism. Future research should thus concentrate on completing longitudinal studies that would demonstrate both causal and reverse-causal directions.

3.1.1. Organizational structure

Organizational structure stands for delegation, organization and coordination of tasks and roles. First of all, ostracism may be affected by physical positions of employees in an organization. The extent of delegation among departments, and the number of telecommunication and virtual employees may affect the likelihood of ostracism. It is established that the ability of employees to work from a distance enhances the sense of isolation and quitting (Harpaz, 2002).

3.1.2. Culture

Organizational culture stands for common values and norms, attitudes and behaviors. Culture, therefore, can affect ostracism in a few different ways. While many aspects of culture are well-established, the common aspect is whether or not it projects the competitive or collaborative conduct of an organization (Deutsch, 1968). Organizations may promote unintentional ostracism. The worst-case scenario is the one where such an environment promotes the competition of individuals to ostracize from valuable sources (Lancaster, 1986). In this case, ostracism is avoided as it would hurt the interests of actors, and punitive ostracism is less likely to emerge due to close relations.

3.1.3. Organizational diversity

An organization is diverse to the extent of being composed of individuals and groups with various dimensions such as race, cultural background, language, age and gender. Individual members join an organization with different expectations about social interactions based on past cultural experiences inside and outside the organization. Ostracism may occur once there is incoherence with those expectations, and none of the individuals is designed by

an actor. For instance, employees who are heavily invested in their work would suffer from ostracism more than their coworkers who consider their work a paycheck. As those with self-esteem intertwined with their career development consider their work a duty (Pratt, Rockmann and Kaufmann, 2006), they deem ostracism a personal failure (Wrzesniewski, McCauley, Rozin and Schwartz, 1997). Other studies suggest that employees with a higher degree of commitment to their organization are more likely to be affected compared to other employees (Gouldner, 1960).

4. Results and Conclusion

The increasing use of social media and internet applications in the digitalized world has become a part of the lives of employees and thus affects business life. A number of negative situations occurring in the virtual environment result in ostracism and cause the individual to feel excluded from the organization or the group in which he/she is included. This in turn negatively affects the performance and productivity of the employee and negatively affects the output of the organization.

Presence of perceived ostracism in organizations threatens the efficiency and effectiveness of the organizations, and therefore their success; which has made it necessary for organizations to take measures to ensure that employees will not be ostracized. At this point, organization managers have important duties to reduce or eliminate the perception of ostracism in organizations. Organizations that adopt an approach that prioritizes their employees will try to increase their performance by motivating their employees. In addition, organizations that try to prevent behavior that will cause negative outcomes in the organization or take the necessary measures against such behavior will have the upper hand. On the other hand, further studies are needed that managers and interested parties can refer to. In this context, the negative effects of cyber ostracism and the reduction of the perception of ostracism and the attitudes and behaviors that will lead to ostracism in organizations have been discussed in the present study. We are of the opinion that this study may contribute to the relevant parties (sector, enterprises, managers, employees, legislators, etc.) and the literature due to the limited number of studies on this subject.

References

- Anderson, J. W. (2009). Organizational shunning: The disciplinary functions of “non-sense”. *Atl. J. Commun.*, 17, 36–50.
- Balliet, D., & Ferris, D. L. (2013). Ostracism and prosocial behavior: A social dilemma perspective. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 120(2), 298-308.
- Baumeister, R. F., & Tice, D. M. (1990). Point-counterpoints: anxiety and social exclusion. *J. Soc. Clin. Psychol.*, 9, 165–195.
- Çelik, C., & Koşar, A. (2014). Örgüt Kültürü Ve İşyerinde Dışlanma Arasındaki İlişki. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 47-62.
- Chung, Y. W., & Kim, T. (2017). Impact of using social network services on workplace ostracism, job satisfaction, and innovative behaviour. *Behaviour & Information Technology*, 36(12), 1235-1243.
- Coşkun, A. (2018). Ortaokula devam eden öğrencilerde akran zorbalığına neden olan etkenlerin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Deutsch, K. W. (1968). *The analysis of international relations* (Vol. 12). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D., & Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? *An fMRI Study of Social Exclusion. Science*, 302, 290-292.
- Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W., & Lian, H. (2008). The Development and validation of the workplace ostracism scale. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348-1366.
- Ferris, D. L., Lian, H., Brown, D. J., & Morrison, R. (2015). Ostracism, self-esteem, and job performance: When do we self-verify and when do we self-enhance?. *Academy of Management Journal*, 58(1), 279-297.
- Fox, S., & Stallworth, L. E. (2005). Racial/ethnic bullying: Exploring links between bullying and racism in the US workplace. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 438–456.
- Gök, S. G. (2020). Organizational Behavior with Different Dimensions. A. Bedük (Ed.), *Ostracism*. Ankara: Gazi Bookstore.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American sociological review*, 161-178.
- Gruter, M., & Masters, R. D. (1986). Ostracism: A social and biological phenomenon. *Ethology and Sociobiology*, 7, 149-395.
- Hales, A. H., Kassner, M. P., Williams, K. D., & Graziano, W. G. (2016). Disagreeableness as a cause and consequence of ostracism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(6), 782-797.
- Halis, M., & Demirel, Y. (2016). Sosyal desteğin örgütsel soyutlama (dışlanma) üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (11), 318-335.

- Harpaz, I. (2002). Advantages and disadvantages of telecommuting for the individual, organization and society. *Work Study*, 51(2/3), 74-80
- Hitlan, R. T., Clifton, R. J., & DeSoto, M. C. (2006). Perceived exclusion in the workplace: The moderating effects of gender on work-related attitudes and psychological health. *North American Journal of Psychology*, 8, 217-236.
- Hitlan, R. T., Kelly, K. M., Schepman, S., Schneider, K. T., & Zarate, M. A. (2006). Language exclusion and the consequences of perceived ostracism in the workplace. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10, 56–70.
- Hoel, H., Sheehan, M., Cooper, C. L., & Einarsen, S. (2011). Organisational effects of workplace bullying. In S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and harassment in the workplace. Developments in theory, research, and practice* (pp. 129–148). Boca Raton: CRC Press.
- Jones, E. E., Carter-Sowell, A. R., Kelly, J. R., & Williams, K. D. (2009). ‘I’m out of the loop’: Ostracism through information exclusion. *Group Processes and Intergroup Relations*, 12, 157-174.
- Lancaster, J. B. (1986). Primate social behavior and ostracism. *Ethology and Sociobiology*, 7(3-4), 215-225.
- Li, C., & Tian, Y. (2016). Influence of workplace ostracism on employee voice behavior. *American Journal of Mathematical and Management Sciences*, 35(4), 281-296.
- Lustenberger, D. E., & Jagacinski, C. M. (2010). Exploring the effects of ostracism on performance and intrinsic motivation. *Human Performance*, 23(4), 283-304.
- MacDonald, G., & Leary, M. R. (2005). Why does social exclusion hurt? *The relationship between social and physical pain. Psychological Bulletin*, 131, 202–223.
- Mccarty, M. K. (2015). *Exclusion from gender counter-stereotypic activities: Proximal and distal effects (Unpublished doctorate thesis)*. Purdue University, West Lafayette, Indiana.
- Molden, D. C., Lucas, G. M., Gardner, W. L., Dean, K., & Knowles, M. L. (2009). Motivations for prevention or promotion following social exclusion: Being rejected versus being ignored. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(2), 415.
- Nezlek, J. B., Wesselmann, E. D., Wheeler, L., & Williams, K. D. (2015). Ostracism in everyday life: The effects of ostracism on those who ostracize. *The Journal of Social Psychology*, 155(5), 432-451.
- Pratt, M. G., Rockmann, K. W., & Kaufmann, J. B. (2006). Constructing Professional identity: The role of work and identity learning cycles in the customization of identity among medical residents. *Academy of Management Journal*, 49(2), 235-262
- Robinson, S. L., O’Reilly, J., & Wang, W. (2013). Invisible at work: An integrated model of workplace ostracism. *Journal of Management*, 39(1), 203-231

- Robinson, S., & Schabram, K. (2017). Workplace ostracism. In K. D. Kipling & S. A. Nida (Eds.), *Ostracism, Exclusion, And Rejection* (pp. 224–239). New York: Routledge.
- Şahin, T., & Coşkun, S. (2009). Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Straus, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. London: Sage Publications, Inc.
- Stroud, L. R., Tanofsky-Kraff, M., Wilfley, D. E., & Salovey, P. (2000). The Yale Interpersonal Stressor (YIPS): Affective, physiological, and behavioral responses to a novel interpersonal rejection paradigm. *Annals of Behavioral Medicine*, 22(3), 204.
- Twenge, J.M., Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior. *J. Pers. Soc. Psychol.*, 81, 1058-1069.
- Wang, B. (2014). *Dispositional agreeableness predicts ostracizing others at work (Unpublished master thesis)*. Michigan State University, Michigan.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The power of silence*. New York, NY: Guilford Press.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annu. Rev. Psychol.*, 58, 425–452.
- Williams, K. D. (2009). *Ostracism: A temporal need - threat model*. *Advances in Experimental Social Psychology*, 41, 275-314
- Williams, K. D., & Gerber, J. (2005). Ostracism: The making of the ignored and excluded mind. *Interaction Studies*, 6(3), 359-374.
- Williams, K. D., & Sommer, K. L. (1997). Social ostracism by coworkers: Does rejection lead to loafing or compensation?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 693-706.
- Williams, K. D., Cheung, C. K., & Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 748.
- Wrzesniewski, A., McCauley, C., Rozin, P., & Schwartz, B. (1997). Jobs, careers, and callings: People's relations to their work. *Journal of research in personality*, 31(1), 21-33.
- Yıldırım, E., & Akın, M. (2018). Örgütlerde dışlanma, sinizm ve pozitif-negatif duygusallık arasındaki ilişkiler: Pozitif ve negatif duygusallığın aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 427-449.
- Zadro, L., Boland, C., & Richardson, R. (2006). How long does it last? The persistence of the effects of ostracism in the socially anxious. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(5), 692-697.
- Zhao, H., & Xia, Q. (2017). An examination of the curvilinear relationship between workplace ostracism and knowledge hoarding. *Management Decision*, 55(2), 331-346.
- Zhao, H., Peng, Z., & Sheard, G. (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: The joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227.

Para Politikasının Asimetrik Etkileri: Türkiye’de Durum Asimetrisi

Can KARABIYIK*

Ela ÇOLPAN NART**

Geliş Tarihi (Received): 13.11.2019 – Kabul Tarihi (Accepted): 08.06.2020

Öz

Para politikası ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalar incelendiğinde, literatürün geniş olduğu, ancak analizlerde genellikle doğrusal yaklaşımların tercih edildiği görülmektedir. Bu yaklaşımlar, para-üretim ilişkisini, ekonominin konjonktürel koşulları gözetenilmeksizin açıklamaktadır. Bu çalışma, ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde uygulanan para politikasının çıktı üzerindeki etkisinin asimetrik olup olmadığını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla para-üretim ilişkisi, Markov rejim değişimi modeli ile tahminlenmiş ve para politikasının Türkiye’deki etkilerinin asimetrik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Markov rejim değişimi modeli bulguları Türkiye ekonomisinin büyüme rejiminde ortalama %1.82 büyüdüğünü, daralma rejiminde ortalama %3.39 küçüldüğünü ve döviz kurundaki artışların büyümeyi yavaşlattığını göstermektedir. Son olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın genişleme rejiminde reel etki meydana getirebildiği ancak durgunluk ile mücadelede reel etki yaratamadığına dair ekonometrik kanıtlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası Asimetrisi, Konjonktür Karşıtı Para Politikası, Doğrusal Olmayan Zaman Serileri, Markov Rejim Değişim Modeli

Asymmetric Effects of Monetary Policy: State Asymmetry in Turkey

Abstract

When empirical studies investigating the relationship between monetary policy and growth are examined, it is seen that the literature is extensive, however linear approaches are generally preferred in empirical analysis. These approaches explain the money-production relationship without considering the cyclical conditions of the economy. This study aims to investigate whether the effect of the implemented monetary policy on the output is asymmetric during the expansion and contraction periods of the economy. For this purpose, the money- production relationship is estimated by Markov regime switching model and it is concluded that the effects of monetary policy in Turkey are asymmetric. Markov Regime Switching model findings show that Turkish Economy grows 1.82% on an average in the expansion shrinks 3.39% on an average in the contraction and an increase in the exchange rate slows the economic growth in Turkey. Finally obtained econometric evidence shows that The Central Bank of Turkey can bring real effect in expansion regime but not create real impact in the fight against recession.

Keywords: Monetary Policy Asymmetry, Counter-cyclical Monetary Policy, Non-Linear Time Series, Markov Regime Switching Model

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, c_karabiyik@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7255-7946>

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, ela.nart@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4145-911X>

Giriş

Para politikası üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde para politikası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma olduğu göze çarpmaktadır. Ancak söz konusu çalışmalarda genellikle doğrusal ekonometrik yöntemler tercih edilmiştir. Oysa para politikasının ortaya çıkarttığı etkilerin, ekonominin genişleme ve daralma rejimlerinde aynı ya da doğrusal olup olmadığı uzun süredir iktisatçılar tarafından tartışılmaktadır. 1920’li yılların sonlarına kadar para politikasının etkilerinin simetrik olduğuna dair görüş yaygındı. Bu görüşe göre iktisadi aktivite genişletici para politikalarıyla hızlandırılabilen ve daraltıcı para politikalarıyla yavaşlatılabilmekteydi. Ancak bu görüş, 1929 Büyük Buhranı’nda genişletici para politikasının etkin sonuç vermemesi sonucu sarsılmıştır. Söz konusu dönemde sıkı para politikasının ekonomiyi yavaşlatma üzerindeki etkisinin, gevşek politikanın canlandırıcı etkisinden daha güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Zakir ve Malik, 2013, s. 2). Sonuç olarak, para politikasının asimetric etkilerinin varlığına dair tartışmalar başlamıştır.

1930’lu yıllarda; para politikasının toplam ekonomik faaliyet üzerindeki etkilerinin asimetric ve ekonominin genişleme rejiminde daha etkili olduğu Keynes ve Pigou tarafından iddia edilmiştir. 1960’lı yıllarda ise, daralma dönemlerinde para politikası uygulamalarıyla daha etkin sonuçlar alınabileceği öne sürülmüştür (Garcia ve Schaller, 2002, s. 102). Keynes, "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" isimli kitabında, para politikasının efektif talep yetersizliğini önlemede yetersiz olduğunu öne sürmüştür. Keynes’e göre bu yetersizliğin nedeni; fiyatların aşağı yönlü katı, yukarı yönlü ise esnek olmasıdır. Bu mekanizma literatürde “ipi çekme (pushing on a string)” teorisi olarak adlandırılmıştır. Para politikasının asimetric etkileri için ipi çekme teorisini Barnichon, Matthes ve Sablik (2017) bir benzetme yardımıyla açıklamıştır: “Bir ucunda para politikası diğer ucunda ise ekonomi olan bir ip olduğunu varsayalım. Ekonomi enflasyonist bir sürece girdiğinde, ekonomiyi soğutmak amacıyla daraltıcı para politikası uygulamak, fiyat istikrarını sağlamak için ekonominin bağlı olduğu ipin para politikası tarafından çekilmesine benzemektedir ve işe yarar bir politikadır. Öte yandan yavaşlamakta olan bir ekonomiyi canlandırmak için genişletici para politikası uygulamak ise ipi itmeye benzer ve çok etkili değildir”. Son dönemde yapılmış olan çalışmalar, para politikalarının etkilerinin ülkelere ve uygulandığı döneme özgü sonuçlar doğurduğunu, doğrusal olmadığını, bir başka deyişle de asimetric olduğunu göstermektedir (Ergeç, 2009b; Sola, Spagnolo ve Spagnolo, 2007; Tenreyro ve Thwaites, 2016; Thoma, 1994). Para politikalarının iktisadi faaliyet üzerinde meydana getirdiği etkileri incelemeye yönelik olarak gerçekleştirilen ampirik ve teorik çalışmalar, para politikasının çeşitli nedenlerle asimetric

etkileri olabileceğini ortaya koymuştur (Rhee ve Rich, 1995; Thoma, 1994). Harcamaların iş döngüsündeki farklı noktalarda reel faiz oranlarına daha çok veya daha az duyarlı olması, finansal sistemdeki bozukluklar, para politikasının aktarımının farklı zamanlarda şiddetlenmesi veya azalması, fiyatların daha katı ya da daha esnek olması, para politikasının sistematik bileşenlerinin farklı davranışlarda bulunması gibi nedenlerle asimetrik etkiler ortaya çıkabilmektedir (Tenreyro ve Thwaites, 2016, s. 44).

İktisadi teoride tanımlanmış olan dört tip para politikası asimetrisi bulunmaktadır (Ergeç, 2009a, s. 69). Bunlar: “*beklenen ve beklenmeyen para politikaların asimetrik etkileri*”, “*yön asimetrisi*”, “*büyüklik asimetrisi*” ve “*durum asimetrisi*” olarak sıralanmaktadır. Beklenen ve beklenmeyen para politikaların asimetrik etkilerine göre, toplum tarafından beklenmeyen para politikası uygulamalarının çıktı üzerinde etkileri, toplum tarafından beklenen para politikalarının çıktı üzerindeki etkisinden büyük olmaktadır. Yön (pozitif ve negatif şok) asimetrisi, daraltıcı bir para politikasının çıktı üzerinde yarattığı etkinin, aynı şiddetteki bir genişletici para politikasının yarattığı etkiden farklı olması durumunu ifade etmektedir. Büyüklik asimetrisi (büyük ve küçük şokların asimetrik etkileri), büyük parasal şokların, küçük parasal şoklara nazaran daha büyük reel etkiler ortaya çıkarması olarak tanımlanmaktadır. Durum asimetrisi ise, parasal şokların çıktı üzerindeki etkilerinin, ekonominin içerisinde bulunduğu iktisadi durumla alakalı olduğunu belirtmektedir. Buna göre, ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde uygulanan eş şiddetli parasal şoklar farklı neticeler doğuracaktır.

Para politikasının tüketim, yatırım, çıktı ve işsizlik gibi makro iktisadi büyüklükler üzerindeki asimetrik etkilerinin incelendiği geniş bir literatür mevcut olmakla birlikte, varlık fiyatları üzerindeki asimetrik etkiye dair de pek çok çalışma mevcuttur. Örneğin: Cover (1992), Thoma (1994), Rhee ve Rich (1995), Karras (1996a) ve Karras (1996b) uygulanan pozitif ve negatif para politikası şoklarının çıktı üzerindeki yön asimetrisini; Garcia ve Schaller (2002), Kakes (1998) ve Kato, Ui, ve Watanabe (1999) para politikasının ekonominin farklı rejimlerindeki durum asimetrisini; Weise (1999) ile Donayre (2014) büyüklük asimetrisini; Khundrakpam (2017) ise beklenen ve beklenmeyen para politikası şoklarının asimetrik etkilerini incelemişlerdir. Bu bilgilere ilave olarak, para politikası asimetrisini araştıran seçilmiş bazı çalışmalar kapsamlı bir şekilde tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Para Politikası Asimetrisini Araştıran Kapsamlı Literatür

Yazar	Dönem	Ülke/Bölge	Değişkenler	Yöntem	Sonuçlar
Cover (1992)	1951-1987	ABD	Parasal büyüme oranı, faiz ve GSMH	İki aşamalı EKK	Yön asimetrisi mevcut
Morgan (1993)	1963-1992	ABD	Politika faizi, sözel göstergeler ve çıktı	İki aşamalı EKK	Yön asimetrisi mevcut
Thoma (1994)	1960-1989	ABD	M1 ve endüstriyel üretim endeksi	Doğrusal olmayan VAR modeli	Yön asimetrisi mevcut
Rhee ve Rich (1995)	1961-1990	ABD	M2, faiz ve büyüme	İki aşamalı EKK ve MRDM ¹	Yön asimetrisi mevcut
Karras (1996a)	1953-1990	18 Avrupa ülkesi	M1 büyüme oranı, faiz ve GSYİH	İki aşamalı EKK	Yön asimetrisi mevcut
Karras (1996b)	1950-1990	38 ülke	M1 büyüme oranı, faiz ve GSYİH	İki aşamalı EKK	Yön asimetrisi mevcut
Lenz (1997)	1975-1994	İsviçre	M1, reel GSMH, parasal taban, devlet tahvili getirisi, net dış ticaret	İki aşamalı EKK	Yön asimetrisi mevcut
Kakes (1998)	1971-1995	ABD, Almanya, İngiltere, Belçika ve Hollanda	Endüstriyel üretim endeksi ve kısa dönem faiz oranları	MRDM	Durum asimetrisi mevcut
Malone (2000)	1962-1999	ABD	M2 para arzı büyümesi ve endüstriyel çıktı	İki aşamalı EKK	Yön asimetrisi mevcut değil
Wong (2000)	1959-1994	ABD	Endüstriyel üretim endeksi, politika faizi, emtia fiyatları ve merkez bankası rezervleri	Rolling VAR	Yön asimetrisi mevcut
Agénor (2001)	1978-1999	Kore, Malezya, Filipinler ve Türkiye	Piyasa faiz oranı, reeskont oranı, parasal taban ve çıktı	VAR modeli	Asimetrik etki mevcut
Dolado ve María Dolores (2001)	1977-1997	İspanya	Politika faizi ve reel GSYİH büyümesi	MRDM	Durum asimetrisi mevcut

¹Markov Rejim Değişimi Modeli

Garcia ve Schaller (2002)	1947-1993	ABD	Tüketici fiyatları, M1, politika faizi ve büyüme	MRDM	Durum	asimetrisi mevcut
Sensier, Osborn, ve Öcal (2002)	1960-1994	İngiltere	Büyüme ve banka bono faizi	STAR ² modeli	Durum	asimetrisi mevcut
Lo ve Piger (2005)	1954-2002	ABD	Reel GSYİH, GSYİH deflatörü, piyasa faizi ve endüstriyel üretim endeksi	MRDM	Durum	asimetrisi mevcut
Telatar ve Hasanov (2006)	1990-2004	Türkiye	Endüstriyel üretim endeksi, TÜFE ve gecelik bankalararası faiz oranı	STVECM	Yön, büyüklük ve durum	asimetrisi mevcut
Ergeç (2009b)	1990-2006	Türkiye	M2 büyümesi, faiz oranları, sanayi üretim endeksi, TÜFE ve döviz kuru	İki aşamalı EKK	Yön	asimetrisi mevcut
Kucukkale ve Yamak (2009)	1987-2006	Türkiye	Endüstriyel üretim endeksi, M1, nominal hükümet harcamaları, TÜFE ve döviz kuru	Otoregresif sistem yöntemi	Beklenen ve beklenmeyen para politikası	asimetrisi mevcut
Tanrıöver ve Yamak (2012)	1990-2010	Türkiye	M1, reel GSYİH, TÜFE, bütçe açığı, döviz kuru ve üç aylık mevduat faizi	İki aşamalı EKK	Yön	asimetrisi mevcut
Kandemir Kocaaslan (2013)	1981-2009	ABD	Politika faizi, endüstriyel üretim endeksi ve finansal derinlik	MRDM	Durum	asimetrisi mevcut
Biçici (2015)	1998-2014	11 Orta Asya ve Balkan ülkesi	M2, TÜFE ve sanayi üretim endeksi	İki aşamalı EKK	Yön	asimetrisi mevcut
Ülke ve Berument (2015)	1990-2014	Türkiye	Bankalar arası gecelik faiz oranı, endüstriyel çıktı büyümesi, döviz kuru ve TÜFE	Doğrusal olmayan otoregresif model	Yön	asimetrisi mevcut
Yılanıcı, Tıraşoğlu, ve Arı (2016)	1990-2013	Türkiye	Faiz, çıktı, sermaye piyasası, döviz kuru ve TÜFE	Asimetrik etki tepki fonksiyonu	Yön	asimetrisi mevcut

² Yumuşak Geçişli Otoregresif (smooth transition autoregressive) Model

Kılınç ve Tunç (2019),	2006-2017	Türkiye	Kılınç ve Tunç (2014) para politikası şokları göstergesi, sektörel ve toplam endüstriyel üretim endeksleri	MRDM	Durum asimetrisi mevcut
------------------------	-----------	---------	--	------	-------------------------

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Para politikasının varlık fiyatları üzerindeki asimetrik etkilerini inceleyen çalışmalara örnek olarak ise Chen (2007) ile Balke, Brown, ve Yücel (2002) gösterilebilir: Chen (2007) para politikasının hisse senedi getirisi üzerindeki asimetrik etkisi; Balke, Brown, ve Yücel (2002) ise para politikasının petrol fiyatları üzerindeki asimetrik etkileri üzerine çalışmışlardır.

Cover (1992) geliştirdiği iki aşamalı EKK metodolojisiyle, para politikası asimetrisi literatürünün öncülerinden olmuştur. İzleyen dönemde gerçekleştirilen çok sayıda çalışma bu yöntemi kullanmıştır. Bu yaklaşıma göre ilk aşamada para politikasının içsel bileşenlerinin bulunabilmesi için para politikası süreci tahminlenmektedir ve modelden elde edilen hata terimleri para politikası göstergesi olarak kullanılmaktadır. İkinci aşamada ise, çıktı süreci tahminlenerek para politikasının yön asimetrisi ölçülmektedir. Rhee ve Rich (1995) ekonominin parasal değişkenlere verdiği tepkinin, asimetrik etkiler meydana getirebileceğine dair görüşü sorguladıkları ampirik çalışmalarında, (Cover, 1992)'nin geliştirdiği metodolojiyi, beklenen enflasyon serisine dayanacak şekilde Markov Rejim Değişimi Modeli ile genişleterek para politikasının yön asimetrisini incelemiştir. Markov Rejim Değişimi Modeli daha sonraları, bu çalışmada da olduğu gibi, durum asimetrisinin analizi için kullanılmıştır. Çünkü bu model iktisadi dalgalanmaların dönüm noktalarını başarı ile tahminleyerek, ele alınan dönemi genişleme ve daralma rejimlerine ayırabilmektedir. Dolado ve María Dolores (2001) ile Lo ve Piger (2005) durum asimetrisi için Markov Rejim Değişimi Modelini kullanan çalışmalar arasındadır. Ayrıca, durum asimetrisinin analizi için Star Modeli ve STVECM gibi modeller de tercih edilmiştir. Sensier, Osborn, ve Öcal (2002) Star Modelini, Telatar ve Hasanov (2006) ise STVECM modelini tercih eden çalışmalar arasındadır. Bu çalışmaların büyük kısmı gelişmiş ekonomiler için yapılmıştır ve Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomileri için yapılmış olan çalışmaların sayısı oldukça azdır.

Türkiye ekonomisi için yön ve büyüklük asimetrisinin varlığını inceleyen Telatar ve Hasanov (2006) negatif parasal şokların, ekonominin başlangıç durumuna bakılmaksızın, pozitif şokların etkisine kıyasla daha büyük çıktı ve daha küçük fiyat etkisine sahip olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca, farklı büyüklükteki parasal şokların, çıktı büyümesini ve enflasyon oranlarını orantısal olarak etkilediği bulunmuştur. Bu sonuçlar Türkiye'nin kısa

dönem arz eğrisinin dışbükey olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Öte yandan yön asimetrisinin iş çevrimleri açısından da incelendiği çalışmada, gevşek para politikasının çıktı büyümesi (enflasyon oranı) üzerindeki etkisinin artan kapasite kullanımı ile azaldığı (arttığı) ve sıkı para politikalarının etkilerinin iş çevrimine göre değişkenlik göstermediği bulunmuştur. Ergeç (2009a) hazırladığı teorik çalışmada, para politikası asimetrisi kavramını ele almış ve para politikası asimetrisine neden olan mekanizmaları açıklayarak teorik bir çerçeve çizmiştir. Bu teorik çalışmanın devamı niteliğinde bir çalışma olan Ergeç (2009b), Türkiye ekonomisi için yön asimetrisini test etmiştir. Elde edilen analiz bulguları, Türkiye ekonomisinde negatif parasal şokların üretim ve enflasyon üzerindeki etkilerinin, pozitif para şoklarından daha büyük olduğunu göstermektedir. Kucukkale ve Yamak (2009) ise, Türkiye'deki, beklenmeyen para politikası şoklarının reel iktisadi faaliyet üzerindeki asimetric etkisini ölçülmeyi amaçlamışlardır ve beklenmeyen para politikası şoklarının doğrudan ve oldukça anlamlı asimetric etkileri olduğunu saptamışlardır. Türkiye Ekonomisi için yön asimetrisini inceleyen bir diğer çalışma olan Tanrıöver ve Yamak (2012), negatif para şoklarının nötr olduğunu, pozitif para şoklarının ise çıktıyı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini iddia etmektedirler. Ülke ve Berument (2015) ise, sıkı para politikasının iktisadi teoride açıklandığı üzere döviz kurunu, çıktıyı ve fiyatlar genel seviyesini düşürdüğüne, gevşek para politikasının bu üç değişkeni tam aksi yönde etkilediğine ancak, bu etkinin gücünün sıkı para politikasına kıyasla düşük olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Buna ilave olarak, uygulanan şokun şiddeti arttırıldıkça, dar ile geniş para politikalarının meydana getirdiği etkilerin aralarındaki farkın büyüdüğü ve Türkiye'de yön asimetrisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye ekonomisinde para politikasının çıktı, sermaye piyasası, döviz kuru ve fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkilerinin asimetric olup olmadığını inceleyen Yılcı, Tıraşoğlu, ve Arı (2016) tarafından elde edilen bulgular ise, Türkiye'de yön asimetrisinin mevcut olduğunu ve sıkı para politikasının döviz kurunu arttırdığını göstermektedir. Öte yandan genişletici para politikalarının endüstriyel üretimi arttırdığı, hisse senedi fiyatlarını, fiyatlar genel seviyesini ve döviz kurunu ise azalttığı gözlemlenmiştir.

Buraya kadar açıklanmış olarak çalışmalar, genel olarak Türkiye'deki yön, büyüklük ve beklenen/beklenmeyen para politikası şokları asimetriclerini incelemişlerdir. Para politikasının durum asimetrisi ise genel olarak sanayileşmiş ekonomiler için incelenmiştir ve durum asimetrisinin Türkiye için analiz edildiği çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu çalışma Türkiye'de uygulanan para politikasının, ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde reel çıktı üzerinde asimetric bir etkiye sahip olup olmadığını araştırarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Türkiye için para politikasının durum asimetrisini inceleyerek literatüre katkıda bulunan Kılınç ve Tunç (2019) Türkiye’de durum asimetrisinin mevcut olduğu ve ekonominin daralma döneminde uygulanan para politikası şoklarının daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna ilave olarak analizde kullanılan sektörel veriler, para politikasının sektörel bazda yarattığı asimetrik etkiler hakkında detaylı bilgi vermektedir. Öte yandan Kılınç ve Tunç (2019) analizde kullanmış olduğu modelde döviz kuru değişkenine doğrudan yer vermemiştir. Döviz kuru değişkeni modele, modelde kullanılan Kılınç ve Tunç (2014) para politikası şokları göstergesi vasıtasıyla dolaylı olarak eklenmiştir. Bu çalışmada ise, para politikasının asimetrik etkileri konjonktür karşısı para politikası kapsamında incelenmektedir. Konjonktür karşısı iktisat politikası literatürü ise dış ticarete ve dışa bağımlılığa dolayısıyla da döviz kuruna sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Kur değişkeni bu çalışmada kullanılan modele doğrudan eklenmiştir ve döviz kuru değişimlerinin etkisi yorumlanarak Türkiye Ekonomisinin daralma dönemlerinde kur vasıtasıyla ortaya çıkan dış finansman ihtiyacındaki, ara mallarındaki ve nihai mallardaki dışa bağımlılık gibi faktörlerin yarattığı ters etki, para politikasının durum asimetrisi kapsamında değerlendirilerek literatüre katkıda bulunulmuştur.

1. Para Politikası Asimetrisini Açıklayan Teoriler

Agénor (2001)’e göre para politikasının asimetrik etkilerinin ortaya çıkışını açıklayan beş teori bulunmaktadır. Bunlar: nominal ücret yapışkanlıkları, menü maliyetleri ve asimetrik fiyat katılıkları, iktisadi kapasite, beklentiler ve son olarak kredi kullanımına dair kısıtlamalardır. Karras (1996b)’e göre bu teoriler para politikası asimetrisini arz yönlü olarak açıklamaktadırlar ve para politikası asimetrisinin talep yönü ipi çekme görüşü ile ifade edilmektedir. Para politikası asimetrisi kavramının kapsamlı bir şekilde açıklanabilmesi amacıyla çalışmanın, izleyen alt başlıklarında, para politikası asimetrisi teorileri açıklanacaktır.

1.1. Nominal Ücret Yapışkanlıkları

Keynesyen iktisatçılar, mal ve emek piyasalarının şoklara vereceği tepkinin yavaş olacağını iddia etmektedirler. Bir başka deyişle, fiyatlar ve ücretler, piyasayı temizlemek için hızlı hareket etmemektedir (Fisunoğlu & Tan, 2009, s. 48). Bu durum, fiyat ve ücretlerin yapışkanlığı (katılığı) olarak adlandırılmaktadır. Toplum tarafından beklenmekte olan para politikaları, bazı fiyatların ve ücretlerin katı olması koşuluyla reel etki yaratabilmektedir. Özetle, nominal fiyat ve ücretlerin gerçekleşen değişikliğe hızlıca uyarlanamaması gerekmektedir. Aksi takdirde ekonomiye enjekte edilen ilave para, fiyatlar genel seviyesini de aynı oranda arttıracığından, reel bir değişim meydana gelmeyecektir (Blinder, 2008, s. 1).

Keynesyen iktisada göre, ücretler aşağı yönlü katı, yukarı yönlü ise esnektirler. Buradan çıkartılacak olan sonuç, pozitif para politikası şoklarının nötr olacağı, negatif para politikası şoklarının ise nötr olmayacağıdır. Bu bağlamda, ücret ayarlamalarından kaynaklanan para politikası asimetrisi iki koşula bağlıdır (Agénor, 2001, s. 5):

- Birincisi, işçiler nominal ücret kesintilerine karşı çıkacaklardır. Bu ifade, reel ücretlerdeki aşağı yönlü hareketin tek kaynağının daha yüksek oranda enflasyon olabileceğini ima etmektedir.

- İşçiler aşağı yönlü reel ücret ayarlamalarına karşı çıkacaklardır ancak, reel ücret artışlarına direnç göstermeyeceklerdir.

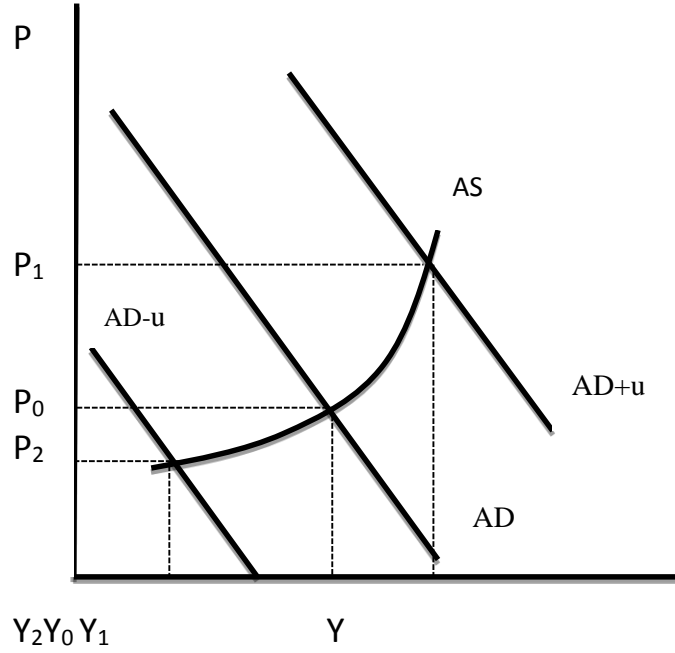
Sonuç olarak yukarı yönlü fiyat ayarlaması, aşağı yönlü fiyat ayarlamasından daha hızlı gerçekleşecektir ve bu da para politikalarının asimetrik etkiler oluşturabilmesine neden olacaktır. Nominal ücret yapışkanlıkları, yön asimetrisine neden olabilmektedir (Ergeç, 2009a, s. 76)

1.2. Menü Maliyetleri ve Asimetrik Fiyat Katılıkları

Satıcılar fiyatlarını ancak menü maliyetleri olarak adlandırılan maliyetlere katlanarak değiştirebilmektedirler (Golosov ve Lucas Jr, 2007, s. 171). Bu maliyetler yeni katalogların basımı ve satıcıların yeni fiyatlardan haberdar edilmesi gibi harcama kalemlerini kapsamaktadır. Menü maliyetleri oldukça küçük maliyetlerdir, bu nedenle fiyat yapışkanlığı modellerine oldukça zayıf bir temel sağladıkları düşünülmektedir. Ancak bu görüş hatalıdır. Küçük menü maliyetleri makro boyutta ele alındığında, büyük refah kayıplarına neden olabilmektedirler (Mankiw, 1985, s. 529). Menü maliyetlerinin varlığı fiyatların aşağı yönlü katı, yukarı yönlü olarak ise esnek olmasına yol açarak, para politikasının etkilerinin asimetrik olmasına neden olmaktadır (Agénor, 2001, s. 6). Bu ifade firmaların fiyatlardaki yükselişe ve düşüşe farklı tepkiler verebileceği anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle çıktının, genişletici ve daraltıcı para politikası uygulamalarına vereceği tepki asimetrik olmaktadır (Ball ve Mankiw, 1994).

Keynesyen iktisadi modelin katı ücret ve fiyatları ile üretim faktörlerinin azalan marjinal verimliliğe sahip olması varsayımı birleştirildiğinde, dışbükey toplam arz eğrisi meydana gelmektedir (Florio, 2004, s. 419). Bu eğri, ters çevrilmiş bir L harfi şeklindedir. Dış bükey arz eğrisi tam istihdama kadar yatay (Keynesyen durumda olduğu gibi) ve tam istihdamda dikey (Neoklasik durumda olduğu gibi) pozisyonundadır. Dışbükey toplam arz eğrisi Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Dışbükey Arz Eğrisi

Kaynak: Karras, 1996b, s. 607

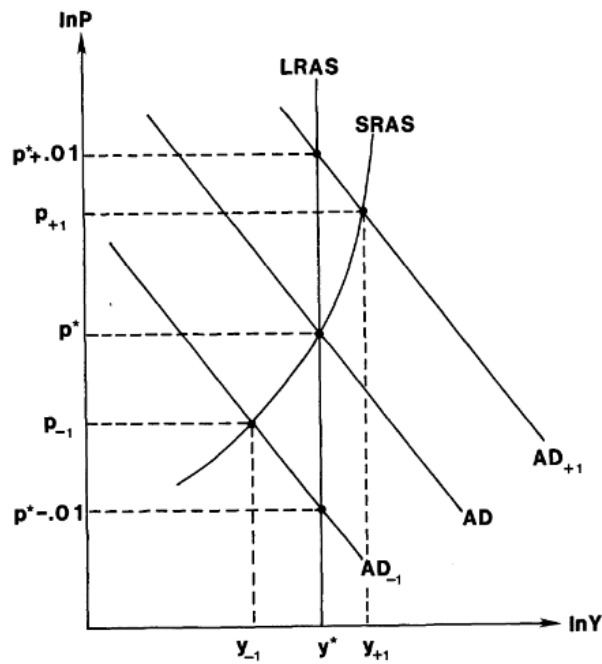
Dışbükey toplam arz eğrisinden görüleceği üzere, aynı büyüklükteki ancak farklı yönlere taleplerin şokları, çıktı ve fiyat düzeyinde asimetrik etkilere neden olmaktadır. Örneğin, pozitif bir para politikası şoku, negatif bir para politikası şokuna nazaran, çıktıya daha az oranda değişim, fiyatlarda ise daha fazla oranda değişmeye yol açmaktadır. Para politikasının reel etkilerinin ortaya çıkması için fiyat katılıklarının gerekli koşul olduğu göz önüne alındığında, genişletici para politikalarının genel olarak fiyatlara, daraltıcı para politikalarının ise genel olarak çıktıya yansıdığı görülmektedir. Öte yandan, iktisadi konjoktüre göre uygulanan makro ihtiyati politikaların çıktı üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, daralma döneminde uygulanan gevşek para politikasının, genişleme döneminde uygulanan sıkı para politikasından daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nominal fiyat ve ücret yapışkanlığı literatürde yön asimetrisi, büyüklük asimetrisi ve son olarak durum asimetrisinin kaynağı olarak gösterilmektedir (Ergeç, 2009a, s. 77).

1.3. İktisadi Kapasite

Emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin arzlarının kısa dönemde sabit olması, iktisadi kapasitenin sınırlı olduğu anlamına gelmektedir. Para politikası şoklarına firmalar tarafından verilen tepkinin şiddeti, firmaların kapasite kullanımından etkilenebilmektedir. Örneğin genişletici bir para politikası şokunun etkileri, kapasite kullanımının düşük olduğu firmalarda daha büyük olabilmektedir (Arslan ve Ergeç, 2011, s. 91).

Evans (1986) gerçekleştirdiği çalışmada, kapasite kullanım oranı ile para politikasının reel etkileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Şekil 2, bu ilişkiyi görsel olarak açıklamaktadır. Şekil 2’de yer alan SRAS eğrisi, kısa dönem toplam arzı göstermektedir. Uzun dönem toplam arz eğrisi ise, LRAS olarak adlandırılmıştır ve doğal çıktı düzeyinde dik konumdadır. İlk durumda, toplam talebin AD_{-1} konumunda, kapasite kullanımının düşük olduğu, doğal çıktı düzeyinin altında bir noktada olduğunu düşünelim. Yüzde 1 oranında gerçekleşen genişletici para politikası sonucu artan toplam talep AD düzeyine, toplam çıktı y_{-1} ’den y^* düzeyine, fiyatlar genel seviyesi ise, çıktı p_{-1} ’den p^* düzeyine gelecektir.

Şekil 2: Kapasite Kullanım Düzeyi ve Para Politikası

Kaynak: Evans, 1986, s. 304

Tekrar yüzde 1 oranında gerçekleşen genişletici para politikası sonucu artan toplam talep AD_{+1} düzeyine gelerek kapasite kullanım oranını arttıracak, toplam çıktı y^* ’den y_{+1} düzeyine, fiyatlar genel seviyesi ise, çıktı p^* ’den p_{+1} düzeyine gelecektir. Grafikten açıkça görülmektedir ki, kapasite kullanımının daha yüksek olduğu ikinci parasal şokta, para politikasının fiyatlar üzerindeki etkisi daha büyük, öte yandan çıktı üzerindeki etkisi ise daha düşüktür. Kapasite kullanımını daha yüksek bir düzeye getirilmek istendiğinde, bir noktadan sonra genişletici politikalar reel etki meydana getiremeyeceklerdir. Bu sonuç, SRAS eğrisinin dışbükey olmasından kaynaklanmaktadır (Evans, 1986, s. 305). Bu mekanizmaya göre, ekonomi büyüdükçe, firmalar kısa dönem üretim kapasitelerini arttırmayı zor bulmaktadırlar, sonuç olarak da enflasyonun, daha yüksek kapasite kullanım düzeylerinde, toplam talebe gösterdiği duyarlılık artmaktadır (Peersman ve Smets, 2001, s. 7). Kapasite kullanım oranı

literatürde, yön ve durum asimetrisinin nedeni olarak kabul edilmektedir (Ergeç, 2009a, s. 76).

1.4. Beklentiler

Para politikası uygulamalarının simetrik olmayan etkiler meydana getirmesinin bir başka sebebi de, hane halklarının ve firmaların geleceğe dair beklentileridir. Çünkü merkez bankaları, kullandığı para politikası enstrümanları ile toplam talebi etkileyerek reel değişim yaratabilmektedirler. Bu bağlamda uygulanan politikanın başarısı, toplumun ekonominin gidişatına dair iyimser veya kötümser olmasına göre çeşitlilik gösterebilmektedir. Beklentilerdeki farklılık, bir başka deyişle iyimserlik veya kötümserlik, uygulanan para politikasının ortaya çıkartacağı etkinin gücünü değiştirebilmektedir ve bu faktör genel olarak durum asimetrisine neden olmaktadır (Ergeç, 2009a, s. 76).

Para politikasının asimetric etkilerinin olmasının bir nedeni, firma ve tüketici güveninin, bir başka ifadeyle beklentilerin, iş çevrimlerine göre değişken nitelikte olmasıdır. İyimserliğin genişleme dönemindeki daraltıcı para politikasının gücünü zayıflattığı gibi, kötümserlik de daralma dönemindeki genişletici para politikasının etkilerini zayıflatmaktadır. Örneğin, bir firmanın geleceğe dair beklentileri veya hane halkının istihdam beklentisi karamsar olduğunda, düşen faiz oranları yatırımı veya tüketimi, dolayısıyla da milli geliri arttıramayacaktır. Bu ifadenin tersi de doğrudur. Beklentilerdeki değişkenlik, firmaların ve hanehalklarının daralma dönemlerindeki karamsarlıklarının şiddetinin, genişleme dönemlerindeki iyimserliklerinden daha büyük olması durumunda para politikası asimetrisine neden olabilmektedir (Malone, 2000, s. 7; Morgan, 1993, s. 22). Bu durum firmaların ve hanehalklarının, yatırım ve harcama kararı alırlarken faiz oranlarına gösterdikleri duyarlılığın, daralma döneminde genişleme döneminden daha az olduğu anlamına gelmektedir (Morgan, 1993, s. 23). Yatırımların faiz oranı elastikliği toplam iktisadi faaliyetin yavaşladığı dönemlerde daha küçüktür, çünkü kısa dönemli belirsizliklerdeki artış, yeni yatırım projelerinin ertelenmesine neden olmaktadır (Huh, 1998, s. 30). Firmaların gelecekleri hakkındaki endişeleri, faiz oranlarındaki düşüşe rağmen yatırımların artmamasına neden olabilmektedir. Benzer durum, tüketicilerde de gözlemlenebilmektedir. Faiz oranlarındaki düşüş tüketimi arttıramayabilmektedir. Özetle, iktisadi genişleme dönemlerindeki faiz artışı muhtemelen yatırımları düşürmektedir ancak tersi, eski bir özdeyiş ile açıkladığı üzere doğru olmayabilmektedir: “Bir atı suya götürebilirsiniz ancak, onu içmeye zorlayamazsınız” (Kriesler ve Lavoie, 2007, s. 391). Bu ünlü benzetmede, durgunlukta para politikasının kullanılması bir ipe benzetilmektedir, bu ip çekilerek ekonomi dizginlenebilmekte ancak itilerek hızlandırılmamaktadır (Kriesler, 2002, s. 628).

1.5. Kredi Kullanımına Dair Kısıtlamalar

Ekonomik büyüme için krediler, hem gerçekleştirilecek olan yatırım projelerinin finansman ihtiyacını karşılaması, hem de tüketim için gerekli fonları sağlayarak toplam talebi arttırabilmesi vasıtasıyla büyük önem taşımaktadır. Ancak fon arzının kaynağı olan tasarrufların kısıtlı olması, kredi imkânlarının da kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Bu kısıtların şiddetinin, özellikle de konjunktürün daralma fazında geri dönmeyen krediler, likidite sıkışıklığı vb. nedenlerle artması, asimetrik etkilerin meydana gelmesine neden olabilmektedir. Kredi kısıtlarının işleyişi parasal aktarım mekanizmasının kredi kanalı vasıtasıyla gerçekleşmektedir ve genel olarak durum asimetrisi ile yön asimetrisinin nedeni olarak gösterilmektedir (Ergeç, 2009a, s. 79).

Finansal piyasalardaki asimetrik bilginin varlığı, kredi kısıtlamalarına neden olmaktadır. Bu finansal kısıtlar, çeşitli nedenlerle, firmaların net değerinin düşük olduğu daralma dönemlerinde daha bağlayıcı olabilmektedirler. Bu durumda, sıkı para politikası sonucu artan faiz oranlarının yatırım üzerinde iki etkisi bulunacaktır. Bunlar, geleneksel faiz oranı kanalında ifade edildiği üzere, sermaye maliyetinin artışı sonucu yatırımdaki düşüş ve likiditenin azalması sonucu yatırım talebinin azalması olarak özetlenebilirler. Sonuç olarak, daralma dönemlerinde uygulanan para politikalarının etkisi daha güçlü olacaktır (Garcia ve Schaller, 2002, s. 102–103). Sıkı para politikasının uygulandığı bir ortamda artan faiz oranları ve iflas riski, bankaların bazı kişilere borç vermekte daha isteksiz olmalarına neden olabilmektedir. Öte yandan artan faiz oranlarının, firmaların dış finansman primini arttırması sonucu firmaların bilançolarının bozulması, bankaların kredi arzını azaltan bir başka etkidir. Böyle bir durumda kredi kullanımına getirilen kısıtlar bağlayıcı olacaktır ve üretimde düşüş meydana gelecektir (Florio, 2004, s. 421).

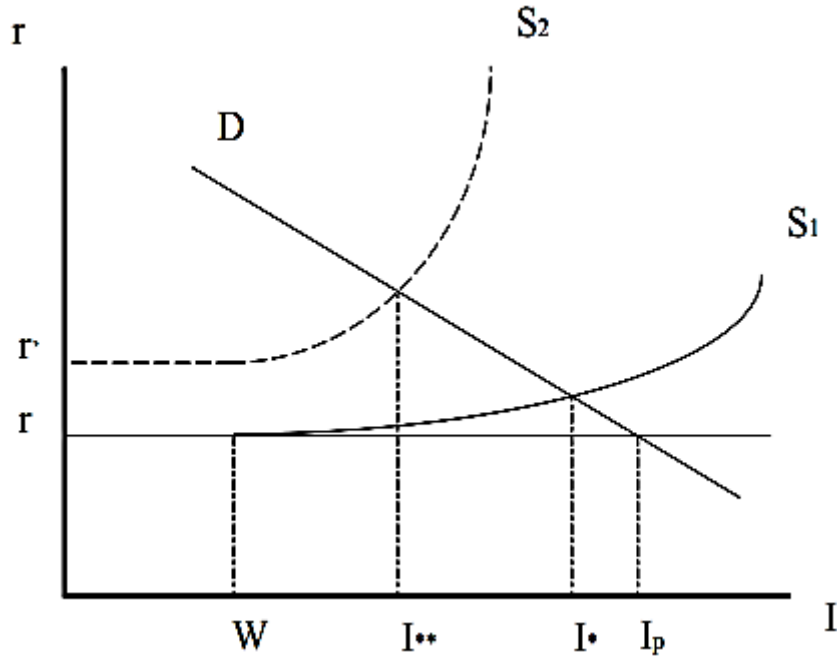
Kredi piyasasındaki kısıtlamalar, literatürde yer alan ve para politikası uygulamalarının etkinliğinin daralma dönemlerinde, genişleme dönemlerinde olduğundan daha etkili olduğunu öngören teorilerden birisidir. Bu teoriye göre, finansal piyasalarda mevcut olan asimetrik bilgi, aracılık maliyetlerini arttırarak dış finansman priminin artmasına neden olmaktadır. Aracılık maliyetleri ise, firmanın net değeri ile ters orantılıdır. Firmaların net değeri konjunktür yanlısı bir değişkendir. Bu ifade ise, firmaların aracılık maliyetlerinin daralma döneminde arttığını, genişleme döneminde ise azaldığını ima etmektedir. Firma bilançolarının güçlü olduğu genişleme dönemlerindeki finansman ihtiyacı, firmaların dağıtılmamış karlarından karşılanabilmektedirler. Bu dönemlerde firmaların dış finansman primi düşük olmaktadır. Bu bağlamda, finansman primlerini etkileyen para politikalarının, genişleme dönemlerinde önemli

bir etkisi olmamaktadır. Öte yandan nakit akışının düşük ve firmaların dış finansmana daha bağımlı olduğu daralma dönemlerinde, para politikasının güçlü bir etki yaratması daha olasıdır. Parasal bir sıkılaştırma faiz oranlarının yükselmesine yol açarak firma bilançolarını kötüleştirmekte ve yüksek dış finansman primiyle faiz oranlarını daha da yükseltmektedir (Kakes, 1998, s. 2).

Firmaların boyutları bu etkiyi derinleştiren bir başka faktördür. Kredi arzındaki düşüşler büyük firmaları daha az oranda etkilemektedir. Çünkü büyük firmalar fonlarını dış finansman primlerindeki artışlardan etkilenmeksizin, sermaye piyasaları aracılığı ile arttırabilmektedirler. Aksine kredi kısıtları küçük firmalar için daralma dönemlerinde, genişleme döneminde olduğundan daha bağlayıcıdır (C. Shen, 2000, s. 197). Dış finansman priminde meydana gelen artışlar, küçük firmaları yatırımda kesintiye zorlamaktadırlar. Bu durumda, para politikasının etkinliği, ekonominin bulunduğu iş çevriminin safhasına göre değişmektedir (Florio, 2004, s. 421).

Kredi temelli para politikası asimetrisinin açıklaması Kakes (1998) tarafından Şekil 3 ile yapılmıştır. Şekil 3'ün dikey ekseninde fon maliyetini gösteren faiz oranı (r), yatay ekseninde ise yatırım (I) yer almaktadır.

Şekil 3. Finansal Hızlandırıcı

Kaynak: Kakes, 1998, s. 3

Buna göre, D firmaların yatırım fonu talebini, S₁ ve S₂ ise fon arzını göstermektedir. Firmalar W yatırım düzeyine kadar r faiz oranı ile fon talep edebilmektedirler. Bu düzeye kadar firma dış finansman primi ödemek zorunda değildir veya finansmanını iç kaynaklarından sağlayabilmektedir. Firma, W düzeyinin üzerindeki yatırım seviyelerinde dış finansman primi

ödeyerek daha yüksek faiz oranlarına katlanmak zorundadır. Dış finansman primi ise, yatırım düzeyi ile birlikte büyüyen yatırımdaki beklenen riske bağlı olarak artmaktadır. Denge yatırım düzeyinde toplam yatırımlar I^* seviyesinde olup, tam rekabetçi sermaye piyasasını ifade eden ve dış finansman priminin olmadığı yatırım düzeyi olan I_p seviyesinin altındadır. Daraltıcı bir para politikası, faiz oranlarında artışa neden olarak fon arzı eğrisinin içeriye doğru S_1 düzeyinden S_2 düzeyine kaymasına neden olacaktır. Daha yüksek orandaki faiz oranları, borçlananların temerrüt riskini arttıracığından, dış finansman primi önceki düzeyinden daha büyük bir oranda olacaktır. Sonuç olarak S_2 eğrisi S_1 eğrisinden daha dik konuma gelecektir. Dolayısıyla parasal sıkılaştırmanın etkisi, dış finansman priminin artış etkisi ile büyümüştür. Özetle kredi sistemi, parasal şokların etkilerini borçlanan firmaların net değeri, teminatları ve kredi kısıtları arasındaki etkileşim vasıtasıyla devamlı kılan ve bu etkileri arttıran bir yayılma mekanizması işlevi görmektedir (Kaufmann, 2002, s. 278).

1.6. İpi Çekme Teorisi

Para politikası asimetrisini açıklamanın en iyi yollarından birisi, ip benzetmesini kullanmaktır. Bunun için bir ucunda para politikası, diğer ucunda da ekonomi olan bir ip olduğu varsayılır. Enflasyon yükseldiğinde sıkı para politikası kullanmak ekonomiyi kontrol altında tutmak için ipi çekmeye benzemektedir ve oldukça iyi işlemektedir. Ancak daralma dönemindeki ekonomiyi gevşek para politikası ile canlandırmaya çalışmak, ipi itmek gibidir ve etkili değildir (Barnichon vd., 2017, s. 1).

Merkez bankasının iktisadi faaliyeti teşvik etmek için uyguladığı düşük faiz politikası bankaların kredi vermekte, firmalar ile hane halklarının ise borç almakta isteksiz davrandığı zamanlarda arzu edilen sonuçları veremeyebilmektedir. Bu durum Friedman (1968) tarafından “Bir atı suya götürebilirsiniz ancak, onu su içmeye zorlayamazsınız” benzetmesi ile açıklanmıştır. Bu durumda kredi kısıtları bağlayıcı olmaktan çıkacaktır ve faiz oranlarını düşürücü etkisi olan gevşek para politikasının çıktığı üzerinde büyük bir etkisi olmayacaktır (Florio, 2004, s. 421).

İpi çekme ifadesi, ilk olarak 1935 tarihli bankacılık yasası konulu kongre oturumları sırasında, Amerikan Merkez Bankası (FED) tarafından yapılan eylemlerle bağlantılı olarak kullanılmıştır (Wood, 2005, s. 231). Bu ifadenin ilk kullanıldığı dönem, Büyük Buhran’da, para politikasının etkisizliğinin tartışıldığı zamana denk gelmektedir. İpi çekme teorisi, finansal kriz kaynaklı kredi piyasası şokları sebebiyle para politikasının kredi maliyetlerini düşürmede yetersiz olduğunu ifade etmektedir (Mishkin, 2009, s. 573). Bir başka deyişle ekonominin zayıf olduğu dönemlerde para politikası ile yapılabilecekler oldukça sınırlı olmaktadır.

Para politikası önlemlerinin etkinliğinin, ekonominin içerisinde bulunduğu konjonktürel duruma bağlı olabileceği fikri, Keynes'in likidite tuzağı olarak adlandırdığı olguya dayanmaktadır. Buna göre, faiz oranlarının daha da düşürülmesinin mümkün olmadığı düzeylerde, faiz oranı kanalıyla gerçekleştirilen genişletici para politikası etkisiz olacaktır ve bir ipi itmek gibidir (Kakes, 1998, s. 2). Sonuç olarak, para politikasının daima ve her ekonomik yapıda etkisiz olacağı iddia edilemeyecek olsa da, bazen ve bazı yerlerde etkisiz olabileceği argümanı, artık tartışmalı değildir (Krugman, 2008, s. 858).

2. VERİ VE YÖNTEM

2.1. Veri

Literatürde para politikası göstergesi olarak genellikle M1, M2 ve M3 gibi parasal büyüklükler ile birlikte çeşitli faiz oranları kullanılmaktadır. Ancak parasal büyüklüklerin para politikası göstergesi olarak kullanılması bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan ilki, para politikasında meydana gelen her değişikliğin, parasal büyüklüklere yansımayaabileceği gerçeğidir. Bununla birlikte, çeşitli parasal büyüklük ölçüleri farklı yönlerde değişerek parasal duruş hakkında birbirleri ile çelişen görünüm sergileyebilmektedirler. Sonuç olarak, ekonometrik modele parasal göstergelerin eklenmesi, para politikası şoklarının eksik ya da hatalı yorumlanmasına neden olabilmektedir (Florio, 2004, s. 414–415; Garcia ve Schaller, 2002, s. 111; Morgan, 1993, s. 21). Tüm bu etkenler göz önüne alındığında, politika faizlerinin parasal büyüklüklerden daha istikrarlı göstergeler olduğu iddia edilmektedir (Garcia ve Schaller, 2002, s. 103; Ravn ve Sola, 2004, s. 42). Ayrıca, merkez bankaları ekonomideki zayıflıklara politika faizi vasıtasıyla hızlı bir şekilde müdahale ettikleri için, politika faizi parasal duruşu daha iyi temsil etmektedir (Garcia ve Schaller, 2002, s. 103). Merkez bankası müdahalelerinin büyük bir kısmı, piyasa faiz oranlarını etkileyen politika faizi değişiklikleriyle gerçekleştirilmektedir (Ravn ve Sola, 2004, s. 52). Bu ve benzeri nedenlerle, politika faiz oranlarının para politikası göstergesi olarak kullanımı literatürde oldukça yaygındır (Höppner vd., 2008, s. 2356; Lenz, 1997, s. 443). Para politikası göstergesi olarak faiz oranının kullanılmasının bir başka avantajı, parasal büyüklüklere göre daha hızlı ve daha basit bir şekilde ölçülmesidir (Mishkin, 2005, s. 91). Bu nedenlerle bu çalışmada, para politikası göstergesi olarak OECD veri tabanından elde edilmiş olan bankalar arası gecelik faiz oranı kullanılmıştır. Para politikasının ekonomik konjonktür üzerindeki asimetrik etkilerinin ölçülmesi amacıyla ise, GSYİH büyümesi değerlerinden faydalanılmıştır. Büyüme verileri, St. Louis Federal Rezerv Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Konjonktür karşıtı iktisat politikaları hakkında yapılan çalışmalar, dış ticaret ilişkilerine ve ekonomik bağımlılığa sıklıkla atıfta bulunmaktadır.

Bu nedenle reel döviz kuru ekonometrik modele kontrol değişkeni olarak eklenmiştir ve OECD veri tabanından alınmışlardır. Modelde kullanılan değişkenler logaritmaları alınarak kullanılmıştır ve Türkiye ekonomisinin 1998:Ç2-2019:Ç2 dönemini temsil etmektedir. Veri seti³ 255 gözlem içermektedir.

2.2. Yöntem

Uygulanan para politikalarının meydana getirdiği etkilerin iktisadi dalgalanmalara göre çeşitlilik gösterip göstermemesi olarak açıklanan para politikasının durum asimetrisi, Hamilton (1989) markov rejim değişimi yöntemi ile test edilmiştir. Markov rejim değişimi Yöntemi A.A. Markov'un 1906 yılında yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. A.A. Markov, gazların kapalı bir kaptaki hareketlerini inceleyerek gaz taneciklerinin belirli bir örüntüyü takip etmediği ve tanecik hareketlerinin stokastik olduğu sonucuna varmıştır. Brownian hareketi olarak adlandırılan bu süreç markov rejim değişimi modelinin temelini oluşturmaktadır. Markov rejim değişim modeli, zaman serilerinin asimetric etkilerini göz önüne alma özelliğinden ötürü, iktisadi dalgalanma analizlerinde önemli yer teşkil etmektedir. Bu çalışmada, markov rejim değişim yöntemi yardımıyla “para politikasının ekonomi üzerindeki etkileri asimetric midir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Para politikası ve iktisadi dalgalanmalar üzerinde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar, para politikası şoklarının iş çevrimlerinin motoru niteliğinde olduğunu göstermektedir (Canova ve Nicoló, 2002, s. 1157). Bu ilişki, “genişletici bir para politikası şoku, ekonominin daralma rejiminden genişleme rejimine geçme olasılığını ne yönde etkiler?” veya “genişleme döneminde olan bir ekonomiye gelen negatif parasal şok, ülkenin daralma rejimine girme olasılığını artırır mı?” sorularıyla örneklendirilebilmektedir ve rejim geçiş olasılıklarını ifade etmektedir. Bu olasılıklar markov rejim değişimi metodolojisiyle elde edilmiştir ve çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

ABD Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu (NBER) İş Çevrimleri Değerlendirme Komitesi, ABD ekonomisine ait iktisadi dalgalanmaların kronolojik yapısını incelemektedir. Bu bağlamda ABD'nin ekonomik faaliyetinin izlediği dip ve zirve noktaları kayıt altına alınarak, konjonktürel analizlerin yapılmasına olanak sağlanmaktadır. James D. Hamilton, 1953-1984 dönemindeki çeyreklik ekonomik büyüme oranlarını kullanarak, ABD ekonomisinin iktisadi dalgalanmalarını geliştirdiği yöntem ile tespit etmeye çalışmıştır. Yöntem sonucu elde edilen iktisadi dönüm noktaları, ABD Ulusal Ekonomik Araştırmalar

³ Analizde kullanılmış olan veri seti, ulusal veri kaynaklarından arzu edilen genişlikte ve frekansta veri bulunamamış olması nedeniyle uluslararası kaynaklardan temin edilmiştir.

Bürosu İş Çevrimleri Değerlendirme Komitesi tarafından ilan edilen tarihler ile tutarlı bulunmuştur. Bir başka deyişle, Hamilton (1989) modeli, iktisadi dalgalanmaların dönüm noktalarını başarı ile tahminleyerek, ele alınan dönemi genişleme ve daralma rejimlerine ayırabilmektedir. İnceleme sonucunda sadece bir rejim bulunması durumunda ise, model standart doğrusal bir tahminleme yöntemine indirgenmektedir (Kakes, 1998, s. 5). Öte yandan, Türkiye ekonomisi için ABD’deki İş Çevrimleri Değerlendirme Komitesi benzeri bir kuruluş mevcut değildir ve bu konuda resmi açıklamalar yapılmamaktadır (Ülke ve Berument, 2015, s. 7). Markov rejim değişikliği yöntemi, iktisadi rejimleri tahminlemedeki başarısıyla bu eksikliği giderebilmektedir.

Markov rejim değişimi modeli bu avantajları sayesinde, pek çok değişken arasındaki asimetrik ilişkiyi açıklamak için kullanılmıştır. Örneğin, Abiyev, Ceylan, ve Özgür (2015) petrol fiyatlarının büyüme üzerindeki konjoktürel etkisini; Barışık, Çevik, ve Çevik (2010) ekonomik büyüme ile işsizlik oranı arasındaki asimetrik ilişkiyle birlikte istihdam yaratmayan büyüme kavramını; Bilgili, Tülüce, ve Doğan (2012) doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının konjoktürel belirleyicilerini; Kabadayı (2013) rejim değişimlerini; Bilman ve Utkulu (2010) enflasyon farkı ile çıktığı açığı; Demir ve Cergibozan (2017) Feldstein-Horioka hipotezini; Driffill ve Sola (1998) hisse senedi fiyatı balonlarını ve Koy (2017) spot ve vadeli piyasa ilişkilerini incelemişlerdir. Doğrusal olmayan rejim değişim modelleri iktisat literatürüne farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Para politikası asimetrisi literatürü incelendiğinde, bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların ilk örneklerinde yön ve büyüklük asimetrilerinin çalışıldığı⁴, son dönemlerde ise makro ihtiyati politikalar geliştirilebilmesi amacıyla rejim değişim modelleriyle analiz edilen durum asimetrisine ağırlık verildiği⁵ görülmektedir.

Bu çalışmada markov rejim değişim modellerinin bir çeşidi olan markov rejim değişimi otoregresif modeli “MS-AR” kullanılmıştır. MS-AR modeli genel olarak MS(m)-AR(p) olarak ifade edilmektedir. Bu ifadedeki “m” parametresi incelenen serideki rejim sayısını, p değeri ise modeldeki bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinden oluşan otoregresif kısmı göstermektedir. MS(m)-AR(p) modeli genel olarak denklem 3.1’deki gibi gösterilmektedir:

$$X_t = s_t \mu_1 + (1 - s_t) \mu_2 + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

Denklem 3.10’da yer alan “ ε_t ” ifadesi ortalaması 0 ve varyansı σ^2 ($\varepsilon_t \sim N(0, \sigma^2)$) olan hata terimidir. “ s_t ” parametresi ise, gözlemlenemeyen durum değişkenidir ve bu çalışma kapsamında

⁴ Bkz. Cover(1992), Morgan(1993), Thoma(1994), Rhee ve Rich(1995), Karras(1996b) ve Karras(1996a).

⁵ Bkz. (Kakes, 1998), (Kato vd., 1999), (Weise, 1999), (J. Juan Dolado ve María Dolores, 2001; Juan J. Dolado ve Maria-Dolores, 2006), (Garcia ve Schaller, 2002), (Lo ve Piger, 2005), (Kazanas vd., 2011), (Kandemir Kocaaslan, 2013).

ekonominin daralma ile genişleme rejimleri için 0 ya da 1 değerini almaktadır. Durum değişkeni 1 değerini aldığı zaman model,

$$X_t = \mu_1 + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

durum değişkenininin 0 değeri için ise,

$$X_t = \mu_2 + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

şeklinde elde edilmektedir. Sistemde iki veya ikiden fazla rejim olması durumunda, durum değişkeni k farklı değer alabilecek ve model aşağıdaki hale gelecektir.

$$X_t = \mu_{s_t} + \varepsilon_t \quad , \quad s_t=1,2,\dots,k \quad (3.4)$$

Tek veya çok değişkenli markov rejim değişimi modeli, modele bağımsız değişkenin p adet gecikmeli değerlerinin eklenmesiyle MS-AR(p) modeli olarak genişletilebilmektedir:

$$X_t = c(s_t) + \beta_1(s_t)X_{t-1} + \dots + \beta_p(s_t)X_{t-p} + (s_t)u_t \quad (3.5)$$

MS-AR(p) modelleri yardımıyla, iktisadi konjonktürün hangi döneminde bulunduğu, bu rejimin devam etme olasılığı veya bu rejimden bir diğer rejime geçmenin olasılığı belirlenebilmektedir. Bu olasılıklar rejim geçiş olasılığı olarak adlandırılmıştır ve aşağıdaki matris ile gösterilmektedirler:

$$p_{ij} = \begin{pmatrix} p_{11} & p_{12} \\ p_{21} & p_{22} \end{pmatrix} \quad (3.6)$$

Rejim geçiş matrisindeki her bir değer,

$$P \left(\frac{s_t=j}{s_{t-1}=i} \right) = p_{ij} \quad , \quad j=1,2 \quad (3.7)$$

şeklindeki koşullu olasılık fonksiyonu şeklinde gösterilebilmektedir. Bu fonksiyondaki “i” indisi, içerisinde bulunan rejimi, “j” indisi ise içerisine girilecek olan rejimi göstermektedir. Örneğin P_{12} koşullu olasılık değeri, sürecin birinci rejimden ikinci rejime geçme olasılığını göstermektedir. Sabit rejim geçiş olasılıkları vasıtasıyla, serinin içerisinde bulunduğu rejimin devam etme süresi de belirlenebilmektedir. Buna göre serinin birinci rejimde devam etme süresi,

$$\frac{1}{1-p_{11}} \quad (3.8)$$

İkinci rejimde devam etme süresi ise,

$$\frac{1}{1-p_{22}} \quad (3.9)$$

denklemleri ile elde edilebilmektedir.

3. Ekonometrik Bulgular

3.1. Durağanlık Analizi Bulguları

Durağanlık, bir zaman serisinin ortalamasının ve varyansının zaman boyunca değişken olmaması olarak tanımlanmaktadır. Ancak iktisadi zaman serilerinin yapıları ve doğaları gereğince ortalamaları ve varyansları değişken olabilmektedir. Durağan olmayan serilerin kullanıldığı regresyon modelleri, yanıltıcı ve gerçekçi olmayan analiz bulgularının elde edilmesine yol açmaktadır ve bu durum sahte regresyon olarak ifade edilmektedir (Granger ve Newbold, 1974, s. 117). Bu sorundan kaçınmak amacıyla, serilerin durağanlığının test edilmesi ve durağan hale getirilmiş seriler ile modelleme yapılması gerekmektedir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında kullanılan veriler için durağanlık sınaması ilk olarak geleneksel bir birim kök testi olan Dickey ve Fuller (1979, 1981) ADF⁶ testi ile yapılmıştır. Bunun yanı sıra, zaman serilerinde meydana gelen yapısal kırılmalar, yapısal kırılma tarihinden itibaren zaman boyunca değişmeme özelliğine sahip olan yeni bir ortalama ve varyans oluşturabilmektedir. Gerçekte durağan olabilen bu serilerde uygulanan geleneksel birim kök testleri, birim kökün var olduğunu ifade eden boş hipotezi reddemeyebilmektedir. Bu olgu sahte birim kök olarak adlandırılmaktadır ve bu sorunu ortadan kaldırmak için yapısal kırılmalara izin veren birim kök testleriyle de sınamaya yapılması gerekmektedir (Barışık ve Çevik, 2008, s. 73; Korkmaz, Zaman, ve Çevik, 2008, s. 24; Liu ve Chen, 2018, s. 317). Bu amaçla bu çalışmada yapısal kırılmaları hesaba katan Zivot ve Andrews (1992) “ZA” birim kök testi de uygulanmıştır.

Tablo 2. Birim Kök Sınaması

Değişken	ADF		ZA	
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark
Gsyih	-7.75***		-8.47***	
Faiz	-1.77	-9.11***	-1,56	-8.54***
Kur	-1.75	-8.33***	-2.44	-7.88***

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

ADF ve ZA birim kök testleri GSYİH serisinin düzeyde durağan olduğuna dair bulgular vermektedir. Faiz serisi için yapılan ADF ve ZA birim kök sınamaları, serinin düzeyde durağan olmadığını, ancak serinin birinci farkının %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Kur değişkeni için yapılan birim kök sınamalarının boş hipotezi olan “Seride birim kök yoktur” ifadesi her iki birim kök testi tarafından %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Kur serisi, birinci farkının alınmasıyla durağan hale gelmektedir.

⁶ Genişletilmiş Dickey-Fuller testi

3.2. Markov Rejim Değişim Modeli Bulguları

Para politikası asimetrisinin test edilmesi için tahminlenmiş olan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$gsyih_t = [\alpha_0(1 - s_t) + \alpha_1 s_t] + [\gamma_0^{(1)}(1 - s_t) + \gamma_1^{(1)} s_t] gsyih_{t-1} + \dots + [\gamma_0^{(4)}(1 - s_t) + \gamma_1^{(4)} s_t] gsyih_{t-4} + [\beta_0(1 - s_t) + \beta_1 s_t] faiz_{t-1} + [\theta_0(1 - s_t) + \theta_1 s_t] kur_t + [\sigma_0(1 - s_t) + \sigma_1 s_t] \varepsilon_t$$

Çalışmada MS(2)-AR(4) modeli kullanılmıştır. Bu ifade modelde iki rejim (daralma ve genişleme) olduğunu ve Hamilton (1989) ile uyumlu olarak modelin dördüncü derece otoregresif olduğunu ifade etmektedir. Tahminlenmiş olan GSYİH büyüme denklemi, GSYİH büyümesinin dört dönem gecikmeli değerlerini içermektedir. Böylelikle geçmiş büyüme dönemlerinin cari büyüme üzerindeki etkisini ölçerek büyümenin sürdürülebilirliğinin kontrol edilmesi amaçlanmaktadır. Otoregresif süreç ile bir iktisadi değişkenin geçmişte aldığı değerlerin içerdiği bilgi yardımıyla, değişkenin gelecekteki değerleri hakkında çıkarım yapılabilmektedir.

GSYİH büyüme denklemi para politikası asimetrisinin varlığını incelemek amacıyla, para politikası şoku göstergesi olan Faiz değişkenini de içermektedir. Para politikası şokları bankalar arası gecelik faiz oranları ile ölçülmüştür. Friedman (1961)'e göre para politikasının reel etkileri üç ila altı aylık bir dönem sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Faiz değişkeni ekonometrik modele bir dönem gecikmeli değeri ile eklenmiştir. Son olarak, konjonktür karşıtı iktisat politikası literatürü dış ticarete ve dışa bağımlılığa sıklıkla atıfta bulunduğu için Kur değişkeni modele kontrol değişkeni olarak eklenmiştir. Tahminlenmiş olan MS(2)-AR(4) modeline ait bulgular Tablo 3'de raporlanmıştır:

Tablo 3. MS(2)-AR(4) Modeli Tahmin Sonuçları

Gsyih	Parametre	Katsayı	Std.Hata	p-değeri
Kur	θ	-15.14	6.86	0.03**
Gsyih-t-1	$\gamma(1)$	-0.05	0.08	0.52
Gsyih-t-2	$\gamma(2)$	-0.13	0.08	0.11
Gsyih-t-3	$\gamma(3)$	0.02	0.08	0.76
Gsyih-t-4	$\gamma(4)$	0.10	0.08	0.19
Daralma Rejimi				
Faiz-t-1	β_0	1.35	3.00	0.65
Sabit Terim	α_0	-3.39	0.63	0.00***
Genişleme Rejimi				
Faiz-t-1	β_1	-5.34	1.67	0.00***
Sabit Terim	α_1	1.82	0.24	0.00***

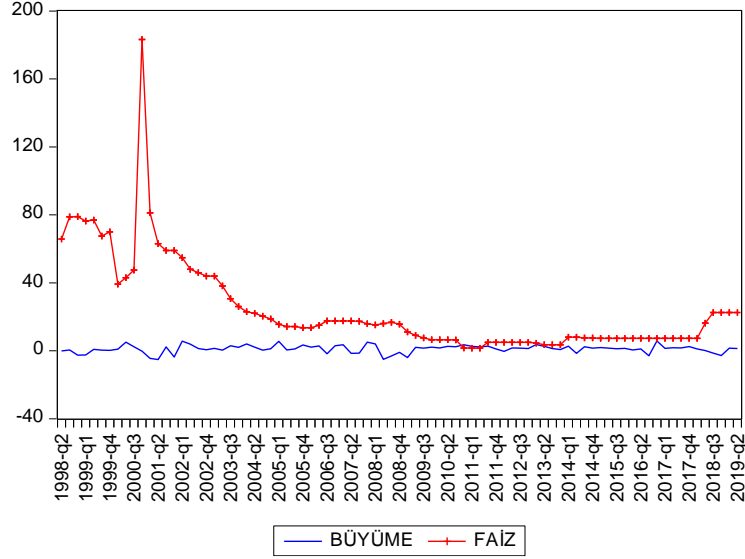
(*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.)

Tahmin sonucu elde edilen sabit terim katsayıları, “0” indisiyle ayrıştırılmış olan rejimin daralma rejimi, “1” indisiyle ayrıştırılmış olan rejimin ise genişleme rejimi olduğunu göstermektedir. Modelde yer alan sabit terim katsayıları, bağımlı değişkenin GSYİH büyümesi olması nedeniyle, büyüme ve daralma dönemlerindeki ortalama ekonomik büyüme değerleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Türkiye ekonomisi büyüme rejiminde iken ortalama %1.82 büyümüş, daralma rejiminde ise ortalama %3.39 oranında küçülmüştür. Her iki parametre de en yüksek anlamlılık düzeyi olan %1 seviyesinde anlamlıdır. Ayrıca, her iki rejim için hesaplanmış olan standart hata değerleri ayrı ayrı incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin genişleme dönemlerindeki ortalama sapmalarının daha az olduğu, dolayısıyla bu dönemlerin daha istikrarlı oldukları görülmektedir.

İktisadi teoriye göre faiz oranları, ekonomik büyüme ile aynı yönde seyretmelidir. Ancak Şekil 4 üzerinde de görülebileceği üzere Türkiye’de faiz-büyüme ilişkisi birbirleri ile ters yönlüdür. Bu ilişki FED ve ECB gibi büyük merkez bankalarının parasal genişleme politikasının başlamasıyla ortaya çıkan döviz bolluğu sebebiyle zayıflasa da sürmüştür. Türkiye Ekonomisinin daraldığı dönemlerde politika faizi düşürülemediği, aksine arttırılmıştır. Dış finansman ihtiyacı, ara malları ve nihai mallardaki dışa bağımlılık gibi faktörler Türkiye gibi gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin, konjonktür karşıtı politika geliştirmelerini güçleştirmektedir. Bu ters etki ise, döviz kuru vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle döviz kuru MS(2)-AR(4) modeline bu ters etkinin sınanması ve ihmal edilmiş değişken sorunundan kaçınmak amacıyla kontrol değişkeni olarak eklenmiştir.

Analiz bulgularına göre Kur değişkeni istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlıdır. İktisadi teoriye göre döviz kuru ile toplam iktisadi faaliyet arasında pozitif yönlü ilişki mevcuttur. Bu ilişkiye göre döviz kurunda meydana gelecek artış, ihraç mallarının nispi fiyatlarını düşürerek ihracatı ve toplam talebi arttırmakta, ithal mallarının nispi fiyatını ise arttırarak ithalatı ve dolayısıyla sızıntıları azaltmaktadır. Ancak ekonometrik analiz sonucu elde edilen bulgular, döviz kuru ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Buna göre, kurda meydana gelecek olan 1 birimlik artış GSYİH büyümesini 15 birim azaltmaktadır. Bu ilişkinin sebebinin, dış ülkelere finansmanda, üretimde ve tüketimde olan ekonomik bağımlılıktan kaynaklandığı iddia edilebilir. Kurda meydana gelen artışlar üretimin, tüketimin ve yabancı sermayenin maliyetini arttırarak büyümeyi yavaşlatmaktadır.

Şekil 4. Türkiye Ekonomisinde ekonomik büyüme ve faiz oranlarının genel görünümü

Veri Kaynağı: OECD

Tahminlenmiş olan MS(2)-AR(4) modeli bulguları, para politikası ölçüsü olan Faiz değişkeninde meydana gelecek olan bir birimlik artışın, GSYİH büyümesini ekonominin daralma rejiminde %1.35 arttıracak, ekonominin genişleme rejiminde ise %5.34 oranında azaltacağı görülmektedir. Bu bulgular ışığında Türkiye’de para politikasının etkilerinin asimetrik (para politikasının durum asimetrisi) olduğu söylenebilir.

İktisat teorisine göre faiz oranındaki artış, parasal aktarım mekanizması vasıtasıyla büyümeyi yavaşlatmaktadır. Faiz değişkeninin iktisadi rejimlere göre elde edilmiş olan tahmin katsayıları incelendiğinde, genişleme rejimi bulgularının iktisadi teoriler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ekonominin genişleme döneminde uygulanan para politikası şokları büyümeyi yavaşlatırken, ekonominin daralma döneminde uygulanan para politikası şokları büyümeyi hızlandırmaktadır. Bunun sebebi ise daha önce belirtildiği üzere, Türkiye Ekonomisinin daralma dönemlerinde kur vasıtasıyla ortaya çıkan dış finansman ihtiyacı, ara malları ve nihai mallardaki dışa bağımlılık gibi faktörlerin yarattığı ters etkidir. Döviz kurlarındaki artış iç piyasada faaliyet göstermekte olan firmalara dış ticaret avantajı kazandırarak toplam ihracatı arttırmaktadır. Öte yandan firmaların döviz cinsinden borçları, artan kur etkisiyle firmaların bilançolarında bozulmaya yol açarak firma net değerini düşürmektedir. Türkiye’de negatif bilanço etkisi, Türkiye’deki döviz cinsi borçlanmanın çok yüksek düzeylerde olduğu hesaba katıldığında, pozitif dış ticaret avantajını bastırarak net etkinin negatif olmasına yol açmaktadır (Alp, 2013). Bu çalışmanın sonuçları da aynı etkiye işaret etmektedir. Bu çalışma kapsamında Türkiye Ekonomisinin daralma dönemlerindeki Faiz-büyüme ilişkisi pozitif yönlüdür. Bir başka deyişle TCMB, ekonomi daralırken döviz kuru üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla

faiz artırımını yoluna giderek, hem ülkeye sermaye çekerek hem de döviz cinsinden borçların yükünü azaltarak büyümeye katkı sağlamaktadır.

Ancak Faiz değişkeni, ekonominin genişleme rejiminde %1 seviyesinde anlamlıyken, daralma rejiminde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar literatürdeki çeşitli çalışmalar ile tutarlıdır. Morgan (1993), negatif parasal şokların toplam çıktıyı azalttığını, pozitif parasal şokların ise reel etkisi olmadığını iddia etmektedir. Benzer şekilde Shen vd. (2016), merkez bankalarının enflasyonu kontrol yeteneğinin, büyümeyi etkileyebilme yeteneğinden daha yüksek olduğunu öne sürmektedir. Ülke ve Berument (2015) Türkiye Ekonomisi üzerinde yaptıkları çalışmada, sıkı para politikasının gevşek para politikasından daha etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Literatürde, genişleme dönemlerinde uygulanan para politikalarının, daralma dönemlerinde uygulanan para politikalarından daha etkili sonuçlar verdiğini gösteren pek çok çalışma mevcuttur⁷.

Markov rejim değişimi modelinde gözlemlenemeyen durum değişkeni s_t , zamanda kesikli değerler alabilen bir markov zinciri ile modellenmektedir. Bu modelleme durum değişkeninin rassal davranışlarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır ve rejim geçiş olasılıkları matrisi olarak adlandırılmaktadır. Rejim geçiş olasılıkları matrisi Tablo 4’de raporlanmıştır.

Tablo 4. Rejim Geçiş Olasılıkları Matrisi

$$P = \begin{bmatrix} P_{00} & P_{01} \\ P_{10} & P_{11} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0.39 & 0.61 \\ 0.08 & 0.92 \end{bmatrix}$$

Rejim geçiş olasılıkları matrisine göre, Türkiye ekonomisi cari dönemde daralma rejimindeyken, izleyen dönemde ekonominin daralma rejiminde devam etme olasılığı $P_{00}=0,39$ ’dur. Daralmayı izleyen dönemde ekonominin genişleme rejimine geçiş olasılığı ise $P_{01}=0.61$ değerini almaktadır. Ekonominin genişleme döneminden daralma dönemine geçiş olasılığı $P_{10}=0,08$ iken cari dönemde genişleme rejiminde olan Türkiye ekonomisinin takip eden dönemde genişleme rejiminde devam etme olasılığı $P_{11}=0,92$ olarak bulunmuştur. P_{11} değeri Türkiye Ekonomisi’nin hızlı büyüyen dinamik yapısıyla uyumludur. Mevcut rejimin devam etme olasılıklarını gösteren P_{00} ve özellikle de P_{11} yüksek değerler almışlardır. Elde edilen test bulguları Türkiye ekonomisinde özellikle de genişleme dönemlerinde konjonktürel kalıcılık, bir başka deyişle devamlılık olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Para politikası literatürü incelendiğinde, para politikası ile ekonomik büyüme etkileşimi sıklıkla incelenmiş ancak analizde genellikle doğrusal yaklaşımlar tercih edilmiştir. Bu yaklaşımlar, para-üretim ilişkisini, ekonominin içerisinde bulunduğu konjonktürel koşulları

⁷ Bkz. Tenreyro ve Thwaites(2016), Rhee ve Rich(1995), Kato vd.(1999)ve Zakir ve Malik(2013)

gözetmeksizin açıklamaktadır. Öte yandan para politikasının ekonominin genişleme ve daralma dönemlerindeki etkisinin aynı olup olmadığı, bir başka deyişle doğrusal olup olmadığı, uzun süredir makro iktisatçılar tarafından tartışılmaktadır. Bu hususun aydınlatılması, uygulanan para politikasının başarısı için büyük önem taşımaktadır. Örneğin bir ekonomik sistemde gevşek para politikasının ekonomik durgunluk üzerinde ancak sınırlı etki meydana getirebildiği önceden biliniyorsa, parasal otoriteler durgunluk zamanlarında gerekli olan genişletici etkinin yaratılabilmesi için farklı önlemler alabilecektir.

Markov rejim değişim modeli ile iktisadi rejimlere göre elde edilmiş olan faiz değişkeni tahmin katsayıları incelendiğinde, ekonominin genişleme döneminde uygulanan para politikası şoklarının etkilerinin asimetric olduğu görülmektedir. Faiz değişkeni, ekonominin genişleme rejiminde %1 seviyesinde anlamlıyken, daralma rejiminde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu bulgular, parasal şokların ekonomilerin daralma dönemlerinde daha güçlü etkiler yaratacağını ifade eden arz yönlü para politikası asimetrisi teorileri ile çelişmektedir. Öte yandan, söz konusu bulgular Keynes'e atıfta bulunan ve ekonomi zayıf olduğunda, para politikasıyla yapılabilecek pek bir şeyin olmaması şeklinde ifade edilen ipi çekme teorisi ile büyük benzerlik göstermektedir. Ancak para politikası asimetrisi literatürü incelendiğinde, sanayileşmiş ülkelerde uygulanan parasal şokların, ekonomilerin daralma dönemlerinde daha etkin sonuç verdiği görülmektedir. Bu bulgular para politikası ile ekonominin zayıf olduğu dönemlerde bile güçlü sonuçlar elde edilebileceğini göstermektedir.

Öte yandan ipi çekme teorisi, likidite tuzağı kavramı üzerine kurulmuştur. Bir başka deyişle faiz oranları mümkün olan en düşük düzeydedir. Bu nedenle ekonominin zayıf olduğu dönemlerde genişletici para politikalarıyla faizi daha da düşürmek mümkün değildir. Ancak Türkiye Ekonomisinde faiz oranları kriz dönemlerinde düşmemekte, aksine yükselmektedir (bkz. Şekil 4). Bu sebeple, Türkiye Ekonomisi için para politikası asimetrisini ipi çekme teorisi ile de açıklamak çok mümkün değildir. Genel olarak döviz kuru ile toplam iktisadi faaliyet arasında pozitif yönlü ilişki mevcuttur. Bu ilişkiye göre döviz kurunda meydana gelecek artış, ihraç mallarının nispi fiyatlarını düşürerek ihracatı ve toplam talebi arttırmakta, ithal mallarının nispi fiyatını ise arttırarak ithalatı ve dolayısıyla sızıntıları azaltmaktadır. Ancak ekonometrik analiz sonucu elde edilen bulgular, döviz kuru ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bu bulgu, Türkiye ekonomisi için elde edilmiş olan para politikası asimetrisi bulguları ile birleştirildiğinde ortaya çok önemli sonuçlar çıkmaktadır. Parasal otoriteler kısa vadeli nominal faiz oranlarını, merkez bankası tepki fonksiyonları ile ayarlamaktadırlar ve bu fonksiyonun temelinde Taylor kuralı vardır. Taylor kuralı ise özünde, rüzgara karşı durmak olarak nitelendirilebilecek konjonktür karşıtı para politikasını ifade

etmektedir. Gelişmiş ülkeler genel olarak konjunktür karşıtı para politikası uygulamakta, ekonomi yavaşladığında gevşek, ekonomi hızlandığında ise sıkı para politikası uygulamaktadırlar. Aksine, gelişen piyasa ekonomilerinde uygulanan para politikaları genellikle konjunktür yanlısı niteliktedir. Bu çalışma kapsamında Türkiye Ekonomisinin daralma dönemlerindeki Faiz-büyüme ilişkisi pozitif yönlüdür. Bir başka deyişle TCMB, ekonomi daralırken döviz kuru üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla faiz artırımını yoluna giderek, hem ülkeye sermaye çekerek hem de döviz cinsinden borçların yükünü azaltarak büyüme katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Abiyev, V., Ceylan, R., & Özgür, M. I. (2015). The effects of oil price shocks on Turkish business cycle: A Markov switching approach. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 8(2), 7–18.
- Agénor, P.-R. (2001). *Asymmetric Effects of Monetary Policy Shocks* (The World Bank Working Paper).
- Alp, B. (2013). Türkiye'deki Reel Sektör Firmalarında Borç Dolarizasyonu ve Reel Kur Değişimlerinin Bilanço Etkisi. *TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi*.
- Arslan, B. G., & Ergeç, E. H. (2011). Türkiye Ekonomisinde Para Politikasının Sektörel Etkileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 89–104.
- Balke, N. S., Brown, S. P. A., and Yücel, M. K. (2002). Oil Price Shocks and the U . S . Economy : Where Does the Asymmetry Originate ? *The Energy Journal*, 27-52
- Ball, L., & Mankiw, N. G. (1994). Asymmetric Price Adjustment and Economic Fluctuations. *The Economic Journal*, 104, 247–261.
- Barışık, S., & Çevik, E. İ. (2008). Türkiye'de İşsizlik Histerisinin Yapısal Kırılma ve Güçlü Hafıza Modellemesi ile Sektörel Analizi. *TİSK Akademi*, 3(6), 66–87.
- Barışık, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching. *Maliye Dergisi*, 159, 88–102.
- Barnichon, R., Matthes, C., & Sablik, T. (2017). *Are the effects of monetary policy asymmetric*, Richmond Fed Economic Brief No. EB17- 03.
- Biçici, K. (2015). *Para Politikası Şoklarının Hâsıla ve Fiyat Düzeyi Üzerindeki Asimetrik Etkileri : Orta Asya ve Balkan Ülkeleri Uygulaması*. Başkent Üniversitesi.
- Bilgili, F., Tülüce, N. S. H., & Doğan, I. (2012). The determinants of FDI in Turkey: A Markov Regime-Switching approach. *Economic Modelling*, 29(4), 1161–1169.
- Bilman, A. S., & Utkulu, U. (2010). Inflation and Output Gaps Reconsidered : Assymetries and Nonlinear Phillips Curve Evidence for the Turkish Economy. *Journal of Yasar University*, 5(19), 3155–3175.

- Blinder, A. S. (2008). Keynesian economics. In *The Concise Encyclopedia of Economics*. Indianapolis: Liberty Fund Inc.
- Canova, F., & Nicoló, G. De. (2002). Monetary disturbances matter for business fluctuations in the G-7. *Journal of Monetary Economics*, 49(6), 1131–1159.
- Chen, S.W. (2007). Does Monetary Policy Have Asymmetric Effects on Stock Returns ? *Journal of Money, Credit and Banking*, 39(2), 667–688.
- Cover, J. P. (1992). Asymmetric Effects of Positive and Negative Money-Supply Shocks. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(4), 1261–1282.
- Demir, C., & Cergibozan, R. (2017). Türkiye Ekonomisi İçin Feldstein-Horioka Hipotezinin Geçerliliği: Eşbütünleşme ve Markov Rejim Değişim Yaklaşım. *Ege Akademik*
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072.
- Dolado, J. Juan, & María Dolores, R. (2001). An empirical study of the cyclical effects of monetary policy in Spain (1977-1997). *Investigaciones Económicas*, 25(1), 3–30.
- Dolado, Juan J., & Maria-Dolores, R. (2006). State Asymmetries in the Effects of Monetary-Policy Shocks on Output : Some New Evidence for the Euro-area. In *Contribution to Economic Analysis* (Vol. 276, pp. 311–331). Emerald Group Publishing Limited.
- Donayre, L. (2011). The Role of Aggregation in the Nonlinear Relationship between Monetary Policy and Output. In *Society for Nonlinear Dynamics ve Econometrics 19th Annual Symposium* (p. 1–23). Washington: George Washington University The Elliott School Of International Affairs.
- Driffill, J., & Sola, M. (1998). Intrinsic bubbles and regime-switching. *Journal of Monetary Economics*, 42(2), 357–373.
- Ergeç, E. H. (2009a). Para Politikası Şoklarının Asimetrik Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 65–90.
- Ergeç, E. H. (2009b). Türkiye Ekonomisinde Pozitif Ve Negatif Para Politikası Şoklarının Asimetrik Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, 23, 333–344.
- Evans, P. (1986). Does the potency of monetary policy vary with capacity utilization? A comment. *Carnegie-Rochester Confer. Series on Public Policy*, 24, 303–332.
- Fisunoğlu, M., & Tan, B. K. (2009). Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 31–60.
- Florio, A. (2004). The asymmetric effects of monetary policy. *Journal of Economic Surveys*, 18(3), 409–426.
- Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*, 58(1), 1–17.
- Garcia, R., & Schaller, H. (2002). Are the effects of monetary policy asymmetric? *Economic*

Inquiry, 40(1), 102–119.

Golosov, M., & Lucas Jr, R. E. (2007). Menu Costs and Phillips Curves. *Journal of Political Economy*, 115(2), 171–199.

Granger, C. W. J., & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111–120. <https://doi.org/10.1002/9780470996249.ch27>

Hamilton, J. D. (1989). A New Approach to the Economic Analysis of Nonstationary Time Series and the Business Cycle. *The Econometric Society*, 57(2), 357–384.

Höppner, F., Melzer, C., & Neumann, T. (2008). Changing effects of monetary policy in the US - Evidence from a time-varying coefficient VAR. *Applied Economics*, 40(18),

Huh, C. (1998). Forecasting Industrial Production Using Models with Business Cycle Asymmetry. *Frbf Economic Review, Number 1*(1993).

Kabadayı, B. (2013). Türkiye Konjonktür Dalgalanmaları ve Rejim Değişimi Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 107–120.

Kakes, J. (1998). *Monetary transmission and business cycle asymmetry s.n.* (SOM research report No. 98C36). Groningen. Retrieved from <http://www.ub.rug.nl/eldoc/som/c/>

Kandemir Kocaaslan, Ö. (2013). *An Empirical Investigation of The U.S. GDP Growth: A Markov Switching Approach*. University of Sheffield.

Karras, G. (1996a). Are the Output Effects of Monetary Policy Asymmetric? Evidence from a Sample of European Countries. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58(2), 267–278. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1996.mp58002004.x>

Karras, G. (1996b). Why are the effects of money-supply shocks asymmetric? convex aggregate supply or “pushing on a string”? *Journal of Macroeconomics*, 18(4), 605–619.

Kato, R., Ui, T., & Watanabe, T. (1999). *Asymmetric Effects of Monetary Policy: Japanese Experience in the 1990s* (Working Paper Series No. 99–2). Tokyo.

Kaufmann, S. (2002). Is there an asymmetric effect of monetary policy over time? A Bayesian analysis using Austrian data. *Empirical Economics* (2002), 27, 277–297.

Kazanas, T., Philippopoulos, A., & Tzavalis, E. (2011). Monetary policy rules and business cycle conditions. *Manchester School*, 79, 73–97.

Khundrakpam, J. K. (2017). Examining the Asymmetric Impact of Monetary Policy in India. *The Journal of Applied Economic Research*, 11(3), 290–314.

Kılınç, M., & Tunç, C. (2014). Identification of monetary policy shocks in Turkey: a structural VAR approach . Working Papers 1423, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.

Kılınç, M., & Tunç, C. (2019). The asymmetric effects of monetary policy on economic activity in Turkey. *Structural Change and Economic Dynamics*, 51, 505-528.

Korkmaz, T., Zaman, S., & Çevik, E. İ. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Yüksek Dış Ticaret Hacmine Sahip Ülke Borsaları ile Entegrasyon İlişkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 19–

44.

Koy, A. (2017). Spot ve Vadeli Piyasa İlişkilerine Markov Rejim Değişim Modelleri Yaklaşımı. *Bankacılar Dergisi*, 101, 70–87.

Kriesler, P. (2002). Was Kalecki an “imperfectionist”? Davidson on Kalecki. *Journal of Post Keynesian Economics*, 24(4), 623–629.

Kriesler, P., & Lavoie, M. (2007). The New Consensus on Monetary Policy and its Post-Keynesian Critique. *Review of Political Economy*, 19(3), 387–404.

Krugman, P. (2008). Response to Nelson and Schwartz. *Journal of Monetary Economics*, 55(4), 857–860.

Kucukkale, Y., and Yamak, R. (2009). Asymmetric Effects of Aggregate Demand Policy in Turkey. *Middle Eastern Finance and Economics*, 4(4), 97–109.

Lenz, C. (1997). Asymmetric Effects of Monetary Policy in Switzerland. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 133(3), 441–454.

Liu, J., & Chen, F. (2018). Asymmetric volatility varies in different dry bulk freight rate markets under structure breaks. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 505, 316–327.

Lo, M. C., & Piger, J. M. (2005). Is the Response of Output to Monetary Policy Asymmetric? Evidence from a Regime-Switching Coefficients Model. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 37(5), 865–886.

Malone, M. S. (2000). *An Investigation of Money Supply Shock Asymmetry Using Disaggregate Data* (M.S. Research Paper).

Mankiw, N. G. (1985). Small Menu Costs and Large Business Cycles : A Macroeconomic Model of Monopoly. *The Quarterly Journal of Economics*, 100(2), 529–537.

Mishkin, F. S. (2005). *Para Teorisi-Politikası*. (A. Ç. ve S. Y. Çev. İlyas Işıklar, Ed.). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.

Mishkin, F. S. (2009). Is Monetary Policy Effective during Financial Crises? *The American Economic Review*, 99(2), 573–577.

Morgan, D. P. (1993). Asymmetric effects of monetary policy. *Federal Reserve Bank Of Kansas City Economic Review*.

Peersman, G., & Smets, F. (2001). *Are the effects of monetary policy in the euro area greater in recessions than in booms? ECB Working Paper*.

Ravn, M. O., & Sola, M. (2004). Asymmetric effects of monetary policy in the United States. *Review, Federal Reserve Bank of St. Louis*, 86(Sep), 41–60.

Rhee, W., & Rich, R. W. (1995). Inflation and the asymmetric effects of money on output fluctuations. *Journal of Macroeconomics*, 17(4), 683–702.

Sensier, M., Osborn, D. R., & Öcal, N. (2002). Asymmetric interest rate effects for the UK real economy. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(4), 315–339.

Shen, C. (2000). Are the Effects of Monetary Policy Asymmetric_ The Case of Taiwan.

Journal of Policy Modeling, 22(2), 197–218.

Shen, C. H., Lin, K. L., & Guo, N. (2016). Hawk or dove: Switching regression model for the monetary policy reaction function in China. *Pacific Basin Finance Journal*, 36, 94–111.

Sola, M., Spagnolo, F., & Spagnolo, N. (2007). Predicting Markov volatility switches using monetary policy variables. *Economics Letters*, 95(1), 110–116.

Tanrıöver, B., ve Yamak, N. (2012). Parasal Şokların Asimetrik Etkileri : Teori ve Türkiye Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 12(3), 339–350.

Telatar, E., ve Hasanov, M. (2006). The asymmetric effects of monetary shocks: The case of Turkey. *Applied Economics*, 38(18), 2199–2208.

Tenreyro, S., & Thwaites, G. (2016). Pushing on a String: US Monetary Policy Is Less Powerful in Recessions. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 8(4), 43–74.

Thoma, M. A. (1994). Subsample instability and asymmetries in money-income causality. *Journal of Econometrics*.

Ülke, V., & Berument, M. H. (2015). Asymmetric effects of monetary policy shocks on economic performance: empirical evidence from Turkey. *Applied Economics Letters*, 23(5), 353–360.

Weise, C. L. (1999). The Asymmetric Effects of Monetary Policy : A Nonlinear Vector Autoregression Approach. *Journal of Money, Credit and Banking*, 31(1), 85–108.

Wong, K.-F. (2000). Variability in the Effects of Monetary Policy on Economic Activity. *Journal of Money, Credit and Banking*, 32(2), 179–198.

Wood, J. H. (2005). *A history of central banking in Great Britain and the United States*. New York: Cambridge University Press.

Yılancı, V., Tıraşoğlu, M., & Arı, A. (2016). Para Politikası Şoklarının Etkisi: Asimetrik Etki Tepki Fonksiyonu Yaklaşımı. *Ekonomik Yaklaşım*, 27(100), 131–154.

Zakir, N., & Malik, W. S. (2013). Are the effects of monetary policy on output asymmetric in Pakistan? *Economic Modelling*, 32(1), 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.01.037>

Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251–270.

Türkiye İmalat Sanayii'nde Dış Ticaretin Mark-up Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*

Demet YAMAN SONGUR**

Geliş Tarihi (Received): 11.01.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 06.08.2020

Öz

Dış ticaretin, firma davranışları ve piyasa yapısı üzerindeki etkilerinin incelenmesi bakımından, dış ticaretin mark-up üzerindeki etkileri hem teorik hem de uygulamalı uluslararası iktisat yazınının önemli ilgi alanlarından birisidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye İmalat Sanayii'nin 189 alt sektöründe dış ticaretin mark-up üzerindeki etkisini, 2004-2015 yılları için panel veri analiz yöntemi kullanarak tahmin etmektedir. Sonuçlar, Türkiye İmalat Sanayii'nde mark-up ile ithalat penetrasyon oranı arasında pozitif, mark-up ve ihracat yoğunluğu arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca sektörel reel döviz kuru, yoğunlaşma oranı ve toplam istihdam değişkenlerinin ise mark-up üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mark-up, Dış Ticaret, Sektörel Reel Döviz Kuru, GMM

Evaluation of the Effects of Foreign Trade on Mark-up in Turkish Manufacturing Industry

Abstract

In terms of examining the effects of foreign trade on firm behavior and market structure, the effects of foreign trade on mark-up is one of the major interests of both theoretical and applied international economics literature. In this context, the aim of this study is examining the impacts of foreign trade on mark-ups for 189 sub-sectors of Turkish manufacturing industry by using panel data analysis during the 2004-2015 period. The results show that there is a positive relationship between mark-up and import penetration rate in total and competitive manufacturing sectors, and a negative relationship between mark-ups and export intensity. Additionally, sectoral real exchange rate, concentration ratio and total employment variables also have a positive effect on mark-ups in all manufacturing industry sub-sectors.

Key Words: Mark-Up, Foreign Trade, Sectoral Real Exchange Rate, GMM.

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yazar tarafından "Dış Ticaretin Fiyat-Maliyet Eki Üzerine Etkisi: Türkiye İmalat Sanayii İçin Bir Uygulama" başlığıyla Haziran 2019'da savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, demet.yaman@dicle.edu.tr

Giriş

Mark-up (fiyat-maliyet eki), bir firmanın piyasa gücünün bir göstergesi olması nedeniyle bir piyasadaki rekabet derecesinin ve serbestleşme politikalarının piyasa gücü üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi için çok önemli bir göstergedir (Tamminen, 2014: 22).

Yeni dış ticaret teorilerinin gelişimi ile birlikte uluslararası ticaret teorisi çerçevesinde, dış ticaret serbestisinin mark-up üzerindeki ilişkisi incelenmeye başlamıştır. Yeni dış ticaret teorilerine göre, ticaret serbestisi tekelleri rekabet özellikle de oligopolistik piyasa yapısı altında mark-up'ın azalmasına, firmaların ölçeklerinin artmasına ve fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Yani yeni dış ticaret teorileri tekelleri rekabet ve oligopolistik piyasa yapısı altında serbest ticaretin rekabet yolu ile kaynak dağılımındaki etkinliği artırarak refah artışını sağlayacağını savunmaktadır. Literatürde bu etki serbest ticaretin *rekabet yanlı etkisi* olarak adlandırılmaktadır (Baldwin ve Venables; 1995: 1610). Ticaretin serbestleşmesiyle birlikte ithalat nedeniyle rekabetin artması, tekelleri firmaların yurtiçi piyasada hakimiyetlerinin azalmasına ve yurtiçi toplam satışlar içindeki paylarının düşmesine neden olmaktadır. Yeni dış ticaret teorileri rekabet taraftarı etki çerçevesinde daha çok ithalat artışının üzerine yoğunlaşmakla birlikte dış ticaretin serbestleşmesi sonucu firmaların yurt içindeki satışlarının azaltıp, ihracatlarını arttırmaları sonucu piyasa paylarındaki farklılıkların ihracat piyasası lehine azalmasının, ortalama mark-up'da azalmaya neden olacağı da belirtilmektedir (Baldwin ve Venables; 1995: 1611).

Yeni yeni ticaret teorisi ile son yıllarda güçlü bir şekilde gelişen Heterojen Firma Teorisi ile birlikte mark-up daha sistematik olarak tartışılmaya başlamıştır. Bu konudaki teorik literatürün ortak özelliği, farklı talep ve piyasa yapılarını değiştirip yeniden oluşturmak için, rekabetçi fiyat mekanizması altında mark-up'ın endojen değişken olarak alınmasıdır. Yeni yeni dış ticaret teorisinin öncül modellerinden olan Melitz (2003) modeli firmalar arasındaki mark-up farklılıklarını modele dahil etmemiştir. Bununla birlikte heterojen firma modeline mark-up'ı da dahil eden bir model geliştiren Melitz ve Ottoviano (2008) ile birlikte mark-up'ın firma düzeyinde belirleyenlerinin tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Melitz ve Ottoviano (2008)'de ihracat artışının daha büyük piyasalarda daha fazla rekabet ile karşılaşılması nedeniyle mark-up'da azalmaya neden olacağını göstermektedir (Melitz ve Ottoviano, 2008: 296). İhracatçı firmaların yüksek verimliliğe sahip olması nedeniyle daha yüksek ihracat ile mark-up arasında pozitif ilişki olmasına rağmen ihracat yapılan piyasalardaki artan rekabet bu etkiyi baskılayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle ticaret serbestleşmesi olumlu verimlilik etkileri

ortaya çıkarmakla birlikte ihracatçı firmalar daha büyük piyasalara ulaştığında ortalama mark-up düşecek ve tüketicilere fayda sağlayacaktır (Lapham, 2015: 17).

Ticaret serbestisinin/dış ticaretin karlılık ve mark-up üzerindeki etkileri hem teorik hem de uygulamalı uluslararası iktisat teorisi yazınının önemli ilgi alanlarından birisidir. Bu konuda aynı zamanda endüstriyel organizasyon teorisi çerçevesinde de gerçekleştirilmiş zengin bir yazın mevcuttur. Bu nedenle ticaret serbestisinin karlılık ve mark-up üzerindeki etkileri dış ticaret teorileri ve endüstriyel organizasyon teorilerinin kesiştiği önemli bir çalışma alanıdır.

Dış ticaret ve mark-up arasındaki ilişki Türkiye için de araştırma konusu olmuştur. Türkiye üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmaların sektörel düzeyde dış ticaretin mark-up üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalardan oluştuğu görülmüştür. Türkiye’de dış ticaret ve mark-up arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar genel olarak, tahminlerde kullanılan veri seti itibariyle sektörel boyutta hazırlanmış verilerden oluşmuş ve inceleme dönemi itibariyle 2001 yılı sonrası için bu ilişki inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın amacı, dış ticaretin mark-up üzerindeki etkisini Türkiye İmalat Sanayii’nde faaliyet gösteren firmaların verilerden toplulaştırılmış, sektörel düzeyde veri seti kullanarak incelemektir. Bu amaca yönelik olarak dış ticaret ile mark-up arasındaki ilişki, Türkiye İmalat Sanayii içerisinde yer alan 189 alt sektör ve 2004-2015 dönemi için, panel veri analizi teknikleri ile tahmin edilmektedir.

Çalışmada kullanılan veri seti, firma verilerinin toplulaştırılmasıyla sektör boyutuna getirilmiş bir veri seti olması nedeniyle ve hem çalışma döneminin daha güncel olması hem de incelenen sektör sayısı itibariyle Türkiye için yapılan diğer çalışmalardan farklılaşmakta ve Türkiye ile ilgili yazına bu yönleriyle katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada mark-up’ın tahmininde, yazındaki diğer çalışmalardan farklı olarak, 2004-2015 döneminde, her bir yıl ve sektör için sektörel reel döviz kuru hesaplanmış ve mark-up’ı etkilemesi olası bir başka değişken olarak modele dahil edilmiştir. Türkiye’de mark-up’ın dış ticaret ile olan ilişkisi inceleyen çalışmalarda, sektörel reel döviz kuru değişkenini kullanan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle de Türkiye ile ilgili yazına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Çalışmanın devamı şu şekilde planlanmıştır. İlk olarak dış ticaretin mark-up üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik literatür sunulacaktır. İkinci bölümde çalışmada kullanılan veri seti, model, ekonometrik metodolojiden bahsedilecek ve analizden elde edilen bulgulara yer

verilecektir. Sonuç bölümünde ise, çalışmadan elde edilen bulgular çerçevesinde yapılan değerlendirmelere yer verilecektir.

1. Nicel Yazın

Mark-up ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sonuçları iki olguya dikkat çekmektedir. Birincisi, genel olarak ithalat veya ithalat penetrasyon oranı ile mark-up arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur. Ancak bu ilişkiyi pozitif bulan çalışmalar da mevcuttur. İthalat ve mark-up arasındaki negatif ilişki rekabet yanlı etkiler ile pozitif ilişki ise ara malı ithalatı sonucu üretim kalitesinin artmasıyla açıklanmaktadır.

İkincisi, nicel çalışmalarda mark-up ile ihracat arasındaki ilişkiyi hem pozitif hem de negatif bulan çalışmaların olduğu görülmektedir. Pozitif ilişki, yeni yeni dış ticaret teorilerinden hareketle kendi kendine seçim hipotezi ile negatif ilişki ihracat yapılan piyasalardaki rekabet etkisinden kaynaklanan mark-up azalmasının verimlilik etkisini baskılaması ile açıklanmaktadır. İncelenen çalışmalarda da hem ithalat hem de ihracatın mark-up üzerinde yarattığı etki konusunda net bir yargıya varmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bu çalışmaların sonuçları Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1.

Dış Ticaretin Mark-up Üzerindeki Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Konings vd. (2001)	1992-1997	Belçika Hollanda	İmalat Sanayii	Dinamik Panel Veri Analizi (GMM)	Hollanda’da ithalat penetrasyon oranı yüksek olan sektörlerde mark-up yüksek bulunmuştur. Belçika da sektörler arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.
Bernard vd. (2003)	1992	ABD’nin ihracat yaptığı 47 ülke	İmalat Sanayii	Simulasyon Analizi	İhracatçı firmalar, daha yüksek mark-up’a sahip bulunmuştur.
Fedderke vd. (2007)	1970-1997	Güney Afrika	İmalat Sanayii (5 Alt Sektör)	Dinamik Heterojen Panel Veri Analizi	İthalat penetrasyon oranı ve ihracat yoğunluğu arttıkça mark-up düşmüştür.
Chen vd. (2009)	1989-1999	Avrupa Birliği	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	İthalat arttıkça, rekabet yanlı etkiler nedeniyle mark-up düşmüştür.

Martin ve Rodriquez (2010)	1990-1999	İspanya	İmalat Sanayii	Dinamik Panel Veri Analizi (GMM)	İhracatçılar yüksek, ihracatçı olmayanlar düşük mark-up'a sahip bulunmuştur.
Epifani ve Gancia (2011)	1996-2000	ABD	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	Ticaret serbestisi arttıkça, mark-up düşmüştür.
Lee ve Choi (2011)	1992-2002	Kore	İmalat Sanayii	Eğilim Skor Eşleştirme (Psm)	İhracat yoğunluğu arttıkça, mark-up azalmıştır.
Edmond vd. (2012)	2000-2004	Tayvan	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	Rekabet yanlı etkiler nedeniyle mark-up azalmıştır.
De Loecker ve Warzynski (2012)	1994-2000	Slovenya	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	İhracatçılar yüksek, ihracatçı olmayanlar düşük mark-up'a sahip bulunmuştur.
Amidei ve Gomellini (2014)	1908-1965	İtalya	İmalat Sanayii	Korelasyon Analizi	Rekabet düştükçe mark-up yükselmiştir. İthalat penetrasyonu ile mark-up arasında negatif ilişki vardır.
Hornok ve Muraközy (2015)	1995-2003	Macaristan	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	İthalat mark-up ile pozitif, ihracatla negatif ilişkilidir.
Jagerstedt (2016)	1996-2006	İsveç	İmalat Sanayii	Dinamik Panel Veri Analizi (GMM)	İhracat ile mark-up pozitif ilişkili bulunmuştur.
De Loecker vd. (2016)	1989-2003	Hindistan	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	Ticaret serbestisi sonucu rekabet yanlı etkiler nedeniyle mark-up yükselmiştir.
Brandt vd. (2017)	1998-2007	Çin	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi, Girdi Çıktı Tabloları	Ticaret serbestisi sonucu rekabet yanlı etkiler nedeniyle mark-up düşmüştür.
Keisuke (2018)	1986-2014	Japonya	İmalat Sanayii	Parçalı Regresyon Analiz	İhracat ile mark-up arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Li ve Miao (2018)	1972-2014	ABD	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi, Girdi Çıktı Tabloları	İthalat penetrasyon oranı ile mark-up arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Liu vd. (2019)	2000-2006	Çin	İmalat Sanayii	Panel Veri Analizi	İhracat ile mark-up arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Türkiye üzerine yapılan çalışmaların ise “sektörel düzeyde” dış ticaretin mark-up üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalardan oluştuğu görülmekte ve dış ticaret ile mark-up arasında negatif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu çalışmaların sonuçları Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2.

Türkiye İmalat Sanayii için Yapılmış Çalışmalar

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Dönem</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Sonuç(lar)</i>
Foroutan (1991)	1975-1985	Regresyon Analizi	İthalat penetrasyon oranı yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerde mark-up’ı azaltmıştır.
Yalçın (2000)	1983-1994	Panel Veri Analizi	İthalat; kamu sektöründe mark-up ile pozitif, özel sektörde negatif ilişkilidir İhracat; özel sektörde mark-up ile pozitif, kamu sektöründe negatif ilişkilidir.
Mihci ve Akkoyunlu Wigley (2002)	1992-1996	Panel Veri Analizi	İthalat oranı yoğunlaşma oranını etkilememekte ancak mark-up ile negatif ilişkilidir.
Metin Özcan, Voyvoda ve Yeldan (2002)	1980-1996	Panel Veri Analizi	Dışa açılmanın karlılık üzerindeki etkisi düşük bulunmuştur.
Mihci ve AkkoyunluWigley (2003)	1994-2000	Panel Veri Analizi	Dış ticaretin artması, mark-up’ı azaltmıştır.
Günay vd. (2005)	1980-1996	Panel Veri Analizi	Dışa açılmanın karlılık üzerindeki etkisi düşük bulunmuştur.
Aslan ve Kula (2008)	1965-2001	Panel Veri Analizi	Dışa açılma kamu sektör karlılığını negatif, özel sektör firmalarının karlılığını pozitif etkilemiştir.

2. Ampirik Analiz

2.1. Veri Seti

Bu çalışmada 2004-2015 döneminde Türkiye İmalat Sanayii’nde faaliyet gösteren 189 alt sektöre ait firma verilerinin toplulaştırılmasıyla oluşturulan sektörel veri seti kullanılmıştır. Bu çerçevede 20 ve daha fazla çalışana sahip firmalarda tam sayım, 20’nin altında çalışana sahip olan firmalarda ise örnekleme yöntemi kullanıldığından çalışmada sadece 20 ve üzeri çalışana sahip firmaların verileri toplulaştırılarak sektör boyutuna getirilmiştir. Her bir firmanın faaliyeti ise NACE 4 basamak düzeye göre sınıflandırılmıştır. Söz konusu veriler mikro veri kapsamında olup TÜİK Veri Araştırma Merkezlerinde (VAM), TÜİK ile protokol yapılarak

kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Analizler Stata 13 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

2.2. Model

Çalışmada mark-up ile dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla temel alınan model (1) nolu denklemde sunulmuştur:

$$markup_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 m_{it} + \alpha_2 x_{it} + \alpha_3 rer_{it} + \alpha_4 cr4_{it} + \alpha_5 L_{it} + \varepsilon_{1it} \quad (1)$$

Bu modelde m , ithalat penetrasyon oranını; x , ihracatın çıktıya oranını (ihracat yoğunluğu); rer , sektörel reel döviz kurunu; $cr4$, yoğunlaşma oranını; L , toplam istihdamı ve ε ise hata terimini ifade etmektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin teoriye göre mark-up üzerindeki etkisinin beklenen işaretleri Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3.

Bağımsız Değişkenlerin Beklenen İşaretleri

Bağımsız Değişkenler	Beklenen işaret	Nedeni
x	+ veya -	Yeni yeni dış ticaret teorileri kapsamında; (+)kendi kendini seçim hipotezi (-) ihracat yapılan piyasalardaki artan rekabet
m	+ veya -	Yeni yeni dış ticaret teorileri kapsamında; (+) Ara malları ithalatı nedeniyle üretimin kalitesinin artması, ara malı ithalatı nedeniyle verimliliğin artması Yeni dış ticaret teorileri kapsamında (-) Rekabet yanlısı etki
rer	+ veya -	(+) Döviz kuru geçişkenliği literatürü. (-) Döviz kuru değişiminin maliyetleri etkilemesi.
$cr4$	+	Endüstriyel organizasyon teorisi.
L	+	Sektör büyüklüğünün göstergesi

Modelde yer alan mark-up değişkeni ($markup$) Yentürk (1997) ve Taymaz vd. (2008) dikkate alınarak aşağıdaki gösterildiği gibi hesaplanmıştır:

$$markup = \frac{Q}{C + W} \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlikte, Q , reel satış miktarını; C , ücret dışı maliyetleri (ara malı maliyeti); W , ücretleri ifade etmektedir. Diğer taraftan çalışmada ihracat değişkeni olarak, toplam ihracatın, çıktıya oranı alınmıştır.

$$x = \frac{X}{Q1} \quad (3)$$

Çalışmada ithalat değeri için ithalat penetrasyon oranı kullanılmıştır.

$$m = \frac{M}{Q1 - (X + M)} \quad (4)$$

Burada M toplam ithalatın reel değerini; $Q1$, reel çıktı değerini; X ise reel ihracat değerini ifade etmektedir. Analizde kullanılan diğer bir değişken sektörel yoğunlaşma oranıdır. Yoğunlaşma oranının hesaplanmasında, literatürde en sık kullanılan yoğunlaşma oranı olan CR_4 aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır:

$$CR_4 = \sum_{i=1}^4 p_i \quad (5)$$

p_i sektörde yer alan firmaların piyasa paylarını göstermektedir. Diğer taraftan çalışmada istihdam edilen işçi sayısı (L), sektör büyüklüğünün bir göstergesi olarak modele dâhil edilmiştir.

Çalışmada ampirik analizinde reel döviz kuru yerine tarafımızca hesaplanan sektörel reel döviz kuru² kullanılmıştır. Sektörel reel döviz kurunun hesaplanmasında Karamollaoğlu (2017) tarafından kullanılan yöntem izlenmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin en önemli 20 dış ticaret ortağı belirlenmiş, bunu yaparken ihracat ve ithalat rakamları dikkate alınmış olup, toplam ticaret içerisindeki payı en yüksek 20 ülke ilgili sektör için analize dâhil edilmiştir. Bu çerçevede toplamda 65 ülkenin verileri kullanılmıştır³. Çalışmada kullanılan, sektörel reel döviz kuru (RER_{jt}) aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$RER_{jt} = \sum_C (TW_{jC} * RER_t^C) \quad (6)$$

² Bu çalışmada döviz kurunun hesaplanmasında Avrupa Birliği Kotasyonu kullanılmıştır. Sektörel döviz kurunun nasıl hesaplandığı Ek-1' de sunulmuştur.

³ Söz konusu ülkelerin listesi EK-TABLO 2'de sunulmuştur.

(6) numaralı denklemdeki sektörel döviz kuru iki basamak düzeyinde 23 sektör için 2004-2015 dönemindeki tüm yıllar için hesaplanmıştır. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 4.

Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
<i>markup</i>	2268	0.751	0.041	0.388	0.881
<i>x</i>	2265	0.887	0.059	0.320	1.016
<i>m</i>	2265	-1.155	0.136	-5.065	-0.982
<i>rer</i>	2268	2.019	0.038	1.839	2.112
<i>cr4</i>	2268	0.210	0.168	0.033	0.982
<i>l</i>	2268	3.691	0.569	1.672	5.260

2.3. Tahmin Yöntemi

Türkiye İmalat Sanayii içerisinde yer alan 189 alt sektör ve 2004-2015 dönemine ait veriler kullanılarak mark-up ile dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişkiyi sınamak amacıyla çalışmada statik ve dinamik panel veri analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada oluşturulan model statik panel veri analizi çerçevesinde sabit etkiler ve rassal etkiler modeli ile sınanmıştır. Hem sabit etkiler modelinde hem de rassal etkiler modelinde otokorelasyon, yatay kesit bağımlılığı ve değişen varyans sorunlarının varlığı araştırılmıştır. Her iki modelde de otokorelasyonun varlığı Baltagi-Wu (1999) LBI (Locally Best Invariant – Yerel En İyi Değişmezlik) testi aracılığı ile araştırılmıştır. Diğer taraftan her iki modelde de yatay kesit bağımlılığının varlığı Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD Testi aracılığı ile araştırılmıştır. Bu test $T < N$ olduğu durumda geçerli olup CD Testi’nin istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right) \quad (9)$$

Burada \hat{p}_{ij} i, j kalıntı korelasyon katsayısıdır. Test istatistiği $d = [N(N-1)/2]$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılmaktadır. “Birimler arası korelasyonun olmadığı” yokluk hipotezi altında $N \rightarrow \infty$ ve T yeterli büyüklükte ise $CD \xrightarrow{d} N(0,1)$ ’dir.

Çalışmada statik panel veri analiz tekniklerine ek olarak dinamik panel veri analiz tekniklerinden de yararlanılmıştır. Statik panel veri tahmincilerinden farklı olarak dinamik

panel veri tahmincilerinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri de bağımsız değişken olarak modele dâhil edilebilmektedir. Ayrıca analize dâhil edilen birimlere özgü sabit etkiler hesaplanmakta ve her bir birime özgü gözlenemeyen değişkenlerin etkilerinin kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır.

Dinamik panel veri tahmincilerinden biri olan Roodman (2006) tarafından geliştirilen Arellano-Bover/Blundel-Bond yöntemine dayanan tahminci, Arellano Bond GMM tahmincisi ve Arellano-Bond/Blundel-Bond sistem GMM tahmincisine göre daha üstündür. Bu nedenle çalışmanın ampirik kısmında öncelikle Roodman (2006)'dan elde edilen bulgular yorumlanmış, diğer iki tahminci bulguları sağlamlılık sınaması (robustness check) için kullanılmıştır.

2.4. Bulgular

Türkiye İmalat Sanayii'nde yer alan 189 alt sektör için statik analizde hem sabit etkiler hem de rassal etkiler tahmincilerine yer verilmiştir. Gerçekleştirilen sınama testleri sonucunda değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı problemleri nedeniyle sabit etkiler modelinde Driscoll-Kraay tahmincisi; rassal etkiler modelinde ise Arellano, Froot ve Rogers GLS tahmincisi kullanılmıştır. Bu çerçevede elde edilen bulgular Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5.

Statik Tahmin Sonuçları

Değişkenler	<i>Sabit Etkiler</i> (<i>Driscoll-Kraay Tahmincisi</i>)		<i>Rassal Etkiler</i> (<i>Arellano, Froot ve Rogers GLS</i> <i>Tahmincisi</i>)	
	Katsayılar	Olasılık Değeri	Katsayılar	Olasılık Değeri
<i>m</i>	0.121***	0.000	0.118***	0.000
<i>x</i>	-0.331***	0.000	-0.315***	0.000
<i>rer</i>	-0.002	0.909	-0.005	0.537
<i>cr4</i>	-0.012	0.268	0.017	0.260
<i>L</i>	0.053***	0.000	0.049***	0.000
<i>constant</i>	0.992***	0.000	0.992***	0.000
<i>R</i> ²	0.26		0.27	
<i>F – testi</i>	121.36 (0.000)		-	
<i>Wald Testi</i>	-		392.97 (0.000)	
Hausman Testi	22.44 (0.000)			

Not: ***, ** ve * sırası ile istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindekiler olasılık değerini ifade etmektedir.

Hausman testi sonuçlarına göre “açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon yoktur” şeklindeki yokluk hipotezi reddedilmektedir. Buna göre sabit etkiler modelinden elde edilen bulgular dikkate alınmıştır. F-testi bulgularına bakıldığında modelin

genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. İthalat penetrasyon oranı katsayısı 0.121 olarak elde edilmiş olup istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre ithalat penetrasyon oranında meydana gelen %1'lik bir artış, mark-up'ı %0.121 arttırmaktadır. İhracat yoğunluğuna ait katsayı da -0.331 olarak elde edilmiş olup istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre ihracat yoğunluğunda meydana gelen %1'lik bir artış mark-up'da %0.331'lik bir azalmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan sektörel reel döviz kuru ve yoğunlaşma oranına ait katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bununla birlikte toplam istihdamın mark-up üzerinde pozitif bir etkisi (0.053) olup, istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Diğer taraftan, rassal etkiler modeli bulgularına bakıldığında anlamlı olan katsayılar ve işaretleri sabit etkiler modeli sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Çalışmada oluşturulan model, statik panel veri analizlerine ek olarak, modeldeki olası içsellik problemi göz önüne alınarak dinamik panel veri analizleri ile de tahmin edilmiştir. GMM tahmincilerinde araç değişkenlerin geçerliliği önem arz etmektedir. Çalışmada araç değişkenlerin geçerliliği gerekli testlerle sınanmıştır. Dinamik tahmin sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Dinamik Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Arellano-Bover/Blundell-Bond (Roodman) ⁽¹⁾		Arellano-Bond		Arellano-Bover/Blundell-Bond	
	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
<i>markup(L1)</i>	0.771***	0.000	0.363**	0.016	0.458**	0.014
<i>m</i>	0.038***	0.000	0.138***	0.000	0.039	0.168
<i>x</i>	-0.038***	0.000	-0.388***	0.000	0.084	0.284
<i>rer</i>	0.110***	0.000	0.017*	0.085	0.089***	0.000
<i>cr4</i>	0.012***	0.000	-0.050**	0.028	0.098**	0.022
<i>L</i>	0.007***	0.000	0.040***	0.002	0.050***	0.000
Zaman Boyutu	12		12		12	
Kesit Boyutu	189		189		189	
Gözlem Sayısı	2078		1889		2078	
<i>Wald Testi</i>	6.51e+06 (0.000)		373,64 (0.000)		86658.11 (0.000)	
<i>AR(1)</i>	-2.63 (0.009)		-2.348 (0.019)		-2.712 (0.007)	
<i>AR(2)</i>	0.10 (0.924)		-0.925 (0.355)		-0.246 (0.806)	
<i>Hansen – J Testi</i>	4.47 (0.924)					
<i>Hansen Testi (dif)</i>	2.14 (0.830)					
Araç Değişken Sayısı	70		60		70	

Not: ***, ** ve * sırası ile istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. (1) Arellano-Bover/Blundell-Bond İki Aşamalı Roodman Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu Tahmincisi. Robust

edilmiş standart hatalar kullanılmaktadır. Roodman testinde araç değişkenlerin geçerliliği Hansen testi aracılığı ile sınanmıştır. Parantez içindekiler olasılık değerlerinin ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde $AR(1)$ testine bakıldığında, “birinci dereceden otokorelasyon yoktur” yokluk hipotezi istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. $AR(2)$ testinde ise, “ikinci dereceden otokorelasyon yoktur” yokluk hipotezi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde reddedilememektedir. Bu bulgular araç değişkenlerin geçerli olduğunu göstermektedir. Tahminlerde değişen varyansın varlığı nedeniyle robust standart hatalar kullanılmıştır. Bu durumda araç değişkenlerin geçerliliği için Sargan Testi kullanılmadığı için Hansen-J testi sonuçlarına bakılmıştır. Hansen-J testinden elde edilen bulgular da araç değişkenlerin geçerli olduğunu göstermektedir. Modelin anlamlılığını gösteren Wald testi, kurulan modelin istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Arellano-Bover/Blundell-Bond sistem GMM tahmincisine Roodman (2006) düzeltilmesi yapılmış tahminci bulgularına göre bağımlı değişkenin 1 dönem gecikmesini ifade eden $markup(L1)$ değişkeni istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup, 0.771 olarak elde edilmiştir. Buna göre bulgular mark-up'nin bir dönem önceki gecikmesinde meydana gelen %1'lik artış, cari dönemdeki mark-up'ı %0.771 arttırdığını göstermektedir. İthalat penetrasyon oranı katsayısı statik analizdeki gibi pozitif elde edilmiş olup (0.038), istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, ithalat penetrasyon oranında meydana gelen %1'lik bir artış, mark-up'ı %0.038 arttırmaktadır. İhracat yoğunluğunun katsayısı da statik analiz ile paralellik sergilemektedir. Buna göre istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde ihracat yoğunluğunda meydana gelen %1'lik bir artış, mark-up'ı %0.038 azaltmaktadır. Statik analizden farklı olarak dinamik analizde, sektörel reel döviz kuru ve yoğunlaşma oranı katsayıları (sırasıyla 0.110 ve 0.012) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olarak elde edilmiştir. Statik analizle benzer şekilde toplam istihdamın mark-up üzerindeki etkisi de pozitif olarak elde edilmiştir.

Çalışmada oluşturulan model, Roodman tahmincisine ek olarak Arellano-Bond GMM ve Arellano-Bover/Blundell-Bond Sistem GMM tahmincisi ile de tahmin edilmiş ve sonuçlar tablo 4'de sunulmuştur. Buna göre Sistem GMM tahmincisi bulguları Arellano-Bond GMM tahmincisi ile karşılaştırıldığında, mark-up'ın bir dönem gecikmesi, ithalat penetrasyon oranı, ihracat yoğunluğu, sektörel reel döviz kuru ve toplam istihdam değişkenlerine ait katsayılar tutarlılık sergilemektedir. Arellano-Bond tahmincisinde elde edilen bulgularda sadece yoğunlaşma oranı farklılaşmakta olup, söz konusu değişken Arellano-Bond GMM tahmincisinde negatif değer almaktadır. Arellano-Bover/Blundell-Bond sistem GMM

tahmincisinden elde edilen bulgulara bakıldığında ise, mark-up'ın bir dönem gecikmesi, sektörel reel döviz kuru, yoğunlaşma oranı ve toplam istihdam değişkenleri Tablo 4'de sunulan sistem GMM tahmincisi ile tutarlılık sergilemektedir. Ancak ithalat penetrasyon oranı ve ihracat yoğunluğu değişkenleri bu tahminde istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilememiştir.

Sonuç

Hem sabit etkiler modeli hem de dinamik panel veri tahmincisi ile tahmin edilen modele ait bulgular ithalat penetrasyon oranı ile mark-up arasında pozitif ilişki, ihracat yoğunluğu ile mark-up arasında ise negatif ilişki olduğu görülmektedir. İthalat penetrasyon katsayısının pozitif olması teorik beklentilerle uyumlu bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki toplam ithalat içerisindeki ara malı ithalatı payının yüksek olmasına bağlı olarak ithalat artışının daha yüksek kaliteli ürünlerin üretilmesini veya verimliliğin artmasını sağlayarak mark-up üzerinde pozitif bir etki yarattığı söylenebilir.

İhracat yoğunluğu değişkeninin katsayısı negatif olarak tahmin edilmiştir. İhracat sonrası, piyasaların genişlemesi ile piyasada rekabetin artması sektörün piyasada fiyat belirleme üstünlüğünü kaybetmesine neden olmakta ve ihracatçı sektörlerin daha verimli olmalarından kaynaklanan yüksek mark-up'ı baskılaması ile mark-up'ın azalmasına yol açabilmektedir. Özellikle yeni yeni dış teorileri, ihracatçı firmaların yüksek verimliliğe sahip olması nedeniyle daha yüksek ihracat ile mark-up arasında pozitif ilişki olmasına rağmen ihracat yapılan piyasalardaki artan rekabetin bu etkiyi bastırabileceğini öngörmektedir. Tahmin sonuçlarımız bu öngörü ile paralellik arz etmektedir.

Sektörel reel döviz kuru ile mark-up arasında dinamik panel veri tahmin sonuçlarına göre pozitif ilişki söz konusudur. Döviz kuru geçişkenliği teorisine göre özellikle küçük ülke varsayımı altında döviz kuru değişimlerinin ithalatın yurt içi fiyatına tam olarak yansımaları beklenmektedir. Döviz kuru geçişkenliğinin tam olduğu bu durumda ülke parasındaki değer kaybı kadar ithalatın yurt içi fiyatında artış olmaktadır. Bu nedenle ulusal paranın değer kaybetmesi aynı oranda firmalar için maliyet artışına yol açacaktır. Diğer yandan döviz kuru geçişkenliği teorisi, döviz kurlarındaki değişimin ihracatın döviz cinsinden fiyatına tam olarak yansımalarının nedeni olarak döviz kurlarındaki değişimin mark-up'da ve ihracatın yurt içi fiyatında değişime neden olmasını göstermektedir. Dolayısıyla tahmin sonucumuza göre reel döviz kurunun artması yani ulusal paranın değer kaybetmesi sonucu mark-up'ın artması ithal girdi fiyatlarında meydana gelen artış nedeniyle maliyetlerde meydana gelen artış firmaların

fiyatlarına yansıttığına işaret etmektedir. Reel döviz kuru artışı ile mark-up arasındaki bu pozitif ilişki aynı zamanda ihracatçı sektörlerde döviz kuru geçişkenliğinin tam olmaması olgusu ile de desteklenmektedir.

Elde edilen bulgulara göre, yoğunlaşma oranında meydana gelen artışların mark-up'ı arttırdığını göstermektedir. Son olarak, toplam istihdam ile mark-up arasında beklendiği üzere pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Sektör büyüklüğünün bir göstergesi olarak modele dâhil edilen toplam istihdamda meydana gelen bir artışın mark-up'ı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın sonucu ihracat artışının, yüksek ithal girdi bileşeni nedeniyle büyüme ve istihdam üzerindeki sınırlı etkisine ek olarak tahmin sonuçlarımıza göre toplam imalat sanayiinde, ithalat penetrasyon oranının artmasının aynı zamanda mark-up artışına da neden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, özellikle ihracat sektörünün ithal girdi bileşeninin azaltılması için orta ve uzun vadede alınacak politika önlemlerinin hem imalat sanayiinin rekabetçi yapısı hem de büyümesi üzerinde olumlu etkiye neden olabileceği söylenebilir.

EK-1. Sektörel Reel Döviz Kurunun Hesaplanması

Çalışmada ampirik analizinde reel döviz kuru yerine tarafımızca hesaplanan sektörel reel döviz kuru kullanılmıştır. Reel döviz kuru matematiksel olarak aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$RER = ER \frac{P^f}{P^d} \quad (1)$$

Burada ER , nominal döviz kurunu; P^f , yabancı ülke fiyat düzeyini; P^d ise yurtiçi fiyat düzeyini göstermektedir. Çalışmada imalat sanayiinde yer alan NACE Rev. 2.'ye göre NACE 2 basamak düzeyde yer alan 23 alt sektör ve 2004-2015 dönemi itibariyle sektörel reel döviz kuru hesaplanarak analize dâhil edilmiştir. Bu çerçevede nominal döviz kurları TCMB tarafından sunulan EVDS'den elde edilmiştir. Diğer taraftan hem yurtiçi hem de diğer ülkelerin fiyat düzeyleri verisi olarak, Dünya Bankası tarafından sunulan World Development Indicators veri tabanından alınan tüketici fiyat endeksleri (2003=100) kullanılmıştır.

Sektörel reel döviz kurunun hesaplanmasında, her bir sektör için Türkiye'nin ilgili sektörde en önemli 20 dış ticaret ortağı ülke ile olan ticaret ilişkileri dikkate alınmıştır. Bu çerçevede toplamda 65 ülkenin verileri kullanılmıştır. Her bir ülke için Türkiye'nin ilgili dış ticaret ortağı ile olan ikili reel döviz kuru aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$RER_t^C = ER_t^C \frac{P_t^C}{P_t^{TR}} \quad (2)$$

Burada ER_t^C , Türkiye'nin ilgili dış ticaret partnerine ait ikili nominal döviz kurunu; P_t^C , ilgili dış ticaret partnerine ait fiyat düzeyini; P_t^{TR} ise Türkiye'nin fiyat düzeyini göstermektedir. j sektörü için en büyük 20 dış ticaret ortağına göre hesaplanan ticaret ağırlıkları aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$TW_{jC} = \frac{(X + M)_{jC}}{\sum_C (X + M)_{jC}} \quad (3)$$

$(X + M)$ 2004-2015 yılları arasındaki j sektöründeki ihracat ve ithalat rakamları toplamını göstermektedir. Buradan yola çıkarak, çalışmada kullanılan, sektörel reel döviz kuru (RER_{jt}) aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$RER_{jt} = \sum_c (TW_{jc} * RER_t^c) \quad (4)$$

(4) numaralı denklemdaki sektörel döviz kuru iki basamak düzeyinde 23 sektör için 2004-2015 dönemindeki tüm yıllar için hesaplanmıştır.

EK-2. Sektörel Döviz Kurunun Hesaplanmasında Yararlanılan Ülkeler

1- Fransa	32- Finlandiya	76- Gürcistan	386- Malavi	662- Pakistan
3- Hollanda	38- Avusturya	78- Azerbaycan	388- Güney Afrika	664- Hindistan
4- Almanya	39- İsviçre	79- Kazakistan	400- ABD	666- Bangladeş
5- İtalya	46- Malta	204- Fas	404- Kanada	680- Tayland
6- Birleşik Krallık	55- Litvanya	208- Cezayir	442- Panama	690- Vietnam
7- İrlanda	60- Polonya	212- Tunus	508- Brezilya	700- Endonezya
8- Danimarka	61- Çekya	220- Mısır	604- Lübnan	701- Malezya
9- Yunanistan	63- Slovenya	228- Moritanya	608- Suriye	706- Singapur
10- Portekiz	64- Macaristan	288- Nijerya	612- Irak	720- Çin
11- İspanya	66- Romanya	302- Kamerun	616- İran	728- Güney Kore
17- Belçika	68- Bulgaristan	350- Uganda	624- İsrail	732- Japonya
28- Norveç	72- Ukrayna	352- Tanzanya	628- Ürdün	740- Hong Kong
30- İsveç	75- Rusya	378- Zambiya	632- Suudi Arabistan	800- Avustralya

Not: Ülkeler uluslararası ticaret kodlarına göre sıralanmıştır.

Kaynakça

- Amidei, F. B., & Gomellini, M. (2014). Direct measures of competition and Italian industry performance. In The Long Run. Conference, “*Mercato E Crescita In Italia: Il Lungo Periodo*”, 29-30 October 2014, Roma.
- Arellano, M. (1987). Practitioners’ corner: Computing robust standard errors for within- groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Aslan, A., & F. Kula (2008). Dış ticaret serbestisinin Türk İmalat Sanayi fiyat maliyet marjları üzerindeki etkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 175-192.
- Baldwin, R. E., & Venables, A. J. (1995). Regional economic integration. *Handbook of International Economics*, 3, 1597-1644.
- Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814-823.

- Bernard, A. B., Eaton, J., Jensen, J. B., & Kortum, S. (2003). Plants and productivity in international trade. *American Economic Review*, 93(4), 1268-1290
- Brandt, L., Van Biesebroeck, J., Wang, L., & Zhang, Y. (2017). WTO accession and performance of Chinese manufacturing firms. *American Economic Review*, 107(9), 2784-2820.
- Chen, N., Imbs, J., & Scott, A. (2009). The dynamics of trade and competition. *Journal of International Economics*, 77(1), 50-62.
- De Loecker, J., & Warzynski, F. (2012). Markups and firm-level export status. *American Economic Review*, 102(6), 2437-71.
- De Loecker, J., Goldberg, P. K., Khandelwal, A. K., & Pavcnik, N. (2016). Prices, markups, and trade reform. *Econometrica*, 84(2), 445-510.
- Edmond, C., Midrigan, V., & Xu, D. Y. (2012). Competition, markups, and the gains from international trade. *NBER Working Paper No. 18041*.
- Epifani, P., & Gancia, G. (2011). Trade, markup heterogeneity and misallocations. *Journal of International Economics*, 83(1), 1-13.
- Fedderke, J., Kularatne, C., & Mariotti, M. (2007). Mark-up pricing in South African Industry. *Journal of African Economies*, 16(1), 28-69.
- Foroutan, F. (1991). Foreign trade and its relation to competition and productivity in Turkish Industry. *The World Bank, Paper No. 604*.
- Gunay, A., Metin-Ozcan, K., & Yeldan, E. (2005). Real wages, profit margins and inflation in Turkish manufacturing under post-liberalization. *Applied Economics*, 37(16), 1899-1905.
- Hornok, C., & Muraközy, B. (2015). Markup and productivity of exporters and importers, *Iehas Discussion Papers, No. Mt-Dp-2015/30*.
- Jägerstedt, H. (2016). *On The Link Between Innovation, Markups And Exporting*. Master Thesis, Lund University.
- Keisuke, K. (2018). Markups, City Size, and Exports: Evidence from Japan. *RIETI Discussion Paper Series, No. 18017*.
- Konings, J., Van Cayseele, P., & Warzynski, F. (2001). The dynamics of industrial markups in two small open economies: Does national competition policy matter?. *International Journal of Industrial Organization*, 19(5), 841-859.
- Lapham, B. (2015). *International Trade with Firm Heterogeneity: Theoretical Developments and Policy Implications*. Redesigning Canadian Trade Policies For New Global Realities.

- Lee, S., & Choi, Y. S. (2011). Export intensity, markup & productivity: Micro-evidence from the Korean manufacturing. *ERIA Research Project Report 2011, No. 3*.
- Li, Y., & Miao, Z. (2018). Trade costs, import penetration, and markups. *MPRA Paper No. 85690*.
- Liu, H., Xu, M., & Zhong, T. (2019). Import competition and export markups: Evidence from Chinese multi-product exporters. *Annals Of Economics & Finance, 20(1)*, 357-385.
- Martín, L. M., & Rodríguez, D. R. (2010). Export activity, persistence and mark-ups. *Applied Economics, 42(4)*, 475-488.
- Melitz, M. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica, 71(6)*, 1695-1725.
- Melitz, M. J., & Ottaviano, G. I. (2008). Market size, trade, and productivity. *The Review of Economic Studies, 75(1)*, 295-316.
- Metin-Özcan, K., Voyvoda, K., & Yeldan, E. (2002). The impact of the liberalization program on the price-cost margin and investment of Turkey's Manufacturing sector after 1980. *Emerging Markets Finance And Trade, 38(5)*, 72-103.
- Mihçi, S., & Wigley, A. A. (2002). Dış ticaret serbestisinin Türk İmalat Sanayi sektörleri üzerindeki yoğunlaşma ve karlılık etkileri. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5(3)*, 77-91.
- Mihçi, S., & Wigley, A. A. (2003). Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Türk İmalat Sanayi alt sektörleri üzerinde karlılık etkileri. *İktisat İşletme ve Finans, 71-89*.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper No. 1229*.
- Roodman, D. (2006). How to do xtabond2: An introduction to "Difference" and "system" GMM in Stata. *Working Paper, 103*.
- Tamminen, S. (2014). *Heterogeneous Firms, Mark-Ups and Income Inequality*. Ph.D. Thesis, Utrecht University School of Economics.
- Taymaz, E., Voyvoda, E., & Yılmaz, K. (2008). Türkiye imalat sanayiinde yapısal dönüşüm, üretkenlik ve teknolojik değişme dinamikleri. *Economic Research Center Working Papers in Economics, 106K050*.
- Yalçın, C., (2000). Price-cost margins and trade liberalization in Turkish manufacturing industry: A panel data analysis. *Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department Working Paper, Ankara*.
- Yentürk, H. (1997). *Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim*. Friedericht Ebert Shifting Araştırma Sonuçları, İstanbul.

Sınıflama Tipi Modeller ile Çoklu Regresyon Modellerinin Değerlendirilmesi: Taş Kömürü Sektörü Örneği¹

Gülsüm Merve GÖKÇİN*

Şenol ALTAN**

Geliş Tarihi (Received): 15.04.2020 – Kabul Tarihi (Accepted): 10.06.2020

Öz

Stok yönetimi, işletme yönetiminin bir dalı olup, tüm şirketler için kritik bir yönetim konusudur. İşletmelerin başarılı olabilmesi için tedarik zinciri yönetimlerinde de stok yönetimine ayrıca önem vermeleri gerekmektedir. Stok yönetimine vurgu yapmak amacıyla bu çalışmada Türkiye taş kömürü sektörü incelenmiş ve önemli bir maliyet unsuru olan stok miktarının tahmin modelleri üzerine denemeler yapılmıştır. Bu tahmin modelleri sayesinde Taş kömürü stok miktarını belirleyen faktörler tespit edilmiştir. Taş kömürü sektörüne ait modellerin kurulumu aşamasında Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK) tarafından düzenli olarak derlenen aylık istatistiksel tablolar ile T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yayınlanan ekonomik gösterge verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma dönemi 2010 Ocak - 2015 Aralık olup, Armutçuk Müessesesi için aylık verilerle modellemeler gerçekleştirilmiştir. Armutçuk Müessesesi taş kömürü "stok miktarı" kapasitesi fazla ve stok verisi eksik olmayan bir müessese olduğu için tercih edilmiştir. Modellerde bağımlı değişken olarak "stok miktarı" ile stok miktarını etkilediği önsel olarak belirlenen 6 bağımsız değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler arasındaki ilişkiler, Hendry'nin "Genelden-Özele" modelleme yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen özel modelde belirlenen değişkenlere ilişkin sınıflama tipi modeller olan "yapay sinir ağları (YSA)" ve karar ağaçları ile çoklu regresyon modelleri kurularak, tüm modellerin tahmin performansları karşılaştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre taş kömürü sektöründe "Armutçuk" müessesesi ele alınmış ve en yüksek performanslı stok miktarı tahmini için yapay sinir ağı" modeli seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stok Tahmini, Sınıflama Tipi Modeller, Çoklu Regresyon Modelleri, Yapay Sinir Ağları, Karar Ağaçları

Evaluation of Classification and Multiple Regression Models: Hard Coal Sector Example

Abstract

Inventory management is defined as a part of business management and is a critical management issue for all companies. In order for companies to be successful, they need to give importance to inventory management in Supply Chain Management. In order to emphasize inventory management, in this study, the Turkish hard coal sector was examined, and experiments were carried out on the estimation models of the amount of stock, which is an important cost element. During the installation phase of the models belonging to the hard coal sector, monthly statistical charts compiled regularly by the Turkish Hard Coal Authority (TCC) and economic indicator data are prepared by the T.C. Ministry of Energy and Natural Resources have been used for the paper. The working period is January 2010 - December 2015 and monthly data modelling was carried out for the Armutçuk institution. Armutçuk institution has been preferred because of hard coal "stock quantity" capacity as excess and stock data is not missing in. Six independent variables, which were determined a priori to affect the amount of stock, and "amount of stock" as the dependent variable were used in the statistical analysis. The relationship between variables has been studied by Hendry's General-to-special modeling method. Later, special models were obtained for example selected institutions. Classification type models (Artificial Neural Networks, Decision Trees) and multiple regression models related to the variables determined in the special models were obtained and the prediction performances of all models were compared. According to the results, "Armutçuk" institutions was discussed in the hard coal sector and the "Artificial Neural Network (ANN)" model was selected in Armutçuk Institution for the estimation of the highest performance quantity of inventory.

Keywords: Stock Estimation, Classification Type Models, Multiple Regression Models, Artificial Neural Networks, Decision Trees

¹ Bu çalışma ilk yazarın doktora tezinden türetilmiştir. Çalışmada ifade edilen görüşler tamamen yazarlara aittir ve Türkiye İstatistik Kurumu'nu bağlamaz.

*TÜİK Uzmanı, Türkiye İstatistik Kurumu, merve.gokcin@tuik.gov.tr

**Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, senol.altan@hbv.edu.tr

Giriş

Stok, işletme literatüründe, “envanter” sözcüğü ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Diğer taraftan, stok kavramı sadece fiziksel varlıkları değil, bir üretim sisteminde üretilen mal ve hizmete dolaylı veya dolaysız olarak katılan bütün fiziksel varlıkların parasal tutarı olarak da tanımlanabilmektedir.

Stok yönetimi, işletme yönetiminin bir dalı olarak tanımlanmış olup, tüm şirketler için kritik bir yönetim konusudur. Stok yönetimi “tedarik zinciri yönetimi'nin” önemli bir parçasıdır. Tedarik zinciri yönetimi müşteriye, doğru ürünün, doğru zamanda, doğru yerde, doğru fiyatta tüm tedarik zinciri için mümkün olan en düşük maliyetle ulaşmasını sağlayan malzeme, bilgi ve para akışının bütünleşmiş yönetimidir ve son yıllarda şirketlerin rekabet gücünü artırmak için başvurdukları önemli bir alandır (Goldsby ve Martichenko, 2005: 9).

İşletmelerin başarılı olabilmesi için tedarik zinciri yönetimlerinde stok yönetimine ayrıca önem vermeleri gerekmektedir. Şirketlerin temel olarak stok yönetiminde karşılaştıkları zorluk, stok arzının taleple dengelenmesidir. Şirketler müşterilerinin taleplerini karşılamak için yeterli stoklara sahip olmak isterler. Ancak diğer taraftan stok tutma maliyeti de göz önüne alındığında şirketler çok fazla stok tutmak istememekte ve nihai hedef, stokların yeterli olması fakat çok fazla olmamasıdır.

Bu çalışmada Türkiye’de imalat ve madencilik sektöründe önemli paya sahip taş kömürü sektörü incelenmiş ve önemli bir maliyet unsuru olan stok miktarının tahmin modelleri üzerine denemeler gerçekleştirilmiştir. Tahmin modelleri olarak veri madenciliği yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bilimsel araştırmalarda veri madenciliği

yöntemlerinden olan sınıflama ve regresyon modelleri kullanılmaktadır. Özellikle karar ağaçları ve herhangi bir istatistiksel varsayım içermeyen yapay sinir ağları en çok tercih edilen modellerdir. Çalışmada yöntem olarak taş kömürü sektöründe stok miktarının tahmini için öncelikle regresyon modeli kurulacak, “taşkömürü stok miktarını” belirleyen faktörler tespit edilecek daha sonra da sınıflama modellerinden yapay sinir ağları ve karar ağaçları yöntemleri ile model performansları karşılaştırılacaktır.

1. Taş Kömürü Sektörü

Taş Kömürü, sanayiden elektrik ve enerji üretimine kadar aktif rol alan en önemli yer altı zenginliklerindedir. Kömür başlıca karbon, hidrojen ve oksijen gibi elementlerin bileşiminden oluşan, az miktarda kükürt ve nitrojen içeren, kimyasal ve fiziksel olarak farklı yapıya sahip bir madendir. Diğer kaya tabakalarının arasında damar halinde milyonlarca yıl ısı, basınç ve mikrobiyolojik etkilerin sonucunda meydana gelmiş, yanabilen sedimanter (çökel) organik bir kayadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2016).

Kömür, bilinen en karbon yoğun fosil yakıt olması nedeniyle dünya elektrifikasyonundaki kullanımının payı büyüktür. Ülkelerin ve sanayilerin enerji kaynaklarına olan ihtiyaçları ile bağlantılı olarak taş kömürüne ilgi gittikçe artmaktadır. Dünya enerji konseyinin 2016 yılı enerji kaynakları raporuna göre elektrik enerjisi üretiminde ucuz ve rekabetçi bir yakıt olması nedeniyle dünya elektrik üretiminin yaklaşık % 40'ı kömürden karşılanmaktadır (World Energy Council, 2016: 6).

1.1. Türkiye’de Kömür Sektörünün Yeri

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın 2015 yılı faaliyet raporuna göre ülkemizde taş kömürü rezervi sadece Zonguldak yöresinde bulunmakta olup toplam taş kömürü rezervimiz 1,3 milyar tondur. Türkiye'nin 1981 - 2015 yılları arasındaki kömür üretimi incelendiğinde 1999 yılına kadar üretimin devamlı arttığı görülmektedir. Daha sonra 2001 krizinin etkisiyle ani bir düşüş yaşanmıştır. Piyasalardaki belirsizliklerin de etkisiyle üretim 2003 yılına kadar düşmüştür. Ancak sektör toparlanarak 2009 yılına kadar yükselişe geçmiştir. Daha sonra tekrar kömür üretiminin azaldığı görülmüştür. Bunun nedenleri arasında hükümet politikalarının ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmenin de etkisinin olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada örnek olarak seçilen Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK)’nin verilerine göre Zonguldak yöresi havzasından toplam 1.434.986 ton taş kömürü üretimi gerçekleşmiştir (TTK, 2016: 26). Beş farklı müessese (Amasra, Armutçuk, Karadon, Kozlu, Üzülmöz) ayrımında verilen bilgilere göre 2010-2015 yılları arasında ortalama “tuvenan fiili taş kömürü” üretimi en yüksek derecede Karadon müessesinde gerçekleşirken (737000 ton), en az üretim Armutçuk müessesinde (230.000 ton) gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında üretim giderek azalmış ve 2015 yılı tüm müesseseler için en düşük üretimin elde edildiği yıl olmuştur. Bunun en önemli nedeni diğer enerji kaynaklarına olan taleptir. Söz konusu yıllar arasında ortalama olarak en çok satış Karadon müessesinden (489.000 ton), en az satış ise Amasra müessesinden (125.000 ton) yapılmaktadır. Tüm serilerin en düşük seviyelerinin yine 2015 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Üretim ve satışla paralel olarak ortalama stok miktarı en

yüksek olan müessese Armutçuk olurken (170.000 ton), en az stok Üzülmez müessesinde (7.000 ton) bulunmaktadır.

Türkiye'nin kömür dış ticareti verileri incelendiğinde 1975'li yıllarda çok düşük seviyelerde başlayan kömür ithalatının günümüzde artık 30 milyon tonun (mt) üzerinde olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, elektrik üretimi amacıyla kullanılan buhar kömürüne olan talebin artmasıdır. 1975'li yıllarda 0,2 mt kömür ithal edilirken, 1995'den sonra kömür ithalatı hızlı bir şekilde artmıştır (International Energy Agency (IEA), 2016: 73 - 438). 1995 - 2005 yılları arasında bu artış oranı 1975 seviyesine göre % 190 iken; 2005 - 2015 yılları arasında artış oranı % 95'tir. Söz konusu elektrik üretimine olan talep dikkate alındığında, ithalatın önümüzdeki yıllarda da talebe bağlı olarak artması beklenmektedir. Bununla birlikte üretilen kömür daha çok iç piyasada tüketilmektedir ve sadece 2014 yılında 0,1 mt kömür ihracatı gerçekleşmiştir.

1.2. Alan Yazın Taraması

Kömür üretimine ilişkin ilk tahmin çalışması Griffith ve Clarke (1979) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlgili çalışmada ikinci dünya savaşından sonra artan petrol kullanımına bağlı olarak kömür üretimi değerlendirilmiş ve 1985 yılından 2000 yılına kadar ekonomik büyüme, enerji fiyatları ve hükümet politikaları gibi çeşitli varsayımlara göre kömür üretimi tahmini yapılmıştır. Kulshreshtha ve Parikh (2000)'e ait çalışmada ise Hindistan'da kömür talebi için bir model belirlenmiş ve kömür talebi modeli, fiyat ve gelir değişkenleri ile uzun vadeli yapısal ilişki VAR yöntemi ile incelenmiştir.

Uzun vadede dünya kömür üretimi için elde edilecek bir tahmin, enerji kaynakları ve iklim değişikliği için alternatif politikalar geliştirmede de yararlı olacaktır. Bu nedenle Dünya Enerji konseyi, Uluslararası Enerji Ajansı, BP başta olmak üzere birçok kurum/kuruluş tarafından enerji sektörüne ve temiz kömür teknolojilerine ilişkin çalışmalar yapılmakta olup, bu çalışmalarda taş kömürü ile iklim değişikliğine neden olan emisyonların ilişkisi incelenmektedir. Bu ilişkinin belirlenmesinin yanında çalışmalarda taş kömürü üretimiyle ilgili de tahminler elde edilmektedir. Örneğin, Patzek ve Croft (2010) çalışmalarında 2047 yılına ilişkin dünya toplam kömür üretimi için tahminlerde bulunmuşlardır. Elde edilen sonuçlara göre mevcut kömür alanlarından küresel kömür üretiminin devam edeceği ve bu bölgelerden gelen kömür üretiminin gelecek 40 yılda % 50 azalacağı belirtilmiştir.

Wang v.d.,(2011) tarafından da benzer bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarında Çin’de kömür üretimi tahmini ve düşük karbon elde etmeye ilişkin politikalara değinilmiştir. Rutledge (2011) de çalışmasında ülkeler için lojit ve probit regresyon yöntemleri ile uzun dönem kömür üretimini tahmin etmiştir. Mohr ve Evans (2009) da 2100 yılına kadar dünya kömür üretimi tahminine ilişkin senaryolar geliştirmişlerdir. Diğer bir çalışma Babbitt ve Lindner (2005) tarafından hazırlanmış ve çalışmalarında kömürle çalışan enerji santrallerinin emisyona katkısı incelenmiştir. Kömür madenciliği ve hazırlanması dahil enerji girdileri, malzemeleri ve emisyonlara ait dört kömür yakma tesisinden toplanan veriler kullanılarak emisyona ait bir envanter ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre kömür yanmasının hava emisyonlarına olan büyük katkıları doğrulanmaktadır.

Ülkemizde de enerji sektöründe kullanılması nedeniyle çok büyük öneme sahip olan taş kömürüne ilişkin Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Türkiye Taş Kömürü Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından faaliyet raporları düzenlenmekte ve bu raporlarda taş kömürü sektörüne ilişkin bilgiler düzenli olarak yayınlanmaktadır. Özellikle T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından 5 yıllık kalkınma planları için sektörün önemini anlatan madencilik özel ihtisas komisyonu enerji hammaddeleri (linyit - taş kömürü - jeotermal) çalışma grubu raporları hazırlanmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 105 - 106). Sektörle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Elibüyük ve Güler (2015) tarafından hazırlanan çalışma dikkat çekmektedir. Çalışmada Zonguldak ilinde gerçekleşen tarım, hayvancılık, ormancılık, sanayi ve ticari faaliyetlerin Türkiye Taş Kömürü Kurumunun etkisinde kaldığı tespit edilmiştir.

Zonguldak ilinde taş kömürü üretiminin ekonomik etki analizi üzerine diğer bir çalışma Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Bülent Ecevit Üniversitesi iş birliği ile Vergil vd. (2015) tarafından hazırlanmıştır. Projede sektörün üretim seviyelerinin belirlenmesi ve sektörün üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan toplam üretim etkilerinin hesaplanması amacıyla NACE'nin ikili kod sınıflamasından hareketle 19 sektörde yer alan 1101 firma ile anket çalışması yapılmış ve taş kömürü üretiminin il ekonomisi içerisindeki yeri ve diğer sektörlerle bağlantı yapısı ortaya konulmuştur.

2. Yöntem

2.1. Veri Madenciliği Modelleri

Genel olarak veri madenciliği modelleri “tanımlayıcı” ve “tahmin edici” modeller olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Tanımlayıcı modeller sayesinde verilerdeki örüntüler ortaya çıkarılmaktadır. Sonuçları bilinen verilerden hareket edilerek bir model geliştirilmesi ve kurulan bu modelden yararlanılarak sonuçları bilinmeyen veri kümeleri için sonuç değerlerin tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Tanımlayıcı modeller kendi içinde üçe ayrılmaktadır. Bu modeller “kümeleme”, “birliktelik” ve “ardışık zamanlı örüntüler”dir. Tahmin edici modeller ise sınıflama ve regresyon modellerinden oluşmaktadır. Sınıflama modelleri de kendi içinde beşe ayrılmaktadır. Bu modeller “karar ağaçları”, “yapay sinir ağları”, “bellek tabanlı öğrenme yöntemleri”, “Bayes sınıflandırma” ve “genetik algoritmalar”dır.

Bu çalışmada amaç, taş kömürü sektöründe faaliyet gösteren örnek bir müessese için stok miktarının tahmin edilmesi olduğundan bu kapsamda kullanılan sınıflama ve regresyon modellerinin tahmin performansları karşılaştırılmıştır. Dolayısıyla aşağıda tahmin edici model kategorisinden sınıflama modelleri kapsamında karar ağaçları, yapay sinir ağları (YSA) ile regresyon modelleri açıklanmıştır.

2.1.1. Karar ağaçları.

Karar ağaçları ilk defa Breiman ve Friedman tarafından 1973 yılında önerilmiş olup, hedef fonksiyonlarını öngörmek ve sınıflamak için kullanılan tüm öğrenme

fonksiyonlarının düzenlenmesiyle ortaya çıkan bir grafiktir. Grafik, şekil olarak köklerden dallara ayrıldığı için “karar ağaçları” adıyla bilinmektedir. Karar ağaçları tanımlayıcı ve tahmin edici modellerdir. Bu modeller, karar alırken hangi faktörlerin göz önüne alınması ve her bir faktörün kararın farklı çıktıları ile geçmişte nasıl ilişkili olduğunun belirlenmesi konularında karar alıcıya yardımcı olmaktadır (Bounsaythip ve Esa, 2001: 20).

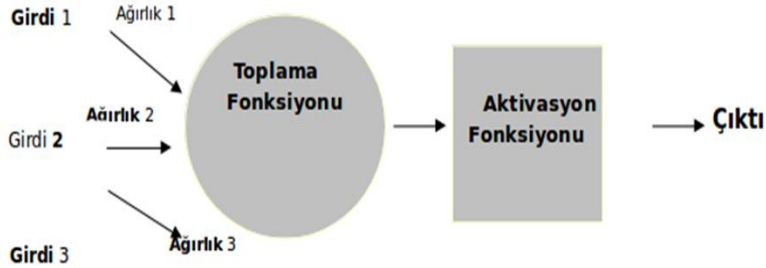
Karar ağaçları bilgi keşfi sırasında pek çok test gerçekleştirerek, hedefi tahmin etmede en iyi sırayı bulmaya çalışır. Ağaç yapısında her bir test, ağacın dallarını oluşturur ve bu dallar da diğer testlerin gerçekleşmesine neden olur. Bu durum, test işleminin bir yaprak düğümünde sonlanmasına kadar devam eder. Kökten hedef yaprağa kadar olan yol, hedefi sınıflandıran “kural” olarak adlandırılır. Kurallar “eğer-ise (if-then)” yapısındadır (Bounsaythip ve Esa, 2001: 18).

Kullanılan algoritmaya bağlı olarak her düğüm, iki ya da daha çok dala ayrılabilir ve farklı sınıflama modelleri elde edilebilir. En yaygın kullanılan karar ağacı algoritmaları ID3, C4.5, C5, QUEST, C&R veya CHAID’dir. Kullanılan algoritmaya bağlı olarak her düğüm, iki ya da daha çok dala ayrılabilir. C&R ağaçları ile her bir düğüm iki dala ayrılmaktadır. Hedef değişkeni sürekli olmalıdır, girdi değişkenleri kategorik ya da sürekli olabilir. CHAID ağaçları, ki-kare testleri sayesinde sınıflandırma işlemini gerçekleştirir ve hedef değişkeni sürekli ya da kategorik olabilir. (IBM, 2010: 30 - 31).

2.1.2. Yapay sinir ağıları.

Yapay sinir ağıları, insan beyninin çalışma yapısından esinlenilerek oluşturulmuş öğrenme yolu ile yeni bilgiler türetebilme, yeni bilgiler oluşturabilme ve keşfedebilme gibi yetenekleri, herhangi bir yardım almadan otomatik olarak gerçekleştirmek amacıyla geliştirilen bilgisayar sistemleridir.

Şekil 1’den de görüleceği üzere yapay sinir hücreleri dışarıdan gelen bilgileri bir toplama fonksiyonu ile toplar ve aktivasyon fonksiyonundan geçirir. Daha sonra çıktıyı üretip ağıın bağlantılarının üzerinden diğer hücrelere (proses elemanlarına) gönderir. Yapay sinir ağlarını birbirlerine bağlayan bağlantıların değerlerine ağırlık değerleri denilmektedir. Proses elemanları birbirlerine paralel olarak 3 katman halinde bir araya gelerek bir ağı oluştururlar. Bunlar; girdi katmanı, ara katmanlar ve çıktı katmanıdır (Öztemel, 2012: 29 - 54).

Şekil 1: Yapay Sinir Hücresinin Yapısı

Bir yapay sinir hücresine dışarıdan ya da başka hücrelerden gelen bilgilere “girdi” denilmektedir. Girdiler, ağıın öğrenmesi istenen örnekler tarafından belirlenmektedir. Bir yapay hücreye gelen bilginin önemini ve hücre üzerindeki etkisini “ağırlıklar” göstermektedir. Toplama fonksiyonu ise bir hücreye gelen net girdiyi hesaplamakta ve en yaygın olanı ağırlıklı toplamı bulmakla elde edilendir. Ağırlıklı toplam her bir girdinin kendi ağırlığı ile çarpılarak toplanmasından oluşmaktadır. Aktivasyon fonksiyonunda ise hücreye gelen net girdi işlenerek hücrenin bu girdiye karşılık üreteceğı çıktı belirlenmektedir (Öztemel, 2012: 48 - 54).

Günümüzde, belirli amaçlarla ve değışik alanlarda kullanılmaya uygun birçok yapay sinir ağı modeli (Perceptron, Adaline, MLP, LVQ, Hopfield, Recurrent, SOM, ART ve PCA gibi) geliştirilmiştir. Öğrenme çeşitleri olarak öğreticili, öğreticisiz, destekleyicili öğrenme ve karma stratejiler kullanılmaktadır (Uğur ve Kınacı, 2006).

Genel olarak yapay sinir ağıları modelleri ağıın yapısına ve öğrenme türüne göre sınıflandırılırlar. Ağıın yapısına göre ileri beslemeli ve geri beslemeli olmak üzere ikiye ayrılırlar. İleri beslemeli yapıda, sinir ağıının yapısındaki bağlantılar yalnızca daha sonraki katmanlara doğrudur. Geri yayılım algoritması sinir ağılarında, deneme için ayrılan örnek setinin iteratif süreçleri ile öğrenme aşamasına geçer ve her bir örneğın tahmin değıeri ile gerçek sınıfını karşılaştırır. Her bir örnek için ağırlıklar, tahmin ile gerçek sınıf arasındaki ortalama hata karesini minimize edecek şekilde ayarlanır (Han ve Kamber, 2001: 18).

2.1.3. Regresyon modelleri.

Regresyon analizi, iki ya da daha çok değışken arasındaki ilişkiyi ölçmek için sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemidir. Regresyon modellerinde amaç, her bağımsız

değişkenin bağımlı değişkendeki toplam değişmeye olan katkısının saptanması ve bağımsız değişkenlerin doğrusal kombinasyonunun değerinden hareketle bağımlı değişkenin tahmin edilmesidir.

Çoklu doğrusal regresyon modeli, p adet açıklayıcı değişken ve n adet gözlem için;

$$y_i = \beta_0 + \beta_1 * x_{i1} + \beta_2 * x_{i2} + \dots + \beta_p * x_{ip} + \varepsilon_i \quad i = 1, 2 \dots n \quad (1)$$

şeklinde yazılabilmektedir (Kutner v.d., 2005: 237). Burada y_i bağımlı değişkeni, x_i bağımsız (açıklayıcı) değişkenleri, $\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_j, \dots, \beta_p$ bilinmeyenleri ise regresyon katsayılarını ifade etmektedir. ε_i 'ler bir rastlantı değişkeni olup sıfır ortalama ve y alt kümelerinin ortak varyansı olan σ^2 ile normal ve birbirinden bağımsızdırlar.

2.1.3.1. Hendry yaklaşımı.

Hendry'nin “ Genelden - Özele” modelinde modellerin parametreleri tahmin edilmekte ve her adımda anlamsız değişkenler elenerek genelden özele ulaşılmaktadır. Her aşamada klasik F testi kullanılarak gerçekleştirilen indirgemenin istatistiksel olarak geçerliliği sınanmaktadır (Yurdakul, 1999: 84-91).

H_0 : Kısıtlama geçerlidir

H_1 : Kısıtlama geçerli değildir.

$$F = \frac{\frac{\sum u_2^2 - \sum u_1^2}{m}}{\frac{\sum u_1^2}{n-k}} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de;

$\sum u_1^2$: kısıtlanmamış regresyondaki artık kareler toplamı,

$\sum u_2^2$: kısıtlanmış regresyondaki artık kareler toplamı,

m : doğrusal kısıt sayısı,

k : kısıtlanmamış regresyondaki parametre sayısı,

n ise gözlem sayısıdır.

Eğer bulunan F hesap değeri F tablo değerinden küçükse ($F_{hes} < F_{tab}$) kısıtlama geçerli olacaktır ve kısıtlanmalı özel model seçilecektir.

3. Bulgular

Bu çalışmada, örnek olarak seçilen müessese için “taş kömürü” modelinde stok miktarı ve stok miktarını etkilediği önsel olarak belirlenen değişkenler arasındaki ilişkiler, Hendry'nin “Genelden-Özele” modelleme yöntemi ile incelenmiştir. Daha sonra özel modellerde belirlenen değişkenlerle sınıflama tipi modeller (Yapay Sinir Ağları, Karar Ağaçları) ile çoklu regresyon modelleri kurularak, tüm modellerin tahmin performansları karşılaştırılmıştır.

3.1. Veriler ve Değişkenler

Taş kömürü sektörüne ait modellerin kurulumu aşamasında Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK) tarafından düzenli olarak derlenen aylık istatistiksel tablolar ile T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yayınlanan ekonomik gösterge verilerinden yararlanılmıştır. Çalışma dönemi 2010/1-2015/12 olup, Armutçuk Müessesesi için aylık verilerle modellemeler gerçekleştirilmiştir. Armutçuk

Müessesesi, taş kömürü “stok miktarı” kapasitesi bakımından fazla ve stok verisi eksik olmayan bir müessese olduğu için tercih edilmiştir. Toplam 72 veri (6 yıl*12 ay) ile çalışılmıştır. Modellerde kullanılan değişkenler Tablo 1’de listelenmiştir.

TÜİK tarafından mevsim ve takvim etkilerinden arındırılarak yayımlanan seriler TÜİK veri tabanından elde edilmiştir. Diğer mevsimsellik içeren seriler TRAMO-SEATS mevsimsel düzeltme yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır. Seçilen tüm bu değişkenler “taş kömürü” sektöründe üretimi ve dolayısıyla stok politikasında etkin olduğu önsel bilgi olarak kabul edilen değişkenlerdir.

Tablo 1: Model Değişkenleri

No	Değişken	Birim	Değişken	Beklenti	Kısaltmalar
1	Fiili Üretim Miktarı	Ton	Bağımsız	+	URETIM
2	Fiili Satış Miktarı	Ton	Bağımsız	-	SATIS
3	Tuvenan Üretim Miktarı	Ton	Bağımsız	+	TUVENAN_ URETIM
4	İç Tüketim Miktarı	Ton	Bağımsız	-	IC_TUKETIM
5	Stok Miktarı	Ton	Bağımlı	+	STOK
6	İstihdam(memur+işçi)	Kişi	Bağımsız	+	ISTIHDAM
7	Türkiye Brüt Elektrik Enerjisi Üretiminde Taş Kömürünün Payı	GWh	Bağımsız	Belli değil	ELEK_ENERJI

Tablo 1’de “Beklenti” sütununda, seçilen değişkenlerin stok miktarı üzerindeki beklenen etkisi özetlenmiştir. Girişimin stok tutma politikasına göre değişkenlik göstermesine rağmen genel beklenti, üretim arttıkça stok miktarının artması yönündedir. Aynı şekilde tuvenan üretim miktarı arttıkça da stok miktarının artması beklenmektedir. Bununla birlikte satış miktarı ve iç tüketim miktarı arttıkça stok

miktarının azalması, istihdam arttıkça da üretimin ve dolayısıyla da stok miktarının artması beklenmektedir. Elektrik enerjisi değişkeni ile de stok miktarı arasında tam belirli bir ilişki bulunmamaktadır. Birincil enerji kaynağı olan kömüre talep arttıkça üretim ve satışlar artacaktır ve stok miktarı, girişimin elinde bulundurduğu stok miktarına bağlı olarak değişkenlik gösterecektir.

Çalışmada regresyon analizi için durağanlık ve hata terimine ait varsayımların sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle seçilen müessese için ilk olarak regresyon modeli kurularak değişkenler için gerekli durağanlık koşulları sağlandıktan sonra YSA ve karar ağaçları modelleri elde edilecektir.

3.2. Durağanlık Testleri

Zaman serisi verilerinde durağanlık önkoşulunu sağlamak için değişkenlerin bir önceki döneme göre farkları hesaplanmış ve bütün değişkenlere Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) testi uygulanmıştır. Tablo 2'deki ADF testi sonuçlarına göre bütün değişkenler düzeyde durağandır.

Tablo 2: Armutçuk Müessesesi Modeli Değişkenlerinin ADF Birim Kök Sonuçları

No	Değişken	t istatistiği (sabit)	P değeri	
1	Fiili Üretim Miktarı	-12.97	0.0001*	I(0)
2	Fiili Satış Miktarı	-12.08	0.0001*	I(0)
3	Tuvenan Üretim Miktarı	-11.53	0.0001*	I(0)
4	İç Tüketim Miktarı	-7.48	0.0000*	I(0)
5	Stok Miktarı	-6.22	0.0000*	I(0)
6	İstihdam(Memur+ İşçi)	-7.78	0.0000*	I(0)

7	Türkiye Brüt Elektrik Enerjisi Üretiminin Taş kömürü'ne ait payı	-12.6847	0.0001*	I(0)
	Test Kritik Değerleri: $\alpha_{0.01}$	-3.527045		
	$\alpha_{0.05}$	-2.903566		
	$\alpha_{0.10}$	-2.589227		

* : “Sabit + eğim” modelinde, $\alpha_{0.05}$ ’ e göre H_0 hipotezi reddedilmiştir.

3.3. Armutçuk Müessesesi Regresyon Modeli

Genel modelin belirlenmesi aşamasında öncelikle modelin gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 3’de belirtildiği gibi SC değeri dikkate alındığında, en küçük değer “1” gecikmeli modele aittir. Elde edilen bu gecikme sayısına göre “1” gecikmeli otoregresif -dağıtılmış gecikme modeli kurulmuş ve kurulan genel modele ait parametreler Klasik En Küçük Kareler (KEKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 3: Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) Değerleri

Gecikme Sayısı	AIC	SC
k=4	17.76	18.91
k=3	17.78	18.69
k=2	17.96	18.63
k=1	17.85	18.29

Tablo 4: Armutçuk Müessesesi Genel Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P değeri
Δ STOK(-1)	0.756540	9.977288	0.0000 ^a
Δ CAL_SAY	-10.94696	-0.471898	0.6388
Δ CAL_SAY(-1)	15.00125	0.719310	0.4749
Δ ELEKTRK_ENERJİ	0.047321	0.064519	0.9488
Δ ELEKTRK_ENERJİ(-1)	1.668661	2.358710	0.0219 ^a
Δ FİİLİ_SATIS	-0.898874	-14.27684	0.0000 ^a
Δ FİİLİ_SATIS(-1)	-0.092071	-1.443140	0.1546
Δ FİİLİ_URETİM	2.155710	3.790477	0.0004 ^a
Δ FİİLİ_URETİM(-1)	-0.493663	-0.834041	0.4078
Δ İC_TUKETİM	-0.312663	-0.831934	0.4090
Δ İC_TUKETİM(-1)	0.689248	1.645342	0.1055
Δ TUVENAN_URETİM	-0.168366	-0.415261	0.6795
Δ TUVENAN_URETİM(-1)	0.599590	1.492705	0.1411
C	19.33934	0.074270	0.9411

$R^2 = 0.85$, $DW = 2.17$, $F = 24.59$ (p: 0.00)

a : $\alpha_{0.05}$ ' e göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Parametreler istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Genel modelde $\alpha_{0.05}$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız olan parametrelere ait değişkenler ve iktisadi beklentilere uymayan parametrelere ait değişkenler modelden çıkartılarak Tablo 5'teki özel modele ulaşılmıştır. Elde edilen özel modele ait kısıtlamaların geçerliliği Hendry'nin "Genelden-Özele" modeli ile test edilmiş ve F_{hesap} değeri 1.014 olarak hesaplanmıştır. $F_{tablo}(F_{10,56;1.99}) > F_{hesap}$

olduğundan H_0 hipotezi reddedilemez ve kısıtlamalara ait özel modelin geçerli olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Armutçuk Müessesesi Özel Model Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	P değeri
Δ STOK(-1)	0.782832	12.54155	0.0000
Δ ELEKTRK_ENERJİ(-1)	1.458344	2.533637	0.0137
Δ FIILI_SATIS	-0.894599	-15.65079	0.0000
Δ FIILI_URETIM	1.981753	6.853787	0.0000

$R^2 = 0.82$, $DW = 2.44$, $F_{white} = 3.12$ (p:0.00), $F = 76.16$ (p:0.00) $F_{kısıt} = 1.014$

a : $\alpha_{0.05}$ ' e göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Parametreler istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Özel model sonuçlarına göre:

- Müessesenin “Bir Önceki Dönem Stok Miktarı’ndaki” değişim % 1 artarsa, (diğer değişkenler sabitken) “stok miktarı’ndaki” değişim % 0.782 artmaktadır. Bu değer genel olarak beklenen bir sonuçtur ve girişimin bir önceki dönem stok miktarına bağımlılığı birikimli olarak stokların ilgili dönemdeki durumunu belirlemektedir.
- “Bir Önceki Dönem Türkiye Brüt Elektrik Enerjisi Üretimine Taş kömürüne Ait Payı” % 1 artarsa, (diğer değişkenler sabitken) “stok miktarı’ndaki” değişim % 1.46 artmaktadır. Elektrik enerjisinde taş kömürüne ait pay arttıkça müessesenin daha çok üretim yapma ve dolayısıyla stok tutma eğiliminde olması beklenmektedir.

- Müessesenin taş kömürü “satış miktarı’ndaki” değişim % 1 artarsa, (diğer değişkenler sabitken) “stok miktarı’ndaki” değişim % 0.89 azalmaktadır. Girişimlerin stok miktarını etkileyen diğer bir değişken “satış miktarı” beklenildiği gibi negatiftir, satışlar arttıkça stokların azalması beklenmektedir.
- Müessesenin taş kömürü “üretim miktarı’ndaki” değişim % 1 artarsa, (diğer değişkenler sabitken) “stok miktarı’ndaki” değişim % 1.98 artmaktadır. Stok miktarının üretimle doğru orantılı olduğu bilinmektedir, bu nedenle üretimdeki değişikliğe bağlı olarak girişimler ellerindeki stokları değerlendirmektedirler.

Tablo 5’te belirtilen modele bakıldığında modelin otokorelasyonsuz olduğu ($DW = 2.44$), çoklu bağlantı ve değişen varyans ($F_{white} = 3.12$) sorunlarının olmadığı görülmektedir. Modelde değişkenlere ait parametreler istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Modelin açıklama gücü ($R^2 = 0.82$) yüksek ve model tümüyle $F = 76.16$ ($p:0.000$) anlamlıdır.

3.4. Armutçuk Müessesesi CHAID Karar Ağacı Modeli

Regresyon modeli ile karşılaştırma yapabilmek için CHAID modelinde Tablo 5’teki değişkenler ele alınmıştır. CHAID karar ağacı modelinde de öncelikle veriler eğitim (% 70) ve test (% 30) amacıyla ikiye bölünmüştür. Öğrenme ve test verisine ait sonuçlar Tablo 6’dan incelendiğinde öğrenme modelinde, tahmin edilen ile gerçekleşen stok miktarı arasındaki korelasyon 0.822 ile yüksek düzeydeyken, test verisinde 0.33 olarak düşük düzeydedir.

Tablo 6: CHAID Modeli Öğrenme ve Test Aşaması İstatistikleri

	Öğrenme	Test
Minimum Hata	-5425.2	-6426.696
Maximum Hata	7197.304	5676.8
Ortalama Hata	0.0	159.852
Ortalama Kesin Hata	1639.982	2750.151
Standart Sapma	2347.874	3482.36
Doğrusal Korelasyon Katsayısı ($r_{Y\hat{Y}}$)	0.822	0.33
Gözlem	52	20

Elde edilen bu modele ait genel istatistiksel sonuçlar Tablo 9'daki gibidir. Tahmin edilen ile gerçekleşen “stok miktarı” arasındaki korelasyon 0.808 olup, bu uyum oldukça yüksektir.

3.5. Armutçuk Müessesesi C&R Karar Ağacı Modeli

Regresyon modeli ile karşılaştırma yapabilmek için regresyon ve CHAID modellerindeki belirlenen özel modele ait değişkenlerle çalışılmıştır. Öncelikle veriler eğitim (% 70) ve test (% 30) amacıyla ikiye bölünmüştür. Öğrenme ve test verisine ait sonuçlar Tablo 7'den incelendiğinde öğrenme modelinde, tahmin edilen ile gerçekleşen stok miktarı arasındaki korelasyon 0.79 olarak bulunurken, test modelinde korelasyon 0.45 düzeyinde bulunmuştur.

Tablo 7: C&R Modeli Öğrenme ve Test Aşaması İstatistikleri

	Öğrenme	Test
Minimum Hata	-6482.0	-5624.0
Maximum Hata	9196.5	8558.0
Ortalama Hata	23.515	33.442
Ortalama Kesin Hata	1659.645	2511.317
Standart Sapma	2584.848	3394.429
Doğrusal Korelasyon Katsayısı ($r_{Y\hat{Y}}$)	0.79	0.453
Gözlem	52	20

Elde edilen bu modele ait genel istatistiksel sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir. Tahmin edilen ile gerçekleşen “stok miktarı” arasındaki korelasyon 0.724 olup, bu uyum yüksektir.

3.6. Armutçuk Müessesesi Yapay Sinir Ağı Modeli

Daha önceki Regresyon ve CHAID karar ağacı modellerinde olduğu gibi seçilen özel model değişkenleri üzerinden modelleme gerçekleştirilmiştir. Armutçuk Müessesesi modellemesi için veriler öğrenme (%70) ve test (%30) verisi olmak üzere ikiye ayrılmış ve sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir. Öğrenme aşaması için 52 gözlem ayrılmış ve tahmin edilen stok miktarı ile gerçekleşen stok miktarı arasındaki korelasyon 0.93 bulunmuştur. Test aşamasında 20 gözlemle çalışılmış ve bu korelasyon 0.895 olarak yüksek düzeyde bulunmuştur.

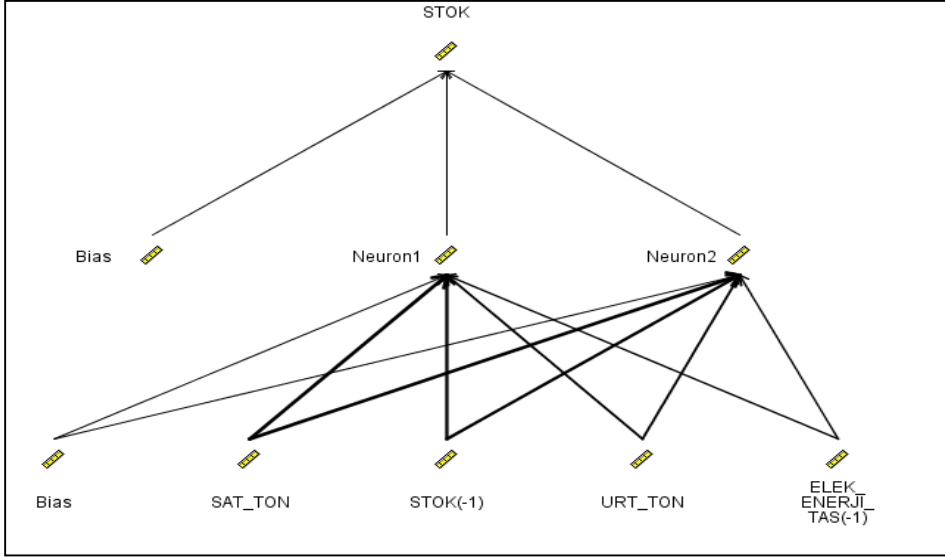
Tablo 8: YSA Modeli Öğrenme ve Test Aşaması İstatistikleri

	Öğrenme	Test
Minimum Hata	-2642.959	-3753.599
Maximum Hata	5838.883	1803.541
Ortalama Hata	-117.029	-61.875
Ortalama Kesin Hata	1078.458	953.837
Standart Sapma	1508.902	1389.23
Doğrusal Korelasyon Katsayısı ($r_{Y\hat{Y}}$)	0.932	0.895
Gözlem	52	20

YSA modeline ilişkin Şekil 2’deki sonuçlara bakıldığında 2 sinir ağı bir yapı oluştuğu ve modellemede en önemli değişkenin “Satış Miktarı” olduğu görülmektedir. Bu modele ait genel istatistiksel sonuçlar Tablo 9’daki gibidir. Tahmin edilen ile gerçekleşen Stok miktarı arasındaki korelasyon 0.94 olup, bu uyum oldukça yüksektir.

3.7. Armutçuk Müessesesi İçin Modellerin Karşılaştırılması

Çalışmanın amacı olan regresyon modeli ile sınıflama modellerini karşılaştırabilmek amacıyla öncelikle aynı değişkenler üzerinden modellemeler gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin bir önceki döneme göre farkları hesaplanmış ve regresyon modelinde belirlenen özel modele ait sınıflama modelleri elde edilmiştir. Armutçuk Müessesesi için hesaplanan modellere ait çeşitli performans göstergeleri Tablo 9’da sunulmuştur. Modele ait tahmin performanslarını değerlendirmek amacıyla Ortalama Hata Kare (MSE), Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) ve Ortalama Mutlak Hata (MAE) hesaplanmıştır.

Şekil 2: Yapay Sinir Ağı Modelinin Yapısı

Tablo 9: Model Performans Göstergelerinin Karşılaştırılması

	Regresyon	YSA	CHAID	C&R
Doğrusal Korelasyon Katsayısı ($r_{Y\hat{Y}}$)	0.91	0.94	0.808	0.724
Standart Hata	1627.434	1331.372	2281.012	2810.679
Gözlem Sayısı	71	71	71	71
Bağımsız Değişken Sayısı	4	4	4	4
Ortalama Hata Kare (MSE)	2610704	1748019	5129735	7789343
Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE)	7.71	28.313	45.46	110.86
Ortalama Mutlak Hata (MAE)	1118.785	965.491	1519.187	1899

Göstergelere bakıldığında; tahmin edilen stok miktarı ile gerçekleşen stok miktarı arasındaki uyumu gösteren korelasyon katsayısına göre en yüksek uyum 0.94

ile “Yapay sinir Ağı (YSA)” modelinde elde edilmiştir. Ancak burada dikkat çeken modeller arasında aslında korelasyon kriterine göre “Regresyon “ modeli ile çok yüksek bir farklılık olmadığıdır. Ortalama Hata Kare (MSE) kriterine göre en düşük hata yine “Yapay sinir Ağı (YSA)” modelindedir. Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) değerine bakıldığında en düşük MAPE değeri 7.71 ile “Regresyon” modeline aittir. Ortalama Mutlak Hata (MAE) değerine bakıldığında ise en düşük hatanın “YSA” modeline ait olduğu görülebilir. Tüm bu kriterler göz önüne alındığında Armutçuk Müessesesinde “Taş kömürü Stok Miktarı” tahmini için “YSA” modelinin en iyi sonuçları verdiği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ele alınan taş kömürü sektörüne ilişkin birçok uluslararası ve ulusal çalışmalar mevcuttur ancak ele alınan çalışmaların çoğu taş kömürü üretimi tahmini ve çevre üzerindeki etkisi üzerinedir. Taş kömürü üretimine olan ilginin en önemli sebebi, elektrik enerjisi üretiminde dumansız sanayi dahil demir çelik endüstrisinde, çimento fabrikaları ve diğer endüstrilerde yoğun olarak kullanılmasıdır. Ülkelerin, sanayilerin enerji kaynaklarına olan ihtiyaçları ile bağlantılı olarak taş kömürüne ilgi de gittikçe artmaktadır.

Bu çalışmada da ülkemizin kalkınmasında önemli paya sahip taş kömürü ürününün stok miktarının tahmini için Türkiye Taş Kömürü Kurumunun Armutçuk müessesesi verilerinden yararlanılarak model sınamaları gerçekleştirilmiştir. İlgili müessese, ortalama stok miktarı en yüksek olan müessese olduğu için seçilmiştir. Çalışmada taş kömürü stok miktarı tahminine yönelik dört farklı model tahmin

edilmiştir. Bunlar Regresyon modeli, Yapay Sinir Ağı, CHAID karar ağacı ve C&R karar ağacıdır. Armutçuk Müessesesinde “*Yapay Sinir Ağı (YSA)*” modeli en yüksek korelasyon değeri ile en düşük Ortalama Hata Kare (MSE) ve Ortalama mutlak hata (MAE) değerlerine sahiptir.

Armutçuk müessesesine ait 2010/1 - 2015/12 dönemine ilişkin zaman serisi verilerinde durağanlık önkoşulunu sağlamak için değişkenlerin *bir önceki döneme göre farkları* hesaplanmıştır. ADF testi sonuçlarına göre bütün değişkenler birim kök içermemektedir ve düzeyde durağandır. Müessese için belirlenen özel regresyon modelinde en önemli değişken “fiili üretim miktarı” değişkenidir. Ayrıca modellerde “bir önceki dönem stok miktarının” etkisinin olması beklenen bir durumdur. Armutçuk müessesesinin “bir önceki dönem stok miktarındaki” değişim % 1 artarsa, “stok miktarı’ndaki” değişim % 0.782 artmaktadır. Bununla birlikte Armutçuk müessesesinde “bir önceki dönem elektrik enerjisi”, “fiili satış miktarı” ve “fiili üretim miktarı” değişkenleri model tahmini için anlamlı bulunmuştur.

Müessese için elde edilen YSA modelinde ise veriler öğrenme (% 70) ve test (% 30) verisi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Öğrenme aşaması için 52 gözlem ayrılmış ve tahmin edilen stok miktarı ile gerçekleşen stok miktarı arasındaki korelasyon 0.93’tür. Test aşamasında 20 gözlemlerle çalışılmış ve bu korelasyon 0.895 olarak yüksek düzeyde bulunmuştur. Bu aşamadan sonra Armutçuk müessesesi için iki sinir ağı bir yapıya sahip YSA modeli elde edilmiştir ve “bir önceki dönem stok miktarı”, “fiili satış miktarı”, “fiili üretim miktarı” ve “bir önceki dönem elektrik enerjisi” değişkenleri ile model tahmin edilebilmektedir. YSA modellemesinde en önemli değişken “satış miktarı” olarak tespit edilmiştir.

Taş kömürü sektöründe elde edilen YSA ve regresyon modellerinde “fiili satış miktarı” ve “fiili üretim miktarlarının” değişkenlerinin etkili olduğu görülmektedir. “Stok miktarının” üretimle doğru, satışla ters orantılı olduğu bilinmektedir. Ayrıca her iki sektörde de ortak çıkan sonuçlara göre “stok miktarının” artması, “üretim miktarı” ve “bir önceki dönem stok miktarının” artması ile sağlanabilir. “Satış miktarının” artması ise genel anlamda stokların erimesine neden olacağı için negatif etkiye sahiptir. Modelde elde edilen sonuçlar beklentileri karşılar düzeydedir.

Kaynakça

- Babbitt, C. W. ve Lindner, A. S. (2005). A Life Cycle Inventory of Coal Used for Electricity Production in Florida, *Journal of Cleaner Production*, 13 (9), s.903-912.
- Bounsaythip, C. ve Esa, R. R. (2001). Overview of Data Mining For Customer Behavior Modeling, *VTT Information Technology Research Report*, Version 1, s.1-53.
- Breiman, L., Freidman, J. H., Olshen, R. A. ve Stone, C. J. (1998). *Classification And Regression Trees (1 edition)*, U.S.: Chapman and Hall, s.246 - 280.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2001). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, s.6 -130.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, s. 13 - 202.
- Elibüyük M. ve Güler, Y. (2015). Türkiye Taş Kömürü Kurumu'nun Zonguldak İli Ekonomisine Etkisi, *Journal of World of Turks*, 7 (1), s.137 - 159.

- Goldsby, T. ve Martichenko, R. (2005). *Lean Six Sigma Logistics: Strategic Development To Operational Success*. Boca Raton: J. Ross Publishing, Inc, USA.
- Griffith, E. D. ve Clarke, A. W. (1979). World Coal Production, *Scientific American*, 240(1), s.38 - 47.
- Han, J. ve Kamber, M. (2001). *Data Mining Concepts and Techniques*, Third Edition, San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers.
- IBM (2010). IBM SPSS Modeler 14.1 User's Guide, s.30 - 31.
- International Energy Agency (IEA) (2016). Coal Information 2016, Paris, *International Energy Agency*, s.73 - 438.
- Internet: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2016). <https://enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fSayfalar%2fKömür+Nedir-.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.5.2015)
- Kulshreshtha, M. ve Parikh, J. K. (2000). Modeling Demand For Coal In India: Vector Autoregressive Models With Cointegrated Variables, *Energy, Elsevier*, 25 (2), s.149 – 168.
- Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J. ve Li, W. (2005). *Applied Linear Statistical Models*. New York, Mc Graw- Hill Irwin Companies Inc.
- Mohr, S.H. ve Evans, G.M. (2009). Forecasting Coal Production Until 2100, *Fuel*, 88 (11), s.2059 – 2067.
- Öztemel, E. (2012). *Yapay Sinir Ağları*, İstanbul, Papatya Yayıncılık.
- Patzek, T.W. ve Croft, G. D. (2010). A Global Coal Production Forecast with Multi-Hubbert Cycle Analysis, *Energy*, 35 (8), s.3109 - 3122.

- Rutledge, D. (2011). Estimating Long-term World Coal Production with Logit and Probit Transforms, *International Journal of Coal Geology*, 85 (1), s.23 – 33.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015). *Onuncu Kalkınma Planı 2014 - 2018 Madencilik Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, s.105 - 106.
- Türkiye Taş Kömürü Kurumu (TTK) (2016). *Türkiye Taş Kömürü Kurumu 2015 Taş Kömürü Sektör Raporu*, Ankara, s. 26 - 27.
- Uğur, A. ve Kınacı, A. C. (2006). Yapay Zekâ Teknikleri ve Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Web Sayfalarının Sınıflandırılması, *Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri 2006, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*, Ankara, 21 - 23 Aralık.
- Vergil H., Çeştepe H. ve Bayramoğlu, M. F. (2015). Zonguldak İlinde Taş kömürü Üretiminin Ekonomik Etki Analizi, *Bülent Ecevit Üniversitesi, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı*, Zonguldak, s.8 - 20.
- Wang,J., Dong,Y., Wu, J., Mu, R. ve Jiang, H. (2011), Coal Production Forecast and Low Carbon Policiesve in China, *Energy Policy, Elsevier*, 39 (10), s.5970 – 5979.
- World Energy Council (2016), *World Energy Resources 2016*, United Kingdom, s.4 - 73.
- Yurdakul, F. (1999). Hendry ve Sims Yöntemlerinin Karşılaştırması, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 10 (33), s.84 - 91.